شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

4

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى
ش ئۇ ئا ر كومىتېتى تارىخ
ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى

4

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

• شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(4)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ 7220 - باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
1981 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى
1981 - يىل 8 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M11098·85
باھاسى: 0·59 يۈەن
(ئىچكى چەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

مۇندەرىجە

شىنجاڭنىڭ 25 - سېنتەبىر تېچ ھەقىقەتكەئوتۇش جەريانى
..... چېن فاڭبو، بەي ۋېيۋۇ، ليۇ پۇڭشياڭ (1)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

جۇچۇەنلەك ھەقىقەتكە ئوتۇش جەريانى
..... پىكىر مىڭدىك (44)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

شىنجاڭنىڭ تېچ يول بىلەن ھەقىقەتكە ئوتۇش
خاتىرىلىرى..... لى تاڭمىك (63)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

قەشقەر رايونىنىڭ تېچ ئازات بولۇشىغا دائىر بەزەن
ئەسلەتمىلەر ..... ماپىڭلىك (83)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

شىنجاڭ تېچ ھەقىقەتكە ئوتۇشنىڭ ئالدى كەينىدە
كورگەن - ئاڭلىغانلىرىم ..... دۇشۇبزىك (98)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئوتۇش ۋاقتىدىكى بىرنەچچە
ۋەقەلەر ..... چېن شىمىك (118)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

خېشىنىڭ تېچ ئازات بولۇشى ۋە يۇيمىن نېغىت كانىنى
ساقلاپ قېلىشقا دائىر ئەسلىمىلەر
..... تاڭزۇتەن (134)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

تېچ ئازات ھۆلۈشىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئۇرۇمچى
..... زەن يۈيلىن (146)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

جۆبىەن بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شۇبەسى قۇرۇلۇشىدىن
ئىلگىرى ۋە كېيىن شىنجاڭ پۇل مۇئامىلە تەشكىلاتىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى ..... جىلو (166)
(كېپ فېيلىن تەرجىمىسى)

ئۇرۇمچى ئايتوموبىل تىرانسپورت باش ئىدارىسىنىڭ
قۇرۇلۇش جەريانى ..... پەن جۆيى (187)
(كېپ فېيلىن تەرجىمىسى)

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا شىنجاڭدا بولغان
ئاغرىق - سالاق ۋە شۇ چاغدىكى تىبابەتچىلىك -
دورىگەرلىك ھەم سەھىيە ئىشلىرىنىڭ ئەھۋالى
..... جىلو (193)
(كېپ فېيلىن تەرجىمىسى)

شىنجاڭ سۈيىۋەن شىركىتىنىڭ ئەسلەش
..... گوك بىچىك (215)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

1932 - 1933 - يىللار جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەقەسىدىن
ئەسلىمە ..... خېۋىر تومۇر (234)
ئوسمان تۇغرىلىق ئازغىنە ئەھۋاللار
..... خەن يۈۋېن (274)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

ۋۇجىڭبىك بىلەن خېجىڭغا بېرىپ ھال سوراش جەريانى
..... سەي جېڭسىك (281)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

ۋاڭگاۋشېڭنىڭ ئۇرۇمچىدە ئوت قويغانلىقى توغرىسىدىكى
كورگەن ۋە بىلگەنلىرىم ..... پەن زۇخۇەن (295)
(ئابلىمىت تەرجىمىسى)

«شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك تەزكىرىسى»دە چەتئەل
تەۋەلىگىدىكى دىنىي جەمىيەتلەر توغرىسىدا
..... جىلىيو (304)
(ياسىن ئەيسا تەرجىمىسى)

شىنجاڭنىڭ 25 - سېنتەبىر تېچ ھەقىقەت كە ئوتۇش جەريانى

چىن فاڭبو، بەي ۋېنيۇ، لىيۇيۇڭشياڭ

(1)

لياۋنىڭ - شېنياڭ جەڭنيمىسى (جېڭى) غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى غەلىبىسىرى ئالغا بېسىپ، ئارقا - ئارقىدىن بېيپىڭ، تىيەنجىن — ئىككى مۇھىم ئورۇننى ئازات قىلدى. بولۇپمۇ خۇەيخەي جەڭنيمىسىدە گومىنداڭنىڭ ئاتالمىش خىللانغان قىسىملىرىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى.

گومىنداڭ ھوكۇمىتى يۇزلەنگەن ھالاكەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالى يوقلۇقىنى كۆزى يەتتى. ئەمما ھاردۇق ئېلىۋېلىش پۇرسىتى ئىزلەپ، قايتىدىن ئەسكىرىي كۈچىنى توپلاپ ئۇرۇش قوزغاش مەقسىدىدە 1949 - يىلى 4 - ئايىنىڭ 1 - كۈنى، جاڭ جۈجۇڭ باشچىلىغىدىكى ۋەكىللەر ئۇمىگىنى جۇڭگو كومپارتىيىسى نىلەن تەنپەن ئوتكۇزۇش ئۈچۈن پېيجىڭغا ئەۋەتتى. يېڭى ئايدەك سوھبەتلىشىش - كېڭىشىش ئارقىسىدا تېنچلىق كېلىشىمنامىسى ئۇزۇپ چىقىپ، 15 - ئاپرىل كۈنى جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيە ۋەكىللەر ئومىگى نەنجىڭ ھوكۈمىتى ۋەكىللەر

ئومىگىگە تاپشۇردى. نەنجىك ھوكۇمىتى بۇ كېلىشىمنى رەت قىلدى. سوھبەت ئاخىردا مەغلۇپ بولدى. جاك جۈجۇك بىلەن بېيجىڭگە بېرىپ سوھبەتكە قاتناشقان ۋەكىل چۈي ۋۇ (ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەت باشلىغى) نەنجىڭگە قايتىپ كېلىپ شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت باش كاتىۋى لیۇمىڭچۇن بىلەن ئايرۇپلاندا شىنجاڭغا قايتتى. بۇلار شىنجاڭغا كېلىپ تاۋسىيۇ، بورھان شەھىدى ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك خادىملار بىلەن شىنجاڭنى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش ھەركىتىگە كىرىشتى.

شۇ يىلى 5 - ئاي ئىچىدە لیۇمىڭچۇننىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئۇرۇمچى خەنزۇ ئۇيۇشمىسىنىڭ رەئىسى لیۇيۇڭشياڭ خەنزۇ ئۇيۇشمىسىنىڭ نامىدا ھەرقايسى ناھىيىلىك شوبە ئۇيۇشما باشلىقلىرىنى ئۇرۇمچىگە چاقىرىپ يىغىن ئاچتى. تەكلىپ بويىچە چۈي ۋۇ تەنپەنگە دائىر مەسىلىلەر ئۈستىدە دوكلات بەردى، لیۇمىڭچۇنمۇ ئىچكى ۋەزىيەت توغرىسىدا دوكلات بەردى. ئۇ ئىككىسىنىڭ سوزى شىنجاڭنىڭ تېچ ئازات بولۇش يولىغا ماڭىدىغانلىغىنى، كوپچىلىكىنىڭ ئىدىيىدە تەييارلىق كىرىپ قوبۇشنىڭ لازىملىغىدىن دېرەك بېرەتتى. لیۇيۇڭشياڭ يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلەرگە قايتقاندىن كېيىن كوپرەك جامائەت پىكرى تەييارلاش خىزمىتىنى ئىشلەپ ئۇمۇمى ۋەزىيەتنى كوزدە تۇتقان ھالدا، قورالىق توقۇنۇشقا قارشى تۇرۇپ بالدۇرراق شىنجاڭنىڭ تېچ يول بىلەن ئازات بولۇشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ھەركەتلەندۈردى. بۇ قېتىمقى يىغىندىن كېيىن، تېچ يول بىلەن ئازات بولۇشنىڭ سادالىرى، تېيانشاننىڭ

جەنۇبى ۋە شىمالىدا كەڭ تارقىلىپ، كېيىنكى ھەقىقەتكە ئوتۇش ھەركىتى ئۈچۈن پىكىر ئاساسى يارىتتى.

جاك جۈجۇك بىلەن ئالاقە باغلاش ئۈچۈن، لیۇمىڭچۇن، چۈي ۋۇلار شۇ چاغدىكى قورچاق شىنجاڭ پوچتاتېلېگىراپ باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ۋاڭ جاڭچۇەندىن، ئامال قىلىپ بېيجىڭ بىلەن تېلېگىرامما مۇناسىۋىتى ئورنۇتۇشنى تەلەپ قىلدى. ۋاڭ جاڭچۇەن ۋە تېلېگىرامما خادىملىرى بېيجىڭ ئىستانسىسىنى تاپالماي، ئاخىرى سۇيىيۈەن ئىستانسىسى بىلەن ئالاقە باغلىدى (ئۇ ۋاقىتتا سۇيىيۈەندە دۇڭچۇۋ قوشۇنىنى باشلاپ ھەقىقەتكە ئوتكەن ئىدى) ئاندىن سۇيىيۈەن ئارقىلىق بېيجىڭ بىلەن ئالاقەباغلىدى.

1949 - يىلى 4 - ئاينىڭ ئاخىرى، جاك جۈجۇك بېيجىڭدىن باش كاتىپ لیۇمىڭچۇنگە تېلېگىراما ئەۋەتتى، مەزمۇنى: «.... سىلەردىن تەرىشىپ شىنجاڭ سىياسى ۋەزىيىتىنىڭ تۇراقلىق بولۇشىنى ساقلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن، سىلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈش ۋاقتىمىز ئانچە ئۇزاققا بارمايدۇ» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. تېلېگىراممىنى لیۇمىڭچۇن ئايرىم ھالدا بىزگە كورسەتتى ھەمدە جاڭنىڭ غەربزىنى چۈشەندۈرۈپ: رىيالىستىقنى كورمەي بولمايدۇ. گومىنداڭ بولمايدۇ، دىدۇقمۇ بولمايدۇ، يېڭىلمەيدۇ، دىدۇقمۇ يېڭىلمەيدۇ. ئۇتتۇرۇپ قويغانلىقى ئېتىراپ قىلماي بولمايدۇ. بىز تۇرلۇك چارە - تەدبىرلەر بىلەن شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىيەتتە تۇراقلىغىنى ساقلاپ، ھەقىقەتكە ئوتۇش تەييارلىغىنى كورۈپ، تېچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنى قولغا كەلتۈرۈشىمىز كېرەك" دىدى. شۇ ۋاقىتتىن ئېتىۋارەن، شىنجاڭ

هەقىقەتكە قايتىش تەبىيارلىغىنى كورۇپ، تېچ ئازات بولۇش يو-
لىغا قاراپ ماڭدى. ئەمما، شۇنجاڭنى تېچ يول بىلەن ئازات
قىلىش مەقسىدىگە يېتىش ئۈنداق ئاسانغا توختايدىغان ئىش دو-
ماستىن مەلۇم تىرىشچانلىق كورسىتىشكە توغرا كېلەتتى. دور
كۇچ بىلەن پارتىيەنىڭ بىرلىكسەپ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ،
گومىنداڭ تەركىۋندىكى پارتىيە ھوكۇمەت، ئارمىيە ۋە ياشقا-
ساھە خادىملىرىنى ئازدۇر - كوپتۇر سىياسەتتىن خەۋەردار قى-
لىش ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈشكە بولىدىغان بارلىق كىشىلەرنى
قولغا كەلتۈرۈش ئىتتىپاقلاشتۇرۇشقا بولىدىغان كۇچلەرنى ئىت-
تىپاقلاشتۇرۇپ كوپچىلىكنىڭ ئەقىل - پاراسىتى بىلەن بارلىق
توسالغۇلارنى سۇپۇرۇپ تاشلاپ، ھەقىقەتكە ئۇتۇشنىڭ بارلىق
تەبىيارلىقلىرىنى ياخشى ئىشلەپ، تېچلىق ئۇسۇلى بىلەن شۇنجاڭ-
نى ئازات قىلىپ، پارلاق بولغا قاراپ مېڭىش لازىم ئىدى.

(2)

ھەقىقەتكە ئۇتۇش مەسىلىسىگە مەيلى ئارمىيە ياكى ھو-
كۇمەت ئورگانلىرى ئىچىدە بولسۇن، ھەر خىل كوزقاراشلار بو-
لۇپ، ھەر قايسىسى ئوزكوز قاراشلىرى دوپىچە ئوخشىمىغان پو-
زىتسىيىدە بولدى.

ۋەتەننى سۆيىدىغان، پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى بىر قەدەر
چۈشىنىدىغان بىر قىسىم كىشىلەر، بولۇپمۇ جۇڭگو خەلق ئازات-
لىق ئارمىيىسى ناش ئىشتاۋىنىڭ 1947 - يىلى ئوكتەبىردە ئېلان
قىلغان «جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ خىتاپنامىسى»دا
جاكالىغان «باش جىمايەتچىلەرنى جەزمەن جازالاش مەجبۇرى

ئەگەشكۈچىلەرنى سۈرۈشتۈرمەسلىك، خىزمەت كورسەتكەنلەرنى
مۇكاپاتلاش» سىياسىتىنى شۇنىڭدەك 1949 - يىلى 4 - ئاينىڭ
4 - كۈنى ماۋجۇشىڭ: «ئەنجىڭ ھوكۇمىتى نەگە بارىدۇ؟»
دىگەن شانلىق ئەسىرىدە كورسەتكەن: «ۋاقىت بۇگۈنكى كۈنگە
يەتتى ئەمدى قۇرۇق گەپچىلارنى قويۇڭلار، بىر-ىر ئەمەلىي ئىش
قىلىپ خىزمەت كورسىتىپ، جىنايىتىڭلارنى يۇغىنىڭلار ياخشى»
دىگەن ئاگاھلاندۇرۇشنى ئوقۇغانلارنىڭ ھەممىسى
ھەقىقەتكە ئوتۇش جەريانىدا، ئەمەلىي ھەركىتى ئارقىلىق،
خەلقە، پارتىيىگە ئاكتىپ يېقىنلىشىپ خىزمەت كورسىتىپ گۇنا-
يىنى يۇيۇپ، خەلقنىڭ كەچۈرۈشىنى ۋە ئەپۇ قىلىشىنى قولغا
كەلتۈرۈشنى خالايتتى. ئەمما يەنە بىر قىسىم گومىنداڭچىلار،
يەرلىك فېئودال كۇچلەر، ۋە ئەكسىلىنقلابچى جاھىل ئونسۇرلار،
ئەكسىيەتچىل مەيدانغا چىقىپ تۇرۇپ، ھەقىقەتكە ئوتۇشكە قارشى
تۇرۇش مەقسىدىگە يەتمەكچى بولاتتى. لېكىن ھەقىقەتكە ئوتۇش
ئىشى ئاللىقاچان تارىخنىڭ ئاساسىي ئېقىمى، ۋەزىيەتنىڭ تە-
قەززاسى بولۇپ قالغان ئىدى. خەلقنىڭ بۇ ئارزوسىنى توساپ
قالغىلى بولمايتتى. ھەقىقەتەنمۇ پارتىيە سىياسىتىنىڭ ئوڭ
چىگرا رايونىنى يورۇتۇپ، ھەر مىللەت خەلقنىڭ قەلبىنى جو-
شال قىلغان ئىدى. كوپچىلىك بۇ پارلاق كۈنلەرنىڭ پاتراق
كېلىشىنى كۇتەتتى.

ھەقىقەتكە ئوتۇشنىڭ ئوڭۇشلۇق ئەمەلگە ئېشىش - ئاش-
ماسلىقى، پارتىيە سىياسەتلىرىنى ھىمايە قىلىدىغان كۈچلەرنى
ئىتتىپاقلاشتۇرغاندىن تاشقىرى يەنە غايەت زور دەرىجىدە ئار-

مىنىگە باغلىق ئىدى. چۈنكى شۇ چاغدىكى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇنى ئاساقتا يۈزمىڭ كىشى ئىدى. گەرچە بۇ قوشۇن گومىنداڭنىڭ مەغلۇپ بولۇشتەك پاجىەلىك ئاقىۋەتتىن قۇتۇلدۇرۇش كۈچىگە ئىگە بولمىسىمۇ، ئەمما شىنجاڭنىڭ تېنچ يول بىلەن ھەقمەتكە قايتىشىدا، مەلۇم بۇزغۇنچىلىق روي بېرىشى مۇمكىن ئىدى. شۇ چاغدا شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملاردىكى باشلىقلار ئىچىدە، شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانى تاۋشيۇ، مائاۋشن باش قوماندان چاۋشىگۇاڭ سەنمۇجاڭ تاۋجىنچۇ، غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مىشۇجاڭى لىيۇمىڭچۈن، شىنجاڭ ئولكىلىك ئامانلىق قوغداش مۇئاۋىن باش قوماندانى جاڭفىگىي، ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ شىجاڭى خەنيۇۋېن قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ھەقمەتكە قايتىپ شىنجاڭنى تېنچ يول بىلەن ئازات قىلىشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلار ئىدى. ئۇلار شىنجاڭدىكى قوشۇنلارنىڭ ئالى رەھبىرى، شۇنداقلا ھەربى جەھەتتىكى ھەقمەتكە قايتقۇچىلارنىڭ رەھبەرلىك يادروسى ئىدى. ھالبۇكى ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ كۇماندىرى ماچىڭشياڭ، 78 - ھۇزىيە كۇماندىرى يېچىڭ، 179 - بىرىگادا كوماندىرى لوشۇرېن قاتارلىقلارنىڭ ھەقمەتكە ئوتتۇشكە قارشى تۇرۇش كۈچىنىمۇ توۋەن چاغلىغىلى بولمايتتى. ئۇلارنىڭ قوللىدا ھەقمەتكە قايتىشقا بۇزغۇنچىلىق قىلغۇدەك قوزالمىق كۈچ بار ئىدى. مۇبادا مۇئاپىق ئىستراتېگىيە قوللىنىپ، مۇئاپىق بىر تەرەپ قىلىنمايدىغان بولسا، ھەقمەتكە قايتىشتا، ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدىغان بۇزغۇنچىلىقلار كېلىپ چىقاتتى.

بۇنىڭ ئۈچۈن تۇۋەن قاتلامدىكى ئوقتىسىر - جەڭچىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، يۇقۇرى قاتلامدىكى جاھىل ئۇنسۇرلارنىڭ پىراكەندىچىلىگىنى تارىلاش ۋە يېتەم قالدۇرۇش ئاساسىي ھالقىلىق مەسىلە بولۇپ قالغان ئىدى.

يەنە بىر تەرەپتىن، گەرچە ھەربى قوشۇن ھەقمەتكە ئوتتۇشتە ئاساسىي كۈچ بولسىمۇ، ئەمما مەمۇرى جەھەتتىكى ماسلىشىش بولمىسا، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشى بولمىسا، ھەربى بىلەن ھوكۇمەت ھەمكارلىشالمايدىغان بولسا، ھەقمەتكە ئوتتۇش ئىشى مۇشكۇللىشىتتى. مەيلى قايسى تەرەپتىن مەسىلە سادىر بولمىسۇن، ھەممىسى ئومۇمى ۋەزىيەتكە تەسىر قىلاتتى. شۇ ۋاقىتتا قورچاق ئولكىلىك ھوكۇمەتتە ھەقمەتكە ئوتتۇش ۋە ئوتتەرەپلىك كۈرەشلىرى ناھايىتى كەسكىن بولدى.

ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئەتلىرى ئىچىدە، تاماممەن ئوخشاش بولمىغان ئىككى سەپ بار ئىدى. ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى يۈرھان شەھىدى، باش كاتىپ لىيۇمىڭچۈن، ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھوكۇمەت باشلىغى چۈي ۋۇ مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى يەي ۋېنيۇ، تەمىرات نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى لىيۇدېئېن، مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى چېن فاڭمۇ جەمەئىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لىيۇيۇڭشياڭ، مۇئاۋىن باشلىغى ئىھردەنى تەل مەكتۇبنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جۇڭدىخۇا، ھەيئەت لىيۇشاۋلى قاتارلىقلار ھەقمەتكە ئوتتۇشنى قوللايدىغانلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھەقمەتكە قايتىش ئۈچۈن تۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى يۈرھان شەھىدى لىيۇمىڭچۈن، چۈي ۋۇ

قاتارلىقلار بولسا ھەقىقەتكە ئوتۇشتە رەھبەرلىك يادرو ئىدى. تەمىرات ئاۋىرى مۇھەممەت ئىمىن، خەلق ئىشلار نازىرى ۋاڭ زېكشەن، مالىيە نازىرى جانىمقان قاتارلىق 3 كىشى ھەقىقەتكە ئوتۇشكە قارشى تۇرغۇچى جاھىللار ئىدى. ئۇلار ھەقىقەتكە ئوتۇشكە توسقۇنلۇق قىلىپ، ئاخىرىغىچە تىرىشىپ كورمەكچى بولۇشتى. ئەمما ئومۇمى ۋەزىيەتنىڭ مەجبۇرىيىتى ئاستىدا مۇھەممەت ئىمىن، ۋاڭ زېكشەنلەر چەتئەللىك جانىمقان ئۇرۇمچى نەسەنگە ئەچىپ كەتتى. جانىمقان ئولانبايغا بارغاندا بۇرھان شەھىدى بەي ۋېنيۇنى ئەۋەتىپ نەسىھەت قىلدى. ئەھۋال مۇنداق ئىدى: 1949 - يىلى مايدىن كېيىن قورچاق مالىيە نازىرى جانىمقان پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن ئولانبايغا كوچۇپ چىقىۋېلىپ نازارەتكە ئېلىنەتتى. نازىردىن سورۇلىدىغان يولىورۇق، تەستىق سالىدىغان خەت - ئالاقىلارنى نازارەتنىڭ مۇئاۋىن كاتىۋى نېغمەن (قازاق) ئارقىلىق ھەر 2 - 3 كۈندە بىر قېتىم بېرىپ، يولىورۇق سوراپ كېلەتتى. ئاۋغۇستنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە، رەئىس ئۇرھان شەھىدى ۋەباش كاتىپ لیۇمىڭچۇنلەر بەي ۋېنيۇنى رەئىس ئىشخانىسىغا چاقىرىپ: «جانىمقان ئولانبايغا كوچۇپ چىقىۋالغىلى بىر نەچچە ئاي بولدى. نازارەتكە كەلمىگەنلىگى ئۈچۈن خىزمەتكە تەسىر يېتىۋاتىدۇ. سىز ئولانبايغا چىقىپ بىزگە ۋاكالىتەن ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سوريغاچ، گېزى كەلگەندە ئۇنىڭ شەھەرگە قايتىپ كېلىشىگە نەسىھەت قىلىپ كورۈڭ! ئۇ كىشى قايتىپ كەلسە ھەقىقەتكە ئوتۇش قاتارلىق ئىشلارنى مەسلىھەتلىشىشكە

ئوڭاي بولاتتى» دىدى. بەي ۋېنيۇ 2 - كۈنى ئەتىگەندە ئولانبايغا بېرىپ جانىمقان بىلەن كورۈشتى. ئۇرھان شەھىدى ۋەلىيۇمىڭچۇنلەرنىڭ سالىمىنى ۋە پىكىرلىرىنى يەتكۈزدى. جانىمقان قانىنىڭ كاتتۇى قابى مولا تەرجىمانلىق قىلدى. جانىمقان ئاڭلاپلا ناھايىتى ئاچچىغلاندى ۋە ئارقىدىن بەيگە: «مەن بۇرھاننىڭ سوزىگە ئىشەنمەيمەن، سىلەر كومۇنىستلارغا تەسلىم بولماقچى، مەن بۇنىڭغا قوشۇلمايمەن. مەن بولسام مۇسۇلمان، مەن كومۇنىزمغا ئىشەنمەيمەن، مەن سىلەرنىڭ ھەركىتىگىلەرگە قوشۇلمايمەن. مەن بۇ يەردە ناھايىتى ئوبدان تۇرۇۋاتىمەن. شەھەرگە قايتىپ بارمايمەن. ئۇلارنىمۇ كورمەيمەن، سىلەرنىڭ ئالدام خالتاڭلارغا ئەندى چۈشمەيمەن. سەن مېنىڭ سوزلىرىمنى ئۇلارغا يەتكۈزۈپ قوي، مەن ھەرگىز شەھەرگە قايتىپ بارمايمەن» دىدى. گەرچە بەي قايتا - قايتا چۈشەندۈرۈپ نەسىھەت قىلغان بولسىمۇ، گەمما ئۇنىڭ پوزىتسىيىسى ناھايىتى جاھىل بولۇپ، قىلچىمۇ گەپ ئاڭلىمىغان. بەي ئاخىرى شەھەرگە قايتىپ ئەھۋالنى بۇرھان شەھىدى، لیۇلارغا دوكلات قىلدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا بۇرھان شەھىدى كېيىن جانىمقانىڭ ئوغلى دەلىلقانىنى ئەۋەتىپ نەسىھەت قىلدۇرغان بولسىمۇ يەنىلا ئۇنۇم بەرمىگەن. بىر نەچچە كۈن ئوتكەندىن كېيىن جانىمقان نەسەندىكى جايىغا كوچۇپ كەتكەن. 25 - سېنتەبىر شىنجاڭ ھەقىقەتكە ئوتكەنلىكىنى جاكالىغانىڭ 3 - كۈنى جانىمقان نەسەندىكى بىر تۈركۈم قازاق چارۋىچىلارنى مەجبۇرى بىللە ئېلىپ ماڭغان ۋە ھوكۈمەتنىڭ نەسەندىكى چارۋا مەيدانىدىن

3 مىڭ دانە قوينىڭ ھەممىسىنى ھەيدەپ ماڭغان. ئولكىلىك ھوكۇمەت خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئادەم ئەۋەتىپ قوغلىغان بولسىمۇ، قوغلاپ يېتەلمىگەن. جانىمقانىنى كېيىنچە ئوسمان تەرەپكە ئوتۇپ كەتكەن دەپ ئاڭلىندۇق.

شىنجاڭدا ھەقسىزتكە قايتىشنى تەييارلىغىنى كورۇش جەريانىدا، خەلقنىڭ كۆڭلىدە تولۇق ئامايەن قىلىندى. بولۇپمۇ مەدەنىي ماۋارىپ ساھەسىدىكى ئىپادە تېخىمۇ كوزۇنەرلىك بولدى. ياش ئوقۇغۇچىلار، ۋەزىيالىلار سەزگۈر، ئىنقىلابىي ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى مۇتلەق كوپ سانلىقى كىشىلەر، بالدۇرراق ئازاتلىققا ئېرىشىش، يەلكىنى بىسىپ تۇرغان 3 چوڭ تاغنى بالدۇرراق ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا تەقەززا ئىدى. ئۇلاردا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىگە نىسبەتەن چوڭقۇر مۇھەببەت بار ئىدى. بۇ مۇھەببەت شۇك شەمسەي شىنجاڭدا ھوكۇمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان مۇنەۋۋەر جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ تەسىرىدىن قالغان مۇھەببەت ئىدى. ئۇلار ماركسىزىم، لېنىنىزىم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيەسىنى تارقىتىپ، ياشلارغا ئىنقىلابىي نەزەرىيىلەرنى ئۇگىتىپ، تەربىيىلەش جەھەتلەردە ئۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، مول نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 1949 - يىلنىڭ ئىيولدا ذىڭ لىچۈننى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ، ھەقسىزتكە ئوتۇش خىزمىتىگە يېتەكچىلىك قىلغان ئىدى. دىمەك پارتىيە زەھبەرلىگى قولغانلىقتىن، ھەقسىزتكە ئوتۇش سۈرئىتى تېزلەشتى. يۇقۇرقى ئەۋەللەرگە ئاساسەن، شىنجاڭنىڭ ھەقسىزتكە ئوتۇشتىن

ئاۋال مەخپى ھالدا ئىنقىلابىي ئىلغار تەشكىلاتلار ئارقىلىق ئارقا بار لىققا كەلدى. مەسىلەن: «كۆرەش جەمئىيىتى»، «ئاۋانگارتلار جەمئىيىتى»، «شىنجاڭ دېموكراتىك ياشلار ئىتتىپاقى» قاتارلىقلار. بۇ ئىلغار تەشكىلاتلار پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ، ھەقسىزتكە قايتىشنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مەلۇم رول ئوينىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭدىكى تېچ يول بىلەن ھەقسىزتكە ئوتۇشنى پارتىيە بىرلىكسەپ سىياسىتىنىڭ شانلىق غەلبىسى دەيمىز.

(3)

تەدبىرلەرنىڭ مۇۋاپىق، تەييارلىقلارنىڭ مۇكەممەل بولۇشى، ھەقسىزتكە ئوتۇش خىزمىتىنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىشنىڭ ئىشەنچلىك كاپالىتى. ھەقسىزتكە ئوتۇش تەييارلىغى جەريانىدا قورچاق ئولكىلىك ھوكۇمەت بىر نەچچە خىل كۆچلۈك تەدبىر قوللىنىپ، ئۇبدان نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. بۇ تەدبىرلەر ھەقسىزتكە ئوتۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش ۋە كاپالەتلىك قىلىشتا مۇۋەپپەقىيەتلىك رول ئوينىدى.

1. ئىقتىسادىي تەرەپتىن قورچاق مەركىزىي ھوكۇمەت بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ، شىنجاڭ خەلقنىڭ قەغەز پۇلىنىڭ پاللىشىش ئازاۋىنى چەكمەسلىگى ئۈچۈن، قورچاق مەركەزنىڭ «دوللار»نى رەت قىلدى. 1949 - يىلنىڭ باشلىرىدا شىنجاڭ كۈموش پۇل تارقىتىش تەييارلىغىنى كورۇپ، 20 - مايدا رەسمى كۈموش پۇل تارقاتتى. بۇ تەدبىر «دوللار»نىڭ بازارغا ئېقىپ كىرىپ، شىنجاڭنىڭ پۇل تۈزۈمىگە تەسىر كورسىتىشىدىن ساقلى-

دى. شۇنىڭدەك شىنجاڭنىڭ مال باھاسىنى مۇستەقىل ھالدا ئوز ئالدىغا ھەل قىلىپ، مال باھاسىنىڭ تۇراقلىق بولۇشىنى قوغدىدى. بۇ چارە خەلق تۇرمۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش جەھەتتە مەلۇم رول ئويناىدى.

1949 - يىلى ماينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، قورچاق مەركىزىي بانكا شىنجاڭ شۇبە بانكىسىغا ھاۋا يولى ئارقىلىق مىقدارى ناھايىتى كوپ بولغان بىر تۇركۇم «دوللار»نى يوتكەپ كەلدى. بۇ ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى ھەر قايسى مەركىزىي ئورگانلارنىڭ مەمۇرى ۋە ھەربىي خىراجىتى ئىدى. ئايرۇپلان قۇمۇلغا كەلگەن ۋاقتىدا باش كاتىپ لیۇمىڭچۈن مۇئاۋىن نازىربەي ۋېنيۇغا مالىيەنازارىتىنىڭ نامىدا: «شىنجاڭنىڭ پۇل تۇزۇمى ئىسلاھ قىلىنىپ <كۆمۈش دوللار> خەجلىنىدىغان بولدى. شۇڭلاشقا قەغەزدەولەلار> شىنجاڭدا ئوتمەيدۇ» دەپ بايانات ئېلان قىلىشنى ئۇقتۇردى.

مەركەزگە قاراشلىق ھەرقايسى ئورگانلارنىڭ ھەربىي مەمۇرى خىراجىتىگە كۆمۈش تەڭگە پۇل ئىشلەيتتى. بۇنى تېلېگرامما ئارقىلىق قورچاق مەركىزىي بانكىنىڭ بېجىرىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. بۇ تەدبىر قورچاق مەركىزىي بانكا ئۇرۇمچى شۇبە بانكا مەسئۇلىنىڭ كۆچلۈك نارازىلىغىنى قوزغىدى. ئاخىرى قورچاق مەركەزنىڭ شىنجاڭغا كۆچى يەتمەيدىغانلىغىغا كۆزى يېتىپ ئامال قىلالمىدى. نەتىجىدە ئايرۇپلاندا ئېلىپ كەلگەن بۇ «دوللار» نىڭ ھەممىسىنىڭ پېچەتىنى بۇزماستىن قايتۇرۇپ كەتتى. دەمەك بۇ چارە شىنجاڭنىڭ مالىيە - ئىقتىسادىنى مۇقىملاشتۇردى.

2. ماناسقا بېرىپ 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن سوھبەتلەشكۈزدى. 1949 - يىلى ئىيول ئايلىرىدا ماناس، قۇتۇبى، سانجى 3 ناھىيىدىكى كىشىلەر بەس - بەس بىلەن: «3 ۋىلايەت تەرەپ ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىدىغان بوپتۇ. ئۇرۇش يەنە پارتلايدىكەن.» دەپ ئۇرۇش ئازاۋىدىن تويۇپ كەتكەن خەلق تەشۋىشكە چۈشۈپ، قېچىشقا تەييارلاندى. پەقەتلا ماناستا تۇرۇۋاتقان ئەسكەرلەر يەرلىك ھارۋىدىن 150 نەچچىنى توپلاپ، چېكىنىش ۋاقتىدائىشلىتىدىغان قاتناش قورالى قىلماقچى بولدى. قورچاق ئولكىلىك ھوكۇمەت خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ مەسىلىنى ئېنىقلاپ، ئويلىمىغان يەردىن ۋەقەچىقىشتىن ساقلىنىشنىڭ لازىملىغىنى ھېس قىلدى. رەئىس بۇرھان شەھىدى ۋە باش كاتىپ لیۇ مىڭچۈنلەر مۇزاكىرىلىشىپ، ئولكىلىك ھوكۇمەت ۋەكىللەر ئومىگىنى ماناسقا ئەۋەتىپ، 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن رەسمىي سوھبەتلىشىشنى قارار قىلدى. 3 ۋىلايەت تەرەپنىڭ شىنجاڭنىڭ تېچلىغىنى كوزدە تۇتۇپ، ھەرگىز يېنىكلىك بىلەن ئەسكەرئەۋەتمەسلىگىنى ئۇمىت قىلدى. شۇ چاغدىكى شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى: «25 - فېۋرال» ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، 3 ۋىلايەت تەرەپنىڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئىتى ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوپ، سەيپىدىن، رەھىمجان سابىر ھاجىيوپ قاتارلىق 4 كىشى ئولكىلىك ھوكۇمەتتىن چېكىنىپ چىقىپ، ئىلىغا كەتكەن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ تېچلىغى بۇزۇلۇش گىرداۋىغا يېقىنلاشتى، دەريانىڭ ئېكىسى تەرىپىدە تۇرىشىتىن ئىبارەت جىددى ۋەزىيەت پەيدا بولغان

ئىدى. ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئەسكەرلەر
رىنى دەريانىڭ ئىككى تەرىپىگە ئورۇنلاشتۇراتتى. شىنجاڭ تېچ
يول بىلەن ھەقمەتكە ئوتۇشنى جاكالىغىچە 3 ۋىلايەت تەرەپنىڭ
ھەيئەتلىرى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلمىدى. مەملىكەتنىڭ ئۇرۇش
ۋەزىيىتى تېز ئۆزگىرىش ياساۋاتقان، ئازاتلىق ئۇرۇش ئومۇمىي
يۈزلۈك غەلىبىگە يېقىنلاشقان مەزگىلدە 3 ۋىلايەتنىڭ تۈيۇقسىز
ھۇجۇم قوزغاپ، يىغىشتۇرۇۋالالمىغىدەك ئۇرۇش قالايمىقانچىلىق
غىنى كەلتۈرۈپ چىقىپ، شىنجاڭ خەلقىغە بالايى - قازا ئېلىپ
كېلىشتىن ئەنسىرەشلەر بولدى. شۇڭلاشقا ئىككى تەرەپ
بىۋاستە سوھبەتلىشىپ، گۇمانىنى چىقىرىپ تاشلاش مۇھىم تەدبىر
بولىقالغان ئىدى.

8 - ئاۋغۇست ئەتىگەن سائەت و دىن ئاشقاندا، قورچاق
ئولكىلىك ھوكۇمەت ئىشخانىسىدىن تېلېفۇندا چېن فاگبۇنى رە-
ئىس ئىشخانىسىغا چاقىردى. چېن فاگبۇ بارغاندىن كېيىن رە-
ئىس بۇزھان شەھىدى ئۇنىڭغا: «بىر نەچچە كۈندىن بۇيان
ماناس، قۇتۇبى، سانجى خەلقلىرى ئىچىدە «3 ۋىلايەت تەرەپ
ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىدىكەن» دەيدىغان سوزلەر پەيدا بولۇپ
خەلقنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولماي قېچىشقا تەييارلانماقتا. ئەھ-
ۋالنى ئېنىقلاش ھەمدە ۋەقە چىقىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئولكىلىك
ھوكۇمەت سىزنى، نۇسرەت شەھىدىنى ھەمدە شىنجاڭ ئامانلىق
ساقلاش ئىشتاۋنىنىڭ بولۇم باشلىغى ۋاڭ × × قاتارلىق 3
كىشىنى ئولكىلىك ھوكۇمەتكە ۋاكالىتەن ماناسقا بېرىپ 3 ۋى-
لايەت تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچرىشىپ ئىككى تەرەپنىڭ

ۋەقە چىقارماسلىغى توغرىسىدا سوھبەتلىشىش ئۈچۈن ۋەكىللەر
ئومىگىگە سېنى مەسئۇل قىلىپ، ئەتە يولغا چىقىشىڭلارنى قارار
قىلدۇق.» دەپ تۇرۇشىغا نۇسرەت بىلەن ۋاڭ ئىككىسى كىرىپ
كەلدى. بۇ ئىككىسى ماناسقا بېرىش ۋەزىپىسىدىن خەۋەر تاپ-
قان ئىكەن. شۇڭا باش كاتىپ لىيۇ سوزىنى داۋاملاشتۇرۇپ:
«سىلەر ئالدى بىلەن قۇتۇبى 78 - دۇئزىيە ئىشتاۋىغا بېرىپ،
يې چىك بىلەن كورۇشۇڭلار، مەن ئۇنىڭغا خەت يېزىپ، ئۇنىڭ
ماناستا تۇرۇشلۇق 27 - بىرىگادا باشلىغى جۇمىڭگاڭغا خەۋەر
قىلىشنى، سىلەرنىڭ دەريادىن ئوتۇپ، 3 ۋىلايەت ئارمىيىسى
بىلەن ئۇچرىشىشنىڭ پۈتۈن خىزمىتىنى ياخشى ئىشلىشىڭ-
لارغا ياردەم قىلىشنى ھاۋالە قىلىمەن» دېدى، رەئىس ماناس ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى
ھۇشۇر ھاجى (قازاق) غا خەت يېزىپ، ئۇنىڭ دەرھال تاقا-
چىقىپ، چارۋىچىلارغا: «ئولكىلىك ھوكۇمەت ۋەكىللەر ئومىگى
دەريادىن ئوتۇپ 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن سوھبەتلىشىۋاتىدۇ، ئۇ-
رۇش بولمايدۇ، كوپچىلىك خاتىرجەم ئوقىتىڭلارنى قىلىۋېرىڭ-
لار، قاچماڭلار دەپ جاكالىشىنى تاپىلىدى. ئەڭ ئاخىرىدا باش
كاتىپ لىيۇ: «مۇخبىر گۇڭجۇبىمىڭ سىلەر بىلەن بىللە بارىدۇ،
ئۇنى مۇخبىر دەپ ئاتىماڭلار، ئۇزىمىزنىڭ ئادىمى دېسەڭلار،
ئىشىڭلارغا قولايلىق بولىدۇ» دېدى.

9 - ئاۋغۇست ئەتىگەن سائەت و لاردىن كېيىن ۋەكىللەر
ئومىگى ماشىنا بىلەن يولغا چىقتى. 2 سائەتتەك مېڭىپ، قۇتۇبى
78 - دۇئزىيە ئىشتاۋىغا يېتىپ كەلدى. چېن فاگبۇقاتارلىقلار دە-

ۆزىيە كوماندىرى يېڭىك بىلەن كورۇشۇپ، ئالدى بىلەن باش كاتىپ لېۋىنىك خېتىنى تاپشۇردى ھەمدە يېغا «بىزنىڭ 3 ۋىـ لايىەت تەرەپ بىلەن سوھبەت ئوتكۈزۈشمىز، بىزدە دەريانىـڭ غەربىگە ھۇجۇم قىلىش غەيرىتىمىز يوقلۇغىنى، مۇبادا 3 ۋىلايەت تەرەپ ھۇجۇم قوزغايدىغان بولسا، تاقابىل تۇرالايدىغان تولۇق تەييارلىق ۋە تولۇق كۈچىمىز بارلىغىنى چۈشەندۈرۈپ، ئۇلارـ نىڭ يېنىكلىك قىلىپ ھۇجۇم قوزغاپ قويۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بارىمىز» دىدى. يېڭى ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ بىـ قارارـ رىنى ئىنتايىن قوللاپ - قۇۋۋەتلىدى. ئۇ: «بىزنىـڭ ئۇلارنى تارمار قىلالىشىمىزدا گەپ يوق. بىزنىڭ ئەھۋالىمىز 4 يىلدىن ئاۋالقى ھالەتتىن ئۆزگەرگەن» دىدى. ئۇگېپىنى تۈگىتىپلا بىرـ دىگادا باشلىغى جۇغا تېلېفۇن بېرىپ، ئۇنىڭ ئوبدان ھەمكارلـ شىپ دەريادىن ئوتۇش تەييارلىغىنى ياخشى ئىشلەشكە تاپشۇرـ دى. چىن فاڭبۇ بىلەن يېڭىك كونا تونۇش بولغاچقا چىـن قاتارلىقلارنى چۈشلۈك تاماق يېمەيشكە ئېلىپ قالدى. پاراڭ جەريانىدا، ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ تېز ئىلگىرىلەپ گومىنداڭ ئارـ مىيىسىنىڭ تار مار قىلىنىۋاتقانلىغىنى، شىنجاڭنىڭ ئاقسۇنىـ ئىنتايىن قىيىن بولىدىغانلىغىنى سوزلىگەندە يېڭىك ئىنتايىن ئاچچىقىغى بىلەن «كارغا كەلمەيدۇ، كارغا كەلمەيدۇ!» دەپ ھەسرەت چېكىپ: "تۈگىدۇق، تۈگىدۇق!" دەپ قايـ غۇرۇپ، زاۋالالىقا يۈز تۇتقان رەزىل ئەپتى - بەشىرىسىنى توـ لۇق ئاشكارىلاپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قەغەز يولۋاسـ لىق ئەسلى قىياپىتىنى ئوچۇق كورسىتىپ قويغان.

ۋەكىللەر ئومىگى قۇتۇبىدىن چىقىپ، چۈشتىن كېيىنىسا ـ ئەت 3 تىن ئاشقاندا ماناسقا يېتىپ بېرىپ، ناھىيىلىك ھوكۇـ مەتتە بىر ئاز دەم ئالغاندىن كېيىن بىرىگادا ئىشتاۋغا بېرىپ جۇ بىلەن كورۇشتى. بىرىگادىر جۇ كورۇشۇپلا: «سىلەر دەكلار، قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟ مەن ھەممىسىگە تەييار!» دىدى. چىن فاڭبۇ 3 ۋىلايەتكە قارىتىپ يېڭىلىغان خەتنى ئېلىپ كورسىتىپ، ئۇنىڭ دەرھال ئادەم چىقىرىپ، دەريانىڭ غەرپ تەرىپىگە يەتـ كۈزۈپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. خەتتە ئۇچۇـ شۇش ۋاقتى ھەمدە چىن فاڭبۇ باشچىلىغىدىكى ۋەكىللەرنىـڭ سانى ۋە ئىسىم فامىلىسى تونۇشتۇرۇلغان ئىدى. شۇ كۈنى كەچتە جاۋاپ كەلدى. جاۋاپتا 10 - چىسلا ئەتىگەن سائەت 10 دا دەريا بويىدىكى ۋاقىتلىق چېدىر ئىچىدە ئۇچرۇشۇش كـور ـ سىتىلگەن ئىدى. بۇ ئايلاردا دەريا سۇيى راسا ئۇلغايغان پەيـ تى، ئۇنىڭ ئۇستىگە كوۋرۇك 45 - يىلدىكى ئۇرۇشتا پارتلىتىـ ۋېتىلگەنلىكتىن چوڭقۇر سۇدىن ئاپتوموبىل ئوتۇشكە ئامالسىز بولغاچقا، ھارۋا بىلەن ئوتتۇق. دەريادىن ئوتكەندىن كېيىن 3 ۋىلايەت ۋەكىلى يەرنى چېدىر ئىچىگە تەكلىپ قىلدى. چېدىر ئىچى ئاددى، پەقەتلا ئۇزۇن ئۇستەل قويۇلغان، ئۇستەل ئۇستىگە چاي راسلانغان ئىدى. 3 ۋىلايەتتىن ۋەكىللەرگە باش لىق بولۇپ مىللى ئارمىيە مۇئاۋىن قوماندانى مەرغۇپ، ئەزا ـ لاردىن ئارمىيە پولىتىك كوماندىرى ئىمىنوپ ۋە نوگوشوۋ ئىككـ سى بار ئىدى. ئىككى تەرەپ ئۇزاتا ئۇزلىرىنى تونۇشتۇرغانـ دىن كېيىن، چىن فاڭبۇ قاتارلىقلار ئالدى بىلەن پىكىر قىلىپ:

«تەشۋىقلەرگە قارىغاندا، سىلەردە ھەربىر ھۆجۇمغا ئوتتۇرا ئالمەتلىرى بولسا كېرەك. شۇڭا ماناس، قوتۇبى، سانجى ناھىيىلىرىدىكى خەلقلەر خاتىرجەمسىزلىنىپ قېچىش تەييارلىقى كۆرمەكتە. ۋەقە يۈز بېرىپ قېلىشىغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ماناس ناھىيىسىدىكى خەلقلەردىن 150 دىن ئارتۇق ئات - ھارۋا يىغىۋالغاچقا، پەسلىنىڭ تازا ئالدىراش پەيتىدە ئىشلەپچىقىرىشقا چوڭ تەسىر يەتمەكتە. خەلقنىڭ مەنپەتىنى ئۈچۈن ئۆمىگىمىز ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ تاپشۇرۇغىغا بىنائەن، رەئىس بۇرھان شەھىدى ۋە باش قوماندانلىقىغا ۋاكالىتەن، قوراللىق كۈچ ئىشلەتمەسلىككە، دەريا بويىدىكى ئەسكەرلەرگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ، قەستەن چاتاق چىقارماسلىققا كاپالەتلىك قىلىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سىلەر تەرەپنىكىمۇ ئوخشاش ھەركەتتە بولۇشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمىز» دېدى. ئارقىدىن مەرغۇپ پىكىر قىلىپ، ئۇچ نۇقتىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. بىرىنچى، «بىز قەتئى ھۆجۇم قوزغىماسلىققا كاپالەتلىك قىلىمىز. سىلەر ئولكىلىك ھوكۇمەت ۋە خەلقئارا ئۇقتۇرۇپ، خەلقنىڭ خاتىرجەم ئىشلەپچىقىرىشى ۋە ھودۇقۇپ سىرتقا قاچماسلىقىغا دەۋەت قىلىڭلار. ئىككىنچى توپلۇالغان ھارۋا قاتارلىق قاتناش قوراللىرىنى خەلقئارا قايتۇرۇپ بەرسۇن. ئۈچىنچى، بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىز دەريا ئىغا چۈشۈپ ئات سۇغارغان يېرىكى سۇ ئالغان ۋاقىتتا، سىلەرنىڭ ئەسكەرلەر تەھدىت سالمىسۇن. ئوق چىقىرىپ ئادەم يارىدار قىلىشتىن قاتتىق ساقلانسۇن». چېن فاڭبۇ قاتارلىقلار ئۇلارنىڭ پىكرىگە قوشۇلمىدىغانلىقىنى

بىلدۈرگەندىن كېيىن، ئاغزاكى كېلىشىم تۈزۈشتى. ئىككى تەرەپنىڭ سوھبىتىدە نۇسرەت شەھىدى تەرجىمانلىقنى ئۈستىگە ئالغان ئىدى.

ۋەكىللەر ئومىگى ماناس ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە قايتىپ قاندىن كېيىن، ناھىيە باشلىغى شىبىكجۇ، گومىنداڭ ماناس ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ باشلىغى چاڭيۇليە قاتارلىقلارنى چاقىرىپ، يىغىن ئېچىپ سوھبەت نەتىجىسىنى يەتكۈزدى. ھەمدە ئۇلارغا بازار ئاھالىسىنى دەرھال ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە يىغىپ، ئومەك باشلىغى چېن فاڭبۇنىڭ سوھبەت نەتىجىسىنى ئېلان قىلىدىغانلىقىنى بۇيرىدى. شۇنىڭ بىلەن قوشۇنلار يىغىۋالغان ھارۋىلارنى تېزدىن قايتۇرۇپ بەردى. ئاممىا خاتىرجەم بولدى. قوتۇبى، سانجىلاردىن ئوتكەندە يۇقۇرقىغا ئوخشاشلا يىغىن ئاچىلىپ، شۇنىڭ بىلەن خاتىرجەمسىزلىك بارا - بارا پەسەيدى.

3. شىنجاڭ ھەقىقىتىكە ئوتتۇشتىن ئاۋال، نۇرغۇنلىغان ئىلغار مەخپى تەشكىلاتلار قۇرۇلدى. بۇ ئىلغار تەشكىلات ئەزالىرى ھەرقايسى مەكتەپلەرگە تارقالغان. ئۇلار مەكتەپلەرنى مۇقىملاشتۇرۇشنىڭ ۋە ئازات بولغاندىن كېيىن مەكتەپلەرنى ئوتكۈزۈۋېلىشنىڭ ئىشەنچلىك كۈچلىرى ئىدى. گومىنداڭ ئىچىدىكى جاھىللار گۇرۇھى، ئۇلاردىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىپ، ھەرقايسى مەكتەپلەرگە ئىشپىيون كىرگۈزۈپ، مەكتەپلەردىكى ئەھۋاللارنى كۈزەتتى. 1949 - يىلى ئىيون ئايلىرىنىڭ مەلۇم بىر كۈنى، بىرىنچى ئوتتۇرىنىڭ مەكتەپ مۇدىرى جاڭيىاشياۋ، ماۋاربىپ نازىرى چېن فاڭبۇغا: «ھەرقايسى ئوتتۇرا مەكتەپ

ئوقۇتقۇچى - خىزمەتچى ۋەكىللىرى 12 - چىسلا «مەدەنىيەتچىلار نىڭ ئىسمىلىگىنى يېزىپ بېرىڭ، ئۇلارنى قولغا ئالىمىز» دا يىغىن ئېچىپ، قورچاق ئولكىلىك هوكۇمەتتىن مائاش ئۇنداق قىلمىساق ئەتە ئۇلار مەيدانغا توپلىنىپ دەرس تاشلاپ ئوستۇرۇشنى تەلەپ قىلىش مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلىماقچى بولغانلىغىنى ئۇقتۇردى» دېدى. چېن جاۋاپ قايتۇرۇپ: «مۇمكىن بولغانلىغىنى دوكلات قىلدى. سوزلەرگە قارىغاندا، مۇبالىغىسىز ئەمەس! مۇنداق ئىش يوق، چۈنكى تونۇگۈن مەن هەرقايسى مائاش ئوستۇرۇلمىسە، دەرس تاشلاش هەركىتىنى ئېلىپ بارمىسى مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ۋەكىللىرى ئاچقان يىغىنغا قاتناشماقچى. ئەگەر شۇنداق بولىدىكەن، تېپ - تېنچ ئۇرۇمچىدە ۋەقەنى ئاشتىم. دەرس تاشلاشنىڭ هېچقانداق ئالامىتى يوق. تولۇق كېلىپ چىقىشى مۇمكىن ئىدى. چېن فاڭبۇ ئەھۋالنى هەقىقى پاكىت بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا، قولغا ئالىدىغان بولساق ئىگەللەش ئۈچۈن، ئۇزى «مەدەنىيەت زالى»غا بېرىپ، مەجبۇرلىمىگە باش ئاغرىغى تېپىۋالىمىز، هەرگىزمۇ قارامىسكە قاتنىشىپ، هەرقايسى مەكتەپ ۋەكىللىرىگە مائارىپ نامىغا قولغا ئالماسلىغىمىز كېرەك. ئەگەر ئەزا تىنىڭ پوزىتسىيەسىنى چۈشەندۈرۈپ، كوپچىلىك بىلەن تىگەنلىككە راستىنلا دەرس تاشلايدىكەن، مەن بارلىق مەسىلىكتە مەسئۇلىيەتنى ئۈستۈمگە ئالىمەن» دېدى.

چېننىڭ قاتتىق تۇرۇشى بىلەن، چېن دېفا، لیۇخەندۇ ئلار قايتا ماقچى بولدى. چېن ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن، سەل ئەن ۋە ئوتتۇرا مەكتەپ مۇدىرلىرىنى چاقىرىپ: «راستىنلا دەرس تاشلاش بولامدۇ يوق؟» دېگەندە كوپچىلىك بىردەك: «توھمەت ئويدۇرما، بۇ توھمەت-ئېغۇالارنى ئىشىمىزنىلار غەرەزلىك هالدا پەيدا قىلغان بۇ هەقىقەتكە قايتىشقا بۇزغۇنچىلىق سېلىشنى قەستلىگەن بىر زەھەرخەندىلىك، ئەكسىلىنقىلابچى جاھىللار، ئىشپىيون ئۇنسۇرلارنىڭ ئولۇم ئالدىدىكى مۇقەررەر ئىپادىسى» دېيىشتى. بۇ ئىشنىڭ راست - يالغانلىغىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن يىغىن كېيىن 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ مۇئەللىمىسى لیۇمىڭفىك بىلەن سوھبەتلەشتى. چۈنكى لیۇ شۇچاغدا ئوقۇتقۇچىلار ئىچىدە مۇھىم رەھبەرلەردىن بىرى ئىدى. لیۇ بۇنداق ئىشنىڭ يوقلۇغىنى تە-

ئوقۇتقۇچى - خىزمەتچى ۋەكىللىرى 12 - چىسلا «مەدەنىيەتچىلار نىڭ ئىسمىلىگىنى يېزىپ بېرىڭ، ئۇلارنى قولغا ئالىمىز» دا يىغىن ئېچىپ، قورچاق ئولكىلىك هوكۇمەتتىن مائاش ئۇنداق قىلمىساق ئەتە ئۇلار مەيدانغا توپلىنىپ دەرس تاشلاپ ئوستۇرۇشنى تەلەپ قىلىش مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلىماقچى بولغانلىغىنى ئۇقتۇردى» دېدى. چېن جاۋاپ قايتۇرۇپ: «مۇمكىن بولغانلىغىنى دوكلات قىلدى. سوزلەرگە قارىغاندا، مۇبالىغىسىز ئەمەس! مۇنداق ئىش يوق، چۈنكى تونۇگۈن مەن هەرقايسى مائاش ئوستۇرۇلمىسە، دەرس تاشلاش هەركىتىنى ئېلىپ بارمىسى مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ۋەكىللىرى ئاچقان يىغىنغا قاتناشماقچى. ئەگەر شۇنداق بولىدىكەن، تېپ - تېنچ ئۇرۇمچىدە ۋەقەنى ئاشتىم. دەرس تاشلاشنىڭ هېچقانداق ئالامىتى يوق. تولۇق كېلىپ چىقىشى مۇمكىن ئىدى. چېن فاڭبۇ ئەھۋالنى هەقىقى پاكىت بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا، قولغا ئالىدىغان بولساق ئىگەللەش ئۈچۈن، ئۇزى «مەدەنىيەت زالى»غا بېرىپ، مەجبۇرلىمىگە باش ئاغرىغى تېپىۋالىمىز، هەرگىزمۇ قارامىسكە قاتنىشىپ، هەرقايسى مەكتەپ ۋەكىللىرىگە مائارىپ نامىغا قولغا ئالماسلىغىمىز كېرەك. ئەگەر ئەزا تىنىڭ پوزىتسىيەسىنى چۈشەندۈرۈپ، كوپچىلىك بىلەن تىگەنلىككە راستىنلا دەرس تاشلايدىكەن، مەن بارلىق مەسىلىكتە مەسئۇلىيەتنى ئۈستۈمگە ئالىمەن» دېدى.

قىلدى. چېن فاڭبۇ يىغىنغا بارغاندا يىغىن تېخى باشلانمىغان ئىدى. يىغىن ئىشتىراكچىلىرى چېن نىڭ تۈيۈقسىز پەيدا بولغانلىغىنى كورۇپ هەيران بولدى. چېن ئۇزىنىڭ كېلىشىمەقسىدىنى ئېيتىپ، مەسىلە بولسا ئوتتۇرىغا قويۇپ، مۇڭاپىق هەل قىلىشنى تەلەپ قىلىش، توغرى پىكىرلەرنى هەرگىز باشقىچە نىيەتتە دەپ قاراپ بېسىۋېتىش ئۈسۈلىنى قوللانمايدىغانلىغىنى ئېيتقاندا، يىغىن ئىشتىراكچىلىرى هېچقانداق مۇشكۈل مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويمىدى. ئەمما ئىككىنچى كۈنى كەچ سائەت بىرلەردە ئامانلىق قوغداش ئىشتاۋىنىڭ قوماندانى چېن دېفا، ئۇرۇمچى شەهەرلىك ساقچى ئىدارە باشلىغى لیۇخەندۇك ئىككىسى مۇئاۋىن نازىر چېن فاڭبۇغا «يۇقۇرىنىڭ بۇيرۇغىغا بىنائەن، سىزدەرهال هەرقايسى مەكتەپلەردىكى باشلامچىلىق قىلىپ جىدەل چىقارغان ئوقۇتقۇ-

كەتتىلەدى. چېن فاڭبۇ ئەھۋالنى باش كاتىپ لېۇمىڭچۇنگە دوكلات قىلدى. ھەچقانداق ۋەقە پەيدا بولمىدى.

4. مۇھىم پەيت غەلىبىنىڭ ھالقىسىدۇر. ھەقمەقەتكە قايتىش ھەركىتى پائال يۈرگۈزۈلۈۋاتقاندا، ھەقمەقەتكە ئوتۇشكە قارشى جاھىل ئۇنسۇرلاردىن ئاتلىق 5 - كورپۇس باشلىغى ماچىڭشياڭ 78 - دىۋىزىيە باشلىغى يېچىڭ، 179 - بىرىگادا باشلىغى لۇشۇرېن قاتارلىقلار ئۇزلىرىنىڭ مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمەي، سۈيەقەست پىلانلاپ، ھەقمەقەتكە ئوتۇشكە قارشى قالايمىقانچىلىق ھەركەتلىرىنى ئېلىپ باردى. ئۇلار 21 - سېنتەبىر ئۇرۇمچىدەتوپىلاڭ كوتىرىپ، ما،يې، لو لار بىرلىكتە ھەركەتكە كېلىپ، ئالدى بىلەن ئولكىلىك ھوكۇمەت ۋە ھەرقايسى ساھەلەردىكى ھەقمەقەتكە ئوتۇش ھەركىتىنى يۈرگۈزۈشكە رەھبەرلىك قىلىۋاتقان مۇھىم كىشىلەرنى قولغا ئېلىپ، ئاندىن بۇلاڭ - تالاڭ يۈرگۈزۈپ، قوشۇننى جەنۇبىي شىنجاڭغا باشلاپ قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلاردىكى قوشۇنلارىنى بىرلەشتۈرۈپ، ئاندىن مەسلەھەتلەشمەكچى بولۇشقان. كېيىنرەك بىلدۇقكى: ئۇلارنىڭ قولغا ئالماقچى بولغان قارائىسىملىكلەر جەمئى 40 تىن ئارتۇق كىشى بار ئىكەن. باش كاتىپ لېۇمىڭچۇن، گارنىزون قوماندانى تاۋسيۇ، ئولكە رەئىسى بۇرھان شەھىدى قاتارلىقلار بۇئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن لېۇمىڭچۇن ئۇز ئويىگە 21 - سېنتەبىر كەچتە ما، يې، لو قاتارلىقلارنى زىياپەتكە چاقىردى. زىياپەتكە جاڭ فىڭيى، چېن دېفا، چۇي ۋۇ، بەي ۋېنيۈلارنىمۇ قاتناشتۇرۇپ، تاماقتىن كېيىن بىلىيارت ئويناش قاتارلىق

شەكىللەر بىلەن ئۇلارنى بەنت قىلىپ، تاك ئاتقىچە تارقىتىلىشىنى، ئۇلارنى ئوز قوشۇنىدىن ئايرىپ، قوماندانلىقنى يوقاتقانلىقى ئۇنسۇرلاردىن ئىبارەت سۈيىقەستلىرى ئەمەلگە ئاشمىدى.

قوشۇنلارنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن، لېۇمىڭچۇننىڭ يول كورسىتىشى بىلەن، ھەر مىللەت مەدەنىيەت ئۇيۇشمىلىرى سودا-سانائەت ئۇيۇشمىلىرى قاتارلىق ئاممىۋى تەشكىلاتلار ئاممانى ئارىسىدا كەڭ دائىرىدە جامائەت پىكرى تەييارلىدى. ھەمدە لېۇيۇڭشياڭ، ئۇرۇمچىدىكى ياشانغانلاردىن مياۋفېيرەن قاتارلىق كىشىلەرنى باشلاپ، باش قوماندان تاۋسيۇنىڭ ئالدىغا كىرىپ، خەلقنىڭ رايىغا بېقىپ، بالدۇراق ھەقمەقەتكە ئوتۇشنى جاكالاپ، بۇنىڭدىن ما، يې، لو قاتارلىقلارغا تەسىر كورسىتىشنى مۇراجىئەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا چۇي ۋۇنىڭ تاپشۇرۇغى بويىچە ليۇ ئوتتۇرغا چىقىپ ئاممىۋى تەشكىلاتلار نامىدىن ماچىڭشياڭ، يې چىڭ، لوشۇرېنلارغا ئوردېن تەقدىم قىلدى. بۇ ئۇسۇل بىلەن ئۇلارنى ئاممىنىڭ ئىزادىسىغا بويسۇندۇرۇپ، بالدۇراق شىنجاڭدىن ئايرىلىشنى ئىلگىرىلەتتى.

5. ما، يې، لوقاتارلىق جاھىللار ئۇزلىرىنىڭ «21-سېنتەبىر» سۈيىقەستى ۋەيران بولغاندىن كېيىن، خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ غەربىي شىمالغا يۈرۈش قىلغان ۋەزىيىتىنىڭ شىددەت بىلەن ئوركەشلىگەن دولقۇنىدەك تەڭداشسىز ئىكەنلىگىنى كورىدى. لەنجۇنى ئازات قىلغان چوڭ ئارمىيە داۋاملىق خېنى كارىدورغا يۈرۈش قىلدى. شىنجاڭ تەنها قالدى. ئۇرۇمچى يەككە - يىگانە شەھەر بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەقمەقەتكە

قايتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغانلاردىن تاۋسىپۇ جاۋشىگۇاك، تاۋچىنچۇ، خەن يۇۋېن جاك فېگىي قاتارلىقلار قىسىملار ئىچىدە كوپ خىزمەت ئىشلەپ، بىر مەزگىل تەۋرەنگەن بەزى قوللىدا ئەسكىرى بار گېنېرال ئوفىتسېرلەرمۇ تېچ ھەقىقىتكە ئوتۇشكە مايىل بولدى. بۇنىڭ بىلەن ما، يې، لولار ئىنتايىن يېتىم ھالەتكە چۈشۈپ قېلىپ، نېمە قىلىشنى بىلمەيدىغان ئامالسىز قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنقىلاۋىي كەيپىياتى كوتىرىلىپ، «شىنجاڭنى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش» دولقۇن سادالىرى ئوركەشلىدى. قۇدرەتلىك خەلق كۈچى ئالدىدا، چۈمولىنىڭ دەرەخنى لەكشىتىپ ياچۈەكنىڭ ھارۇنىنى توسايمەن دېيىشى ئوز ھالاكىتىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. شۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ما، يې لولار ھەربى ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ، چەتئەلگە كېتىدىغانلىغىنى، بارلىق شەخسى مال - مۈلۈكلىرىنى ئالتۇنغا سۇندۇرۇپ ئوزلىرىگە ئالتۇن بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئولكىلىك ھوكۈمەت ئۇلارنىڭ شەرتىگە قوشۇلدى. ئۇلارنىڭ قورو - جايى، ماشىنىسى، ئوي جازىلىرىدىن تارتىپ ئۇششاق - چۈششەك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىگە، ھوكۈمەتنىڭ، شەخسنىڭ دەپ ئايرىماستىن بىردەك پۇل تولىدى.

22 - سېنتەبىر چۈشتىن كېيىن رەئىس بۇرھان شەھىدى ۋە باش كاتىپ لیۇمىڭچۇنلەر بەي ۋېنيۇگە «ما چىڭشياك، يې چىڭ قاتارلىقلار شىنجاڭدىن كەتمەكچى ئۇلا ئوزلىرى ئولتۇرغان پىكاپ ۋە شەخسى قورو - جايلىرىنى ھوكۈمەتكە سېتىپ بېرىپ، ئالتۇن ئالىدىغانلىغىنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ دىنىغە تەلگى، مال - مۈلۈكلىرىنىڭ زىيانغا ئۇچرىماسلىغى، شىنجاڭنىڭ تېچ يول بىلەن ھەقىقەتكە ئۇتۇشىگە پايدىلىق بولۇشى، باشقىچە ۋەقەلەرنىڭ سادىر بولماسلىغى ئۇچۇن بىز ئۇلارنىڭ تەلىۋىگە قوشۇلدۇق. ماشىنا گەرچە ھوكۈمەتنىڭ بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ بالدۇراق شىنجاڭدىن كېتىشى ئۇچۇن، ھوكۈمەتنىڭ بىر ئاز ئالتۇن خەجلەپ سېتىۋېلىشنى لايىق تاپتۇق. بۇنداق قىلىش شىنجاڭنىڭ ئومۇمى ۋەزىيىتى ۋە تېچلىغىغا پايدىسى بار. مالىيە نازارىتى نەرسە - كېرەكلەرنى تەخمىنەن باھالاپ، ئالتۇن بەرسۇن! ئىشنى مۇۋاپىق بېجىرىپ، نەتىجىسى دەرھال مەلۇم قىلىنسۇن!» دېدى. بەي ۋېنيۇ يولىورۇقنى ئاڭلاپ كەلسە، ما، يې لارنىڭ ئەۋەتكەن كىشىلىرى مالىيە نازارىتىدە ساقلاپ تۇرغان ئىكەن، بەي دەرھال مالىيە نازارىتىنىڭ خوجۇلۇق بولۇم باشلىغى چىڭ يۇنچياك، ئولكىلىك بانكا ئالتۇن غەزنىسىنىڭ مۇدىرى ساۋتيەنمىڭلارنى ئۇلار بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ ماشىنا ۋە قورو - جايلارنىڭ باھاسىنى مۇزاكىرە قىلدۇردى. ماچىڭشياڭغا تەۋە پىكاپنىڭ بىرىنى 300 سەر ئالتۇنغا، قورو - جايىنى 300 سەر ئالتۇنغا چاقتى. يې چىڭغا تەۋە پىكاپنىڭ بىرىنى 300 سەردىن ئارتۇق ئالتۇنغا، باشقا نەرسە - كېرەكلىرىنى 1000 سەردىن ئارتۇق ئالتۇنغا سۇندۇردى ۋە دەرھال رەئىسكە تەستىقلىتىپ، ئولكىلىك غەزنىدىن ئالتۇن بەردى. ما، يې لار ئالتۇننى ئالغاندىن كېيىن 1949-يىلى 23 - سېنتەبىر، ئائىلىسى ۋە مال - دۇنيالىرىنى يەنىشە

تۇرۇپ، ۋاك زىكشەن، لوشۇرىن، مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسا قاتار-
لىقلار بىلەن ئايرىم قارا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ئۇرۇمچىدىن ئايە-
رىلدى. ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ تاشقۇرغان ئارقىلىق چەتئەلگە
قېچىپ كەتتى.

25 - سېنتەبىر، شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانى
تاۋشىيۇ باشچىلىغىدا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىم-
لىرى ھەققىدە ئوتتۇرىغا ئىلان قىلىنىپ، پارتىيە ھەرىكىتى
كومىتېتى ۋە مائارىپ تېلېگرامما يوللاپ گومىنداڭ
گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ، خەلق سېپىگە
قايتىپ كەلدى. 26 - چىسلا ئەتىگەندە، شىنجاڭ ئولكىلىك ھۆكۈ-
مەت جىددىي يىغىن چاقىرىپ، ھەققەتكە ئوتۇش مەسىلىسىنى
مۇزاكىرە قىلدى. يىغىنغا رەئىس بۇرھان شەھىدى رىياسەتچى-
لىك قىلدى. قاتناشقان ئەزالاردىن لىيو مىڭچۇن، چۇي ۋۇ، سە-
ي ۋېيۇ، لىيو دېشەن، چېن فاگبۇ، لىيو ئۇشياك، ئېردەنى، جوك دىخۇا،
ھەيئەت لىيو شاۋلى قاتارلىقلار بار. يىغىن ئىككى تۈرلۈك كۆن
تەرتىپنى مۇزاكىرە قىلدى: بىرىنچى، شىنجاڭ ئولكىلىك ھۆكۈ-
مەتنىڭ ھەققەتكە قايتىش تېلېگراممىسى مۇزاكىرە ۋە قارار
قىلىندى. شۇ كۈندىن باشلاپ، گومىنداڭ گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن
بارلىق ئالاقىنى ئۈزگەنلىگى، خەلق تەرىپىگە ئۆتكەنلىكى جۇ-
ڭگو كومىتېتىنىڭ پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىگىنى قوبۇل قىلىدىغانلىغى
جاكالاندى. ئىككىنچى، ھەققەتكە قايتقان كۈن، ئىلان قىلىنغان
كۈندىن باشلاپ ھىساپلىنىدۇ. ھەر قايسى پارتىيە، ھۆكۈمەت
ئورگانلىرىدىكى خادىملار ۋە ھەر مىللەت خەلقى، بارلىق ھوججەت-

ئارخىپلارنى قوغداشقا مەسئۇل بولۇشى،
كىمنى ئاسراپ، خىزمەتنى نورمال دا
تەرتىپكە رايە قىلىشى لازىم، ھەر قانداق
ئارخىپلارنى بۇزۇپ ۋەيران قىلماسلىغى، ھوكۈمەت
بۇزۇپ - چاچماسلىغى، ئوغرىلىماسلىغى، خىزمەتنىن ئىختىيا-
ئايرىلىپ كەتمەسلىگى، جەمئىيەت تەرتىپىگە بۇزغۇنچىلىق سېلىپ
جەمئىيەت ئاماللىغىنى بۇزماسلىغى لازىم» دەپ قارار چىقاردى.
يىغىن ئەستايىدىل، مەردانە سوزلەشتەك نورمال كەيپىياتتا ئوتتى.
چۈنكى بۇ قېتىملىق يىغىن ئادەتتىكى يىغىنلاردىن بولماستىن،
گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ماكىمىيىتىنىڭ قاراڭغۇ ھۆكۈمرانلىغىغا
خاتىمە بېرىپ، شىنجاڭ تارىخىدا يېڭى سەھىپە باشلايدىغان
يىغىن ئىدى. يىغىن ئىنتايىن ئوڭۇشلۇق ئېچىلىپ، قارارغا
بىردەك قوشۇلۇپ يوللىنىدىغان تېلېگراممىغا قول قويۇلدى.

يىغىندىن كېيىن، ھەر قايسى ئەزالار دەرھال ئۇز ئىدا-
رىلىرىغا قايتىپ بېرىپ، سىستېمىلىق ھالدا يىغىن قارا-
كۇزدى تېلېگراممىنى يوللاپ ھەققەتكە ئوتۇش
قىلىنغان چاغدا، پۈتۈن ئۇرۇمچى قىزغىن
خەلق بىرلىكتا ۋەكىلى ۋەكىللىغان
دېموكراتىيە سىستېمىسىنى ھەر-
قايسى ھاكىمىيەت ئورگانلىرىغا يۆرگىزىشكە بىلەن بىر
كىشى ھاكىمىيەت ئورگانلىرىغا يۆرگىزىشكە بىلەن بىر

تۈرۈپ، ۋاك زىكشەن، لوشۇرىن، مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسا قاتارلىقلار بىلەن ئايرىم قارا ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىدىن ئايرىلدى. ۋە جەنۇبىي شىنجاڭ تاشقۇرغان ئارقىلىق چەتئەلگە قېچىپ كەتتى.

25 - سېنتەبىر، شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانى تاۋشىيۋ باشچىلىقىدا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۈرۈشلۇق قىسىملىرى ھەقىقەتكە ئوتتۇرىغا ئېلان قىلىپ، پارتىيە ھەرىكىتى كومىتېتى ۋە مائارىپ تېلېگرامما يوللاپ گومىنداڭ گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ، خەلق سېپىگە قايتىپ كەلدى. 26 - چىسلا ئەتىگەندە، شىنجاڭ ئولكىلىك ھۆكۈمەت جىددىي يىغىن چاقىرىپ، ھەقىقەتكە ئوتتۇرىغا مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلدى. يىغىنغا رەئىس بۇرھان شەھىدى رىياسەتچىلىك قىلدى. قاتناشقان ئەزالاردىن ليۇمىڭچۈن، چۈي ۋۇ، ئەي ۋېنيۇ، ليۇ دېبىن، چېن فاكبۇ، ليۇيۇكشياك، ئېردەنى، جوك دىخۇا، ھەيئەت ليۇشاۋلى قاتارلىقلار بار. يىغىن ئىككى ئۇرۇنلۇق كۈن تەرتىپىنى مۇزاكىرە قىلدى: بىرىنچى، شىنجاڭ ئولكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش تېلېگراممىسى مۇزاكىرە ۋە قارار قىلىندى. شۇ كۈندىن باشلاپ، گومىنداڭ گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن بارلىق ئالاقىنى ئۈزگەنلىگى، خەلق تەرىپىگە ئوتتۇرىغا، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىگىنى قوبۇل قىلىدىغانلىغى جاكالاندى. ئىككىنچى، ھەقىقەتكە قايتقان كۈن، ئېلان قىلىنغان كۈندىن باشلاپ ھىساپلىنىدۇ. ھەر قايسى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى خادىملار ۋە ھەر مىللەت خەلقى، بارلىق ھوججەت-

ئارخىپلارنى قوغداشقا مەسئۇل بولۇشى، بارلىق دولەت مۇلكىنى ئاسراپ، خىزمەتنى نورمال داۋاملاشتۇرۇش، جەمئىيەت تەرتىۋىگە رىايە قىلىشى لازىم، ھەر قانداق كىشى ھوججەت-ئارخىپلارنى بۇزۇپ - چاچماسلىغى، ئوغرىلىماسلىغى، خىزمەتتىن ئىختىيارى ئايرىلىپ كەتمەسلىگى، جەمئىيەت تەرتىۋىگە بۇزغۇنچىلىق سېلىپ جەمئىيەت ئاماللىغىنى بۇزماسلىغى لازىم» دەپ قارار چىقاردى. يىغىن ئەستايىدىل، مەردانە سوزلەشتەك نورمال كەيپىياتتا ئوتتى. چۈنكى بۇ قېتىملىق يىغىن ئادەتتىكى يىغىنلاردىن بولماستىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ماكىمىيىتىنىڭ قاراڭغۇ ھۆكۈمرانلىغىغا خاتىمە بېرىپ، شىنجاڭ تارىخىدا يېڭى سەھىپە باشلايدىغان يىغىن ئىدى. يىغىن ئىنتايىن ئوڭۇشلۇق ئېچىلىپ، قارارغا بىردەك قوشۇلۇپ يوللىنىدىغان تېلېگراممىغا قول قويۇلدى.

يىغىندىن كېيىن، ھەر قايسى ئەزالار دەرھال ئۆز ئىدارىلىرىغا قايتىپ بېرىپ، سىستېمىلىق ھالدا يىغىن قارارىنى يەتكۈزدى. تېلېگراممىغا يوللاپ ھەقىقەتكە ئوتتۇرىغا چەتئەللىكلەرنىڭ ھالقىلىق رولى بولدى. ئۈرۈمچى قىزغىن تەتئەنە ئىچىدە ھەر خىل يېزىقتا رەڭگا-رەڭ يېزىلغان «ياشسۇن جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسى!»، «ياشسۇن ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى!»، «ياشسۇن جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسى!» دېگەن شوئار-پىلاكاتلار چاپلانغان ئىدى. ئوزلۇكسىدىن تەشكىللەنگەن تەبرىكلەش ئەترەتلىرى، پۈتۈن شەھەر دەخوشال تەتئەنە قىلدى. پۈتۈن شەھەر چەكسىز خوشاللىققا چۆمگەن ئىدى.

شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقى غەلبىنى تەبرىكلەپ، خوشاللىغىدىن قىنى - قىنىغا پاتماي، ئازاتلىققا چىققانلىغىنى قۇتلۇقلاپ، زەپەر مارشىنى يېڭراتقان پەيتتە، ھەقمەتكە قايتا قانلىغىنى ئېلان قىلغانىڭ 2 - كۈنى (27 - سىنتەبىر) ئۈرۈمچى شەھىرىدە بىر كىچىككىنە تەتۈر ئىقىم پەيدا بولدى. ئاز ساندىكى بۇزۇق ئادەملەر، ئىشپىيونلار ۋە ھەقمەتكە قايتقان قىسملار ئىچىدىكى جاھىل ئۇنسۇرلار پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ جەمىيەت ئامانلىغىنى قالايمىقان قىلىپ، ھەقمەتكە ئوتكەندىن كېيىنكى تېچ ۋەزىيەتنى بۇزۇشقا ئۇرۇندى. ئۇلار بىر قىسىم ئەسلى قىياپىتى ئېنىق بولمىغان كىشىلەرنى قۇتراتىپ، شەرقىي چۆك كوچىغا توپلىنىپ، ۋەقە چىقىرىپ، ماگىزىن، بانكىلارنى بۇلاپ، ھەقمەتكە ئوتۇشكە بۇزغۇنچىلىق سېلىش مەقسىدىگە يەتمەكچى بولدى. ئادەملەر توپلانغانسېرى كوپىيىپ، قاتناش توسۇلۇپ، تەرتىپ بۇزۇلدى. ۋاقتىلىق ئولكىلىك ھوكۇمەت ۋەقەنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، كەسكىن تەدبىر قوللىنىپ ئولكىلىك ئامانلىق ساقلاش قىسملىرىنىڭ دەرھال ھەركەتكە كېلىپ، ئامانلىقنى قوغداپ، كىشىلەرنى تارقىتىۋېتىشكە بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇنىڭ بىلەن توپىلاڭچىلارنىڭ سۈيىقەستى ئەمەلگە ئاشمىدى.

شۇ كۈنى يېرىم كېچىدە، لىۋېۋگشاڭنى ئۇيغۇر يېگە چاقىرىتتى. لىۋېمىڭچۈننىڭ ئويىگە تاۋجى چۈمۇ كەلگەن ئىكەن. لىۋېمىڭچۈن: «ھازىر نەنلياڭ تەرەپنىڭ تەرتىۋى قالايمى-

قانلىشىپ، ھەممە يەردە ئادەم ئۇرۇش، تۈتۈش ھادىسىلىرى پەيدا بولماقتا. ئەگەر دەرھال تەدبىر قوللىنىلمىسا، چوقۇم ۋەقە كېلىپ چىقىدۇ. شۇڭا دەرھال ھەربى ھالەت ئېلان قىلىشىمىز كېرەك» دېدى. شۇ چاغدا ھىچقايسى گۇرۇھقا مايىللىغى بولمىغان ھەربى مەكتەپ ئۇقۇغۇچىلىرى قاراۋۇللۇقنى ئۈستىگە ئېلىش، لىۋېۋگشياڭ ھەقمەتكە قايتقان قوماندان، جەڭچىلەردىن ھال سوراش ئومىگى تەشكىللەپ، يوقلاش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرۇش قارار قىلىندى. ئۇرۇمچى شەھىرىدە خېلى بۇرۇنلا "بۇقالسۇن شاڭناۋجىڭ!" (شاڭناۋجىڭ دېگىنى بېشىم قېتىپ كەتتى. بېشىم گاڭگىراپ كەتتى مەناسىدا بولۇپ، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى كورىستەتتى) دەيدىغان شوئار پەيدا بولغان ئىدى. بۇ شوئار شۇ چاغدىكى ئەسكەرلەرگە تەسىر قىلاتتى. شۇ سەۋەپتىن بىرەر ئىش تۇغۇلۇپ قالمىسۇن ئۈچۈن ھال سوراش پائالىيەتلىرى ئېلىپ بېرىلدى. ھەقمەتكە ئوتكەن قوماندان، جەڭچىلەرگە مۇراجەتنامە تارقىتىپ، ئۇلارنىڭ ھەقمەتكە ئوتكەن ھەركەتىنى تەقدىرلىگەندىن باشقا ھەقمەتنى چوڭقۇر پەرق ئېتىپ دولەت، خەلقنىڭ پايدا - زىيىنى بىلەن ھىساپلىشىپ، قارغۇلارچە ھەركەت قىلماسلىغىنى ئۇمىت قىلدى. زور تۈركۈمدە ھال سوراش لازىمەتلىكلىرى ئېلىپ ھەرقايسى گازارمىلارمۇ بېرىپ سوغا تەقدىم قىلىندى. ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى ھەرقايسى تېياتىرخانىلار، كىنوخانىلارنى تەشكىللەپ، ئوۋەت بىلەن ھەرقايسى گازارمىلارغا بېرىپ، ھال سوراش يۇرتسىدىن ئويۇن قويۇپ بېرىش ئىشلىرى ئىشلەندى. شۇنىڭ بىلەن بىر

ۋاقتتا جەنۇپ ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ھەقمەقتەكە ئوتكەن قىسىملاردىكى ئاز سانلىق ئەكسىيەتچى جاھىللار پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ قالايمىقانچىلىق چىقىرىپ، ئوت قويۇپ، قىرىپ، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىش ئىشلىرىنى پەيدا قىلدى. ئەھۋال ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى. ھەقمەقتەكە ئوتكەندىن كېيىنكى تېچ ۋەزىيەتنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن بارلىق ئەكسىلىنقىلاۋىي بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنىڭ يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىپ، ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ھاياتى، مال - مۈلۈكلىرىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش زۆرۈر ئىدى. ئولكىلىك ھەربىي ۋە ھوكۇمەت دائىرىلىرى جىددىي تەدبىر قوللاندى. بىر تەرەپتىن ھەر جايدىكى ھەقمەقتەكە ئوتكەن قىسىملار ۋە يەرلىك ھوكۇمەتلەرگە ئەستايىدىللىق بىلەن جەمىيەت ئامانلىقىنى قوغداشنى، جاسوسلار، ئەكسىلىنقىلاپچىلارنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىدىن قاتتىق ساقلىنىشنى، مۇبادا قالايمىقانچىلىق سادىر بولسا، قاتتىق باستۇرۇشنى بۇيرۇق قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ۋاقىتلىق ئولكىلىك خەلق ھوكۇمىتى جىددىي يىغىن چاقىرىپ، ۋەكىللەر ئومىگى تەشكىللەپ، تېزلىكتە جۇچۇەنگە ئەۋەتىپ، ئازاتلىق ئارمىيە مۇئاۋىن باش قوماندانى پىڭ دېخۇەيگە ھەقمەقتەكە ئوتۇشنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئەھۋاللارنى دوكلات قىلىش، شۇنىڭدەك ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ بالدۇرراق شىنجاڭغا كېلىپ ئورۇنلىشىپ، ھەربىي ۋە مەمۇرىي ھوقۇقنى ئوتكۈزۈۋېلىشنى قارشى ئېلىش، ئەكسىيەتچىل توپىلاڭ پەيدا بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قارار قىلىنىدى. ئوكتەبىرنىڭ باشلىرى

قومۇلدا ھەقمەقتەكە ئوتكەن قوشۇندىكى 78 - بىرىگادىنىڭ بىر قىسمى ئەكسىلىنقىلاۋىي توپىلاڭ پەيدا قىلدى. پولىك كومانىدىرى چېن گۇڭپۇباشچىلىغىدىكى ئاز سانلىق ئەكسىلىنقىلاۋىي جاھىل ئۇنسۇرلار بىر قىسىم ئوفېتسېر - جەڭچىلەرنى قوتۇرتىپ، توپىلاڭ چىقىرىپ ئوت قويدى. بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ پۇخرالارنى ئولتۇرۇشتەك ئەسكىلىكلەرنى قىلدى، دۇكانلارنى بۇلىدى، بىگۇنا پۇخرالارنىمۇ بىر مۇنچە سورۇقچىلىققا سالدى. قورچاق مەركىزىي بانكا قومۇل شوبىسىدە ساقلىنىۋاتقان ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ۋە شىنجاڭ ئولكىلىك بانكا قومۇل شوبە بانكىسىدا ساقلىنىۋاتقان نەق پۇللارنى پاك - پاكىز بۇلاپ كەتتى. تۇرپان ناھىيىسىدىمۇ ھەقمەقتەكە ئوتوپ ئۇزۇن ئوتمەيلا ۋەزىيەتتە تۇراقسىزلىق پەيدا بولدى. رەئىس بۇرھان شەھىدى لېيۇيۇڭ شياڭ، بوغالتىرىيە باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى قاسىمجان ئىككىسىنى تۇرپانغا بېرىپ ئۇلارنى خاتىرجەم قىلىشقا ئەۋەتتى. بۇلار سايىوپىغا كەلگەندە تۇرپاندىن قېچىپ چىققان بىر ماشىنا ئۇچراشتى. تۇرپاندىمۇ ھەربىي توپىلاڭ بولۇپ، يانكىنىڭ بۇلاپ، جەڭلىسىنى ياردەم قىلىپ، يەرلىك خەلقلەرنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتقان، بۇلار توپىلاڭچى قوشۇنىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ قاچقانلىغىنى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلىدى. ئازاتلىق ئارمىيە پىچانغا كەلگەندە ناھىيە باشلىغى ئىسمايىل تاھىر باشچىلىغىدىكى ئامما شەھەردىن چىقىپ قارشى ئالماقچى بولۇۋاتقان چاغدا شۇ يەردە تۇرۇشلۇق 194 - پولكىنىڭ بىر باتالیون كومانىدىرى ئىسمايىل تاھىرنى ئېتىپ ئولتۇرگەن. بەختكە يارىشا

چوڭ قوشۇن ۋاقتىدا يېتىپ كېلىپ ۋەقەنىڭ كېڭىيىپ كېتىشىنى توساپ قالدى. ئۇنىڭدىن باشقا كۈچاردا تۇرۇشلۇق 65 - بىرىگادىنىڭ ئاتلىق پولكىنىڭ مۇئاۋىن كوماندىرى تاڭ شۇرۇڭ ئازسانلىقى ئوقېتسىز - جەڭچىلەرنى باشلاپ بۇلاڭچىلىق قىلغان. قاراشەھەر، بۈگۈر قاتارلىق ئورۇنلاردىمۇ ھەربىلەر بۇلاڭچىلىق ۋەقەلىرىنى پەيدا قىلغان. خەلق بىلەن دۈشمەنلىشىدىغان ئەكسىنقىلاپچى ئۇنسۇرلار گەرچە تەتۇر ئېقىم قوزغاپ، ھەر قايسى جايلاردا ئالا - توپىلاڭ چىقىرىپ، ئوت قويۇپ، قىرىپ - چېپىپ، بۇلاپ - تالاپ، خەلقنىڭ ھاياتى ۋەمال - مۈلكىگە زور زىيانكەشلىك قىلغان بولسىمۇ ئەمما ئۇلار ئاخىرى قۇدرەتلىك خەلق كۈچى ئالدىدا تارمار بولۇپ، يىرگىنىشلىك ئىشت گەندىسىگە ئايلاندى.

مۇنداق جىددىي قالايمىقانچىلىقلار ئارقا - ئارقىدىن يۈز بەرگەن ئەھۋال ئاستىدا ھەقىقەتكە قايتقان قوشۇنلاردىكى خەلقە ھەقىقىي مايىل بولغان ئوقېتسىز - جەڭچىلەر جان - دىل بىلەن كومپارتىيە خەلقە سادىق بولۇپ، جاپا - مۇشەققەتتىن قورقماي، توپىلاڭچىلار بىلەن رەھىمسىز كۈرەش ئېلىپ باردى. توپىلاڭنى باستۇرۇش، ئامانلىقنى قوغداش، خەلقنىڭ ھاياتى ۋەمال - مۈلكىگە كاپالەتلىك قىلىش جەريانىدا توھپە قوشتى.

(5)

1949 - يىلى ئوكتەبىرنىڭ باشلىرى رەئىس ئۇرھان شەھىدى ئىشخانىسىدا چوي ۋۇ لىۋەڭچۈن قاسىمجان ۋەيېي ۋۇنيۇلار توپلانغان ئىدى. رەئىس ئۇرھان شەھىدى ۋە لىۋەڭ

چۈنلەر ئايرىم - ئايرىم سوز قىلدى. ئۇمۇمى مەزمۇنى: «شىنجاڭ ھەقىقەتكە ئوتۇشنى جاكالىغاندىن كېيىن ئەھۋال ئومۇمەن ياخشى. ئەمما ئازبىرەزى رايونلاردىكى جايلارنىڭ ئەھۋالى ئانچە ياخشى ئەمەس، ئۇيەرلەردە گومىنداڭنىڭ ئىشپىيونلىرى، ھەقىقەتكەئوتەكەن قىسمىلار ئىچىدىكى ئاز سانلىق جاھىل ئۇنسۇرلار ۋە بەزى بۇزۇق ئۇنسۇرلار ئوت قويۇپ كويدۇرۇش - بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشقا تەييارلانماقتا، قۇمۇلدا پەيدا بولغان بۇلاڭ - تالاڭ ۋەقەسىدە خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكى ھەمدە بانكا ئىنغىر زىيانغا ئۇچرىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز جۇچۇەنگە ۋەكىللەر ئومىگى ئەۋەتىپ، ئازاتلىق ئارمىيە مۇئاۋىن باشلىق قوماندانىي پىڭ دېخۇەيگە شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئوتۇشىنى ئوتمۇشىنى ۋە ھازىرقى ئەھۋاللارنى دوكلات قىلماقچى ھەمدە ئولكىنىڭ مالىيە - ئىقتىسادىي مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىش توغرىسىدا يولۇرۇق سوراقچى، شۇنىڭدەك شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ بالدۇرراق شىنجاڭغا كېلىشىنى قارشى ئالىدىغانلىغىنى بىلدۈرمەكچى بولدۇق. بۇ ۋەكىللەر ئومىگى چوي ۋۇ، ۋەيېي ۋۇنيۇ، قاسىمجان، ئۇسرەت شەھىدى، تەلئەت، يۈجياگجۇ قاتارلىقلاردىن تەشكىل قىلىندى. چوي ۋۇ ئومەكباشلىغى، قاسىمجان مۇئاۋىن ئومەكباشلىغى بولىدۇ. 3 ئىلايەت ۋەكىللىرى تېخى يېتىپ كەلمىدى، ساقلاۋېرىشكە بولمىدى. سىلەر جۇچۇەنگەدارىغاندىن كېيىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا مۇئاۋىن باش قوماندانغا ھەر ساھەدىكى ئەھۋاللارنى دوكلات قىلىڭلار. ئەتە يولغاچىقىپ ئىككى كۈن ئىچىدە جۇچۇەنگە يېتىپ بېرىشىڭلار كېرەك، كېچىكتۇرۇشكە بولمايدۇ» دېگەندىن ئىبارەت ئىدى.

» يەغمىدىن كېيىن بىر تەيياردلىق كورۇپ، ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە جۇڭگو - سوۋېت ئاۋئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئايرو-پىلانىغا ئولتۇرۇپ يولغا چىقتۇق. قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن بۈرۈنقى ئاۋات كوچىنىڭ ۋەيران بولۇپ كەتكىنىنى كوردۇق. ئۇي - دۇكانلار كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان ئىدى. بولۇنغان ۋەيرانچىلىققا چىداپ تۇرغىلى بولمايتتى. پۇخرالار قېچىپ كەتكەن، بانكىلار بۇلانغان. غەزىنىدىكى ئالتۇن، كۈمۈش ۋە نەق پۇللار تالان - تاراج بولغان، كىشىلەرنىڭ كۆڭلى بىئارام ئىدى. يەرلىك ھەربىي ۋە مەمۇرى ئورگانلار كىشىلەرنى تەشكىللەپ، ئوت ئۆچۈرۈپ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغداشقا ئىكەن. ۋە-كىللەر ئومۇمىي قۇمۇلدا بىر ئاز دەم ئېلىپ ماشىنىغا ئالمىشىپ داۋاملىق ئىلگىرىلەپ، شۇ كۈنى كەچتە شىڭشىياغا يەتتۇق. ئەتىسى شىڭشىيادىن يولغا چىقىپ ئەنشى ئەترىپىغا يەتە-كەندە غەرپكە قاراپ ئىلگىرىلەۋاتقان ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ بىرونىۋنىك قىسمى بىلەن ئۇچراشتۇق. ئۇ پولكوۋنىك خوجىيەن باشچىلىغىدىكى 5 - بىرونىۋنىك پولكى ئىدى. ئازات-لىق ئارمىيىسى كورگەن ۋاقتىمىزدا كوزىمىزگە ئىسسىق بىلەن باش كەلدى، خوشاللىغىمىزدا قېنى - قېنىمىزغا پاتماي دەرھال ماشى-نىدىن چۈشۈپ قارشى ئالدۇق. ۋەكىللەر پولكوۋنىك خوجىيەنگە شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى ھەمدە ماشىنىدىكى قوغۇن-لارنى سوغا قىلىپ ھال سورىغان بولدۇق. ئاندىن خوشلىشىپ داۋاملىق ئىلگىرىلەپ، شۇ كۈنى يېرىم كېچە سائەت 2 دىن ئاشقاندا جۇچۇەنگە يېتىپ باردۇق.

جۇچۇەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى ۋە ئازاتلىق ئارمىيىدىن مەسئۇل بولداشلار ئاللىقاچان شەھەر سىرتىدا بىزنى كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن؛ بىزنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇردى. ئەتىسى مۇئا-ۋىن باش قوماندان پىكىدېخۇەي شۇنچە ئالدىراش بولسىمۇ ۋەكىللەر ئومىگىنى قويۇل قىلدى. كەچتە يەنە داغدۇغىلىق قار-شى ئېلىش يىغىنى ئاچتى. سىياسى كومىسسار گەن سىچى يىغىنغا رىياسەتچىلىك قىلدى ۋە يىغىننى ئېچىش ئۇتۇقى سۆزلىدى. ۋەكىللەر ئومىگىدىكى ھەر بىر ۋەكىل يىغىندا سۆزگە چىقتى. ئۇلار شىنجاڭ ئولكىلىك ۋاقىتلىق خەلق ھوكۇمىتى ۋە پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە ۋاكالىتەن، پۈتۈن ئوفىتسىر-جەڭچىلەردىن سەمىمى ھال سورىدى. ۋە ئالى ئېھتىرام بىلدۈردى، شۇنىڭدەك ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ بالدۇرراق شىنجاڭغا كىرىپ ئورۇنلىشىشىنى بەردەك تەلەپ قىلدى. يىغىندىن كېيىن باش ئىشتاب سەئىەت ئومىگى ۋەكىللەر ئومىگىگە «قانلىق ئىنتىقام» دېگەن دېرامىنى ئويناپ بەردى، ئەتىسى ئەتىگەندە ئازاتلىق ئارمىيە باش ئىشتاۋى يىغىن ئاچتى. يىغىنغا قاتناشقانلاردىن مۇئاۋىن باش قوماندان پىكىدېخۇەي، سىياسى كومىسسارگەن-سىچى قوماندان ۋاك جېك شۇنىڭدەك شۇي گۇاڭدا، زىڭ دې، ماخەنبېك، جۇچۇەندە ھەقمەتتەكە قايىتقان قىسىملار مەسئۇلى زېك جىڭۇ قاتارلىقلار ھەمدە شىنجاڭ ۋەكىللەر ئومىگىسىنىڭ بارلىق ئەزالىرى بار ئىدى. مۇئاۋىن باش قوماندان پىكىدې-خۇەي ئالدى بىلەن سوزلەپ يىغىن ئەزالىرى بىلەن ئىسسىق تونۇشۇپ چىقتى. ئارقىدىن چۇيۇۋ مۇئاۋىن باش قوماندان

پىكىغا ۋە باشقا رەھبىرلىرى يولداشلارغا ئالدى بىلەن رەئىس بۇرھان شەھىدى ۋە بارلىق ئولكىلىك ھوكۇمەت ئەزالىرىنىڭ سالام ۋە ھورمىتىنى يەتكۈزدى. ئاندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەر قىسقىتكە ئوتۇش جەريانىنى، شۇنىڭدەك ھەقىقەتكە ئوتكەندىن كېيىنكى ئەھۋاللارنى دوكلات قىلدى. بەي‌ۋەيزۇ شىنجاڭ مالىيە ئىقتىسادىي ئەھۋالىدىن دوكلات بەردى. قاسىمجان 3 ۋىلايەت ئەھۋالىدىن دوكلات بەردى. نۇسرەت بىلەن يۈجۈجياڭ ئايرىم - ئايرىم شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت پاشلىرى ئىلغار تەشكىلاتلارنىڭ ئەھۋالىدىن ئەلئەت، سودا- سانائەتكە مۇناسىۋەتلىك ئەھۋاللاردىن دوكلات بەردى. ۋەكىللەر سوزلىگەندە ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ بالدۇرراق شىنجاڭغا كىرىپ ئورۇنلىشىشنى بىردەك تەلەپ قىلدى ۋە قارشى ئالدى. يېغىن ئىككى كۈن داۋام قىلدى. يېغىن ۋاقىتلىردا مۇئاۋىن باش قوماندان پىكىر باشقارەھبىرى يولداشلار ۋەكىللەر ئومىنىڭ ئەزالىرىنى ئايرىم- ئايرىم قوبۇل قىلىپ سەممىي سوھبەتلەشتى. يەنە كىچىك گۇرۇپپا يىغىنلىرىنى ئوتكۈزۈپ، شىنجاڭنىڭ مالىيە - ئىقتىسادىي تەرەپلىرىدىكى مەسىلىنى ھەل قىلىشنى مۇزاكىرە قىلدى. يېغىن شىنجاڭ پۈتۈن بىلەن خەلق پۈتۈنلۈك سوندۇرۇش نىسبىتىنى 1:500 يەنى بىر سوم شىنجاڭ پۈتۈنى 500 يۈەن خەلق پۈتۈنلۈگە سوندۇرۇپ، «ئىككىلىمىنى بىرلىكتە ئىشلىتىشكە بولىدۇ» دەپ بېكىتتى. يېغىن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن مۇئاۋىن باش قوماندان پىكىر سوز قىلدى. ئۇ ئاۋال ماۋجۇشى ۋە پارتىيىگە ۋاكالىتەن، شىنجاڭنىڭ تېچ ھەقىقەتكە قايتىشىغا باھا بېرىپ، كوپچىلىكنى

ياخشى ئۇگىنىپ ۋە تىرىشىپ ئىشلەشكە ئىلھاملاندۇردى. سوزىنىڭ ئومۇمى مەزمۇنى: «شىنجاڭدىكى گومىنداڭ ھەربىي ۋە مەمۇرى خادىملىرى گېنېرال تاۋسيۇ ۋە رەئىس بۇرھانىنىڭ رەھبەرلىگىدە تېلېگىراممىا يوللاپ ھەقىقەتكە ئوتۇپ قارشىغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا چىقتى. ئىنقىلاپ ۋە خەلق تەرەپكە يۈزلىنىپ ئاھانىتى ئۇندىن قىلدى. سىلەرنىڭ شىنجاڭنىڭ تېچ ئازات بولۇشىغا قوشقان ھەسسىلەر بار، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي كۈچلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇغى- شىنجاڭنىڭ تېچ ھەقىقەتكە ئوتۇشىدە ئىنتايىن چوڭ رول ئويناندى. شىنجاڭنىڭ مالىيە - ئىقتىسادىدا قىيىنچىلىق بار. بىز چوقۇم ياردەم بېرىپ ھەل قىلىمىز. شىنجاڭ پۈتۈن ۋە خەلق پۈتۈنلۈك سوندۇرۇش نىسبىتى ھەل قىلىندى. كوپچىلىك ئىككى خىل پۈتۈنلۈك بىرلىكتە ئىشلىتىلىشىگە قوشۇلدى. ئۇندىن باشقا بىز شىنجاڭغا ناھايىتى تېز لىكتە بىر قىسىم چاي، قەھ، رەخ، دورا قاتارلىق ماددى بۇيۇملارنى ئەۋەتىپ، نوۋەتتىكى ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق ۋە خەلق تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىنى ھەل قىلماقچىمىز. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت پاشلىرى ئازاتلىقتىن ئاۋال تەشۋىقات ۋە كۆرەشلەرنى ئېلىپ بېرىپ، كوپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ھازىر خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرى يېتىپ باردى. بۇندىن كېيىن چوڭ قوشۇن داۋاملىق غەربكە يۈرۈش قىلىدۇ. بۇ قېتىمقى يىغىن جەريانىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا بىز دەرھال ماۋجۇشى ۋە پارتىيە مەركىزىگە تېلېگىراممىا يوللايمىز. ۋەكىللەر قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، گېنېرال تاۋسيۇ ۋە رەئىس بۇرھان شەھىدىگە

يىغىنىنىڭ ئوتمۇشىنى دوكلات قىلىپ بىزنىڭ سالىممىزنى يەتكۈزۈپ قويارسىلەر، كوپچىلىكنىڭ گېنېرال تاۋسىيۇ ۋە رەئىس بۇرھانىنىڭ رەھبەرلىگى ئاستىدا ئازاتلىق ئارمىيىدىكى رەھبىرىي يولداشلار بىلەن، شۇنىڭدەك 3 ۋىلايەت تەرەپتىكى يولداشلار ۋە خەلقلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ ھەر ساھەدىكى خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن»، دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. يىغىندىن كېيىن مۇئاۋىن باش قوماندان پىڭ دېخۇەي زىيادەت ئۈيۇشتۇرۇپ ۋەكىللەر ئۈمىگىنى كۈتۈۋالدى. ۋەكىللەر ئۈمىگى جۇچۇەندە بىر ھەپتە تۇرۇپ، ئىشنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن شىنجاڭغا قايتتۇق.

ۋەكىللەر ئۈمىگى جۇچۇەنگە بېرىپ دەسلىۋىدە مۇئاۋىن باش قوماندان پىڭ ۋە باشقا يۇقۇرى دەرىجىلىك گېنېرالىلار-نىڭ مېھرىۋان ۋە يېقىملىق، تۇرمۇشتا ئاددىي - سادده، قىلچە كۆرەڭلىگى يوق. بولۇپمۇ ئەسكەرلەرگە ئوخشاش يىرىك رەختە تىكىلگەن كىيىملەرنى كېيىپ، ئازراقمۇ ئالاھىدە بولۇۋالمىغانلىغىنى كوردۇق. بۇ ئىشلار بىزگە چوڭقۇر تەسىر پەيدا قىلدى. چۈنكى بىزنىڭ كەيگەن كىيىملىرىمىز يوڭ رەختىن تىكىلگەن ياۋروپا پوسوندىكى كىيىملەر ئىدى. بىز ئۇزىمىزگە سىلىشتۇرۇپ كورۇپ ئىنتايىن خىجالەت بولدۇق.

بىز جۇچۇەندىن چىقىپ جايۇگۇەندىن ئوتۇپ يولدا جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ پىيادە، ئاتلىق ئەسكەرلىرى ۋە زەمبىرەك، ماشىنا قىسىملىرىنىڭ سەپ بولۇپ غەربكە قاراپ ئىلگىرىلەۋاتقانلىغىنى كوردۇق. جايۇگۇەندىن قۇمۇلغا كەلگىچە

لىك ئارىلىقتىكى 7 - 8 يۇز كىلومېتىر كېلىدىغان قاقاس چۆلىدە ئادەم ئاز، يول‌بويىدىكى ئويلەر ھەم ئاز، ھەم ۋەيرانە ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سوغاق چۈشۈپ قېلىۋاتقان پەيتته قوشۇننىڭ ياتاق، سۇ، يېقىلغۇ قاتارلىق تۇرمۇش شارائىتلىرى ئىنتايىن قىيىن ئىدى. مانا شۇنداق جاپالىق شارائىت ئىچىدە جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىدىكى باتۇر ئوغلانلار ھاۋانى ئوزۇق، دالانى ياتاق قىلىپ، بوران-چاپقۇن، قەھرىتان سوغاقلاردىن ۋە ئوزۇن يول مېڭىشتىن قورقماي، بالدۇرراق شىنجاڭغا يېتىپ بېرىش ئۈچۈن، كوتىرەڭگۇ روھى، جاسارەت - غەيرەت بىلەن بارلىق قىيىنچىلىق ئۇستىدىن غەلبە قىلىپ باتۇرانە ئالغا باسماقتا ئىدى.

ۋەكىللەر ئۈمىگى قۇمۇلغا كېلىپ، جۇنجاڭ گوپىڭ، جاڭ شىچىڭ ۋە دۇڭشىنيۇڭ قاتارلىق رەھبىرىي يولداشلارنى كوردۇق. بۇ كىشىلەر قوشۇننى باشلاپ قۇمۇلغا كەلگىنىگە بىرنەچچە كۈن بولغان ئىكەن. خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى كېلىش بىلەنلا قۇمۇلدىكى توپىلاڭ بىسىقتۇرۇلۇپ، توپىلاڭچىلار بۇزۇپ تاشلىغان يول ۋە ئويلەرنى تازىلىدى ۋە رېمونت قىلدى. خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۇلكى كاپالەتكە ئىگە بولۇپ، جەمئىيەت تەرتىۋى نورمالللىشىپ، خەلق تۇرمۇشى خاتىرجەم بولدى. ئەمىسى بىز ئازاتلىق ئارمىيە ۋە ھەقمەتكە ئوتكەن قەسىملار ھەمدە ئاممىۋى تەشكىلاتلار بىرلىكتە ئوتكۈزگەن ئارمىيە - خەلق بىرلەشمە كوڭۇل ئېچىش يىغىنىغا قاتناشتۇق. يىغىندىن كېيىن ئايرۇپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدۇق. ئايرۇپىلاندىن چۈشۈپلا رەئىس بۇرھان شەھىدى ۋە باش كاتىپ لىۋ

مىڭچۇنلەرگە مۇئاۋىن باش قوماندان پىڭنىڭ سالمىنى ۋە يول-
يورۇقلىرىنى يەتكۈزدۈق. ۋەكىللەر ئومەك خىزمىتىنىڭ ئېنىق
ئەھۋالىدىن دوكلات قىلدى، ئىككىنچى كۈنى ئولكىلىك ۋاقىت-
لىق خەلق ھوكۈمىتى بارلىق ھەيئەتلەر يىغىنى ئاچتى. ئومەك
باشلىغى چۈيۈۋ يىغىندا دوكلات بېرىپ تارىخىي ۋەزىپىنى غە-
لىبىلىك ھالدا ئورۇنلىدى.

(6)

خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى قارشى ئېلىش، ئوز ئادەم-
لىرىنى كۈتۈۋېلىش پۈتۈن ئورۇمچى خەلقىنىڭ ئۈزۈندىن بېرى
ئارزۇ قىلىپ كەلگەن چوڭ ئىشى. شىنجاڭ ئولكىلىك خەلق
ھوكۈمىتى قارشى ئېلىش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن
«جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى قار-
شى ئېلىش ھەيئىتى تەشكىل قىلدى. لىيۇيۇڭشياڭنى بۇ ھەيئەت-
نىڭ مۇدىرى قىلىپ تەيىنلىدى. بۇ ھەيئەت خىزمەتكە كىرى-
شىپ ھال سوراش بۈيۇملىرى سېتىۋېلىش، كوتۈۋېلىش پونكىت-
لىرى قۇرۇش، كېسەللەردىن ئەھۋال سوراش قاتارلىق ئىشلار-
نى ئىشلىدى. تولۇق تەييارلىقلاردىن كېيىن پۈتۈن شىنجاڭ
خەلقىنىڭ تەقەززا بولۇپ كۈتكەن كۈنى ئاخىرى يېتىپ كەلدى.
20 - ئوكتەبىر ھاۋا ئوبۇق ئىدى. پۈتۈن‌شەھەردە رەڭلىك بايە-
راقلار لەپىلدەپ تۇراتتى. خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنە-
جاڭغا كەلگەنلىگىنى قارشى ئالىدىغان پىلاكاتلار پۈتۈن شەھەر-
دە چاقناپ تۇراتتى. ئازاتلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىش يۈزە-
سىدىن تەييارلانغان تەشۋىقات ماشىنىسىدىن ھەيۋەتلىك ھەم

يېڭىملىق «دولەت گېمىنى»، «داغدام يول» شەھرلىرىنىڭ يا-
راق ساداسى بۇلۇتلاردىن ھالقىغان ئىدى. قارشى ئېلىش قو-
شۇنى ۋە ھەر مىللەت خەلقى سەندۇگىنى مەيدانغا تولۇپ كەتە-
كەن ئىدى. پولكوۋنىك خۇجيەن باشچىلىغىدىكى 5 - پولكنىڭ
قەھرىمان جەڭچىلىرى شەھەر رايونىغا كىرگەندە دولقۇنلىغان
خەلق ئاممىسى ئالدىغا تەلمۈرۈپ، شوئار - ئالقىش سادالىرى
ياڭراتتى، داقا - دۇمباق چالدى. بۇ قىزغىن سادالار ئاسمان-
پەلەككە كوتىرىلگەن ئىدى. تەييارلانغان ھال سوراش بۈيۈم-
لىرى بىلەن ئۇرۇش ماشىنىلىرىنى پۈركەپ تاشلىدى. پولكوۋ-
نىك خۇجيەن ۋە باشقا مەسئۇل يولداشلار ھەر ساھەدىكى زات-
لار بىلەن سەممى قول ئېلىشىپ كورۇشتى ۋە قارشى ئېلىۋاتقان
ئاممىغا قول ئىشارىتى بىلەن مىننەتدارلىق بىلدۇردى. ھەرمىل-
لەت ياشلىرى ناھايىتى تېزلا جەڭچىلەر بىلەن دوست بولۇشۇپ،
ئېسىلىپ چىقىۋالغان ياشلار ماشىنىغا پەۋەس تولغان ئىدى.
ئۇلار ئايرىلغىلى ئۇزاق بولغان تۇققانلاردەك سەممى پاراڭلە-
شاتتى. نەنلياڭدىن شىمالىي دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى گازارمىغە-
چە بولغان ئارىلىقتا، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغان ھە-
ساپسىز نۇرغۇن قارشى ئالغۇچى ئامما چاي قۇيۇپ، ھاراق تۇ-
تۇپ، خۇددى بىر ئائىلىدىكى قېرىنداشلارچە قارشى ئالدى.
بولۇپمۇ گۈل تەقدىم قىلغان ئوسمۇرلەر بەكمۇ پاك ۋە ئوماق
ئىدى. ناخشا ۋە كۈلكە سادالىرى بىر‌دەم كوتىرىلىپ، بىر
دەم پەسىيىپ ئىنتايىن جۇشقۇنلۇق كەيپىيات ئىچىدە بىلەن
بىلەن سۇدەك يېقىن مۇناسىۋەتلىك، جانلىق مەنزىرە ناماياەن

بولغان ئىدى. مۇنداق جۇشقۇنلۇق تەنتەنە ئۇرۇمچى تارىخىدا مىسلى كورۇلمىگەن ئىدى.

جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى تېز يېتىپ كېلىپ ھەرقايسى جايلاردىكى توپىلاڭنى ناھايىتى تېز بېسىقتۇردى. خەلقنىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكىگە كاپالەتلىك قىلىپ جەمىيەت ئامانلىغىنى قوغداپ، قەدىمىي قەدىم خەلق ھاكىمىيىتىنى تىكلىدى، قەدىمى شىنجاڭدا پارلاق نۇر چېچىلىشقا باشلىدى. نويابىرنىڭ باشلىرى، قوماندان ۋاڭجېك، شىن لەنتىك، جياتوفۇ، گاۋجىنچۇن قاتارلىق يولداشلار ۋە مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەيلەر ئىلگىرى - كېيىن ئۇرۇمچىگە كەلدى. 3 ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسى نويابىرنىڭ ئاخىرلىرى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىپ، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىگە قوشۇلدى. نويابىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى ھەربى ئىدارە قىلىش باشلىنىپ، ھەرقايسى ئورگانلارغا ئازاتلىق ئارمىيە ۋەكىللىرى ئورۇنلىشىپ، مەمۇرى ھوقۇقنى ئوتكۇزۇۋېلىشنى باشلىدى. 17 - دېكابىر كۈنى ھەرمىللەت، ھەرساھە ۋەكىللىرى قاتناشقان «شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھوكۇمىتى» قۇرۇلۇپ، پۈتۈن ھوقۇقنى ئوتكۇزۇۋالدى. شۇندىن ئېتىۋارەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ۋە فېودال - پومەشىكلار سىنىپىنىڭ مۇستەبىت ھوكۇمرانلىغى ئاخىرلىشىپ، شىنجاڭ تارىخىدا يېڭى سەھىپە ئېچىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئۇلۇق جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە ئۇلۇق

داھىمىز ماۋجۇشىنىڭ تۇغرا رەھبەرلىگىدە يېڭى ھاياتى باشلاندى. ئۇلار بەختىيار كەلگۈسى ئۈچۈن، كەلگۈسى كوممۇنىزم ئۈچۈن، ئۇلۇق جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئېتراپىغا ئۈيۈشۈپ، ماۋزېدوڭ ئىدىيىسى شانلىق بايرىغىنى ئىگىز كوتىرىپ زور قەدەم بىلەن ئالغا باستى.

جۇچۇەننىڭ ھەقىقەتكە ئوتۇش جەريانى

پىلك مىڭدىلك

ئاتالمىش «گومىنداڭ غەربىي - شىمال ھەربى - مەمۇرى قوماندانلىق مەھكىمىسى» ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، گومىنداڭنىڭ «8 - ئۇرۇش رايونى قوماندانلىق مەھكىمىسى»نىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئوزگەرتىلگەن نامى ئىدى. بۇ مەھكىمە لەنجۇدا بولۇپ، گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي، شىنجاڭ 4 ئولكە رايونىنى باشقۇراتتى. جاڭجۇڭخىز-مەتتىن ئايرىلغاندىن كېيىن مابۇفاڭ ئىگەللىدى. قورچاق سەنمۇجاڭ ليۇربىڭ، پىلكمىڭدىلار مۇئاۋىن بولدى. لەنجۇ ئازات بولغاندا، قورچاق مەھكىمە بىلەن قەپقالغان 2 كورپۇس ھەمدە بىرنەچچە ئالاھىدە قىسىملارنىڭ قالدۇق قوشۇنلىرى، خېشى كاربىدورىغا چېكىنىپ ئەڭ ئاخىرى جۇچۇەن ھەقىقەتكە قايتىشنى جاكالىغان چاغدا، خەلق تەرىپىگە ئوتتى. بۇنىڭ ئوتمۇشى توۋەندىكىچە:

1. ھەقىقەتكە ئوتۇش ئالدىدىكى ھازىرلىق جەريانى

1948 - يىلى كۈزدە، قورچاق غەربىي شىمال ھەربى-مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى. قوشۇمچە شىنجاڭ

گارنىزون باش قوماندانى تاۋسيۇ لەنجۇغا كېلىپ، مەن بىلەن سوھبەتلەشكەندە ئۇ: «گومىنداڭ چىرىكلىشىپ چېكىگە يەتتى، مۇقەررەر بەربات بولىدۇ. بىز ئەلۋەتتە ئازغان يولىمىزدىن قايتىپ كېلىشىمىز كېرەك. قاراپ تۇرۇپ، جياڭجيېشىنىڭ قۇربانى بولىمىزمۇ؟ ياق ئەلۋەتتە تېزلىك بىلەن ئازاتلىقنى كۆتۈۋىلىش تەييارلىغىنى ئوبدان ئىشلىشىمىز لازىم» دىدى. مەن بۇ پىكىرنى ئەستايىدىل قوللىغان ئىدىم. ئۇزۇن ئوتمەستىن قورچاق گارنىزون ئىشتاۋىغا قورچاق دولەت مۇداپىە مىنىستىرلىگىنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچىسى تاۋجىنچۇ سەنمۇجاڭ بولدى. ئۇ يول ئۈستىدە لەنجۇغا چۈشتى. مەن ئۇنىڭغا تاۋسيۇنىڭ غەربىزىنى يەتكۈزگىنىدە ئۇمۇ ئىنتايىن ماقۇل كوردى. ئىككىمىز ھەقىقەتكە ئوتۇشنى مۇلاھىزە قىلىشىپ، نەچچە كېچە پاراڭلاشتۇق. نەتىجىدە مابۇفاڭنىڭ خەلققە تەسلىم بولۇشى مۇمكىن ئەمەسلىگىنى پەرەز قىلىپ، ئىمكان قەدەر بىر قىسىم مەركىزىي سىستېمىدىكى قوشۇنلارنى ساقلاپ، خېشى كاربىدورىغا كىرىپ، شىنجاڭ بىلەن ئالاقىلىشىپ، بىرلىكتە ھەركەت قىلىش، ما جەمەتى قوشۇنلىرىنىڭ خېشى كاربىدورىغا كىرىۋېلىشىغا يول قويماي ئۇلارنىڭ ھەقىقەتكە ئوتۇش ھەرىكىتىمىزگە توسالغۇ بولۇشىدىن ساقلىنىش بۇ بىزنىڭ دەسلەپكى پىلانىمىز ئىدى. ئۇزۇن ئوتمەيلا ماۋجۇشى ۋە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى جاكالىغان: گومىنداڭ ئوفىتسېر - ئەسكەرلىرى ئالدىدا پەقەت تېيەنجىڭ، بېيجىن ۋە سۇييۈەن ماڭغان ئۇچلا يول قالدى. باشقا يولنى تاللاش مۇمكىن ئەمەس! دىگەن ئىبلاندىن ۋاقىت

بولدۇق. بۇ پارلاق كورسەتكۈچ، بىزنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش ئىشەنچىمىزنى تېخىمۇ ئاشۇردى.

2. مابۇفاكنىڭ لەنجۇ تاۋخي دەريا لىنىيىسىدە تارمار بولۇشى

خۇزۇگنەننىڭ ئاساسي كۈچى ۋېيشۇي دەرياسى جىلغىسىدا تارمار قىلىنغاندىن كېيىن مابۇفاگنىڭ لىيۇپەنشەننىڭ شەرقىدىكى قوشۇنلىرى ئارقا - ئارقىدىن دېگۈدەك رايونىغا توپلاندى. نېگۈشيا خېلەن قوشۇنلىرى نېگۈشياغاچېكىنىدى، قورچاق مەركىزي سېستېمىسىدىكى 91 -، 119 -، 120 - كورپۇسلار ۋېيخى قىرغىنىنى بويلاپ گەنسۇنىڭ غەربىگە چېكىنىدى. شۇ ۋاقىتلاردا كورەگلەپ تۇرغان ماجيۇەن ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى ئىشقا سېلىپ دېگۈدەك ئەتراپىدا ھەل قىلغۇچ ئۇرۇش قىلىش خام خيالىدا بولدى. مابۇفاڭ بولسا لەنجۇغا چېكىنىپ مۇداپىە كورمەكچى بولدى. ئۇلار ئاتا - بالا بىر مەھەل ئوز ئالدىغا ئىش كورمەكچى بولغان بولسىمۇ، ئاخىرى بالىسى ئاتىسىغا بويسۇندى. ئورۇنلاشتۇرۇش جەھەتتە، مابۇفاڭ ماجيۇەننى لەنجۇنى قوغداشقا، قورچاق مەركىزي سېستېمىدىكى 3 كورپۇسنى تاۋخېنى قوغداشقا قويۇشنى ئويلىدى. بۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇش بىزنىڭ قورچاق مەركىزي سېستېمىدىكى قوشۇنلارنى خېشىدا ھەقىقەتكە ئوتۇش كۈچى قىلىش ئۈچۈن ساقلاپ قېلىشىمىزغا پايدىسىز ئىدى. مابۇفاڭ بىلەن كوپ تەرەپلىمە تالاش-تارتىش قىلغاندىن كېيىن، ئاخىرى ئۇنى قولغا كەلتۈردۇق.

قورچاق مەركىزي سېستېمىدىكى قوشۇنلارنى جىڭيۈەن، جىڭتەي ئارىلىغىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، خۇاڭخېنىڭ غەربىي قىرغىغىدا تۇرۇپ، خېشى ئېغىزىنى توساشقا ئورۇنلاشتۇردۇق. بۇ خىل ئۇستىلىقلار ئارقىلىق، ھەقىقەتكە ئوتۇش ئۈچۈن ئەپچىل شارائىت راسلىدۇق ئەمما 119 - كورپۇسنى خۇزۇگنەن گەنسۇنىڭ جەنۇبىغا يوتكەپ كەتتى. پەقەت 91 -، 120 - كورپۇسنىلا دېگەن جايىمىزغا ئورۇنلاشتۇرالىدۇق.

ماجيۇەن خىللانغان 4 دىۋىزىيىسى بىلەن بىر قىسىم ئاماناتلىق ساقلاش پولك - ئەترەتلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ لەنجۇنى قوغدىماقچى بولدى. ئىككى تەرەپنى خۇاڭخي ئالدى تەرەپى گاۋلەن تاغلىرىدىن ئىبارەت تەبىئى توساقلارنى بېتون بىلەن قاتۇرغان بازىلار بىلەن تۇتاشتۇرۇپ: «بەربات بولمايمەن» دەپ ماختاندى. بولۇپمۇ ئۇ باتالىيون، پولكلارنى زىچ ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمغا ئوتۇپ، غەلىبە قازىنىشقا بەك ئىشىنەتتى. ماۋزېدۇڭ ئېدىيىسى بىلەن قورالانغان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئوزگىرىشكە ماھىرلىغىنى بىلەمسىلەر؟ ئۇلار ئالدى بىلەن سىناپ بېقىپلا ئۇنىڭ ھىلىسىنى بايقىۋالالايدۇ. ئالدىدا قاتتىق ھۇجۇم قىلماي، دۇشمەن بازىسىغا يېقىنلاپ كېلىۋېلىپ، ئاكوپ كولاپ، ئالدى - كەينىنى توتاشتۇرىدۇ. زور تۇركۈمدىكى ئوت ئېچىش قورالىرى بىلەن زەمبىرەكلەرنى توپلاپ قويۇق ئوت توري تەشكىل قىلىدۇ. ئاندىن كېيىن كۈرەش گۇرۇپپىلىرىنى ئەۋەتىپ، دۇشمەن ئالدىغا كېلىپ يالغاندىن ھۇجۇم ياساپ دۇشمەننى قايمۇقتۇرۇپ ھۇجۇمغا ئوتكۈزىدۇ. دۇشمەننىڭ قويۇق قوشۇنى ئوت توريغا كىرگەندە،

مىلتىق، زەمبىرەك بىلەن تەڭلا ئوت ئېچىپ، دۈشمەننى ئوت دېڭىزىغا تەلتوكۈس عەرق قىلىپ، بىرەرسىنمۇ تىرىك قالدۇرمايدۇ، هاماقەتلىكتە ئۇچىغا چىققان مابۇفاڭنىڭ ئوفىتسېر-ئەسكەرلىرىنى غازاڭدەك توكۈۋەتتى. بىرقانچە قېتىم شۇ تەقلىتتە زىيانغا ئۇچراتتى. شۇنداق قىلىپ لەنجۇنى قوغداۋاتقان مابۇفاڭ قىسىملىرىنىڭ غوللۇق كۈچلىرىنى قىرىپ تۈگىتەيلا دەپ قالدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ كۈچلۈك قوشۇنى خۇاڭخې تومۇر كوۋرۈگىنى ئىشغال قىلىپ، بۇ مۇهىم يولنى كېسىپ تاشلاپ، جەڭنى غەلىبىلىك تاماملىدى. تاۋخې دەرياسىدىكى مۇداپىەمۇ بىر قېتىملىق چاقماق تېزلىگىدىكى هۇجۇم ئاستىدا تارمار بولدى. جاهىل مابۇفاڭنىڭ فېۋدال كۈچلىرى شۇنداق قىلىپ پۈتۈنلەي يوقىتىلدى. مابۇفاڭ ئالدىنقى چېگىدىكى كونا ئۇۋۇسىغا قېچىپ كەتكەن ئىدى. ماجىيۈەن ئارانلا ئوز جېنىنى ساقلاپ، رەسۋالارچە بىرقانچە ئادەملىرى بىلەنلا يۆگىدىك ئارقىلىق شىنىڭغا ئوتۇپ ئوزىنىڭ دادىسى بىلەن بىرگە ئالدىراپ - تېنەپ چۆگچىڭغا قاچتى. ئەچچە ئون يىل چېگىدىگە ماكانلاشقۇبلىمچە خەلقىقە قىرغىنچىلىق سالغان بۇ جاهىل فېۋدال كۈچلىرى ئاخىرى تەلتوكۈس تارمار قىلىندى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ بۇ خىل جانلىق. ئىستراتېگىيىلىك تاكتىكىسىنى مەدهىيىلەشكە، شۇنىڭدەك ئەۋلاتتىن - ئەۋلاتقا داستان قىلىشقا ئەرزىيدۇ.

3. هەقىقەتكە ئوتۇش هەرکىتىنىڭ قانداتيايدۇرۇلۇشى

ئازاتلىق ئارمىيە لەنجۇدىكى مابۇفاڭ قوشۇنلىرىنى قورشاپ يوقىتىۋاتقاندا، قورچاق 91 - 120 - ئىككى كورپۇس ۋە بىرقانچە خىلالىغان پولكلار خۇاڭخېنىڭ غەربىدىكى قىر-ئاقتا تاماشا كورۈپ ياتتى. بىر پاي ئوقمۇ چىقارمىدى. ماجىيۈەننىڭ قوشۇنلىرى بىتچىت بولغاندىن كېيىن، بۇ ئىككى كورپۇس ۋە باشقا پولكلار قورچاق غەربىي شىمال هەربىي-مەمۇرى مەهكىمىگە ئەگىشىپ، يۆگىدىك، گۇلاڭ ئارقىلىق ۋۇۋېيغا چېكىندى. يۆگىدىگىدىن ئوتكەندە، مەن ماجىيۈەن بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭغا قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا مېڭىشنى نەسىهەت قىلغان ئىدىم. ئۇ كەسكىن هالدا: «دادام تەسلىم بولسىمۇ، مەن تەسلىم بولمايمەن!» دىدى. گۇلاڭدىن ئوتكەن چاغدا مەن جۇجيالىڭنىڭ غەربىزىنى سىناپ كورسەم، ئۇ هەقىقەتكە ئوتۇشكە قوشۇلدى. بىر ئالدىنقى قاراۋۇللارنى ۋۇچىيالىڭغا كىرگۈزۈپ، ۋۇۋېيدا ئىش باشلاشنى مۇزاكىرە قىلدۇق. ئەمما ئۇ، ئاۋال خۇاڭزۇشۇننى جايلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. بۇ خېلى قىيىن ئىش ئىدى. شۇ ۋاقىتتا قورچاق مەهكىمىگە لېۋېن باش رەهبەر، مەن ئىككىنچى ئورۇندا تۇراتتىم. شارائىت خەۋپلىك بولۇپ، ئېهتىياتچانلىق بىلەن ئىش كورۈش لازىم ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە لېۋېن گۇاڭشىلىق بولۇپ، لىزۇڭېن، بەيچۇڭشىلارنىڭ غەربىي شىمالغا ئەۋەتكەن ئافشاركىسى

ئىدى. شۇ ۋاقىتتا لىزۇگربن مۇۋەققەت قورچاق زۇگىتۇك بولدى. لىيۇربن ئۇنىڭ ئۇچۇن جان پىدا قىلاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە لىيۇربن بىلەن خۇاكزۇشۇن ناھايىتى يېقىن مۇناسىۋەت ئورناتقاچقا، خۇاك: «ئولسەممۇ تەسلىم بولمايمەن» دەپ دىغان سوزنى ئاغزىدىن چۇشۇرمەيتتى. بۇ جەھەتلەردىن خۇاك نى قوغلاشنىڭ تەسلىگىنى قاراپلا چۇشەنگىلى بولىدۇ.

لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىن، بىز ئازاتلىق ئارمىيىنى چوقۇم جەنۇپقا يوتكىلىپ ئالدى بىلەن «غەربىي جەنۇپ مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىدۇ، غەربىكە يۇرۇش قىلمايدۇ» دەپ خاتا چۇشىنىپ، ۋۇۋېيدا ئىشمىزنى قىلىۋەرسەك بولار دەپ قاريدۇق. ئەمىلىيەتتە ئۇنداق بولمىدى. نەچچە كۇن ئوتمەيلا، ۋۇچيالىك بېسىمغا ئۇچراپ، شىنجاڭ ۋەزىيىتىدە كەسكىن داۋالغۇش پەيدا بولدى. خۇاكزۇشۇن ھەر بىر قەدەمدە قىيىنچىلىق تۇغدۇرغانلىقتىن، ئالدىن بېكىتكىنىمىز بويىچە ھەرىكەتكە قايتىشقا مۇمكىنچىلىك بولمىدى. پىكىرىڭدىكى جۇجيالىڭلار كۇچنى كېڭەيتىش ئۇچۇن بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا سىياسى ئىشلار باشقارمىسى بىلەن ھەربى قانۇن — ئىككى باشقارمىنىڭ باشلىغىنى قوشۇپ، ئىچكى ئولكىلەرنىڭ ئەھۋالىنى تېلېگىرامما ئارقىلىق تاۋغا مەلۇم قىلدى. مەن تېلېفوندا زېكجىڭژۇنى ۋۇۋېيغا چاقىرىپ كېلىپ: جايۇگۇەنىڭ ئىچكى - تاشقى تەرەپلىرىدىكى ۋەزىيەتنىڭ ئېغىر ئىكەنلىگىنى، ئۇنىڭ چاپسان شىنجاڭغا بېرىپ، ئاشكارا ئوتتۇرىغا چىقىپ تاۋنىڭ ھەرىكەتكە قايتىش كۇرسىنى قوللاشنى ئېيتتىم

ھەمدە ئۇرۇمچىگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، پۇتۇن كۇچ بىلەن «ئىچكىرىدىن 2 ئاپتو دۇئزىيەسى شىنجاڭغا كېلىپ شىنجاڭنىڭ ھەرىكەتكە ئوتۇشىنى قوللايدۇ» دەپ جار سېلىشنى تاپىلىدىم.

زېكجىڭژۇ ماڭغاندىن كېيىن، ۋۇچيالىڭغا بېسىم كۇچەيدى. قورچاق مەھكىمە جاڭيېگە چېكىندى. مەن جۇ بىلەن جاڭيېدىن تېلېگىرام بېرىشنى مەسلىھەتلەشتۇق. ئەگەر تېلېگىرام بېرىشكە ئامال بولمىغاندا يۇيمېندىن غەرپكە ئوتۇپ كەتمەي، ئامال قىلىپ جۇچۇەننىڭ شەرقىدە ھەرىكەتكە ئوتۇشىنى مۇزاكىرىلەشتۇق. چۇنكى تاۋسيۇ بىزگە «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى يۇيمىن نېفىتلىگى چوقۇم ساقلىنىپ قالسۇن!» دەپ يولىورۇق بەردى. مەن بىر مۇئاۋىن بىرىگادا باشلىغىنىڭ يېنەكچىلىگىدە 2 باتالىيونىنى نېفىت كانىنى ساقلاشقا يۇيمىنگە ئەۋەتىپ، سىلەرنىڭ ئېغىرچىلىغىڭلارنى يېنىكلەتمەكچى بولدۇم» دەپ تېلېگىرام ئەۋەتتى. بۇنداق ئەھۋالدا بىز يۇيمىندىن ئوتۇپ كەتسەك، جاسۇسلار نېفىتلىكنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىپ قويسا، بىز بۇ مەسئۇلىيەتتىن قۇتۇلالمايمىز. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەرىكەتكە ئوتۇمىز دەپ قانداقمۇ سوز قىلالايمىز؟ جۇ بىلەن ئىككىمىزنىڭ بۇ توغرىدىكى تونۇشىمىز ئوخشاش ئىدى. ئەمما لىيۇربن بىزگە تەھدىت سېلىش ۋە قەزىقتۇرۇشنى قەدەممۇ - قەدەم كۇچەيتتى. ئۇ بىر تەرەپتىن بىرنەچچە گۇمانلىق ئادەملەرگە ئولۇم جازاسى بېرىپ بىزگە ھەيۋە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يالغاندىن «ھازىر ئىككى ئورۇن بار. بىرسى خېشى گارنىزون قوماندانى، يەنە بىرسى

مەھكىمىنىڭ سەنمۇجاڭى، پىلاننىڭ بىلەن پىكىيۇبشياك ئىكىكىلار تاللاۋېلىڭلار. سىلەر قېنى قايسى ھوقۇقنى خالايسىلەر؟» دېدى. بۇنىڭدىن ئاۋال مەن شىنجاڭدىن كەلگەن تېلېفوننى ئېلىپ شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئوتۇشى مۇقىملاشقانلىغىنى بىلگەن ئىدىم. «زېڭ جىڭۈشىنجاڭغا ۋاكالىتەن خېشىدىن لەنجۇغا كېلىپ، ھەقىقەتكە ئوتۇشنى مەسلىھەت قىلىپ، يولىورۇق ئالغىلى كەلدىم» دېدى. لىۇرېن ئوزىگە ئويناۋاتقان بۇ ئويۇنغا دىققىدا غىڭىلداپ قويدى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئاتلىق مەكتەپ بىرىگادىسى يوقىتىلدى دەپ جېددى خەۋەر كەلدى. قورچاق مەھكىمە گاۋتەيگە كوچۇشكە مەجبۇر بولدى. ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئۇزلۇكسىز قوغلاپ شىددەتلىك زەربە بېرىشى ئارقىسىدا ھەقىقەتكە ئۇتۇش ۋەزىيىتىنى پايدىلىق شەرت - شارائىتلارغا ئىگە قىلدى.

4. ھەقىقەتكە ئوتۇش كۇرىشىنىڭ بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا قانات يېيىشى

جاڭيېدىن چېكىنمۇاتقان يول ئۇستىدە، لىۇرېننىڭ پىكاۋى بىلەن بىر يۇك ئاپتوموبىلى سوقۇشۇپ كېتىپ لىۇرېن ئېغىر يارىدار بولدى. مەن گاۋتەيگە بېرىپ كەينى - كەينىدىن توۋەندىكى ئەھۋاللارنى ئوقتۇم (ۋاقتى 18 - سېنتەبىر كۈنلىرى ئىدى).

1. جاڭيېدىن ماشىنىلىق جۇچۇەنگە كەتكەن جۇجيالىڭ ماڭا تېلېفون بېرىپ: «مەن جۇچۇەن ئايرۇدۇرۇمىغا يېتىپ كەلدىم. ھازىر ماڭماقچىمەن.» دېدى. مەن «نىمە ئۈچۈن؟» دەپ

سورىدىم، ئۇ «مەن ئىشلىمەيمەن» دەپ جاۋاپ بەردى. مەن «ئىككىمىز قىلغان ئىش، سەن كەتسەڭ قانداق قىلىمەن؟» دېدىم. ئۇ «سەن يالغۇز ئىشلىگىن! مەن ھازىرلا ئۈچماقچىمەن.» دەپ جاۋاپ بەردى - دە، تۇروپكىنى تاشلاپ كەتتى (جۇ ئەسلىدە ھەقىقەتكە قايتىشتا ناھايىتى ئاكتىپ ئىدى. ئېھتىمال شاڭگۇەن چېقىپ قويۇپ لىۇرېن ۋە خۇاڭزۇشۇنلەرنىڭ بېسىمىغا چىدىماي كېتىشكە مەجبۇر بولغان.

2. زېڭ جىڭۇ گاۋتەيدىن ئوتۇپ لەنجۇغا كەلگەن.

3. لىۇرېن يارىدار بولۇشنى بىزدىن كورگەن. ئۇنىڭ يارىسى ئېغىر بولۇپ بەكمۇ ئالاقزادە بولدى. گاۋتەيگە كەلگەندە ئۇ قورچاق دولەت مۇداپىە مىنىستىرلىگى خۇاڭزۇشۇنى خېشى گارنىزون باش قوماندانلىغىغا، پىكىيۇبشياڭنى مەھكىمە سەنمۇجاڭلىغىغا تەستىقلىغان تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن ماشىنىلىق جۇچۇەنگە يۇرۇپ كەتتى.

4. خۇاڭزۇشۇنمۇ ئارقىدىن كەتتى. مەقسىدى ئېنىق ئەمەس. لىۇرېننىڭ سۇيقەستى پۈتۈنلەي پاش بولدى. ئەگەر خۇاڭزۇشۇن قورچاق خېشى گارنىزون قوماندانلىغىنىڭ نامى بىلەن خېشىدىكى قوشۇنلارنى ئىگەللەپ كەتسە، پىكىيۇبشياك قورچاق مەھكىمە سەنمۇجاڭلىق نامى بىلەن ئۇروش قىلىش قوماندانلىق ھوقۇقىنى تارتىپ كەتسە، ئۇ چاغدا ھەقىقەتكە ئوتۇش ئىنتايىن تەسكە چۇشەتتى(بەختكە يارىشا خۇاڭ زۇشۇن، پىكىيۇبشياڭلار ھېچ ئىش قىلالمىدى) قارا بۇلۇتلار قاپلاپ، ۋەزىيەت ئېغىرلاشقان ئەھۋال ئاستىدا، مەن ئوزەمنى توختىتە

ۋېلىسپ، ھەقىقەتكە ئوتۇش يولىدا، جېنىمنى پىدا قىلىشقا قەسەم ئىچتىم. بىر تەرەپتىن تېلېفوندا قورچاق 8 - تەمىنات رايونىنىڭ ئادىۋانتىلار باشلىغى خېيىغۇنى چاقىرىپ، گاۋتەيگە كېلىپ مېنى ئىزلەشنى تاپشۇردۇم. يەنە بىرتەرەپتىن ئوزەم گاۋتەي بازىلىرىغا بېرىپ قوشۇنلارنى ئورۇنلاشتۇردۇم. بولۇپمۇ 120 - كورپۇسنى ئىگىللىدىم. چۈنكى بۇرۇن مەن بۇ كورپۇسنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولغان ئىدىم. ھازىر جۇ كەتتى. بۇ كورپۇسنى بىۋاستە ئوزەم تۇتۇشۇم كېرەك. بۇ چاغدا مەن ئىككى خىل يولنى ئويلۇدۇم. ئالدى بىلەن قورچاق مەھكىمە تەۋەلىگىدىكى قوشۇنلارنىڭ ھەقىقەتكە ئوتۇشىنى ياخشى ئىشلەشكە ئۇرۇنۇپ كورۇش. ئىلاجى بولمىغاندا 120 - كورپۇسنى باشلاپ شەرقە بېرىپ ئازاتلىق چوڭ ئارمىيىنى كۈتۈۋېلىش، مەن شۇنداق قىلسام خاتالاشمايمەن دەپ چۈشىنىپ ئانچە قورقۇم كەلمىدى.

بازىلارنى كوزدىن كەچۈرۈپ، قايتىپ كەلسەم خېيىغۇ يېتىپ كەلگەن ئىكەن، مەن ئۇنى جۇچۈەننىڭ جىڭبى (گارنىزون) قوماندانلىغىغا تەينىلەپ 4 باتالىيون ئەسكەر بىلەن جۇچۈەننى كونتۇرول قىلىشنى، بولۇپمۇ خېشى گارنىزون باش قوماندانلىق ئىشتاۋنى نازارەت قىلىشقا دىققەت قىلىشنى بۇيرۇدۇم. مەزكۇر ئىشتاپ گەرچە قۇرۇق جازا بولۇپ، ئارانلا بىر مۇھاپىزەتچى باتالىيونغا ئىگە بولسىمۇ، ئەمما ھەقىقەتكە ئوتۇشكە قارشى تۇرغۇچىلار ئىشقا سالالايدىغان بىر كۈچ ئىدى. خې خوشالىق بىلەن بۇيرۇقنى تاپشۇرۇۋېلىپ جۇچۈەنگە قايتىپ

مۇداپىە قۇرۇشقا كىرىشتى.

لىيۇرېن، خۇاڭ زۇشۇن ئارقا - ئارقىدىن گەنسۇغا بېرىپ، خېشى باش ئىشتاۋنى زورلۇق بىلەن ئىگەللىۋېلىپ، ئىغىز - بۇرۇن يالىشىشى مۇمكىن ئىدى. جۇچۈەننىڭ كاپالەتكە ئىگە بولۇش - بولماسلىغى، شىنجاڭ بىلەن گەنسۇنىڭ بىرلىكتە ھەقىقەتكە ئوتۇشىگە تەسىر كورسىتەتتى. ئەگەر جۇچۈەن كاپالەتكە ئىگە بولمىسا مەن ئۇ چاغدا تېخىمۇ يېتىم قالاتتىم. شۇڭا، مەن مۇداپىە ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ماشىنىلىق جۇچۈەنگە كەلدىم. مەقسەت خې يىغۇنىڭ مۇداپىە ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈش، لىيۇ،خۇاڭلارنىڭ سەرلىق ھەركەتلىرىنى رازۋېتكا قىلىش ئىدى. جۇچۈەنگە كېلىپ ئۇ يەردىكى مۇھاپىزەت ئىشلىرىنىڭياخشى ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىغىنى ئۇقتۇم. خېشى باش ئىشتاۋى تېخى جىم ئىدى. تېلېفون ئارقىلىق شىنجاڭ ئەھۋالىنىڭ ناھايىتى ياخشى ئىكەنلىگىنى بىلدىم. تاۋسيۇ ماڭا: «شىنجاڭدىن يۇيمىن ماي كانىنى قوغداشقا ئەۋەتىلگەن قوشۇن بىلەن ئەنشىدىكى شىنجاڭ مۇھاپىزەتچى پولكىغا ئوزەڭلار بىۋاسته قوماندانلىق قىلىپ، يۇيمىن كانىنى چوقۇم ساقلاپ قېلىڭلار، ئەگەرزىيانغا ئۇچرىسا مەسئۇلىيىتى قاتتىق تەكشۈرۈلىدۇ» دىدى. مەن تاۋنىڭ يولىورۇغىنى دەرھال يۇيمەن ۋە ئەنشىدىكى قوشۇنلارغا يەتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ ھوشيارلىقىنى ئوستۇرۇپ، مۇھاپىزەت خىزمىتىگە سادىق بولۇشنى، ھەر قانداق ئەھۋال بولسا ماڭا خەۋەر قىلىشنى تاپىلىدىم، ئاندىن خېشى گارنىزون ئىشتاۋىغا بېرىپ خۇاڭ زۇشۇنىڭ تېخىچە بۇ

يەرگە كەلمىگەنلىگىنى ئۇقتۇم. گارنىزون ئىشتاۋىنىڭ سەنمۇجاڭى تاڭ زۇتەن ھەقمەتكە ئوتۇشكە قوشۇلدى. ئەمما ليۇ، خۇاڭ-لارنىڭ ھەركىتىنى تېخىچە ئېنىقلىيالمىدىم. يولۇاسنىڭ ئۇۋۇد-سىغا كىرمىگىچە ئەھۋالنى بىلمەس تەس. ئائىلاج ليۇرېنىنىڭ ئويىگە باردىم. ئىشىكتىن كىرىپلا قورچاق مەھكىمىدىكى شاڭ-گۇەن يەيۇ بىلەن مەخپى پاراڭلىشىۋاتقانلىغىنى كوردۇم. ئۇلار مېنى كورۇپ ئەجەپلەنگەندەك بولدى. مەن سىخىرامان كىرىپ ليۇرېندىن كېسەل ئەھۋالىنى سورۇدۇم. ليۇ «يارام بىر ئاز ياخشى، تېز داۋالىنىشىم كېرەك» دىدى. مەن ياشقا گەپلەر بىلەن خاتىرجەم قىلغاندىن كېيىن: «خۇاڭ جۇنجاڭ سىزنى يوقلاپ كەلدىمۇ؟» دەپ سورۇدۇم. ئۇ «ياق» دەپ ئارقىدىن ھاۋا ئارمىيە قوماندانلىق ئىشتاۋىدىكى خۇاڭ چۇجاڭ مەن بىلەن كورۇشمەكچى بولغانلىغىنى ئېيتتى ھەمدە: «ئۇ مەخسۇس ئايرۇپىلان بىلەن بىزنى چۇڭچىڭگە دوكلات بېرىش ئۈچۈن ئالغىلى كەلگەن ئىكەن، بىز تەييارلىق قىلىپ بالدۇراق ما-ڭايلى» دىدى. بۇنىڭدىن مەن بىلەن جۇجيالىڭنى چۇڭچىڭگە ئېلىپ كېتىش ليۇبىلەن قورچاق دولەت مۇداپىە مىنىستىرلىگىنىڭ ئورتاق سۆيىقەستى ئىكەنلىگىنى پەملىدىم. مەن بۇنىڭدىن ھوشيار بولۇپ، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ: «سىزنىڭ يارىڭىز مۇن-داق ئېغىر تۇرسا، قانداقمۇ ئۇزۇنغا ئۇچالايسىز؟ بولۇپمۇ ئە-چىدىن قان چىققان بولسا ئاسانلىقچە مىدىرلىماسلىق كېرەك. داۋالىنىش مۇھىم، مەن ياخشى دوختۇر چاقىرىپ تەكشۈرتۈپ كورەي» دىدىم - دە قوزغىلىپ يالغاندىن «ھارىرلا كېلىمەن»

دەپ قويۇپ چىقىپ كەتتىم. مەن ئۇ يەردىن قۇتۇلۇپ چىقىپ بىر نەچچە كىچىك كوچىلارنى ئايلىنىپ سەھىيە كوچىسى 21 - نومۇرلۇق قورودىكى زېك جىڭۇۇنىڭ ئويىگە كەلدىم. (زېك شۇ كۇنى لەنجۇغا كەتكەن). بۇ ئويدە چۇشلۇك تاماق يىدىم. تاماقتىن كېيىن دەرھال ئالدىنقى سەپكە بېرىشىم كېرەك ئىدى. ئەمما كۇرەش نۇقتىسى جۇچۇەندە، خۇاڭ زۇشۇننىڭ سىرى ئېنىقلانمىدى. ليۇرېننى قولغا ئېلىش كېرەكمۇ - يوق؟ بۇ توغرىدا راسا بېشىم قېتىپ تۇرغاندا، تۇيۇقسىز ئالدىنقى سەپ-تىن تېلېفون كېلىپ، ليۇ شېڭدۇڭ مەن بىلەن مانىڭ گازار-مىسىدا ئۇچراشماقچى ئىكەنلىگىنى ئېيتتى. مەن گازارمىغا بارسام، ليۇ شېڭدۇڭ 120 - كورپۇس سەنمۇجاڭى سۇڭ خۇيخۇا بىلەن مېنى ساقلاپ تۇرغان ئىكەن. ئۇ ماڭا قوماندان ۋاڭ جېڭ يازغان خەتنى تاپشۇردى: «قوماندان زېك جىڭۇۇنىڭ دوكلا-دىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن مېنى ئەۋەتتى، تېزرەك ھەركەتلىنىشىڭلار-نى ئۇمىت قىلىمىز.» دىدى، مەن دەرھال يېنىمدىكى ناگانىنى يۇز تال ئوقى بىلەن ليۇغا بېرىپ، «مېنىڭ ئالدى بىلەن قورال تاپشۇرغانلىغىم بولسۇن!» دىدىم. ئۇنىڭ بۇنى قوماندان ۋاڭ جېڭغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدىم ھەمدە پۇتۇن لېنىمە-نىڭ گاۋتەي پوزىتسىيەسىدىن چېكىنىپ جۇچۇەن ئەتراپىغا يە-غىلىپ، ھەقمەتكە ئوتۇشكە بۇيرۇق بېرىدىغانلىغىنى بىلدۇر-دۇم. ليۇ مېنىڭ كەسكىنلىگىنى كورۇپ، خوشاللىق بىلەن جاڭ-يېگە قايتىپ دوكلات قىلىدىغانلىغىنى بىلدۇردى. مەن دەر-ھال جۇچۇەن سەھىيە كومىتېتى 21 - نومۇرلۇق قوروغا قايتىپ

بەرىپ، قوماندانلىق ئىشخانىسى قۇردۇم. مەلۇماتلارغا ئاساسەن لىيۇرېن بىلەن شاڭگۇەن يەيۇلار سەھەردىلا ئايرۇپلان بىلەن قېچىپ كەتكەن ئىكەن. خۇاڭزۇشۇن ئايرۇپلانداقاچماقچى بولۇپ، ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئەگە كەتكىنى ئېنىق ئەمەس، بۇ ئۇچىغا چىققان مەككار خۇمپەرلەرنىڭ قاچقىنى ھەقىقەتكە ئوتۇشكە قارشى تۇرغۇچىلار ئوز يادروسىدىن ئايرىلغىنىغا ئوخشاش بولۇپ بۇ ئەلۋەتتە ياخشى بولغىنى. ئەمما خۇاڭزۇشۇندەك يوشۇرۇن بالايى ـ ئاپەت تېخى تازىلانمىدى. ھەرگىز بىپەرۋالىق قىلىشقا بولمايتتى.

5. ھەقىقەتكە ئوتۇش كۇرىشى ئوتكۇرلەشمەكتە

19 ـ چىسلا چۇشتىن كېيىن ماشىنا ئەترىدى (شۇ ۋاقىتتا پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ كوپىنچىسىدە ماشىنا بار ئىدى) ئاتلىقلار ئارقا ـ ئارقىدىن جۇچۇەنگە كەلدى. ماشىنىلار گۇرۇلدەپ، ئاتلار كىشنەپ، ئادەملەرۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىپ، تەرتىپ قالايمىقانلىشىپ، كىشىلەر راسا پاراكەندە بولغان ئىدى. كەچ بولغاندا خۇاڭزۇشۇن ئوزىنىڭ قىسمەن ئەسكەرلىرىنى كۇشكۇرتۇپ مۇھاپىزەتچى قوشۇنىغا ئۇشتۇمتوت ھوجۇم قوزغىدى ھەمدە بىرنەچچە گۇرۇپپا ئىشپىيونلارنى كۇشكۇرتۇپ، مېنى ئىزلەيتتى. مىلتىق، زەمبىرەكلەر تەڭ ئېتىلىپ، ئىسكىلات كويۇپ، پوتۇن شەھەرنى ئوت قاپلىغان ئىدى. دىۋىزىيەكوماندىرى شىڭ جۇشىڭ. لىخۇەننەن قاتارلىقلار ممىنڭ ئىشخانامىغاباستۇرۇپ

كىرىپ تەسلىم بولمايدىغانلىغىنى، ئاداققىچە ئۇرۇشىدىغانلىغىنى داۋراڭ قىلدى. پىڭيۇەشياڭ قورچاق مەھكىمىدىكى بارلىق ئوفىتسېر ـ ئەسكەرلەرنى مەجبۇرى ئەگەشتۇرۇپ، لىيۇجۇ دىۋىزىيىسىنىڭ خۇزۇڭنەن، گۇجۇتۇڭلارنىڭ بولىيورۇغى ئاستىدا، ھەقىقەتكە ئوتۇشكە قارشىلىشىۋاتقانلىغىغا تايىنىپ، ئۇزلۇكسىز خۇزۇڭنەن، گۇجۇتۇڭلاردىن ياردەم تىلىگەن ئىدى.

بۇ بىر كەسكىن ۋەزىيەت ئاستىدا، خېيىغۇ ئالدى بىلەن لى بىگشۇننىڭ باتالىيونىنى سەھىيە كوچىسىدىكى ھەقىقەتكە ئوتۇش قوماندانلىق ئىشخانىسىنى مۇھاپىزەت قىلىشقائەۋەتتى، ئوزى مۇھاپىزەتچى قىسمىلارغا قوماندانلىق قىلىپ، خۇاڭزۇشۇن ئەسكەرلىرىگە قايتارما ھوجۇمغا ئوتۇپ كۇچلۇكزەربە بەردى. خۇاڭزۇشۇن چېكىنىشكە مەجبۇر بولۇپ، مۇھاپىزەتچى روتىسىنى باشلاپ چىلەنشەن تاغلىرى ئارقىلىق يۇننەنگە قېچىپ بارغاندا قولغا چۇشتى. باشقىلارىيېڭىلىشكە كوزىيېتىپ، بارا ـ بارا ئوزگىرىش ياساپ، ھەقىقەتكە ئوتۇشنى خالىدى. شىڭجۇشىڭ قاتارلىقلار ئۇزۇنراق جان تالاشقان بولسىمۇ مەن بىلەن ساۋشوشى ئىككىمىز ھەقىقەتنى كۇچەپ چۇشەندۇرگەندىن كېيىن ئاخىرى باش ئەگدى.

بۇ مەيدان كۇرەشتە، خېيىغۇ، ساۋشوشى ۋە تاڭزۇتەنلەر ھەقىقەت تەرەپتە تۇردى. بولۇپمۇ خې يىغۇ ئاكتىپ ۋەقەتئى پوزىتسىيىدە بولدى. ئۇ ماسلاشمىغان بولسا بۇ قېتىمقى ھەقىقەتكە ئوتۇشنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش ـ بولماسلىغىدىن ئېغىر ئېچىش تەس ئىدى. خېيىغۇنىڭ ئىدىيىسى ئەزەلدىنلا

بىر قەدەر ياخشى ئىدى. لەنجۇ ئازات بولۇشتىن ئىلگىرى، قورچاق 8 - تەمىنات رايونىغا تەۋە ئايتوموبىل رېمونت زاۋۇدى ۋە دوختۇرخانا قاتارلىق 5 زاۋۇتنى خەلقە خېيىم - خەتەرسىز تاپشۇرۇش ئۇچۇن يوتكەيمىز دېسەك، زىيانغا ئۇچرايدىغانلىغىنى نەزەردە تۇتۇپ خېيغۇ ماڭا «يوتكەسەك چېچىلىپ بىكار ئاۋارىگەرچىلىك بولىدۇ» دېگەننى تەكىتلەپ، ئۇلارنى ئورنىدىن قوزغىماي ئاسراپ قالدى. بۇ شۇ ۋاقىتتىكى چوڭ بۇرەكلىك بىلەن قىلىنغان بىر ئىش. دېمەك شۇ كىشىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن بۇ زاۋۇتلارنى ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ 1 - دالا ئۇرۇش ئارمىيىسىگە خېيىم - خەتەرسىز تاپشۇرۇپ بەردۇق.

21 - سېنتەبىر لیۇشىگرۇڭ جاڭيېدىن جۇچۇەنگە كېلىپ قوماندان ۋاڭجېڭ 200 دانە ئاپتوموبىل ئەۋەتىپ، ئىككىنچى كورپۇسنىڭ ئالدىنقى قوشۇنلىرىنى سۇجۇغا يەتكۈزۈشكە تاپىلىغانلىغىنى ئېيتتى. مەن دەرھال ئورۇنلىدىم. 1949 - يىلى 22 - سېنتەبىر كۈنى ئازاتلىق ئارمىيە بروندۇيىك پولكى جۇچۇەنگە كىردى. شۇنىڭ بىلەن ھەقىقەتكە ئوتۇش ئىشىمىز ئەمەلگە ئاشتى، نەچچە تۇمەن گومىنداڭ ئوفىتسېر، ئەسكەرلىرى ئازاتلىققا ئېرىشىپ ئىنقىلاپ يولىغا قەدەم تاشلاپ بېگىچە ھاياتنى ھايا جان ئىچىدە تەرىكلىدى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن 1 - ، 2 - بىگىتۇەن ۋە 1 - دالا ئارمىيە باش ئىشتاۋى ئارقىمۇ - ئارقا جۇچۇەنگە كەلدى، زېڭجېڭۇمۇ ئازاتلىق ئارمىيە بىلەن بىللە قايتىپ كەلدى.

ھەقىقەتكە ئوتكەن توۋەندىكى ئىدارىلارنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 1 - ، 2 - بىگىتۇەنلەر قوبۇل قىلدى:

قورچاق مەمۇرى مەھكىمىسى ۋە ئۇنىڭغا تەۋە قوشۇنلارنى 2 - بىگىتۇەن ئوتكۈزۈۋالدى. تاپشۇرۇشقا پېكىمىڭدىك مەسئۇل بولدى. بۇ ئورگانلار: قورچاق مەمۇرى مەھكىمە ئىشتاۋى، قورچاق 91 - 120 - كورپۇسلار. ژاندارما 22 - پولك، مېخانىكلاشقان خەۋەرلىشىش 7 - پولكى، لەنجۇ گارنىزون پولكى، شىنجاڭ گارنىزون پولكى، توگە ئەسكەرلەر پولكى، ئىچكىرى زەمبىرەك باتالیونى، شىنجاڭدىن كەلگەن نېفىت كانىنى قوغداش 2 باتالیونى، خېشى گارنىزون باش ئىشتاۋى، قورچاق خېشى گارنىزونىنىڭ مۇھاپىزەتچى ۱ باتالیونى.

قورچاق 8 - تەمىنات رايون تەۋەلىگىدىكى ئورگانلارنى بىرىنچى بىگىتۇەن ئوتكۈزۈۋالدى. تاپشۇرۇشقا زېڭ جېڭۇ مەسئۇل بولدى. بۇ ئورگانلار سانى: 8 - تەمىنات رايون قوماندانلىق ئىشتاۋى 3 ئاپتوموبىل پولكى، ئىككىسى يارەمچى باتالیون ھەمدە باشقا ئىسكىلات، زاۋۇت، دوختۇرخانا، مەكتەپلەر.

6. خاتىمە

بۇ قېتىمقى ھەقىقەتكە ئوتۇشتە، ئالدى بىلەن پارتىيىنىڭ ئۇلۇغ سىياسىتى، ماۋجۇشىنىڭ شانلىق ئىدىيىسى جۇڭگو ئىنقىلابىدا زور دولقۇن قوزغاپ، چېرىكلەشكەن جياڭجېيشى خانىدانلىغىنىڭ بارلىق تۇغان - توسمىلىرىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغانلىغى تەڭدىشى يوق خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ جاپا - مۇشەققەتتىن قورقماي، شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئوتۇپ، قوغلاپ

زەربە بېرىپ، جاھىل دۇشمەننى تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر قىلىپ، باشقا يول تاللىۋېلىشقا يول قويمىغانلىقى ئاساسىي سەۋەپبولۇدى؛ بۇ خىل ئىنقىلاپ دولقۇنىدا ئازراقلا كاللىسى بار كىشىلەر، پەقەت كوممۇنىستىك پارتىيىگە ئەگىشىپ ماڭغاندىلا، ئاندىن پارلاق ئىستىقبالغا ئىگە بولالايدىغانلىقىنى چوڭقۇر توقۇشقا مەجبۇر ئىدى.

پولاتتەك تارىخىي پاكىتلار شۇنى ئىسپاتلىدىكى، ماركسىزىم، لېنىنىزىم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنىڭ نۇرى، مۇقەررەر يوسۇندا پۈتۈن دۇنيا پۇرولېتارلىرى ۋە ئېزىلگەن مىللەتلەربىلەن خەلقلەرنىڭ تەل - توكۇس ئازاتلىققا چىقىش، ئەڭ ئاخىرىدا كوممۇنىزىم غايىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا باشلايدۇ. بۇ تارىخىي تەرەققىياتنىڭ قانۇنىيىتى ھەر قانداق كۈچ توساپ قالالمايدۇ.

1979 - يىلى 28 - ماي

شىنجاڭنىڭ تېچ يول بىلەن ھەقىقەتكە ئوتۇش خاتىرىلىرى

لى تاڭمىڭ

شىنجاڭدا تېچ يول بىلەن ھەقىقەتكە ئوتۇش، ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى، كىشىلەر كوڭلىنىڭ مايىللىقى ئىدى. ھەممىگە مەلۇمكى، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ئازاتلىق ئۇرۇش، لياۋشىن، پىڭجىن، خۇەيخەي جەنىيلىرى ئارقىلىق، جياڭجېشى خاندانلىقىنىڭ ھالاكەت تەقدىرى مۇقەررەرلەشكەن، ئۇلارغا بۇ زاۋاللىقتىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالى قالمىغان ئىدى. ئەكسىيەتچىلەر كەلتۈرۈپ چىقارغان ئېغىر كۇلپەتلەرگە، خەلقنىڭ سەۋرى تاقىتى قالمىغان. ھەقىقەت تەرەپكە ئوزگەرمىسە ماڭىدىغان يولنمۇقالمىغان ئىدى. بولۇپمۇ شىئەن، باۋجى، تيەنشۇي، لەنجۇدىن ئىبارەت بۇمۇھىم ئىستراتېگىيىلىك شەھەرلەر ئارقىمۇ - ئارقا ئازات قىلىنغاندىن كېيىن. شىنجاڭنىڭ تەمىنات لىنىيىسى كېسىلدى. بۇ چاغدا شىنجاڭدىكى گومىنداڭ خوددى قۇدۇققا چۈشۈپ قالغان پاقىدەك ھېچنەگە كېتەلمەيدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. ئۇرۇشاي دىسە ئۇرۇشالمايدىغان، چېكىنەي دىسە، چېكىنىدىغان يولى يوق بولۇپ، پەقەتلا بىرلا يولغا تېچ ھەقىقەتكە ئوتۇش يولىغا مېڭىش كېرەك ئىدى.

(1)

1948 - يىلى 8 - ئاۋغۇست كۈنى، ئۇرۇشپەرەس سۇئ شىـ
لەن شىنجاڭدىن يوتكەپ كېتىلگەندىن كېيىن، جاڭ جۇڭتاۋـ
سىيۇنى لەنجۇدىن شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانلىق ۋەـ
زىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىشقا يوتكەپ كەلدى. بۇ ئادەتتىكى كادىر
يوتكەش ئىشى بولماستىن، ئۇنىڭدا چوڭقۇر مەنا بار ئىدى. سوۋـ
نى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى مەزـ
گىلىدىن باشلايدىغان بولساق، گومىنداڭنىڭ بۇ پىشقەدەم گېنېـ
رالى تاۋسيۇ، خۇزۇڭنەن تەرىپىدىن چەتكە قېقىلغان ئىدى.
دەل بۇ ۋاقىتتىكى باش سىياسىي باشقارما باشلىغى بولغان
جاڭجۇڭ قەدىرىگە يېتىپ، ئۇنى 1 - ئۇرۇش رايونى سىيـا
سى باشقارمىنىڭ مۇدىرلىغىغا ھەمدە قوشۇمچە مۇئاۋىن جاڭ
گۈەنلىككە تەيىنلىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەـ
لىبە قىلغاندىن كېيىن، جاڭجۇڭ غەربىي شىمالغا يوتكىلىپ كەلگەن
ۋاقىتتا، تاۋسيۇنى غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن جۇـ
رېنلىغىغا تەيىنلەپ بىللە ئېلىپ كەلدى. تاۋسيۇنى بۇ قېتىم
شىنجاڭغا يوتكەپ كېلىش جاڭجۇڭنىڭ كوڭلىدىكىدەك بولغان
ئىدى. شىنجاڭنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن ئېيتقاندا تېچلىقنىڭ ئاساـ
سىي ئىدى. گېنېرال تاۋسيۇ، مۇئامىلە ۋە ئىش باشقۇرۇشقا
ئىنتايىن پىششىق، كىشىلەرگە ئاسانلا يېقىنلىشالايدىغان، ئەگە
بارسا شۇ يەرگە ماسلىشالايدىغان، ئىنتىپاقلاشتۇرالايدىغان خۇـ
سۇسىيەتكە ئىگە ئىدى. ئەزەلدىن ھەيۋە كۆرسەتمەستىن، ببر ش-
كېلىش ئىشلىرىدا ئۆزىگە ئالاھىدە تورۇنلاشتۇرۇشلارنى يافتۇر-

ماي، گەمتەرلىك بىلەن ئوتتۇرىنى خالايدىغان بولغىنى ئۈچۈن
چوڭ ئابرويغا ئىگە ئىدى.

جاڭجۇڭنىڭ قىلغان 2 - ئىشى، مەسئۇلىنى يوتكەپ
بۇرھان شەھىدىنى ئولكە رەئىسى قىلىش بولدى. 1948 - يىلى
دېكابىر، جاڭجۇڭ نەنجىڭدە جاڭجىيېشىنىڭ ماقۇللۇغى بىلەن،
بۇرھان شەھىدىنى شىنجاڭغا قايتۇردى. خاتىرەمدە 1948 - يى-
لىنىڭ ئاخىرقى بىر كۈنى تاۋسيۇ، لیۇمىڭچۇنلەر مەسئۇتقائولـ
كە رەئىسلىگىنى ئوتكۈزۈپ بېرىشنى ئۇقتۇرۇپ، بۇرھان شەھـ
ىدىنى رەئىس قىلدى. بۇ ئورۇنلاشتۇرۇش، شىنجاڭنى تېچ ئازات
بولۇش يولىغا مېڭىشىغا يول ئېچىپ بەردى.

بۇرھان شەھىدى ئولكە رەئىسى بولغاندىن كېيىن، مەسـ
ئۇت، ئەيسا ئىككىسى تەختتىن چۈشتى. مۇھەممەت ئىمىن 2 -
مۇئاۋىن رەئىس ھەمدە قوشۇمچە تەمىرات نازىرلىغىنى ئوتتىدى.
لیۇمىڭچۇن ئولكىلىك ھوكۇمەت باش كاتىپلىغىغا تەيىنلەندى.
باشقا ھەيئەتلەردە ئۆزگىرىش بولمىدى. ئىشخانا مۇدىرلىغىغا
سەي خىڭسىڭنى، ئولكىلىك كادىرلار بولۇمىگە نۇسرەت شەھـ
ىدىنى تەيىنلىدى. يەنە شىڭشىسەي دەۋرىدىن قالغان كونا بيۇرو-
كىراتلاردىن مەسلەن، بەي يۈچىنى سودا شىركەتىنىڭ باش جىڭـ
لىغىغا تەيىنلىدى، ياڭ خېتىڭنى ئولكىلىك ھوكۇمەتتە ئىشقا سالدى.
باشقىلارنىڭ ھەممىسى بۇرۇنقىدەكلا قالدى.

شىنجاڭنى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىشنى ئەمەلگە ئاـ
رۇش ئۈچۈن، 1949-يىلى مەركەزنىڭ بۇيرۇغى بىلەن، دېڭلـ
چۈن ئەپەندى سوۋېت يېرى ئارقىلىق غۇلجىغا، غۇلجىدىن ئۈـ

رۇمچىگە كېلىپ بۇرھان شەھىدىنىڭ ئويىگە چۈشتى. يولداش دىڭ لىچۇن ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن، تاۋسيۇ، لىيۇمىڭچۇن، چۇي ۋۇلار بىلەن كورۇشتى. بىر كۈنى كەچتە مەن بۇرھان شەھىدىنىڭ ئويىدە ئوتكۈزۈلگەن بىر قېتىملىق كىچىك زىياپەتتە، بۇ تېچلىق ئەلچىسىنى كورگەن ئىدىم. ئۇنىڭ تۇرقى يېقىملىق، سوزى ئوتكۇر، قايىل قىلارلىق ئىدى. دىڭنىڭ كەلگەنلىگىنى جاھىللار گۇرۇھى، يېچىك، لۇشۇرېن، ماچىڭشياڭلار ئەلۋەتتە بىلەتتى، ئەمما ئۇلار تاۋسيۇنىڭ غەربىزىنىڭ تېگىگە يەتەلمىگەچكە، يېنىكلىك قىلىشقا پېتىنالمايتتى.

(2)

جاڭ جۇڭ بېيجىڭدىكى سوھبەتكە بېرىپ، غەربىي شىمالغا قايتىپ كەلمىدى. جياڭ جېيشى غەربىي شىمالنىڭ ھەربى - مەمۇرى باشلىقلىغىنى مابۇفاڭغا ئوتكۈزۈپ بەردى. مابۇفاڭ گەرچە جياڭ جېيشى سېستىمىسىدا بولمىسىمۇ، ئەمما چىڭخەيدە ئۇزۇن يىل تۇرۇپ كەلگەچكە، ئۇنىڭ ئۇستىگە دىنىي ئېتىقات سەۋەبىدىن ئىنتايىن جاھىل ئىدى. ئۇزۇن يىلدىن بېرى، ما جەمەتى قوشۇنلىرىنىڭ، غەربىي شىمالدا چوڭ مىللىتارىست ئىكەنلىگىنى كىمۇ بىلمەسۇن.

مابۇفاڭ غەربىي شىمالغا جائگۈەن بولۇش بىلەنلا چوڭ ئىشقا تەييارلاندى. گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشيا، شىنجاڭلارنىڭ ھەممىسىدە بولۇپمۇ شىنجاڭ بىلەن گەنسۇدا قويۇق ئۇرۇنلاشتۇرۇشلارنى ئېلىپ باردى. مابۇفاڭ شىنىڭدىن لەنجۇغا كېلىپ ئىش تۇتقاندىن كېيىن، تاۋسيۇ، لىيۇمىڭچۇنلەر بىلەن كورۇشۇپ. سىياسەتنى مۇزاكىرە قىلىش ئۇچۇن ماجىڭۇنى ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى ھەمدە لىيۇمىڭچۇنىڭ يەنىلا غەربىي شىمال مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى بولۇشى، مەھكىمىنىڭ ئۇرۇمچى ئىشخانىسىنى باشقۇرۇپ تۇرۇشنى تاپشۇردى، ماجىڭۇ 5 - ئاتلىق كورپۇسقا ئوزى بېرىپ، ماچىڭشياڭ ۋە بارلىق ئوفىتسېرلەرنى ئەسكەرلەردىن ھال سورىغان بولدى. ماجىڭۇنى تاۋسيۇ، لىيۇمىڭچۇنلەر گەرچە قىزغىن كۈتۈۋالغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇشتا، ھېچقانچە رول ئويناىمىدى. تاۋسيۇ باشچىلىغىدىكى بىر تۇركۇم گېنېرالار، تاۋسيۇ ۋەلىيۇمىڭچۇنلەرنىڭ ئويلىرىدە يېرىم ئوچۇق ياكى مەخپى ھالدا، قانداق قىلىش كېرەك، كۈندىن - كۈنگە جىددىلىشىۋاتقان ھەمدە خەۋپلىك بولۇۋاتقان ھازىرقى ۋەزىيەتنىڭ ئوزگىرىشىگە قانداق تاقابىل تۇرۇش كېرەك دىگەن مەسىلىلەر ئۇستىدە پىكىر لىشەتتى.

ئۇزۇن ئۇتمەي، شەرقىي گەنسۇ ئۇرۇشىدا ماجىيۇەن مەغلۇپ بولدى. تېنشۇيدىكى جۇجيالىن سوقۇشمايلا قاچتى، شۇنىڭ بىلەن لەنجۇ خەۋپ ئاستىدا قالدى. بۇ خەۋەر شىنجاڭغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ھەربى - مەمۇرى خادىملار ئوتتۇرىسىدا 2 خىل ئوخشىمىغان كوز قاراش ۋە ۋەزىيەتكە ماسلىشىش ئىستراتېگىيىسى پەيدا بولدى؛ بىر خىلى ئوز يېرىدە مۇداپىە كورۇشنى، يەنى شىنجاڭ بىر چەتتىكى جاي، زورۇر تېپىلغاندا شىڭشىيا قاتتىق توسالسىلا، سۇسز خېشى كارىدورىدا چوڭ ئارمىيىنىڭ بۇ تەرەپكە كېلىشىنى 2 - 3 ئاي كېچىكتۇرۇۋەتكىلى بولىدۇ. ئىچكى قىسىمدا قالايمىقانچىلىق چىقمىسىلا، بىر مەزگىل

جان ساقلاپ، كېيىنكى ئۇزگىرىشلەرنى كۆتكىلى بولمىدۇ دەيدۇ خان قاراش پەيسدا بولدى. ئەمما بۇ گەپنى قىلغانلار، تاشقى كورۇنۇشتە ئاخىرلاشقان ئومرىنى ئۇزارتماقچى بولغاندەك كورۇنسىمۇ ئەمىلىيەتتە كوڭلىدە سان بار ئىدى. يەنە بىر خىلى بولسا، تولۇق قوراللىنىپ، ئاتلىنىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ئەگەر لەنجۇ قولدىن كەتسە، شىنجاڭدىكى بارلىق قوشۇنلار چاقماق تېزلىگىدە چىگىخەيگە ئوتۇپ، شىنىك ۋە لەنجۇنىك شىمالىغايارەم بېرىش، بۇ ئىش دېگەن يەردىن چىقمىسا، سەچۇەنگە يوتكىلىپ، خۇزۇگۈن قوشۇنلىرى بىلەن بىرلىشىشتىن ئىبارەت ئىدى. جاھىللارنىك دۇ پىكرى، بىر مەزگىل ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولۇپ قويۇن چىقاردى. شۇ سەۋەپتىن جەمىيەتتە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش گەپ - سوزلەر تارقىلىپ، كىشىلەر تەشۋىشكە چۇشتى. گاڭگىراپ قالغان نادانلار پۇتى كويگەن توخۇدەك، كېچە - كۇندۇز ئارام تاپالماي، ماڭايمۇ - ماڭمايمۇ؟ قانداق مېڭىش لازىم؟ چەكسىز چولجەزبىردە نەگە مېڭىش كېرەك؟ بالىلارنى يېتەكلەپ نەگىمۇكېتىمىز؟ دېگەندەك ئىدىيەۋى ئەندىشىدە قالدى.

(3)

جاڭ جۇڭ گەرچە بېيجىڭدا تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما شىنجاڭنىك تېچ ھەقىقەتكە ئوتۇشىنى مىنۇت - سىكونتلاپ كوڭلىدىن چىقىرالمايتتى.

1949 - يىل ئاۋغۇستتا سۇيىۋەن ئولكىلىك ھوكۇمەتنىك ئەۋەتكەن بىر پارچە مەخپى تېلېگىراممىسىنى تاپشۇرۇۋالدۇق.

تېلېگىراممىنى مەن تەرجىمە قىلدىم. بۇ تېلېگىرامنى جاڭ جۇڭ بېيجىڭدىن تاۋسيۇغا ئەۋەتكەن ئىكەن. تېلېگىراممىدا: «ھازىر ۋەزىيەتنىك تەرەققىياتىغا ئاساسەن، بۇرھان شەھىدى ۋە چۇي-ۋۇلار بىلەن سىياسەتنى ئورتاق مۇلاھىزىلىشىڭلار، مەن ۋاقتىنچە بۇ يەردە ماۋجۇشىنىك يولىورۇغىنى كۆتۈۋاتىمەن، پەيتى تېپىلغاندا سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارماقچىمەن» دېيىلگەن. بۇ يەردىكى «سوۋېتكە بېرىش» نى مەن «سوۋېتكە بېرىپ، شىنجاڭغا كەلمەكچى» دەپ پەرەز قىلدىم.

جاڭ جۇڭ چۇي ۋۇغا ئىشەنگەنلىكتىن تېلېگىراممىدا چۇي ۋۇنى تەكىتلىگەن. شىنجاڭنىك ئازات بولۇشىدا چۇي ۋۇنىك كورسەتكەن خىزمىتى چوڭ. ئۇ موسكۋا جۇڭسەن ئالىي مەكتىۋىدە ئوقۇغان. 1931 - يىلى دولەتكە قايتىپ كېلىپ، شاڭخەيدە قولغا ئېلىنىپ تۇرمىدا ياتقان. كېيىن قەيناتىسى يۇي يۇرېننىك كاپالىتى بىلەن تۇرمىدىن بوشانغان. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە مىللى ئازاتلىق ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. 1945 - يىلى شەنشى ئولكىلىك تەمىرات نازىرى بولغان. 1946 - يىلى جاڭ جۇڭنىك تەكلىۋى بويىچە شىنجاڭغا كېلىپ، ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئىتى قوشۇمچە ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەتنىك داشلىغى بولدى. شىنجاڭدا تۇرغان يىللىرىدا ئۇ سوۋېتكە، كومپارتىيىگە يېقىن، بايرىغى روشەن بولۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى ئىلغار زاتلارغىمۇ ياخشى تەسىر كورسەتتى. 1946 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە بولغان شىنجاڭدىكى جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋەت ئىشلىرىنى

چۈي ۋۇ ئىشلەيتتى. چۈنكى شۇ ۋاقىتتىكى دېلوماتىيە خادىمى ليۇزبروك قېرىپ قالغاچقا، تولا ئىشلارغا چۈي ۋۇ ماڭاتتى. سوۋېتنىڭ شىنجاڭدىكى باش كونسولى ساۋېلوۋبىلەن چۈي ۋۇنىڭ قېلىن دوستلۇق مۇناسىۋىتى بولۇپ، نۇرغۇنلىغان مەسىلىلەر تېلېفونداىلا ئوڭاي ھەل بولاتتى. ئېسىمدە قېلىشچە قايسى بىر يىلى قۇتۇبدا چىكەتكە ئاپىتى پەيدا بولۇپ، بىرزادە ئايرۇپىلان بولمىغاچقا ئامال قىلالماي تۇرغاندا، چۈي ۋۇ ساۋېلوۋ بىلەن سوزلىشىش ئارقىلىق جۇڭگو - سوۋېت ئاۋياتسىيە شىركىتى ئايرۇپىلان ئەۋەتىپ، چىكەتكىنى بىر كۈن ئىچىدىلا پۈتۈنلەي يوقىتىپ بەردى. چۈي ۋۇنىڭ ئايالى ئاغرىپ قالغاندا، پەقەت ساۋېلوۋنىڭ خوتۇنى ئاڭلاپ يوقلاپ كەلدى ھەمدە سوۋېت دوختۇرخانىسىدا داۋالىتىپ، قىممەتلىك دورىلارنى ئالدۇرۇپ بەرگەن.

1949 - يىلى جياڭجېيشى خىزمىتىدىن چېكىنگەندىن كېيىن لىزۇڭرېن ئەۋەتكەن جاڭجۇڭ باشچىلىغىدىكى گومىنداڭ سوھبەت ۋەكىللەر ئومىگىنىڭ باش كاتىۋى چۈي ۋۇ ئىدى. ئۇزۇن ئوتمەيلا گومىنداڭ ھوكۇمىتى ئىككى تەرەپ تۈزگەن تېچلىق شەرتنامىنى رەت قىلدى. چۈي ۋۇ نەنجىڭگە كېلىپ، خىزمەتتىن دوكلات بەردى ھەمدە دەرھال شىنجاڭغا قايتتى. بېيجىڭدىكى چاغدا، جاڭجۇڭ، چۈي ۋۇغا نىمىلەرنى تاپىلىغانلىقى ماڭا نامەلۇم، ئەمما جاڭجۇڭ شىنجاڭ مەسىلىسىدە چۈي ۋۇغا تولۇق يولىيورۇق بەرگەنلىگى چوقۇم. تاۋسىيۇ، بۇرھان شەھىدى، لىيۇمېڭچۇن، چۈي ۋۇلار ئوتتۇرىسىدا سىياسي

جەھەتتىلا ئورتاق تىل ۋە غايە بولۇپلا قالماستىن بەلكى، ئۇزۇن ئارا ئىشەنچ ۋە دوستلۇقمۇ چوڭقۇر ئىدى. چۈي ۋۇ بېيجىڭدىن شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن خەۋپ - خەتەرگە پىسەنت قىلماستىن شىنجاڭنى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش ئۈچۈن، كوپتەرەپلىمە پىلان قۇرغان ئىدى. چۈي ۋۇ موسكۋا جۇڭسەن ئالى مەكتۇندە ئوقۇغان ۋاقتىدا جاڭجىڭگو بىلەن ساۋاقداش ئىدى. شۇڭا شىنجاڭ مەقىقەتكە ئوتۇشنى جاكالاشتىن بىر كۈن بورۇن، جاڭجىڭگو گۇاڭجۇدىن ئۇنىڭغا تېلېگرامما ئەۋەتىپ، نەسىھەت قىلىپ: «پىرقە دۆلىتىنى مۇھىم ئورۇندا قويۇشنى، قالايمىقان ۋەزىيەتنى زور كۈچ بىلەن ئوڭشاپ، ۋەزىيەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ئۈمىت قىلغان ھەمدە تاقابىل تۇرۇشتا، چىڭ تۇرۇلسا زور كۈچ بىلەن مەدەت بېرىدىغانلىغى»نى بىلدۈرگەن.

(4)

ماجىڭشىياڭ شىنجاڭدىن كېتىشتىن بىرنەچچە كۈن ئاۋال، شىنجاڭدىكى ئەڭ ئاخىرقى بىر توۋەتچى ئايرۇپىلاندا، ئۇزۇمچىدىن ئالغان كىچىك خوتۇنى، ۋاڭ شىلەننى شياڭگاڭغا ماڭغۇزۇۋەتتى. ماجىڭشىياڭنىڭ شىنجاڭدىن بالدۇراق كېتىشى ئۈچۈن، تاۋسىيۇ، ئۇزۇمچى شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لیۇخەندۇڭ ئارقىلىق ماجىڭشىياڭغا خىزمەت ئىشلىدى. لیۇخەندۇڭ گەرچە ئىشپىيون بولسىمۇ، ئەممما تاۋسىيۇ شىنجاڭدا تۇرغان يىللاردا ئۇنىڭ بىلەن ئىنتايىن ياخشى ئوتۇپ كەلگەچكە، ئۇنىڭ تاۋسىيۇغا نىسبەتەن يامان نىيىتى يوق ئىدى. شۇڭا لیۇ، تاۋ ئۈچۈن ئوتتۇرىدا يول مېڭىپ خىزمەت ئىشلەشنى

خالايتتى. شۇنىڭدەك ليۇخەندۇك بىلەن ماچمك شياڭلارنىڭ شەخسى بەرىپ - كېلىشىدە يەنە مۇنداق بىر ئەھۋالمۇ بار ئىدى، ئەسلىدە ماچمگشياڭنىڭ كىچىك خوتۇنى ۋاڭشىلەن شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىدىكى بىر خىزمەتچىنىڭ قىزى بولۇپ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ بېقىنىدىكى بىر كىچىك كوچىدا ليۇخەندۇك بىلەن خوشنا ئولتۇراتتى. بىر قېتىم ماچمگشياڭ ليۇنىڭ ئويىگە كېتىۋېتىپ، ۋاڭشىلەننى كوچىنىڭ ئاغزىدا ئۇچرىتىپ، ياخشى كورۇپ قالىدۇ. كېيىن ليۇخەندۇك ئوتتۇرىدا مېڭىپ، ۋاڭشىلەننى ماچمگشياڭغا ئېلىپ بەرگەن ئىدى شۇڭا ماچمگشياڭ بەزىدە ليۇخەندۇگىنىڭ سوزىنى بەك ئاڭلايتتى.

يې، لۇ، مالار ئەڭ ئاخىرى ھەربى ھوقۇقنى تاپشۇرۇپ، شىنجاڭدىن چەتئەلگە چىقىپ كەتمەكچى بولۇشتى. تاۋسيۇ ئۇلارنى بالدۇرراق يولغا سېلىۋېتىش ئۈچۈن، بۇرھان شەھىدى، بەي ۋېنيۇلەرنىڭ رازىلىغى بىلەن ئولكىملىك بانكىدىن بىر ئاز ئالتۇن ئاجرىتىپ، ئۇلارنىڭ ئوي - مۇلۇكلىرىنى يۇقۇرى باھادا سېتىۋالدى. ئۇلار بىر كۈن ئىلگىرى ماڭمسا، ھەقمەتكە ئوتۇشنى جاكالاشمۇ بىر كۈن كېچىكەتتى. ناۋادا ئۇلار گېپىدىن يېنىۋالمىدىغان بولسا، مولچەرلىگىلى بولمايدىغان پاراكەندچىلىك ۋە يىغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان قالايمىقانچىلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى. شۇڭا كوپ قېتىم مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق، ھەقمەتكە ئوتۇشكە قارشىلاشقۇچى بۇ جاھىللار گۇرۇھىنىڭ ئاچكوز نەپسىنى قانائەتلەندۈرۈش ئارقىلىق، ئاندىن قوشۇنلارغا بولغان قوماندانلىق ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ، چەتكە چىقىپ كېتىشكە ماقۇل كەلتۈردۇق. ئايرىلىشتىن بىر كۈن بۇرۇن، ماچمگشياڭ يەنە ليۇمىڭچۇنگە تېلېفون ئارقىلىق 50 نەچچە ئاتلىق ھارۋىلىرىنى ئولكىلىك ھوكۇمەتكە تاپشۇرىمەن دەپ، پولغا سېندۇرۇپ ئالتۇن بېرىشنى تەلەپ قىلدى، ئولكىلىك ھوكۇمەت بۇ ئىشقا ھارۋىلارنىڭ ھەر بىرى ئۈچۈن 10 سەردىن ئالتۇن بەردى. شۇنداق قىلىپ ماچمگشياڭ 500 سەر ئالتۇن ئېلىپ ماڭدى.

لۇ، مالار ماڭغاندىن كېيىن، تاۋسيۇ، ليۇمىڭچۇنلەر تېلېگىراممىا كۇپىيمىسىنى تۈزۈپ چىقىپ، ھەربى تەرەپتىن تاۋسيۇ، دىۋىزىيە قوماندانى جاۋشىگۈاڭ، لۇيجاڭ مۇئىرۇ، لىيولۇنيۇەن، ماپىڭلىك، خەنيۇۋېن، جۇمىڭگاڭ، لورۇجىڭ قاتارلىقلار قول قويدى. ئولكىلىك ھوكۇمەت 26 - سېنتەبىر سەھەردە، بۇرھان شەھىدى، ليۇمىڭچۇن، چۇي ۋۇلار ۋاقىتلىق جىددى يىغىن چاقىرىپ يىغىندا تېلېگىراممىغا بۇرھان شەھىدى باش بولۇپ قول قويدى ۋە ليۇمىڭچۇن، چۇي ۋۇ، بەي ۋېنيۇ، چېن فاڭبۇ، ليۇيۇڭشياڭ، لىيۇدەئىن قاتارلىقلارمۇ قول قويدى. تېلېگىراممىا 2 نۇسخا يېزىلىپ، بىرسى بېيجىڭ ماۋجۇشىغا يوللاندى. تېلېگىراممىدا بۇگۈندىن باشلاپ، سەممىيەتلىك بىلەن بىرىسۇنۇپ، يولىورۇقنى قوبۇل قىلىپ، بۇيرۇقنى ئاڭلايمىز دېيىلگەن ئىدى. يەنە بىرسى گۇاڭجۇدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىگە ئەۋەتىلىدىغان تېلېگىرام بولۇپ بۇگۈندىن باشلاپ، گۇاڭجۇ ھوكۇمىتى بىلەن ئالاقىنى ئۈزگەنلىگى، ئۇلارنىڭ يولىورۇغىنى قوبۇل قىلمايدىغانلىغى بايان قىلىنغان ئىدى. تېلېگىراممىا بېرىلىپ ئەمدى تارقىلايلى دەپ تۇرۇشقاندا جاڭ

فېڭيسى گىشىنى تەشۋىشلەندۈرىدىغان بىر خەۋەر ئېلىنىپ كەلدى. ئۇ كىرىپلا يېڭىنىك تېخنىچە ماڭمىغانلىغىنى، چۈنكى ئۇنىڭ خوتۇنى يول جاپاسىدىن قورقۇپ، يىغلاپ جىدەل چىقىرىپ تۇرۇۋالغانلىغىنى ئېيتتى. شۇ چاغدا شىمالىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇنلار ئىچىدە قۇمۇلدىكى 178 - بىرىگادا، ئۇرۇمچىدىكى 179 - بىرىگادا، ماناستىكى 227 - بىرىگادىلارنىڭ ھەممىسى يېڭىنىڭ قوماندانلىغىدا ئىدى. ھەقمەتكە ئوتۇشكە تەييارلىنىۋاتقان مەزگىللەردە يېڭىڭ باشتىن - ئاخىر ھەقمەتكە ئوتۇشكە قارشى ئىدى. كوپ ساندىكى شىجاڭ، لۇيجاڭ، تۇەنجاڭلار ھەقمەتكە ئوتۇش پىكرىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن ئاندىن ئۇ چېگرىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولغان بولسىمۇ ئەمما خۇزۇڭنەن بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرغان ئىدى. يېڭىنىڭ خوتۇنى كىچىگىدىنلا ئەركە ئوسكەن بولغاچقا، يىراق سەپەرقىلىدىغانلىغىنى، بولۇپمۇ قەشقەردىن ئوتكەندە قوتاز مىنىپ ماڭىدىغانلىغىنى ئاڭلاپلا قورقۇپ ماڭغىلى ئۇنىمىغان.

ئەسلىدىكى پىلاندا، ماچىڭشياڭ قاتارلىقلار بىر كۈن بالدۇر يولغا چىقماقچى ئىدى. لېكىن ھازىر 26 - سېنتەبىر- گىچىمۇ ئىككىلىنىپ يولغا چىقمىدى. يەنە ئاڭلىشىمىزچە، 25 - چىسلا يېڭىڭ، خۇزۇڭنەننىڭ سىچۈەندىن بەرگەن تېلېگىرامـمىنى تاپشۇرۇۋالغان. تېلېگىرامىمدا خۇزۇڭنەن ئۇنىڭ قوشۇنـنى تاشلاپ كېتىشىگە قارشى تۇرغان. شۇڭا يېڭىڭ ئىككىلىنىپ قالغان ئىدى. بىز دەرھال جاڭ فېڭيىنى ئەسھەت قىلىشقا ئەۋەتـمەكچى بولدۇق. جاڭ بىلەن يې ئىككىسى ئادەتتە قېلىن دوست

ئىدى. ھەقمەتكە ئوتۇشكە تەييارلىنىۋاتقان مەزگىللەردە يېڭىڭ، جاڭ فېڭيى ئارقىلىق قايىل قىلغان ئىدۇق، ھازىرجاڭـنىڭ بېرىپ ئەسھەت قىلىشى يەنىلا مۇۋاپىق ئىدى. شۇڭا ئۇ مېڭىش ئالدىدا بۇرھان شەھىدى ئۇنىڭغا: «تېز بېرىڭ، سىزنىڭ خەۋىرىڭىزنى كۈتۈپ تۇرىمىز» دەپ تاپىلىدى.

يىغىندىن كېيىن ھەقمەتكە ئوتۇش تېلېگىراممىسىنى ئومۇرغا ئايلاندۇرۇپ، تېلېگىرام ئىستانسىسىغا تاپشۇردۇم ۋە شىنجاڭغىزىتى ۋە ئامانلىق ساقلاش خەۋەرلىرىدە بېسىش ئۈچۈن بىر نۇسخا ئەۋەتتىم. يېڭىڭ شۇ كۈنى مېڭىپ كەتتى، پۈتۈن شەھەردىكى قوشۇنلار خاتىرجەم بولدى. ئامانلىق ساقلاش خادىملىرى ۋە ساقچىلار ئولكىلىك ھوكۇمەتكە مۇئاسىە قاراشـلىق ئىدارە ۋە چوڭ يوللارنىڭ ئامانلىغىغا قاتتىق دىققەت قىلىپ ۋەقە يۈز بېرىشـىنىڭ ئالدىنى ئالدى. نەچچە كۈن ئوتكەندىن قارا شەھەردە تۇرۇشلۇق لۇيجاڭ جۇڭ زۇيىگمۇ يېڭىڭغا قوشۇلۇپ بىللە قېچىپتۇ، ئاقسۇغا بارغاندىن كېيىن، ماچىڭـشياڭ لۇشۇرېن، لىيۇخەندۇكلار بىلەن قوشۇلۇپتۇ، ئاقسۇدىن ماڭغىچە يېڭىڭنى ئېتىپ ياردار قىپتۇ دېگەن خەۋەرلەر تارـقالدى. يېڭىڭنى ئاتقۇچى ئوفىتسىر ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئۇزۇن يىللار ئىشلىگەن بولۇپ، ئۇ روتا كوماندىرى بولغان ۋاقتىدا يې چىڭ ئۇنى خارلىغان ئىكەن. شۇڭا ئۇ ئاداۋەت ساقلاپ، بۇ قېتىم ئېتىپ ئولتۇرۇۋەتمەكچى بولغان. يەنە بىر تەرەپتىن يې چىڭ ئالتۇنى كوپ ئېلىپ قاچقانلىغى ئۈچۈن ئاچچىغى كېـلىپ، ئېتىۋەتمەكچى بولغان ئىكەن. يې چىڭ بىر قىسىم پۇل

ئاجرىتىپ ئىنتىلىش قىلغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئاقسۇ-
دىن ئوتۇپ كەتتى، تاكى چېگرىدىن چىقىپ كەتكىچە قوغداپ
ئۇزىتىپ قويدى. يېڭىچېگرىدىن چىقىپ، ھىندىستانىنىڭ كال-
كوتتا شەھىرىگە بارغاندا قوتۇبىيدىكى پولكوۋنىك گاۋغا تېلېگ-
رامما ئەۋەتىپ، ھەقمەتكە ئوتۇشكە قارشى ئىكەنلىگىنى بىلدۈ-
رۈپ، تاۋسيۇنى «خائىن» دەپ تىللىغان. پولكوۋنىك گاۋ، سا-
داقەتلىك بىلدۈرۈپ، تېلېگرامىنى ئەسكەرلەرگە ئوقۇپ بە-
رگەن. باش گارنىزون ئىشتاۋى بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ، گاۋنى
ۋەزىپىدىن قالدۇرۇپ قاماقتا ئالدى. ماچىڭشياڭغا ئەگىشىپ
بىللە قاچقانلار ئىچىدە جۇنتۇڭ ئىشچىيونى شېيۇڭلىڭ ئەر-
خوتۇن قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن ماڭماي قېپقالغان،
ئاخىرى قولغا ئېلىنىدى.

مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسا، سۇجىڭشىڭ ۋە مۇئۇشىڭ دېگەن-
لەر ھەقمەتكە ئوتۇش تېلېگرامىسىنى يوللاشتىن بىر كۈن
بۇرۇن قاچتى. ئەيسا مېڭىش ئالدىدا، تېلېفون بېرىپ، ئۇزىنىڭ
يول راسخودى يەتمەيدىغانلىغىنى «ئالتاي نەشرىياتى» نىڭ مەتبە
ماشىنىسىنى ھوكۇمەتكە سېتىپ بېرىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەندە لېۋ
مىڭچۇنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئەيساغا 20 سەر ئالتۇن بەرگەن.

يەنە رۇس مىللىتىدىن دىياكوۋ ۋە كوزنىتسوۋ ئەر-
خوتۇن ئۇچىلىسى چارروسىيە دەۋرىدىكى ئاقسوڭەكلەر بولۇپ،
ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ، جۇڭگو
تەۋەلىگىگە ئوتۇپ، نەلمياڭدىكى 2 - ئوتتۇرا مەكتەپتە
ئوقۇتقۇچىلىق قىلاتتى. ئۇلار بۇ قېتىم يەنە شىنجاڭدىن

قېچىشقا، 2 - قېتىم سەرگەردان بولۇشقا تەييارلاندى. كېيىن
دىياكوۋنىڭ پىشى چوڭ، تېنى ئاجىز بولغانلىقتىن كەسپداشلىرى-
نىڭ نەسىھەتى بىلەن ماڭماي توختاپ قالدى.

شۇ چاغدا ئىشپىيونلاردىن قاچقانلىرى خېلى نۇرغۇن،
تولىسى لەنجۇ ئەتراپىدىن قېچىپ كېلىپ، ئۇرۇمچىدە توختاپ
ئوتۇشكىمۇ جۇرئەت قىلالمىدى. شىنجاڭنىڭ ھەقمەتكە ئوتكەنە-
لىگىنى كورۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ كېچە - كۈندۈز
توختىماي قاچتى. بىرمۇنچىسى قەشقەردە تۇتۇلۇپ قالدى. شىن-
جاڭدا ئىشپىيونلۇق بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان 2 چوڭ گۇرۇھنىڭ
باشلىقلىرى ھەقمەتكە ئوتۇشتىن بىرنەچچە كۈن ئاۋال يوشۇ-
رۇن قاچتى. ھەربى سىستېمىسىدىكى ئىشپىيونلار مەسئۇلى راۋ-
تىيەنشەن بالدۇررااق قېچىپ كەتتى. پىرقە سىستېمىسىدىكى ئىش-
پىيونلار باشلىغى ياڭ ۋېي تەيۋەنگە قېچىپ كەتتى.

(5)

1949 - يىلى 26 - سېنتەبىر شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇ-
مەت ھەقمەتكە ئوتكەنلىگىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، خەلق
ئازاتلىق ئارمىيىسى شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا بېرىپ
ئورۇنلىشىشتىن بۇرۇن، بەزى ئورۇنلاردا ئالا - توپىلاڭ
چىقتى. دەسلەپتە قۇمۇلدا لەنجۇ، جۇچۇەندىن قېچىپ چىققان
تارقاق ئەسكەرلەر، كوچىمەنچى لۇكچەكلەر بىرلا ۋاقىتتا بۇ
جايغا توپلىشىپ، بەزىلىرى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، قالايمىقان-
چىلىق چىقاردى. بەزىلىرى سۇنى لېيىتىپ، بىلىق تۇتماقچى
بولدى. بەزىلىرى قانۇن توربىدىن قۇتۇلۇش خام خىيالىدا

بولدی. بۇ چاغدا لەنجۇ لىنىيەسىدىكى ئەكسىيەتچىلەرنىڭ غەرپكە يوتكىگەن ھەربىي ماددىي ئەشيالىرى، ئالتۇن - كۈمۈش لىرى قۇمۇلغا توپلانغان ئىدى. ئەسكەرلەرنىڭ تەرتىۋى بو-شاپ، كىشىلەر تەشۋىشكە چۈشۈپ، خاتىرجەم بولالمىغان پەيتته «قۇمۇلدىكى بۇلاڭچىلىق ۋەقە» يۈز بەردى. بۇ قېتىمقى بۇلاڭ-چىلىققا قاتناشقانلار 300 دىن ئارتۇق بولۇپ، بانكىدىن بۇ-لاپ كەتكەن ئالتۇننىڭ سانى نەچچە تۇمەن سەزگە يېتىدۇ. بۇ ئالتۇنلار شىمالدىن لەنجۇغا، لەنجۇ قوغداپ قېلىنمىغاندىن كېيىن، قەدەممۇ - قەدەم مۇشۇ يەرگە يوتكەن كېلىنگەن ئىدى. بۇ ئالتۇنلار غەربىي شىمال بويىچە غەزنىدە ساقلىنىپ كېلى-ۋاتقان ئالتۇن بولۇپ، مەخپى رەۋىشته بۇ يەرگە يوتكەپ كەل-گەن ئىدى. سىرتتىكى ئادەملەر ئانچە بىلمەيدۇ. ئىشپىيونلار بۇ مەخپىيەتلىكنى ئوغرىلاپ بىلىۋېلىپ، توپىلاڭ چىقىرىپ، چوڭ بۇزغۇنچىلىق قىلىش، ئوت قويۇش بۇرسىتىدىن پايدە-لىنىپ بۇلاڭچىلىق بۇرگۈردى.

بۇنىڭ ئارقىسىدىن قاراشەھەر، كۇچار ئىككى ئۇرۇندىمۇ كوللىمى كەچىكرەك بولغان بۇلاڭچىلىق يۈزبەردى. قاراشەھەردە تۇرۇشلۇق بىر قىسىم ئەسكەرلەر تۇەن دەرىجىلىك 2 ئوفىتە سېرنى ئېتىپ ئولتۇرۇپ، دۇكانلارنى بۇلاپ، باي بولۇشنى كوز-لىگەن ئىدى. شۇ چاغدىكى يېڭى لۇيجاڭ چىڭجۇن شۇ يەردىلا تەچىلاندۇرۇپ بېسىپ قويدى. كۇچاردا تۇرۇشلۇق ئاتلىق پولك ئىچكى ئەسكەرلەر ناھىيىلىك ھوكۇمەتنى بۇلاپ، شىيەنجاڭنى ئېتىپ تاشلىدى. ئۇنىڭ ئىككى قات ئايىلىغا باسقۇنچىلىق

قىلدى. تۇەنجاڭ گاۋچاۋرۇڭ شۇ سەۋەپتىن خىزمىتىدىن ئېلىپ تاشلاندى. تىرانسپورت ئەترەتلىرىنى تارقىتىۋەتتى. يەنە ما-ناس ئەتراپىدا بىر قىسىم ئوفىتسېر، ئەسكەرلەر لايسۇدىن بېلىق تۇتۇپ، باي بولۇپ قېچىپ كېتىشنى مەقسەت قىلغان ئىدى. بۇ ئىش سېزىلگەن ھامان، ئەسكەر ئەۋەتىپ تېچلاند-دۇرۇلدى. ئۇرۇمچىنىڭ غەربىدىكى 5 - ئاتلىق كورپۇسنىڭ بىر پەي ئەسكەرلىرى، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ماچىڭشياڭ قاتارلىق فېئودال مىللىتارىستلارنىڭ دەھشەتلىك ئېزىشىگە ئۇچرىدۇق. ئەمدى ئازراق پول راسخودى بۇلاپ ئويلىرىمىزگە كېتەيلى دەپ قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرغان بولسىمۇ 4 - 5 كۈن ئىچىدىلا بېسىقتۇرۇلدى.

(6)

شىنجاڭنىڭ تېچ ھەقىقەتكە ئوتكەن تېلېگىراممىسى ئە-ۋەتىلگەندىن كېيىن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى 1 - دالا ئۇ-رۇش ئارمىيىسىنىڭ غەربىي شىمال ھەربى رايوندىكى باش قوماندان پېڭ دېخۇەينىڭ 2 -، 6 - كورپۇسلىرىنى شىنجاڭغا كىرگۈزۈشنى قارار قىلدى.

شىنجاڭغا كىرىشتىن ئاۋال، قوماندان ۋاڭ جېڭ، ماخە نېڭنى ئۇرۇمچىگە مەخپى ئەۋەتىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدى. ئۇ ۋا-قىتتا ئۇرۇمچىنىڭ ئەھۋالى بەكمۇ مۇرەككەپ ئىدى. ھەربى سىستېمىدىكى ئىشپىيونلار باشلىغى راۋتىيەنشەن قېچىپ كەتكەن بولسىمۇ ئەمما قورچاق 2 - باشقارمىدا ئىشلەۋاتقان ئادەملىرى يەنىلا بار ئىدى. راۋ كېتىش ۋاقتىدا 2 دانە ھەۋەرلىشىش

ئاپاراتى قالدۇرۇپ، ئادەملىرىنى يوشۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇۋەتـ
كەن ئىدى، يەنە مەركىزىي ئاخبارات شىنجاڭ شوبىسىنىڭ باشـ
لىغى ياڭ يۈگىي قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، مۇۋەققەت باشلىق
جاۋشياۋتىيەن خەۋەرلىشىش ئاپاراتىنى يوشۇرۇپ قويغان. بۇـ
نىڭ ھەممىسى تەكشۈرۈش ئارقىلىق تېپىلدى.

ئۇزۇن ئوتمەي خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ئۇرۇمچىگە
يېتىپ كەلدى. ماناس دەريا سىنىڭ غەربىنى بىرنەچچە يىلدىن
بېرى ساقلاپ ياتقان ئىلى، چوچەك، ئالتاي ۋىلايەت مىللى
ئارمىيىسىمۇ ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدى. شەھەرگە كىرىش تەرـ
تىپىسىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن، مۇئاۋىن باش قوماندان پىڭ
دېخۇەي ئۇرۇمچىگە كەلدى. ئايرۇپلاندا بىللە كەلگەنلەردىن
جاڭ جۈجۇڭ ۋە سەييىدىن ئەزىزمۇبار. شۇ كۈنى چۈشتە، بىرىنـ
چى بولۇپ جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئالدىنقى قىسـ
مى پولكوۋنىك خوجىەن باشچىلىغىدىكى رونۇيك پولكى شە
ھەرگە كىردى. 3 ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسى غەربىي دەرۋازىدىن
شەھەرگە كىرىپ، 8 قۇر تىزىلىپ يوللارنى توغرا كېسىپ ئوتتى.
ھەقىقەتكە قايتقان قوشۇنلاردىن بۇرۇنقى ئاتلىق 5 - كورپۇسنىڭ
بىر قىسىم ئاتلىق ئەسكەرلىرى شىمالى دەرۋازىدىن ئاتلىق كى
رىپ كەلدى. بۇ 3 قوشۇن شەھەر رايونىدىكى ئەك ئاۋات دا
شىزى ئارقىلىق ئەنمىڭدىن ئوتۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەر
توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئەنلىياڭغىچە باردى. مۇئاۋىن باش
قوماندان پىڭ دېخۇەي، جاڭ جۈجۇڭ، ۋاڭ جېڭ، تاۋسىيۇ،
بۇرھان شەھىدى، سەييىدىن ئەزىزى، لىيۇمىڭچۇن، چۇي ۋۇ،

تاۋجىنچۇ قاتارلىقلار شىنجاڭ تىجارەت بانكا بىناسىنىڭ پە
لەمپىيىدە تۇرۇپ 3 قوشۇنىنىڭ شەھەرگە كىرىش سېپىنى كوزدىن
كەچۈردى. كەچلىگى غەربىي زالدا كاتتاكۇتۇۋلىش يىغىنى ئوت
كۇزۇلۇپ، ھەرساھە، ھەرمىللەت زاتلىرى ئىشتىراك قىلدى. پىڭ
دېخۇەي، جاڭ جۈجۇڭلار بۇ يىغىندا قىسقىچە سوز قىلدى. شىنـ
جاڭنىڭ تەپتىش باشلىغى 80 ياشلىق مالىياگىجۇن ئاخۇنمۇ
يازما بىغىشلىما سوز قىلدى. پىڭ، جاڭلار ئوزسوزلىرىدە شىنـ
جاڭدا ھەقىقەتكە ئوتكەن ئوفىتسېر، جەڭچىلەرنى ھەقىقەتكە ئو
تۇشكە پائال ئاۋاز قوشقان ھەرمىللەت ئىلغار زاتلىرىنى تەق
دىرلىدى. جاڭ سوزىدە يەنە ئوزىنىمۇ بىرەر قۇر تەكشۈرۈپ
«مەن شىنجاڭغا كەلگەن بۇ بىر نەچچە يىل ئىچىدە بىر خاتا
ئىش قىلدىم، بۇ توغرۇلۇق شىنجاڭ خەلقىدىن ئەپۇ سورايمەن،
بۇ بولسىمۇ مەسئۇلىتى شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسلىگىگە ئولتۇر
غۇزۇپ، ئىلى، چوچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەت مىللى ئىنقىلاۋى
ھەركىتىنىڭ بىرلىگىنى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراتتىم» دىدى. كۇـ
تۇۋلىش زىياپىتىدىن كېيىن، كەچكى كوكۇل ئېچىش بولدى.
ئالدى بىلەن ھەر مىللەتنىڭ ئۇسۇل - ناخشا نومۇرلىرى، ئار
قىدىن شىنجاڭ ئامانلىق ساقلاش ئىشتاۋى، سىياسى باشقارمىسى
تەرىپىدىن گومورونىڭ "پاكار ئالۇچاگۇلى" ناملىق مەشھۇر دىرامـ
سى ئورۇنلاندى. بۇ دىرامانى ئەسەرنى تاللاشتىن ئاۋال بۇرھان شەھىدى
بىلەن مەن تېلېگىرامما ئارقىلىق گومورونىڭ پىكرىنى ئالدۇق.
ئاندىن كوپ ۋاقىت سەرپ قىلىپ رېپېتىس قىلىندى. شىنـ
جاڭدىكى داڭلىق ئەرتىسلەرنى يىغىپ كېلىپ، خەلق ئازاتلىق

ئارمىيىسىنىڭ شەھەرگە كىرىشىنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن ئويناپ چىقىلدى. نەق مەيداندا يەنە نەچچە خىل يېزىقلا چۈشەندۈرۈش تارقىتىلدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە غەربىي زالدا ھەقىقەتكە ئوتكەن قىسىملارنىڭ كېچاك، باتالىون (يېگىچاك) كوماندىرلىرىدىن ئۇقۇرى ئەمەلدارلارنىڭ يىغىنى چاقىرىلدى. قوماندان ۋاڭ جېڭ رىياسەتچىلىك قىلدى. يىغىندا بېڭ دېخۇەي، چاڭ جۇڭلار سۆز قىلدى. بولۇپمۇ چاڭ جۇڭنىڭ «مېنىڭ ئۆزگىرىشىم» ماۋزۇلۇق نۇتقى، شىنجاڭ گېزىتىدىمۇ ئېلان قىلىندى. كەچتە ھەربىي راۋىون سەنئەت ئومىگى ئورۇنلىغان «باتۇر شاھنىڭ بېيجىڭغا كىرىشى» ناملىق ئويۇن قويۇلۇپ، ھەر قايسى تېياتىرخانىلار، كىنوخانىلارنىڭ ھەممىسى ئاق ئىسسىل نومۇرلاردا كىنو - تېياتىر ئويۇشتۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە ئوتكەن غەلىبىسىنى تەبرىكلىدى.

لى تاكمىك ئەپەندى قورچاق ئولكىلىك ھوكۇمەت مەخپى ئىشخانىسىدا ئىشلىگەن. كورگەن - بىلگىنى ۋە ئاڭلىغىنى كوپ، بۇ ماقالىنىڭ دائىرىسى كەڭرى بولۇپ، بەزىلىرى مەزكۇر كىشىنىڭ ئوز بېشىدىن كەچۈرگىنى ئەمەس، ئېنىق بولمىغان جايلىرىنى خەۋەردار كىشىلەرنىڭ تولۇقلاپ، تۈزىتىش پىكىر بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمىز.

تەھرىر

قەشقەر رايونىنىڭ تېچ ئازات بولۇشىغا دائىر بەزەن ئەسلەتمىلەر

ماپېڭلىك

قەشقەر رايونىنىڭ جۇغرافىيىلىك شارائىتى

قەشقەر - دۇنيانىڭ ئوگزىسى دەپ ئاتالغان پامىر تاغلىرىنىڭ شەرقىغە جايلاشقان. خەن، تاڭ دەۋرلىرىدىلا قەدىمى قەشقەر دولىتى مەۋجۇت بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مۇھىم مەركىزي شەھەر ھىسابلىناتتى. گومىنداڭ ھوكۇمرانلىق قىلغان چاغلاردا شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ ئاساسىي ۋىلايىتى بولغان قەشقەرگە: قەشقەر كونىشەر، يېڭىشەر، ئۇلۇغچات، ئاتۇش، پەيزىۋات، مارالۇپشى، يوپۇرغا، يېڭىسار قاتارلىق 8 ناھىيە قارايتتى. ۋىلايەت مەھكىمىسى قەشقەر كونىشەردە ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا ۋىلايەتنىڭ نوپۇسى بىر مىليونغا يېقىن بولۇپ ئاھالىسى تېچ جايلاشقان ئىدى. ئۇيغۇر، خەنزۇ، قىرغىز، تاجىك، تاتار، ئوزبېك، قازاق، خۇيزۇ، مانجۇ، موڭغۇل، شۇە، داغۇر، رۇس قاتارلىق 13 مىللەت ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ يوپىچە سىياسىي، ئىقتىسادى، مەدەنىيەت، ھەربىي ئىشلارنىڭ مەركىزى، شۇنىڭدەك ئاشلىقنىڭ كانى ئىدى. غەربتە سوۋېت ئىتتىپاقى، پاكىستان، ھىندىستان

بىلەن تۇتىشىدۇ. شۇ دولەتلەرنىڭ قەشقەردە كونسۇلخانىلىرى بار ئىدى. شەرقتە تەكلىماكان بىلەن تۇتاش، شىمالدا ئاقسۇ بىلەن تەخمىنەن 550 كىلومېتىر ئارىلىق بولۇپ، ئوتتۇرىسى ئاساسىي جەھەتتىن قاقاس چوللۇك ئىدى. جەنۇبتا يەكەن بىلەن تۇتىشىدۇ. ئارىلىقتا تەخمىنەن 200 كىلومېتىر كېلىدىغان جايلار يەنىلا قاقاس چوللۇكتىن ئىبارەت. دولەت مۇداپىەسىدە قەشقەر ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم ئورۇن بولۇپ مۇبادا ھەربى ھەركەت بولسىلا مۇستەقىل ئۇرۇش قىلىشقا توغرا كېلەتتى.

گومىنداڭنىڭ قەشقەردىكى ھەربى كۈچى ۋە شارائىتى

ئازاتلىقتىن ئىلگىرى گومىنداڭنىڭ قەشقەر رايونىدا 42 - دىۋىزىيىسى تۇراتتى. دىۋىزىيە قەشقەر يېڭىشەرگە ئورۇنلاشقان. بۇ دىۋىزىيىدە بىۋاستە قاراشلىق قوشۇن ھەمدە مۇستەقىل پىيادە ئەسكەرلەر پولكى، ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكى بار ئىدى. قايتا رەتكە سېلىنغان و - بىرىگادا (ئەسلىدىكى شىمىنىڭ ئاتلىق دىۋىزىيىسىدىن ئۆزگەرتىلگەن) ئاتلىق 17 - پولك كورلىغا جايلاشقان بولۇپ، بىرىگادا ئىشتاۋى ۋە بىرقەسىم بىۋاستە قاراشلىق قوشۇنلار قەشقەر كونىشەرگە جايلاشقان. چېگىردا مۇستەقىل چېگرا ئەترىدى بار ئىدى، ئۇندىن باشقا جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋى ئاتلىق 42 - دىۋىزىيىسىنىڭ ئىشتاۋى ئىچىگە ئاتلىق و - بىرىگادىمۇ كىرەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەرقايسى ناھىيىلەردىكى ساقچى ئىدارىلىرىدا يەتە بىر قىسىم قوراللىق ساقچىلار بار ئىدى.

1944 - يىلى نويابىرنىڭ باشلىرىدا «ئىلى ۋەقەسى» پارتلاپ ئىلى، چوچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەت ئىنقىلابىغا كېڭىيىپ، گومىنداڭنىڭ ساۋەننىڭ غەربىدە تۇرۇشلۇق قوشۇنلىرىنى ئاساسىي جەھەتتىن مەغلۇپ قىلدى. گومىنداڭ قوشۇنلىرى ماناس دەريا سىنىڭ شەرقىغە چېكىنىپ مۇداپىەدە تۇردى. 3 ۋىلايەت ۋە گومىنداڭ قوشۇنلىرى ماناس دەريا سىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قارىمۇ - قارشى تۇرۇشتى.

1945 - يىلى ئوكتەبىر ئىچىدە سوھبەت باشلىنىپ 1946 - يىلى ئىيوتىغا كەلگەندە كېلىشىم ئىمزالىنىپ، بىر مەزگىل تىنچلىق ھاسىل بولدى. ئەمما گومىنداڭنىڭ زورلۇق بىلەن ئالۋاڭ - پاساق ئېلىپ خەلقنىڭ قان - تەرىنى شوراپ، ئازسانلىق مىللەتلەرنى ئېزىشى بۇرۇنقىدىنمۇ ئېشىپ چۈشتى. خەلق ئاراپ - ئوقۇبەت ئىچىدە قېلىپ، ھەممە يەردە نارازىلىق قوزغالدى. بۇ چاغدا شىنجاڭنىڭ ئوزىدە «ئىچكى غەم» ۋە «تاشقى ئاپەت» بار بولغاچقا تېگىپلا كەتسە پارتلاش خەۋپى بار ئىدى. ئەمما ئىچكىردە گومىنداڭنىڭ ۋەزىيىتى يامانلاشمىسىلا ئۇنداق - مۇنداق قىلىپ بىر مەزگىل تىنچ ئوتۇش ئۇمىدى بار ئىدى.

1949 - يىلى ئەتىيازنىڭ باشلىرىدىكى ھەقىقەتكە ئوتۇش تەييارلىغى

1948 - يىلى قىش، شەرقىي شىمالدىكى ھەرقايسى ئولكىلەر ئازات بولدى. 1949 - يىلنىڭ باشلىرىدا، بېيجىڭ،

تیەنجىلەرمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئازات بولدى. نۇرغۇنلىغان يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلاردا «جاڭجيېشى خاندانلىغى تۆۋ رالامدۇ - يوق؟» دەيدىغان گۇمان پەيدا بولدى. ئەمما كۆپ لىگەن كىشىلەر يەنىلا گودەكلىك قىلىپ، چاڭجياڭدەك تەبىئى توساقنىڭ بارلىغىغا گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ كوپلىگىگە ئىشىنە نەتىجىسى: «كوممۇنىستلارنىڭ ئايرۇپلان، زەمبىرەكلىرى ۋە باشقا ئىلغار قوراللىرى يوق. پەقەت قوشۇنلىرىمىز تىنى مۇڭاپىق رەتلەپ، چاڭجياڭنىڭ جەنۇبىنى قاتتىق ساقلاپ تۇرساق، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئامېرىكىنىڭ ياردىمى بولغاچقا، ئىش قىلىپ پۈرسەت كەلگەندە ھۇجۇمغا ئۆتەلەيمىز. ئەگەر بولمىغاندا بىز مەرگىز خاتىرجەم بولالايمىز» دەپ ئويلايتتى. ئۇلار پۈتۈن مەملىكەت خەلقى گومىنداڭنىڭ دەھشەتلىك ئېزىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە 20 يىلدىن ئارتۇق ئۇچراپ گومىنداڭغا نىسبەتەن چەكسىز ئوچ ئىكەنلىگىنى، خەلقنىڭ نارازىلىغى چېكىدىن ئاشقانلىغىنى ئېچكى جەھەتتە گومىنداڭ پارچىلىنىپ، ئوز - ئارا چەتكە قېقىشىپ، راۋاللىققا يۇز تۇتۇپ گۇم بولىدىغانلىغىنى ئويلىمىغان ۋە كورمەگەن ئىدى.

1949 - يىلى فېۋرال ئېچىدە، جاۋشىگۇاڭ (ئۇ چاغدا نەلا «ئىستراتېگىيىلىك مۇناسىۋەتلەر سەۋەبىدىن پايدىلىق ئۇگومىنداڭنىڭ شىنجاڭ گارنىزون ئىشتاۋنىنىڭ مۇئاۋىن باش قورۇلارغا چېكىنىدۇق» دەيتتى. بەزى ھەربىي شەھەرلەرنىڭ ئىسماندانى، 42 - دىۋىزىيىنىڭ شىجاڭى، جەنۇبى شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ قوماندانى؛ ئازاتلىققىن كېيىن 22 - بېگىتۇەننىڭ مۇقالسىلا بىز بۇ جايلارنىڭ ئازات بولغانلىغىنى بىلمۇالاتتۇق. ئاۋىن قوماندانى، قوشۇمچە 9 - كورپۇسنىڭ جۇنجاڭى، كېيىنكى ۋاقىتتا گومىنداڭ كومپارتىيە ۋە ئازاتلىق ئارمىيىگە قارشى

شىنجاڭ ھەربىي رايونى قۇرۇلۇش بېگىتۇەننىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولۇپ 1956 - يىلى كېسەل سەۋەبىدى بىلەن ۋاپات بولدى) قەشقەردىن قارا شەھەرگە كېلىپ، تاۋسىيۇ بىلەن ۋەزىيەت ھەققىدە پىكىرلىشىپ، قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مىنى بولۇمگە چاقىردى. ۋەزىيەت تۇغرىلىق پاراڭلاشتۇق (ئۇ چاغدا مەن ئاتلىق 9 - بىرىگادىنىڭ لۇيجاڭى ئىدىم.) ئۇ ئالدى بىلەن ھەربىي ۋەزىيەت تۇغرىلىق سۆزلىدى. ئاندىن كېيىن ۋەزىيەت يامانلىشىپ كەتسە، ئۇ ئەھۋالنى تەسەۋۋۇر قىلىشمۇ قىيىن، كوپ چىلىك ئېھتىيات بىلەن تەپەككۇر قىلىشى لازىم» دىدى. ئەمما ئۇ، تاۋ بىلەن ئىككىسىنىڭ تەشەببۇسلىرىنى ئېيتماستىن تۇرۇپ، مېنىڭ كوز قارىشىمنى سورىدى. مەن ئۇ يەردىلا ئوخشاش ھىسسىياتتا ئىكەنلىگىنى ئېيتىپ، بۇ مەسىلىنىڭ ھەقىقەتەن مۇھىم ئېغىر مەسىلە ئىكەنلىگىنى، ئەلۋەتتە ئىنچىكە مۇزاكىرە قىلىشىنىڭ لازىملىغىنى سۆزلىدىم. شىنجاڭنىڭ ئېچكى - تاشقى قىسمىدا ئوخشاشلا ئاپەت بار. شۇڭا گومىنداڭ ئىچكىرىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالىنى قاتتىق قامال قىلىپلا قالماستىن، داۋاملىق يالغان خەۋەرلەر تارقىتاتتى. بەزەن ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم چايلارنىڭ ئاللىقاچان قولدىن كەتكەنلىگى ئوچوق تۇرسىمۇ يەگەن ئىدى.

شەرمەندىلەرچە تەشۋىق تارقىتىپ، زەھەرخەندىلىك بىلەن ھۇ-
جۇم قىلاتتى. چېگرارايونلاردىكى ئارمىيە ۋە خەلقنى خەۋەرسىز
قالدۇراتتى. شۇڭا كوپلىگەن ھەربىي ۋە مەمۇرى خادىملار گەر-
چە گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىنىڭ كۈندىن - كۈنگە چە-
رىكلىشىپ، خەۋپ ئىچىدە قالغانلىقىنى كورۈپ تۇرسىمۇ، پەقەت
ئاھ ئۇرۇپلا قويياتتى. ئۇ چاغلاردا شىنجاڭ «ئاسماندا ئايرۇ-
پىلان گۈلدۇرلىسە، يەردە مال باھاسى ئورلەيدۇ»غان، «قانچە
كوپ كەلسە، شۇنچە كوپ ئورلەيدۇ»غان ئەھۋالدا قالغان ئىدى.
دەسلەپتە بىر ئايلىق ماڭاشقا بىرنەچچە قاپ پاپىروس ئالغىلى
بولاتتى. كېيىنچە ئالتۇن دوللار كەلگەندە ھەتتىمە ئالغىلى
بولمايدىغان ئەسكى قەغەزگە ئايلىنىپ قالغان ئىدى. خەلقلەر
ئۇنى كويدۇرۇپ تاشلايتتى ياكى تامغا چاپلاپ قويۇپ تىللايتە-
تى. دىمەك گومىنداڭنىڭ ئىقتىسادى ۋەيران بولۇش گىرداۋىغا
كېلىپ قالغان ئىدى.

شۇ ۋاقىتتا مەن سىرتتىكى بەزى كىشىلەرنىڭ
غەربىي شىمالدا قىسىملار خېلى كوپ، شىنجاڭدىكى قوشۇن-
مۇ ئاز ئەمەس، ئىش چىقسا يېنىگە كەلگەندە، ئامېرىكا ئايە-
رۇپىلان بىلەن قوشۇن ۋە قورال - ياراق يوتكەشكە ياردەم
بەرسە بىر مەزگىل ساقلاپ تۇرالايمىز. ناۋادا گومىنداڭ بى-
لەن ئالاقىمىز ئۈزۈلۈپ قالسا، خۇددى يۇننەندىكى تاڭ جى-
شاۋغا ئوخشاش، مۇستەقىللىق ئىلان قىلساق بولمامدۇ؟» دە-
گەندەك سوزلىرىنى مەن جاۋشىگۇاڭغا ئىنكاس قىلدىم. جاۋ
ئىچۇق ئىپادە كورسەتمىدى. پەقەتلا ھەر تەرەپتىن قىيىنا-

چىلىقلارنىڭ كوپلىگىنى، كەلگۈسىدىكى ئەھۋالنىڭ ئۇزگىرىشىنى
مولچەرلەش تەس ئىكەنلىگىنى، بۇنى قايتا - قايتا ئويلىنىش
لازىملىغىنىلا ئېيتتى ھەمدە ماڭا بۇقېتىمقى سوھبىتىمىز قەتئى مەخپى
بولسۇن! - دىدى. ئەڭ ئاخىرىدا مەن «ھەربىيدە بۇيرۇقنا
ئىتائەت قىلىش پەرز، مەن بۇيرۇقنا بويسۇنمەن» دىدىم.

ئاپرىل ئايلىرىغا كەلگەندە، جاۋ 2 - قېتىم شىمالغا بې-
رىپ تاۋ بىلەن مەخپى سوھبەتلىشىپ قايتىپ كەلگەندە، مېنى
ئوز كابىنىتىغا چاقىرىپ: «ۋەزىيەتنىڭ بارغانسېرى يامانلىشى-
ۋاتقانلىقىنى ھەمدە ئەگەر يەنە داۋاملىق كەسكىنلىشىپ كېتە-
ۋېرىدىغان بولسا، ئەلۋەتتە بىر مۇۋاپىق تەدبىر ئويلاپ تېپىپ
شىمىزنىڭ زورۇرلىقىنى ئېيتتى ھەمدە شۇ ۋاقىتتىكى ھەربىي،
سىياسى، ئىقتىسادىي ۋەزىيەت توغرىلىق بىرمۇنچە سوزلىدى.
ئۇ چاغدا ئازاتلىق ئارمىيە چاڭجاڭدىن تېخى ئوتمىگەن ئىدى.
مەن چاڭجياڭدەك تەبىي توساقنى ساقلاپ قېلىش مۇمكىن،
ئەگەر ساقلاپ قالالمىسا، گومىنداڭ شىنجاڭنى كونتورول قى-
لالمايدۇ، ياكى ياردەم بېرەلمەيدۇ. غەربىي شىمالدىكىلەر ھەم-
مىمىز ئىتتىپاقلىشىپ ئورتاق قوغدۇنۇپ، خېشى كاربىدورىنى چىڭ
ساقلاپ، شىڭ شىڭشىيانىڭ بۇ تەرىپى گومىنداڭدىن ئايرىلىپ
مۇستەقىللىق ئىلان قىلىشىمىز مۇمكىن دەپ ئويلايتتىم. ئەمما
شىنجاڭنىڭ ئىچكى - تاشقى قىسمىدا غەم - ئەندىشە بار، شۇ-
نىڭدەك غەربىي شىمالدىكى ھەر قايسى ئولكىلەر ئى-
چىدە زىددىيەت كۈچلۈك بولۇپ، ئەھۋال ئىنتايىن مۇرەككەپ
بولغانلىقتىن ئىتتىپاقلىشىپ بىرلىككە كېلىش قىيىن، شۇڭا ئەگەر

ئازاتلىق ئارمىيە غەربىي شىمالغا كىرسىلا، تېزلا پارچىلىنىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلەتتىم. جاۋ ماكا ئۇزۇيىنىڭ بىيىجىڭدىكى ھەركىتىدىن بىشارەت قىلىپ، پەقەت ئامال قىلالمىغان چاغدا شىنجاڭ زىممىنىڭ زىيانغا ئۇچرىماسلىقى ئۈچۈن ئارمىيە، خەلقنىڭ ئازاپ چەكمەسلىگى ئۈچۈن، ھەقىقەتكە ئوتۇش يولىدا تۇرۇش لازىم» دېدى. مەن شۇئانلا قەتئى يوسۇندا بۇندىن كېيىن بارلىق ھەرىكەتتە بۇيرۇققا بويسۇنىدىغانلىقىنى بىلدۈردۈم.

23 - ئاپرىل نەنجىڭ ئازات بولدى. ئۇزۇن ئوتمەستىن جاۋ مەن بىلەن مۇزاكىرىلىشىپ قەشقەر رايونىدىكى قوشۇنلارنىڭ پولكوۋنىك ئۈ باشقارما باشلىغىدىن يۇقۇرى ئوفىتسېرلارنى قاتناشتۇرۇپ، 42- دىۋىزىيە ئىشتاۋىداسوھبەت يىغىنى ئوتكۈزۈشنى قارار قىلدى. يىغىنغا ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلىپ، كوز ئالدىمىزدىكى ۋەزىيەتنىڭ كەسكىنلىشىۋاتقانلىقىنى ۋە داۋاملىق يامانلىشىپ كېتىۋەرسە، بىزنىڭ قوشۇنلىرىمىز قانداق قىلىش كېرەك؟ دەپ كۆپچىلىكنىڭ پىكىر بايان قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. يىغىندا ھەرقايسىسى ئۆز پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. بەزىلەر گومىنداڭ ھوكۇمىتى گۇاڭجۇغا چېكىنىپ بېرىپ، تەيۋەنگە قېچىشنىڭ تەييارلىغىنى كۆرۈۋاتىدۇ. قارشىلىق كۆرسىتىشكە كۈچى قالمىدى. بىزگە قامچىسىنىڭ ئۈچىمۇ يەتمەيدۇ دېيىشتى. بەزىلىرى مۇستەقىللىقنى ئېلان قىلىپ، گومىنداڭدىن ئايرىلىپ چىقىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. بەزىلەر بىر مەزگىل كۈتۈپ تۇرۇپ ئاندىن قايتا مۇزاكىرە قىلىش مۇۋاپىق دېيىشتى. بەزىلەر قوماندان تاۋ، جاۋلارنىڭ ئەھۋال

ئۆزگىرىشىگە قاراپ قارار چىقىرىشنى تەكلىپ قىلىشتى. خىلمۇ-خىل سۆزلەر بولۇپ، بىرلىككە كېلىشمىدى. جاۋ پىكىر لەرىيىنىڭ بىرىدىنلا بىرلىككە كېلىشنىڭ تەسلىگىنى بىلىپ، كوپچىلىكنىڭ قايتىپ كېتىپ يەنە ئوبداتىراق ئويلىنىپ كۆرۈشنى ئۈقتۇردى.

ئارىدىن ئەچچە كۈن ئوتمەي، جاۋ يەنە يۇقۇرىدىكى كىشىلەرنى چاقىرىپ، دىۋىزىيە ئىشتاۋىدا، ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلىپ يىغىن ئاچتى. ئاساسىي تېما يەنىلا ۋەزىيەتنىڭ تېخىمۇ چىدىدىلىشىپ يامانلىشىۋاتقانلىقى ئۈستىدە بولدى. ھەممە «گومىنداڭ ھوكۇمىتى ھالاكەتكە يۈزلەندى، دەرھال مۇزاكىرىلىشىپ، قانداق قىلىش توغرىلىق بىر قارارغا كېلىشىمىز لازىم» دېدى. بۇ قېتىم كوپچىلىكنىڭ پىكرى، ئوتە كەنكى يىغىندىكىدەك مۇجمەل بولمىدى. ھەممىسى بىردەك گومىنداڭنىڭ ھالاكىتى يېقىنلىشىپ قالدى. بۇندىن كېيىنكى ھەركىتىمىزدە قوماندان تاۋ، جاۋلارنىڭ يولىيورۇغىنى ئاڭلاپ بۇيرۇققا قەتئى ۋىسۇنمىز دېيىشتى. يىغىندا كوپلىگەن كىشىلەر تاۋ، جاۋ ئىككىسىنىڭ ھەقىقەتكە ئوتۇشكە تەييارلانغانلىقىنى گەرچە بىلسىمۇ، ئەمما توغرىدىن - توغرا ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. پەقەت ئۆز ئارا كۆڭلىدە بىلىشەتتى. شۇ چاغدا جاۋ نامايىتى رازى بولۇپ، كوپچىلىكنىڭ قوشۇنلارغا قارىتا، مەشق ۋە باشقۇرۇشنى كۈچەيتىشنى قايتا - قايتا تەكىتلىدى.

يۇقۇرقى ئىككى قېتىملىق سوھبەت يىغىنىنىڭ مەزمۇنىنى، جاۋ گەرچە قەتئى مەخپى ئوتۇشنى تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ئەمما سىرتتىكى كوپلىگەن كىشىلەر بىلىپ بولغان ئىدى. قانداق

قارار قىلىش نامه لوم ئىدى. تاشقىرىدا غۇلغۇلا، پىتنە - ئىغۇا، خاتىرجەمسىزلىك، هەربىلەردىكى قالايمىقانچىلىق، جەمىيەتتىكى غەم - ئەندىشە بەك تولا ئىدى.

بازاردا جىددىلىك يۈز بەردى. سەللا ئوبدان مال بولسا، بىرەمدىلا قورۇغدىلىپ قالاتتى. ئەسكەر، خەلقىلەرنىڭ تۇرمۇشى ئىنتايىن قىيىنچىلىق ئىچىدە قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالۋان - ياساق ئېغىر ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن غەللە - پاراقنى ئالدىن سېتىۋالدى. خەلق يوگۇرۇپ يۈرۈپ، غەللە - پاراق ۋە يۇغۇرۇ، سامان توشۇپ بەك جاپا چەكتى. شۇڭا گومىنداڭنى «گۇمىڭداڭ (خەلقنى شۇلۇيدىغان پىرقە ــ ت) دەپ تىللاپلا قالماستىن بەلكى يەنە «كوك ئاسماندا پارلاق كۈن، هەممە يەردە قىزىل نۇر (گومىنداڭ بايرىغىنى دېمەكچى)نى «قاراڭغۇلۇقتا قارا كۈن، هەممە يەردە ئۆمچۈك تور (گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنى دېمەكچى)» دېيىشتى.

شۇ كۈنلەردە شىنجاڭ گارنىزون ئىشتاۋىنىڭ بۇيرۇغى بويىچە 1947 - يىلى قاماقتا ئېلىنغان ئاز سانلىق مىللەت ئىسلاھاتچىلىرى ۋە «سىياسى گۇمانلىق ئۇنسۇر» دەپ تونۇلغانلاردىن تەخمىنەن 100 دىن ئارتۇق كىشىنى 42 - دېۋىزىيە ۋە ئاتلىق 9-بىرىگادا تۇرمىسىدىن پۈتۈنلەي بوشاتتى. بۇنىڭدىن مەقسەت خەلقنىڭ غەزىۋىنى پەسەيتىش ئىدى. ماي، ئىيۇن ئايلىرىدا شىنجاڭ گارنىزون ئىشتاۋى لەنجۇ، غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسى مابۇفاڭنىڭ تۇرپان ئەترىتىدىكى 231 - بىرىگادىنىڭ خېشىغا يوتكىلىپ بېرىپ مۇداپىەنى كۈچەيتىدىغانلىقىنى

ھەمدە كورلىدا تۇرۇشلۇق ئاتلىق 9 - بىرىگادىنىڭ 17 - پولكىنى 231-بىرىگادىغا قوشۇش توغرىسىدىكى بۇيرۇغىنى يوتكۈزدى. ئىيۇن، ئىيول ئايلىرىدا شىمالىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئاتلىق 1-دېۋىزىيىنى (بۇ دېۋىزىيىدە 6 - 7 - ئىككى بىرىگادا بار ئىدى) شەرقتىن گەنسۇغا يوتكىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق قىلدى. بۇ ئاتلىق دېۋىزىيە يولغا چىقىش تەييارلىغىدا بولۇپ ئاخىرى توختاپ قالدى.

1949 - يىلى 25 - سېنتەبىردە شىنجاڭدىكى ھەربىي قىسىملارنىڭ تېلېگىرامما يوللاپ ھەقمەقتكە ئوتۇشى

1949 - يىلى 20-سېنتەبىردە جاۋشىگۇاڭ مەپنى ۋەكىل قىلىپ، يەكەندە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 4 - بىرىگادىنى ئىگەللەپ ۋە قىسمەن كادىرلارمەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەن ئىدى. 24 - چىسلا كەچتە جاۋشىگۇاڭدىن جىددىي تېلىگىرامما تاپشۇرۇۋالدىم. بۇنىڭدا «ئاۋالقى مۇھاكىمىلىرىمىزنىڭ ۋاقتى پىشىپ قالدى. كېچىلەپ قەشقەرگە قايتىپ كەل!» دېيىلگەن. شۇكېچىسى يولغا چىقىپ25 - چىسلا ئەتىگەندە قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ جاۋ بىلەن كۆرۈشتۇم. جاۋ ماڭا شۇ كۈنى تاۋ، جاۋ ئىككىسىنىڭ قول قويۇپ، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇنلارنى باشلاپ ھەقمەقتكە ئوتكەنلىگىنى، گومىنداڭدىن مۇناسىۋەتنى ئۈزگەنلىگىنى ئېيتتى. ھەمدە ماڭا دەرھال بىرىگادا ئىشتاۋىغا

بۇيرۇپ، ئەسكەرلەرنى جايلاشتۇرۇش، ھۇشيارلىقنى كۈچەيتىش، ئوقتىسىر - جەڭچىلەرنىڭ سىرتقا چىقىشىنى ۋاقتلىق توختىتىش توغرىسىدا بۇيرۇق قىلدى. قەشقەر رايونى تېلېگىراممىا ئارقىلىق ھەقمەتكە قايتقاندىن كېيىن، قارىماققا گەرچە، تېچتەك كورۇنسىمۇ ئەمما ئارمىيە، خەلقنىڭ ئىدىيىسى ئىنتايىن قالايمىقان ئىدى. دۇكانلارنىڭ كۈپىنچىسى سودىنى توختاتقان. كوچىلاردا پاتمرونلاردىن باشقا كىشىلەر ناھايىتى ئاز كورۈنەتتى. ھەربىي ھالەت قاتتىق ئىجرا قىلىنغانلىقتىن، ھېچقانداق پاراكەندىچىلىك تۇغۇلمىدى.

ھەقمەتكە قايتىشتىن ئىلگىرى، شىمالىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئاتلىق 1 - دىۋىزىيە باشلىغى ماچىڭشياك، 78 - دىۋىزىيە باشلىغى يېچىكۈە 179 - بىرىگادا باشلىغى لوشۇرېن قاتارلىقلار ئەكسىيەتچىلىكتە چىڭ تۇرۇپ: «مابۇفاڭ غەربىي شىمالدا ئۇزۇن يىللار تۇرغان گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەيلەردە ئەسكىرى كوپ، 3 ئولكىنىڭ كوپ ساندىكى جايلىرىنى ساقلاپ قالالايدۇ» دەپ ھىسابلايتتى. لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىن، ئۇلار يەنىلا خېشى كارىدورى ئۇزۇن، چىلەنشەن تاغلىرى مۇداپىەگە ئوگۇشلۇق، بۇ جايلاردا تۇرۇشلۇق ئەسكەر ۋە چېكىنگەن ئەسكەرلەرمۇ خېلى كوپ، ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ غەرپكە ئىلگىرىلىشىنى توساپ قېلىشىمىز مۇمكىن دەپ تونىدى. ئەگەر خېشى ئېپلەشمىسە شىڭشياغا چېكىنسەكمۇ بولىدۇ. بۇ ئارىلىقتىكى قاقاس چول ۋە قۇملۇق جەزىرىلەردە سۇ، ئوت - چوپ يوق. چوڭ قوشۇنلىنىڭ يۇرۇشىگە ۋەتەمىناتنىڭ قىيىنچىلىق تۇغدۇرىدۇ. مۇداپىەگە پايدىلىق، ھۇجۇمغا پايدىسىز دېگەندەك بىر تەرەپ

لىمىلىك تونۇشتا بولدى. ماچىڭشياك: «كومموئىستلار دىنىمىز (ئىسلام دىنى) نى يوقىتىپ خۇيزۇلارنى چەتكە قاقىدۇ دەپ تەشۋىق يۈرگۈزۈپ، ئۇلارنى قوتراتتى. يېچىكى، لوشۇرېنلارمۇ «پىرقە دوستىگە سادىق بولۇش»، «نەتىجە قازىنالمىسىمۇ مېھرىۋان بولۇش» دېگەندەك شەپسىلەربىلەن قوشۇنلىرىنى كۈشكۈرتىپ، كوممۇنىستىك پارتىيىگە نومۇسسىزلارچە ھۇجۇم قىلدى.

ئۇ چاغدا گومىنداڭنىڭ شىمالىي شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇنلىرىنىڭ پەيلى بۇزۇلغان. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مەلۇم كىشىلەرمۇ بۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ئىدى. بەختكە يارىشا تاۋسيۇ، جاۋشىگۇاڭلارنىڭ چۈشەنچەبېرىشى ئارقىسىدا، تولا كىشىلەر ھەق - ناھەقنى پەرق ئەتتى. شۇنىڭ بىلەن ما، يې، لو قاتارلىقلارنى يېتىم ھالەتتە قالدۇرۇپ، ئۇلارنى چەتكە قېچىشقا مەجبۇر قىلدى. ئاندىن پۈتۈن قىسىملارغا يېتەكچىلىك قىلىپ ھەقمەتكە ئوتتى.

ماچىڭشياك قاتارلىقلارنىڭچەتكەكېتىۋېتىلىپ، قەشقەردىن ئوتكەندىكى ئەھۋالى

ھەقمەتكە قايتىش ئىلان قىلىنغاندىن كېيىن، «شىنجاڭ گازىتىنى ئىشتاۋدىن تېپىچ ھەقمەتكە ئوتۇشكە پايدىلىق بولسۇن ئۈچۈن ما، يې، لو، جۇڭ قاتارلىقلارنى يولبويى قوغداپ، چىقىپ كېتىشىگە ئاسانلىق يارىتىپ بېرىلسۇن!» دەپ تېلېگىرام كەلدى. ما، يې، لولار قارىشاھەرگە كەلگەندە ئۇلارغا 128 - بىرىگادا لۇيجاڭى جۇڭزۇيىنىڭ قوشۇلۇپ بىللە قاچتى. ئۇلار ئاقسۇغا كەل-

گەندە ئاقسۇدىكى 235 - بىرىگادىغا قاراشلىق مەلۇم بىر ۋزۋوت كوماندىرى (پەيجاك) يېنى تىللاپ: «ھەر قايسىك قوماندان تۇرۇقلۇق، ئۇرۇش قىلماي قاچتىڭلارمۇ؟» دەپ تاپانچا بىلەن ئاتقاندا يېچىك سول مۇرىسىدىن يارىلاندى. ئۇلار ئوكتەبىر-نىڭ ياشلىرى قەشقەرگە بېتىپ كەلدى. يېچىك ئاقسۇدا يارە-لانغانلىقتىن قەشقەردىمۇ تەشۋىش قىلىپ تاشقىرىغا چىقمىدى. بىر يېرىم كۈن تۇرۇپلا تاشقورغان ئارقىلىق چەتكە چىقىپ كەتتى. ئۇلار تاشقورغان چېگرىسىدىن جاۋشىگۇاڭغا: ساق-سالامەت چەتكە چىقىپ كەتتۇق دەپ تەشەككۇر ئىزھار قىلىپ تېلېگرامما ئەۋەتكەن.

ما، يې،لو، جۇڭ قاتارلىقلار چەتكە ماڭغان چاغدا يې-نىڭ خوتۇنى ۋە كىچىك قىزى، جۇڭزوبىڭنىڭ خوتۇنى ھەم بىللە ئىدى. ئۇلاردىن باشقا ھەمرالاردىن: گومىنداڭ شىنجاڭ ئولكىلىك پىرقە باشلىغى ياڭ، ئۇرۇمچى شەھەرلىك ساقچى ئى-دارە باشلىغى لیۇخەندۇڭلارمۇ بار ئىدى. يەنە بىر قانچە كە-شىلەر ئېسىمدە قالماپتۇ.

ئۇلار قەشقەردىن مېڭىش ئالدىدا، جاۋشىگۇاڭ ئۇلارنى مېھمانغا چاقىرىپ سوھبەتلەشتى ۋە ئۇزىتىش زىياپىتى بەردى. زىياپەتكە ۋاڭگىنزېڭ ۋە مەنمۇ قاتناشقان ئىدىم. زىياپەتتە جاۋشىگۇاڭ سوزلەپ: «گومىنداڭ ھوكۇمرانلىق گۇرۇھى چىرىكلە-شىپ چېكىنگە يەتتى. مۇقەررەر ھالەك بولىدۇ» دېدى. ئۇ يەنە «ئۇزىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە چىڭ-چەن (ئەملىيەتتە جياڭ جېيشىنىڭ دەمەكچى) ۋە ئۇنىڭ سېستېما-

سىدىكى قوشۇنلارنىڭ بوزەك تېپىشىغا ئۇچرىغانلىقىنى، ھەتتا ئوزى باشلاپ ماڭغان قوشۇن ھەربى يۇرۇش قىلغان چاغلاردا چېنىنىڭ قوشۇنلىرىغا ئۇچرىشىپ قالسا پۈتۈنلەي چەتكە قېقىلىپ يول بوشىتىپ بەرگەنلىكىنى، پويىزلارنى ئوتۇنۇپ بېرىشكە مەج-بۇر بولغانلىقلىرىنى بايان قىلىپ سوزلىگەندىن كېيىن: «ئەمدى گومىنداڭدىن ئايرىلىپ، كومپارتىيىگە ئەگىشىپ ماڭمەن. بۇنى-دىن كېيىن ھەر قايسىمىز ئوز ئىستىقبالىمىزنى تاپايلى!» دېدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇلارنىڭ يول ئۈستىدە خاتىرجەم بولۇشىنى ئۈمىتتى. جاۋ سوزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن ما، يې، لو، جۇڭلار-نى سوزگە تەكلىپ قىلدى. ما، ئاددىلا قىلىپ بىر نەچچە ئېغىز سوزلىدى: «بىز (ماجەمەتىنىڭ قوشۇنلىرىنى كورسىتىدۇ) ئۇزۇن سەپەردە قىزىل ئارمىيىنىڭ مەلۇم يونۇلۇش ئارمىيىسى خېنى كاردورىدىن ئوتكەندە قاتتىق قارشىلىق كورسەتتۇق. ئازاتلىق ئۇرۇش مەزگىللىرىدە گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەيلەردە يەنە ئۇرۇش-تۇق. ئاداۋەت چوڭقۇر، مېنىڭ پەقەت كېتىش يولۇملا قالدى»، دېدى. جاۋشىگۇاڭ يېچىكنى سوزگە تەكلىپ قىلدى. يې ئورۇن-دۇقتا ئولتۇرۇپ، ئۇزاققىچە ئۇلۇق كىچىك تېنىپ، بېشىنى چايقاپ، ئوڭ قولى بىلەن سول مۇرىسىدىكى يارىسىنى سىلاپ گويا ناھايىتى ئاغرىۋاتقاندەك قىلىپ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلە-مىدى. يەنە لو، جۇڭ قاتارلىقلارنى سوزگە تەكلىپ قىلغاندا، ئۇلارمۇ سوز قىلمىدى.

شىنجاڭ تېچ ھەقمەتكە ئوتۇشنىڭ ئالدى-كەينىدە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىم

دوشۇپزىڭ

1949 - يىلى 25 - سېنتەبىر، گېنېرال تاۋسيۇ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق يۇزمىڭ كىشىلىك گومىنداڭ قوشۇنىنى يېتەكلەپ، جياڭ خاندانلىغىنىڭ ئەكسىيەتچى ھوكۈمرانلىغىدىن ئايرىلىپ ھەقمەتكە ئوتۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قالدۇق كۈچلىرىنىڭ چوڭ قۇرۇقلۇقتىكى ئاخىرقى ھالاكىتىنى تېزلەتتى. بۇ ماۋجۇشى ئىنقىلاۋىي لۇشىيەنىنىڭ، بىرلىكسەپ سىياسىتىنىڭ بىر غەلىبىسى. شۇ چاغدا، مەن شىنجاڭ قورچاق گارنىزون باش ئىشتاۋىنىڭ سىياسى باشقارمىسىدا كاتىۋات مۇدىرى ئىدىم. ھەقمەتكە ئوتۇش ۋاقتىدىكى پائالىيەتلەرگە ئوز ۋاقتىدا ئارىلاشقانلىغىم ئۈچۈن، ھازىر ئەينى ۋاقىتتىكى ئەھۋالنى بويىچە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمنى توۋەندىكىچە بايان قىلىمەن.

1. ھەقمەتكە ئوتۇش ئالدىدا ھەر قايسى جايلاردىكى ئەسكىرىي كۈچلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋالى

شۇ چاغدىكى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى قوشۇنلىرىنىڭ تېگى - تەكتى جاڭجۇڭ، تاۋسيۇلارنىڭ كونا قوشۇنى بولماستىن، بەلكى خۇزۇڭنەن ۋە چىڭخەي ماجەمەتى (مابۇفاڭ، مابۇچىڭ) دىن تەركىپ تاپقان ئىدى. مەسىلەن، يېچىڭنىڭ 78-دىۋىزىيىسى، لوشۇرېننىڭ 179 - بىرىگادىسى، لىزوتاڭنىڭ 42-دىۋىزىيە 65 - بىرىگادىسى خۇزۇڭنەننىڭ ئىشەنچلىك قوشۇنى ئىدى. رەتلەپ تۇزۇلگەن ئاتلىق دىۋىزىيە شىجاڭى ماچىڭشياڭ بىلەن خەنيۇبىن، خەنيۇفۇ قاتارلىق ئىككى ئويماق، ماجەمەتنىڭ كونا تەۋەلىرىدىن ئىدى. مەزكۇر دىۋىزىيە سىياسىي باشقارمىا باشلىغى ماسىبەيمۇ بىر جاڭگالنىڭ بوۋىسى بولۇپ، مۇناسىۋەتتە ئىنتايىن يېقىن ئىدى. 128 - بىرىگادا شىڭشىيەنىڭ ئاتالمىش ماشىنىلاشقان دىۋىزىيىسىدىن ئوزگەرتىپ تۇزۇلگەن.

شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالى: شەرقىي شىمالى شىنجاڭدا - رەتلەپ تۇزۇلگەن 78 - دىۋىزىيىنىڭ ئىشتاۋى قۇتۇبى ناھىيىسىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بىۋاستە قاراشلىق مۇئىرۇنىڭ 178 - بىرىگادىسى قۇمۇلغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ پولكىلىرى باركول، گۈچۈڭ، شىڭشىڭيا ئەتراپلىرىغا جايلاشقان. جۇمىڭگاڭنىڭ 227 - بىرىگادىسىغا قاراشلىق قوشۇنلار ماناسقا جايلاشقان بولۇپ، ماناس دەرياسى بويىدا ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىگە قارشى قويۇلغان ئىدى. لوشۇرېننىڭ 179 - بىرىگادىسى ئۇرۇمچىگە جايلاشقان. بىر باتالىيونى دىۋىزىيە ئىشتاۋى بىلەن قۇتۇبىدا تۇراتتى. ئاتلىق ئەسكەرلەر دىۋىزىيىسىگە تەۋە ئىككى بىرىگادىنىڭ بىرى فۇكاڭ، موري، جىمىسار ئەتراپلىرىغا جايلاشقان. يەنە بىرى دىۋىزىيە بىلەن بىرگە سانجى، مىچۈەن ۋە ئۇرۇمچى

لومەنچىگغا جايلاشقان ئىدى. ئۇنىدىن باشقا ئاپتوموبىل 20 پولكى قۇمۇل، جيۇچۇەنگە، ئاپتوموبىل 3 - پولكى ئۇرۇمچىگە جايلاشقان. ئارقاسەپ تەمىنات تەۋەسىدىكى 1 - 2 - 3 - ۋەنە ماتۇەن پولكلىرى ئايرىم ھالدا ئۇرۇمچى، قۇمۇل، قاراشەھەر لىنىيىلىرىگە جايلاشقان، گارنىزون باش ئىشتاۋنىڭ گارنىزون ئىچكىرىدىكى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ كۆچلۈك بىسىمى، پولكى پىچانغا جايلاشقان. ئىشچىيونلار باتالیون كوماندىرى ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىچكى قىسمىدىكى بىر قىسىم يۇقۇرى دەرىجە- ئۇيغاق يويشيەن گارنىزون باش ئىشتاۋنىڭ مۇھاپىزەتچىلىك قىلىش قوماندانلارنىڭ ئەقلىنى تېپىشى ۋە سىياسى خىزمەت خىزمىتىنى ئۇستىگە ئالغان ئىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭدا — جاۋشىگۇاڭنىڭ 42 - دىۋىزىيىسى ئىشچىلار ھەرىكىتىنى قەتئىي باستۇرۇپ، خەلقى قاراڭغۇ زۇلمەتتىن قۇتۇلۇپ، تېچ ھەقىقەتكە ئۇتەلمىدى.

2. داۋالغۇپ تۇرغان شارائىتتا لەنجۇغا سەپەر

مەن 1948 - يىلى ئوكتەبىر ئىچىدە لەنجۇغا بېرىش ئۇچۇن بۇيرۇق ئالدىم. شۇ سەپىرىمدە شەرقىي شىنجاڭدا تۇ- رۇشلۇق ئارمىيىنىڭ سىياسى خىزمەتلىرىنى كوزدىن كەچۇرمەكچى بولدۇم. ئاساسىي ۋەزىپەم لەنجۇغا بېرىپ شىنجاڭ قىسمىلە- رىنىڭ ئاساسقاتلام سىياسى كادىرلىرىنى يېتىشتۇرۇش ئۇچۇن 150 نەپەر ياش ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ھەمدە غەربىي شى- مالدىكى ئۇرۇش ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ھەرقايسى جە- ھەتلەردىكى خەۋەرلەرنى ئىگەللەش ئىدى. 49 - يىلى ئىيول جەريانىدا، ئۇيرۇق ياكى يۇزمۇ - يۇز تۇرۇپ قايىل قىلىنىڭ ئاخىرلىرى، مەن ئوقۇغۇچىلارنى ئېلىپ، ماشىنا بىلەن چارىلىرىنى قوللىنىش مۇۋاپىق كەلمەيتتى. بەلكى پەقەتلا كۆلەنجۇدىن ماكماقچى بولۇۋاتقىنىمدا غەربىي شىمال مەمۇرى

مۇناسىۋەتلەر ئارقىلىق تۇيدۇرماستىن تەسىر كورسىتىش ۋە كو- نا قوشۇنلاردىكى ئادەت بويىچە يېرىم بۇيرۇق شەكلىدە يۇقۇرى ئىجرا قىلىش، توۋەن ئىشلەش ئۇسۇللىرىدىن پايدىلىنىش مۇۋاپىق كېلەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئاساسىي ھەركەتلەندۇرگۇچ كۇچ- لىك قوماندانلارنىڭ ئەقلىنى تېپىشى ۋە سىياسى خىزمەت خادىملىرىگە ئىچكى جەھەتتە تەشۇق قىلىپ باشلامچىلىق قىلىش

مەھكىمە سىياسى باشقارمىسىنىڭ باشلىغى شاڭگۇەن يەزۇدېر
ماشىنىلارنى مەمۇرى مەھكىمىگە ھايداپ كېلىپ، دوكلات
ئاڭلاش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشنى ئالدىم. مەن ئەترەتنى باش
لاپ زالغا كىرگەندە گوجىگاڭ سەھنىدە سوزلەۋاتقان ئىكەن
سەھنىدە خېجۇگخەن، مابۇفاڭ، زېڭجېڭۇ قاتارلىقلارمۇ با
ئىدى. سوزىنىڭ ئومۇمى مەزمۇنى: «گومىنداڭنىڭ غەربىي شىمال
غەربىي جەنۇپ، شەرقىي جەنۇپ ۋە شىنجاڭدا بولۇپ بە
مىليوندىن ئارتۇق ئەسكىرىي كۈچى بار. ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ
كۈچى زور، دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ كۈچى تولۇق، ئومۇمەن كۈ
يەنىلا ئۈستۈنلۈكنى ئىگەللەيدۇ. ئۇندىن باشقا ئامېرىكىنىڭ
زور كۆچ بىلەن قىلىۋاتقان ياردىمى بار دېگەندەك قۇرۇ
گەپلەردىن ئىبارەت ئىدى. ھەمدە جۇڭگو كومپارتىيىسى ئۇرۇ
نى قوزغىغانلىقتىن ئاقىۋەتتە 3 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ بالدۇ
پارتلىشىغا سەۋەپ بولىدۇ.» دەپ ئالجىيتتى. دوكلات ئاخىر
لاشقاندىن كېيىن، گوجىڭگاڭ ۋە خې جۇگخەنلەر مەن بىلەن كۆ
رۈشتى. ماڭا ئۇلار ئەسلىدە شىنجاڭغا بېرىپ باش قوماندا
تاۋنى كورۇپ كەلمەكچى (گۇ، خېلار قورچاق مەركەزنىڭ غە
بىي شىمالغا ئەۋەتكەن ھال سوراش ئومىگىنىڭ باشلىقلىرى
ئىدى) بولغانلىغى، ھازىر ۋاقىت ئېتىۋارى بىلەن بارالماي
غانلىغىنى ئېيتىشتى ۋە ئۇلار سوزلىگەن سوزىنىڭ روھىنى شۇ
جاڭدىكى قىسىملارغا يەتكۈزۈشۈمنى، ئۇ يەردىكى ئەھۋالدارلا
مەھكىم ئىتتىپاقلىشىپ، ئومۇمى ۋەزىيەتنى كوزدە تۇتقان ھالدا
مەركەزنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك كوممۇنىزىمغا قارشى سىياسىتى
ئەھۋال قىلىشىنى تاپىلىدى.

شۇ چاغلاردا لەنجۇ ۋەزىيىتى بارغانسېرى جىددىلەشكەن،
ئازاتلىق ئەرمىيە چوڭ قوشۇنى شەرقىي گەنسۇدىن غەربكە قا
راپ ئىلگىرىلىگەن بولغاچقا، ئەپقاچتى گەپ - سوزلەر تولا،
جەمىيەت تەرتىۋى ئىگىز - پەس ئىدى. مەن 1942 - يىلى 191-
دىۋىزىيىدە سىياسى باشقارما مۇدىرى بولغان چېغىمدا، لەنجۇ
مۇداپىەسىگە قاتناشقان ئىدىم. بۇ قېتىم لەنجۇغا كېلىپ كونا
خىزمەتداشلىرىمنىڭ كوپىنچىسى بىلەن ئۇچرىشىپ پاراڭلاش
قاندا، ئامەتنىڭ كېتىپ قالغانلىغىنى، ئىستىقبالىنىڭ قاراڭغۇ
ئىكەنلىگىنى، ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەسلىگىنى ھىس
قىلدىم - دەخاتىرجەمسىزلەنگەن ئەھۋال ئاستىدا ئەترەتنى باشلاپ لەنـ
جۇدىن ئايرىلدىم. مەن 12 - ئاۋغۇست قۇمۇلغا كەلگەندە، ئا-
زاتلىق ئارمىيە لەنجۇغا ھۇجۇم قوزغىغان ئىدى. مەن 178-
بىرىگادا باشلىغى مۇئىرۇ، ئاۋتۇ 20 - پولك باش
لىغى جۇرېڭپۇلار بىلەن كورۇشتۇم. ئۇلار ئېكىمۇ ماڭا ئوخشاشلا
غېمى تولا، كەيپىياتى توۋەن ئىكەنلىگىنى ھىس قىلدىم. يولدا
ئاتلىق 1 - دىۋىزىيىنىڭ بىرنەچچە داداۋچى ئاپتوموبىللىرى-
نىڭ ئوق - ياراق بېسىپ ئىچكىرىگە قاراپ كېتىۋاتقانلىغىنى
ئۇچراتتىم.

3. ھەقىقەتكە ئوتكۈچى ۋە قارشىلاش-
قۇچى كۈچلەرنىڭ ھەركەتلىرى

رېياللىق خەلق ئالدىدا تۇرماقتا. شىنجاڭ مەسىلىسىنى
ھەل قىلىشنىڭ پەردىسى ئاستا - ئاستا ئېچىلماقتا ئىدى، ھە-

قىقە تكە ئوتۇشتىكى كۆچلۈك تەشەببۇسكارلىرىدىن تاۋسىيۇ، تاۋجىنچۇ ئىككى ئاكا - ئۇكا ۋە دۆستىيە باشلىغى جاۋشىگۇاكدىن باشقايەنە قوشۇمچە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ باش كاتتۇى لىيۇمىڭ چۈن، ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەتنىڭ باشلىغى چۈى ۋۇ، قورچاق گارنىزون ئىشتاۋى سىياسى باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ليانگ كېشۇن، گارنىزون ئىشتاپ ھەربى سوت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لىيۇشىلۇك، شىنجاڭ ھەربى مەكتەپ ئىلمىي مۇدىرى ۋېن شىڭچياۋ قاتارلىق يىراقنى كۆرەلەيدىغان كىشىلەر، ھەربى سىستېما ۋە مەمۇرى ئورگانلار بىلەن بىرلىشىپ ھەقىقەتكە ئوتۇش ئۈچۈن قويۇق ھەركەت ئېلىپ بېرىۋاتاتتى. ھەقىقەتكە ئوتۇشكە قارشى لىق قىلغۇچىلاردىن ماچىڭشياڭ، يېچىك، لوشۇرېن قاتارلىق كىشىلەرمۇ بۇ چاغدا ئېغىز - بۇرۇن يالىشىپ، يېغىن چاقىرىپ، مەخپى مەسلىھەتلىشىپ، ياچمۇەكتىك ھارۋا تۇسۇشىدەك خام خىيالدا بولۇشاتتى. تاۋسىيۇ خېلى بۇرۇنلا ھەقىقەتكە ئوتۇش نېيىتىگە كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما ئوچۇق پوزىتسىيە بىلدۈرمىگەن ئىدى. ئادەت بويىچە مېھمان چاقىرىپ زىياپەت بېرىش ئارقىلىق، ئاغزىدىلا «مېڭىشنى خالىغانلار مېڭىلار، قېلىشنى خالىغانلار قېلىلار، ھەركىتىمىز ھەر خىل بولسىمۇ، دوستلۇغىمىز مەڭگۈ» دېگەن ئىدى. ئەمىلىيەتتە ھەر ئىككى تەرەپنىڭ يوشۇرۇن ھەركەتلىرى ۋە ئورۇنلاشتۇرۇشلىرى بولۇپ، خۇددى تار تىلغان ئوقيا ھالىتىدە ئىدى.

مەن 14 - ئاۋغۇست كەچ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم. بۇ يەردە كۆرۈشتۈم. ئۇنىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا، سىياسى جەھەتتىن چاغدا لەنجۇ ئۈرۈشى جىددىلىشىپ، شىنجاڭدىكى ھەربىي - مەمۇرى خادىملار پاراكەندىچىلىكتە ئىمە قىلارىنى بىلمەي تەمتىرەپ قالغان، ئارقا سەپ قىسىملىرى جىددى ئوزۇق تەييارلاۋاتقان ئىكەن. 16 - ئاۋغۇست سەنمۇجاڭ تاۋجىنچۇغا لەنجۇ سەپىرىمدىن دوكلات بەردىم ھەمدە گوجىڭگاڭنىڭ سوزىنى ئادىدىلا يەتكۈزدۈم. بۇ ۋاقىتتا تاۋجىنچۇ مەكسىتىمگەن قىيابەتتە كۈلۈپ تۇرۇپ: «بۇ ما جەمەتىگە يەل بېرىش، مابۇفاڭنى ھول خىشقا دەسسىتىش. ھازىر لەنجۇ ئۈرۈشى كەسكىنلەشتى، قارىماقتا لەنجۇنىڭ قولدىن كېتىشى پەقەتلا ۋاقىت مەسىلىسى بولۇپ قالدى» دېدى. مەن: «بىزنىڭ شىنجاڭ قانداق قىلىماقچى» دەپ سورىدىم. تاۋجىنچۇ: «سىياسى جەھەتتىن چىقىش يولى ئىزلەشكە تەييارلىنىۋاتىدۇ» دەپ جاۋاپ بەردى. شۇبھىسىزكى ئۇ سىياسى جەھەتتىن بۇرۇلۇش ھاسىل قىلغان ئىدى. مەن لياڭكېشۇن بىلەن كورۇشكەندە، ئۇمۇنى كورۇپلا: «نىمە خەۋەرلەرنى ئاڭلىدىڭ؟» دەپ سورىدى. مەن: «بۇگۈن لەنجۇ ئۈرۈش خەۋەرلىرىنى گېزىتتىن كوردۇم. قارىماققا لەنجۇئۈرۈشى كۈتۈلگەندەك مۇستەھكەم مۇداپىە ئىستىھكاملىرىغا ئىگە بولسىمۇ، ئەمما جەڭگىۋارلىق روھ پەسەيگەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە سىرتتىن ياردەم بولمىغاچقا ئېھتىمال ئۇزۇنغا بەرداشلىق بېرەلمەسە» كېرەك دېدىم. لياڭ يەنە: «بۇ يەردە يېقىندىن بېرى نىمە گەپ - سوز لەر بار؟» دەپ سورىدى. مەن: «بۇگۈن سەنمۇجاڭ تاۋ بىلەن كورۈشتۈم. ئۇنىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا، سىياسى جەھەتتىن چەقىش يولى ئىزلەمەكچى ئىكەن. مېنىڭچە جاڭجۇڭغا ئۇمىت

باغلاۋاتقانمىكەن!» دېدىم. (شۇ كۈنلەردە جاڭ جۈجۈڭ نەنجىڭ
دىن كومپارتىيە بىلەن سوھبەتلىشىش ئۈچىگىنىڭ باشلىغى بولۇپ
بېيپىڭغا بارغان، نەنجىڭ قولدىن كەتكەندىن كېيىن ئۇ نەنجىڭ
گە قايتىشنى رەت قىلىپ، بېيجىڭدا قالغان بولۇپ، تاۋسىيۇ ۋ
شىنجاڭدىكى ھەربىي - مەمۇرى خادىملار بىلەن چوڭقۇر مۇناسى
ۋەتلىشىپ تۇرغان ئىدى). لياڭ: «بۇمۇ بىر ئامىل‌ھەم ئارزۇ»
دىدى. بۇ ۋاقىتتا لياڭ ماڭا ئۆزىنىڭ كوز قارىشىنى ئېيتتى
«شىنجاڭنىڭ تارىخىدىن قارىغاندا مەيلى ياڭزېڭشىن، جىن شۇ
رېن ياكى شىڭ شىسەي بولمىسۇن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر مەزگىل
شىنجاڭدا پۈت تىرەپ زومىگەرلىك قىلالىغان بولسىمۇ، ئەما
ئۇلار مەركىزىي ھوكۇمەتكە نىسبەتەن، مىچىتنى تونۇپ ئىمامنى
تونىمايدىغان سىياسەتنى قوللانغان، بۇ دېمەك كىم مەركىزىي
ھوكۇمەتنىڭ داھىسى بولسا شۇنى ھىمايە قىلىش، ئالدىدا ھەدەپ
قويۇپ كەينىدە خىلاپلىق قىلمىشتەك ئۇسۇللار ئارقىلىق، شىن
جاڭنى يېرىم مۇستەقىل قىلىش مەقسىدىگە يەتمەكچى بولغان
بىز ھازىر يۈزمىڭ كىشىلىك زور قوشۇنغا ئىگە. بۇ بۇرۇنقى
ھەرقانداق دەۋرگە سېلىشتۇرغاندا كۈچلۈك، نوۋەتتىكى جىددىي
ئىشىمىز، قانداق قىلىپ ھەربىي ئىنتىزامنى، خەلق كۈچلىرى
تېچلاندۇرۇپ، تېچ تۇرۇشىمىز، ھەرگىز ئېچكى قىسىمدا قالايمى
قانچىلىق چىقارماسلىقىمىز لازىملىقىدا. بىز سىياسى خىزمەت
خادىملىرىنىڭ تەسىرىدىن پايدىلىنىپ، ھەرقايسى قىسىملاردىكى
ئەمەلدارلار باش قوماندان تاۋنىڭ بۇيرۇغىغا بويسۇنۇشىنى
ۋە ئۇرۇنلاشتۇرۇشنى ئاڭلىشىمىز كېرەك. پەقەت بىز مۇشۇ كىشە

لەر بىلەن بىر نىيەتتە بولۇپ، ھەمكارلىشىپ رولىمىزنى جارى
قىلدۇرساقلا، چوقۇم تېچلىق ئارزۇسىغا يەتكىلى بولىدۇ» دېدى.
لياڭ ماڭا بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق
پولكىتىمىز يۇقۇرى سىياسى خىزمەت خادىملىرىنى توپلاپ سوھ
بەتلىشىپ، ئۆزئارا پىكىر ئالماشتۇرۇپ، ئىدىيىمۇى‌تونۇشنى بىر-
لىككە كەلتۈرمەكچى بولغانلىغىنى تاپىلىدى. ئۇنىڭ بۇ سوزى-
دىن مەن لياڭنىڭ پىكرى مۇقىملاشقانلىغىنى، سىياسى باشقار-
مىنىڭ ئىچىدە چوڭ مەسىلىنىڭ يوقلۇغىنى ھېس قىلدىم. شۇ
چاغلاردا سەنمۇجاڭ تاۋجېنچۇنىڭ ئىگىدارچىلىغىدىكى سەنمۇ
سېستىمىسى، يەنى، ما لو قاتارلىق 3 كاتتىۋاش تەرىپىدىن ئۆزۈپ
تاشلانغان ئىدى. بۇ بىز سىياسى خىزمەت كادىرلىرىنىڭ ئاكتىپ
رولىمىزنى جارى قىلدۇرۇشىمىزغا باغلىق بولۇپ، ۋەزىيەت بىزنىڭ
دەرھال ھەركەتلىنىشىمىزگە مۇھتاج ئىدى.

26 - ئاۋغۇست غەربىي شىمالدالا ئۇرۇش ئارمىيىسى
لەنجۇنى ئىشغال قىلدى. شىنجاڭ ۋەزىيىتى تېخىمۇ تەۋرىنىپ،
تەرەپ - تەرەپتىن «ئازاتلىق ئارمىيە شىنجاڭغا كىرىدىكەن»
دېگەن گەپلەر پەيدا بولۇپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلى ئەندىشىگە
چۈشتى. بازارلاردا پۇل پاخالىلاشتى. بانكا يۇز
مىليون يۈەنلىك چوڭ پۇل تارقاتتى. قەغەز
پۇلغا ھەچنەرسە سېتىۋالغىلى بولمايتتى. بازاردا بىر قىسىم تەڭ
گە پۇل يەنى شىنجاڭ كۈموش پۇلى ئاقاتتى. ئەمەلدارلار تە-
رەپ - تەرەپتىن تاماكا، رەخت قاتارلىق لازىمەتلىكلەرنى تا-
لىشىپ سېتىۋېلىشقا باشلىدى.

30 - ئاۋغۇست مەن لياڭنىك يولىورۇغى بويىچە ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق پولكتىن يۇقۇرى سىياسى خىزمەت خادىملىرىنى يىغىنغا چاقىردىم. شۇ كۈنى ئاخشىمى لوشۇرېن تېلېفونىدا يىغىنىنىڭ نېمە مەزمۇندا ئىكەنلىگىنى سورىدى. مەن تېلېفوندا ئاڭلاپلا سوزىنىڭ باشقىچە بولۇۋاتقانلىغىنى پەملىدىم - دە، گەپنى بۇراپ «يېقىندىن بېرى قىسىملارنىڭ مائاشى ئاز، تۇرمۇشى ئىنتايىن ناچارلاشقانلىقتىن مەسىلە سادىر بولۇشىدىن ئەنسىرەپ قالدۇق. شۇڭا ئۇلار بىلەن سوھبەتلىشىش ئارقىلىق كوپچىلىككە ئازراق ئىددىيەۋى خىزمەت ئوتە شىنى، باشقىچە ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىشنى ئويلىدۇق» دېدىم. لوغەزەپلەنگەن هالدا: «هازىر يىغىن چاقىرىشقا بولمايدۇ!» دېدى - دە، جاققىدە قىلىپ توروپكىنى قويۇپ قويدى. مەن دەرھال ئەھۋالنى لياڭ كېشۇنغا ئېيتتىم. هەمدە ئۇنى ئاگاهلاندۇرۇپ: «قارىغاندا ئۇلار بىزدىن خاتىرجەم ئەمەسكەن، هازىر ئەھۋال ناهايىتى ئېغىر، سوزگە ئالاهىدە دىققەت قىلىش كېرەك. كېيىنچە ئايرىم پاراڭلىشىش ئۈسۈلى بىلەن خىزمەتنى ئىلگىرى سۈرسەك!» دېدىم. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، هەققەتكە ئوتۇشكە قارشى تۇرغۇچى يې،ما، لۇلارمۇ ئورۇنلاشتۇرۇشنى جىددىلەشتۈرگەن ئىدى. ئۇلارنىڭ دەسلەپكى پىلانى قوشۇنلىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭغا يوتكەپ جاهىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىش، هەققەتكە ئوتۇش تەشەببۇسچىلىرىنى تاۋجىنچۇ، لېۋمىڭچۇن، چۇي ۋۇ، لياڭ كېشۇن قاتارلىقلارنى جايلىۋېتىش، تاۋسىيۈنى تۇتۇپ كېتىش ئىدى. سېنتەبىرنىڭ ئوتتۇرلىرى بىر ئاخشىمى ئۇلار لومەنچىڭدىكى دۆنزىيە ئىشتاۋغا يىغىلىپ، ئىككىنچى كۈنى تاڭ سەھەردىن بۇرۇن پىلان بويىچە هەركەت قىلىشنى قارار قىلغان.

تاۋسىيۈ بىلەن يېنىڭ شەخسى مۇناسىۋىتى بىر قەدەر ياخشى بولغانلىقتىن، يېچىڭ تۇنىسپىدە تاۋنىڭ يېنىغا كېلىپ ئاشكارىلاپ قويىدى. شۇ سەۋەپتىن ئۇلارنىڭ پىلانى ئەمەلگە ئاشمىدى. (بۇ توغرىلىق تاۋسىيۈ «شىنجاڭنى تېچ ئازات قىلىش يولىغا باشلاش» دېگەن ماقالىسىدا تەپسىلىي بايان قىلغان) شۇ ئاخشىمى بىرسى كېلىپ هولۇققان هالدا: «هازىر ئۇلار گازارمىدا زەمبىرەكلەرنى تورت دەرۋازىغا قارىتىپ تىكلىدى. زەمبىرەكلەر باش ئىشتاپ تۇرۇشلۇق ئورۇنغا تىوغرىلانغان» دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى. دېمەك شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيەت ئىنتايىن خەتەرلىك بولۇپ، تىگىپ كەتسىلا پارتلايتتى. مەن ئەھۋالنى تاۋسەنمۇجاڭغا يەتكۈزدۇم. ئۇ هەر قايسى باشقارمىلاردىكى شياۋشياۋدىن يۇقۇرى خادىملارغا، ئوزىنى قوغداش ئۈچۈن قورال تارقىتىپ بەردى. كېيىن ئاڭلىشىمچە گېنىرال تاۋسىيۈ ئېغىر بېسىقلىق بىلەن خەۋپكە قارىماستىن، پەقەت ئوزىلا لومەنچىڭغا بېرىپ ئۇلارغا هەرگىز قارشىغاهەركەت قىلماسلىق توغرىسىدا نەسىهەت قىلىپ، ئۇلارنى يامان پەيلىدىن يانىدۇرغان.

4. يې، ما، لولارنىڭ ئىتتىپاقىنى پارچىلاش

بۇ قېتىمقى قالايمىقانچىلىق گەرچە پەيدا بولمىغان بولسىمۇ، ئەمما ۋەزىيەت يەنىلا كەسكىن بولۇپ، هەر

ۋاقىت قالايمىقانچىلىق پەيدا بولۇش ئېھتىمالى بار ئىدى. شۇنىڭدەك بې، ماۋلارنىڭ قولىدائە مىلىي كۇچ بولغاچقا، ئۇلارغا ھەقىقەتكە ئوتۇش قارارىمىزغا بويسۇنۇشنى نەسىھەت قىلىش مۇمكىن بولمايتتى. نەسىھەت قىلىش زىددىيەتنىڭ كەسكىنلىشىشىنى تېزلەشتۈرەتتى. ئالدىمىزدا پەقەت ئۇچىنسىنىڭ «بىرلىگىنى پارچىلاش ۋە يىمىرىپ تاشلاش» تەن ئىبارەت بىرلا ئۇسۇل بار ئىدى. شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن سۇيىقەستنى توساپ بىزنىڭ سىياسەت ۋە پىلانىمىزنىڭ بۇزۇلماسلىغىنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولاتتى. شۇڭا لياڭ كېشۇن، لىيۇ مىڭچۇنلەر مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ماچىڭشياڭغا قول تەۋرىتىش قارار قىلدى. ماچىڭشياڭنىڭ سىياسى باشقارما باشلىغى ماسىبەي بۇرۇن، ئالقى 7 - دېۋىزىيەدىكى ۋاقىتدا مېنىڭ رەھبەرلىگىمدىكى پولكنىڭ سىياسى كومىسسارى بولۇپ، شەخسى مۇناسىۋىتىمىز يامان ئەمەس ئىدى. مەن سېنتەبىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى لۇمەنچىڭدىكى ماسىبەينىڭ ئويىگە كەلدىم. ئۇ مېنى كورۇپ: «سېنىڭ كەلگىنىڭ ئوبدان بولدى. دەل سېنى ئىزلەپ سوزلىشەي دېگەن ئىدىم. ئوتكەنكى باشقارمىدا ئېچىلغان يىغىنغا سالامەتلىگىم ياخشى بولمىغاچقا قاتنىشالمىدىم» دېدى. مەن: «يىغىن ئېچىلمىدى» دېدىم. نوۋەتتىكى ۋەزىيەت ھەققىدە پاراڭلاشقىنىمىزدا، ماسىبەي لەنجۇ ئۇرۇشى توغرىلىق سوزلەپ: «قوماندان تاۋ ئاتلىق 1 - دېۋىزىيەسىنىڭ لەنجۇ ئۇرۇشىغا قاتنىشىشىنى ئاكتىپ قوللىمىدى. ماچىڭشياڭنىڭ بۇنىڭغا قاتتىق نارازىلىغى بار» دېدى. مەن ئۇنىڭغا: «ئاتلىق 5 - كورپۇس گەنسۇدىن شىنجاڭغا كىرگەن ۋاقىتدا، مەن يۇيىمىندە ئىدىم. قوشۇن 3 ئايدىن ئارتۇق يول مېڭىپ، ئاندىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگەنلىگىنى بىلەتتىم. يول بويىدىكى بېكەتلەر ئاشلىق ۋە يەم - خەشەك تەييارلىشى ئاسان ئەمەس، ئىشلارھەممىشەكىشىلەرنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق بولىمايدۇ. سىلەرنىڭ مۇناسىۋىتىڭلار شۇ قەدەر يېقىن بولسىمۇ، ئەمما قىيىن شارائىتلاردا بىر - بىرىڭلارغا قارىيالمايسىلەر. بۇ قوشۇن مۇبادا بارغان بولسا، قانداق ئاقىۋەتكە دۇچ كېلىشىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس». «بېيپىڭ ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىن، كومپارتىيەنىڭ فۇزويى قوشۇنىغا بولغان مۇئامىلىسى يامان بولمىغانلىغىنى ئاڭلىدىم. سىياسى، ئىقتىسادىي جەھەتلەردىن ئازاتلىق ئارمىيىسىگە ئوخشاش مۇئامىلە قىپتۇ. شۇنىڭ جاڭدا تۇرۇۋاتقان ئارمىيىنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولارىكەن؟ نۇۋەتتە دولەت ۋە خەلقنى ئويلايدىغان بولساق پەقەت باش قوماندان تاۋنىڭگېپىنى ئاڭلىشىمىز، قوشۇندىكى كەيپىياتلارنى تېچلاندۇرۇشىمىز ئوفىتسېر - جەڭچىلەرنىڭ ئىتتىپاقىنى ياخشىلىشىمىز، ھەرگىز ئىچكى جەدەل چىقارماسلىغىمىز لازىم» دېدىم. ماسىبەي: «ھازىر پەقەت مۇشۇلا ئۇپايە» دېدى. مەن يەنە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭغا: «سېنىڭ ماچىڭشياڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىڭنىڭ قويۇقلىغىنى بىلىمەن. ھازىر نورمال بولمىغان پەيتتىن كوپرەك پايدىلىنىش چۇشەنچىدە بولۇشىمىز لازىم. كېيىن ئەھۋال بولسا، ئۇزۇنارا خەۋەرلىشىپ تۇرايلى!» دېدىم. شۇنىڭ بىلەن بىز ۋاقىتتا، لياڭكېشۇن ماشىنىلىق خۇيزۇ ئۇيۇشمىسىغا بېرىپ، ماچىڭشياڭنىڭ ئەك ئىشەنچىلىك ئادىمى

ۋاك مېڭياك بىلەن سوھبەتلەشتى. ئۇلار نوۋەتتىكى ئازاتلىق ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى مۇلاھىزە قىلىپ: «گومىنداك ھاكىمىيىتى مۇقەررەر ھالاك بولىدۇ. شىنجاك يا ئۇرۇشلايدىغان، يا مۇداپىەگە قۇدرىتى يەتمەيدىغان ئەھۋالدا قالدى. ماڭاي دىسە يول يوق. پەقەتلا تېچلىق يولىنى ئىزلەش لازىم. ۋاقىتنى قولدىن بەرمەسلىك كېرەك. ھازىر قىدەك كېتىۋەرسە، مۇقەررەر كېيىن قىلچە ياخشى نەتىجە چىقمايدۇ.» دەيدىغان چۈشەنچىگە كېلىشكەن. مابۇفاڭ قاچقان ۋاقىتدا ماچىڭشياڭنىڭ ئاتىسى ھەتتا ئايرۇپىلا نغىمۇ ئولتۇرالمىغان. دىمەك ھەركىم ئۆزى ئۈچۈن بالدۇرراق چوت سوقمىسا، كەلگۈسىدە ئۆزىنىمۇ ساقلاپ قېلىش تەس. بۇ ھەر خىل سېستىمىدىكى پارچە قوشۇن، ئەملىي مەسىلىنى تۇتمايدىغان بولسا، ئاقمۇدتىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ.» ئۇ ئىككىسى ئايلىنىپ يۈرۈپ، 3 سائەتتىن ئارتۇق پاراڭلاشقان. ۋاك بۇ مۇلاھىزىگە قوشۇلۇپ، ماچىڭشياڭنى ھەقەتكە ئۇتۇشكە قارشىلىق كورسەتمەيدىغان قىلىپ كوندۇرۇشكە ماقۇل بولدى. لياك بۇ ئاچقۇچنى ئىشقا سېلىپ، ئاخىرى ما جەمەتىدىن ئىمبارەت بۇ قۇلۇپنى ئاچتى. ماچىڭشياك شىنجاڭدىن كېتىدىغان بولدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ 1935 - يىلى قىزىل ئارمىيە ئۈزۈن سەپەر قىلىپ خېشى كارىدورىدىن ئوتكەن ۋاقىتتا، قىزىل ئارمىيىنى توساپ كۈرۈشقان بولغاچقا، كونا ھىساپنى ئالارمىكىن دەپ قورققان. ئۇنىڭغا ھودۇمەت ۋە باش ئىشتاپتىن 500 سەر ئالتۇن بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 23 - سېنتەبىر كەچتە، ماسىمبەينىڭ ھەمراھلىغىدا

40 تىن ئارتۇق مۇھاپىزەتچى ئېلىپ، ماشىنا بىلەن ئۇرۇمچىدىن ئايرىلدى. 20 - سېنتەبىر مېڭىش قارارىغا كەلگەندە تاۋسيۇنىڭ ماقۇللىغى بىلەن قوشۇننى خەنيۇۋېنغا ئوتكۈزۈپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ما ئۇزىنىڭ ماڭىدىغانلىغىنى لوشۇرېنغا خەۋەر قىلغاندا ئۇ شۇ زامان بىللە ماڭىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن. ئاڭلىشىمىزچە لوشۇرېن ھەم 300 سەر ئالتۇنغا ئىگە بولۇپ لیۇخەندۇڭ بىلەن ئىككىسى 24 - چىسلا ئەتىگەندە يۈرۈپ كەتكەن. شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئارقا - ئارقىدىن يۈرۈپ كەتكەن ئوتكۈزۈپ 25 - چىسلا چۈشتىن ئىلگىرى ئائىلىسى بىلەن يولغا چىقتى. قارا شەھەرگە بېرىپ جۇڭزۇيىگنى كۈشكۇرتەپ، ئوزى بىلەن بىرگە ئېلىپ قاچتى (بۇ بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ مېڭىشى ئۈچۈن، شۇ چاغدىكى پەۋقۇلئاددە دىپلوماتىيە خادىمى لیۇزېرۇڭ پاسپورت ھەل قىلىپ بەرگەن، مۇشۇنداق قىلىپ شىنجاڭنىڭ تېچ ئازات بولۇشىدىكى ئاساسىي پۈتلىكاشاك تۈگەپ، 25 - سېنتەبىر كەچتە، تاۋسيۇ باش بولۇپ ئىمزا قويغان ھەقەتكە ئوتۇش تېلېگىراممىسىنى يوللاپ، گومىنداك ھوكۇمىتىدىن ئايرىلىپ، كومپارتىيىنىڭ تېچلىق پىروگىراممىلىرىنى ھىمايە قىلىدىغانلىغى جاكالاندى.

27 - سېنتەبىر پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ماۋجۇشىنىڭ تەبرىك تېلېگىراممىسى ھەمدە تەقدىرنامىسى كەلدى. يەنە

غەربىي شىمال دالا ئۇرۇش ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى پىكدېخوجەي، گېنېرال ۋالېچېڭنىڭ قارشى ئېلىش تېلېگراممىسى كەلدى. ئوكتەبىرنىڭ باشلىرىدا تاۋسيۇ خېجياجۇنىڭ ھەمراھىغىدا يېنىك جابدۇنۇپ، جۇچۇەنگە پىكدېخوجەي، قوماندان ۋالېچېڭلار بىلەن يۈز كورۇشۇپ، ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىمالىغا كىرىشىنى قارشى ئېلىشقا ماڭدى. شىمالىڭ ئېچىلىشى بولغانلىقىنى جاكالىغاندا ھەر مىللەت خەلقى خوشاللىقتىن ئۇسسۇل ئويناپ، ئارمىيە، ھوكۇمەت خادىملىرىمۇ چەكسىز شادلىققا چومۇپ، شىنجاڭنىڭ تارىخىي سەھىپىسىدىن يېڭە بىر بېتى ئېچىلدى.

5. لى زۇتاڭ تارىخ ئىبقىمىغا قارشى تۇرۇپ، سۇيىقەست پىلانلاپ، ئاخىرغىچە جاھىللىق كورسەتتى

ماچېڭشياڭ، لوشۇرېن، يېچېڭ، جوڭزۇيۇڭلار ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەندە، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق 65 - بىرىگادىنىڭ لۇيجاڭلى لى زۇتاڭ تەرىپىدىن توسۇۋېلىندى ھەمدە شۇ يەردە يىغىن ئاچتى. شۇ ۋاقىتتا خۇزۇڭنەن خەنجۇڭدا، تاۋسيۇنىڭ تېلېگراممىسى يوللاپ ھەقمەتكە ئوتكەن ئەۋرىنى ئاڭلاپ ئىنتىلىمىن غەزەپلەنگەن ھالدا لى زۇتاڭغا ھەقمەتكە ئوتۇشنى توساش ھەققىدە جىددى تېلېگراممىسى ئەۋەتكەن ئىدى. لى ئەسلىدە جېجياڭلىق بولۇپ خۇاڭپۇ قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئالى مەكتىۋىدە ئوقۇغان. 1941 - يىلى 42 - كورپۇسنىڭ سەنمۇجاڭى، 1947 - يىلى رەسمىي لۇيجاڭ بولۇپ خۇزۇڭنەنىنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى ئىدى. سېنتەبىرنىڭ باشلىرى قورچاق غەربىي شىمال مەھكىمىسى 2 - باشقارمىنىڭ باشلىغى خۇزىيچىك، بىر تۇركۇم ئىشچىيون ئۇنسۇرلارنى باشلاپ، جەنۇبىي شىنجاڭ ئارقىلىق ھىندىستانغا قاچقان ۋاقىتتا، ئۇنىڭغا بىر تېلېگراپ ئاپاراتى ۋە مەخپىي تېلېگراممىسى سېپىرلىرى قالدۇرۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇ بۇ ئاپارات ئارقىلىق، جياڭجېپشى، خۇزۇڭنەنلەر بىلەن خەۋەرلىشىپ تۇراتتى. بۇلار ئۇچ قېتىم يىغىن ئوتكۇزۇپ يې، ما، لو، جۇڭلاز گىرىم قىلىپ ئوز قوشۇنلىرىغا قايتىپ بېرىپ، ئەسكەرلىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭغا باشلاپ كېلىش، باش ئەگمەيدىغان تەبىي توساقتىن پايدىلىنىپ، ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا كىرىشىنى توساش پىلانىنى قىلىشتى. خۇزۇڭنەن ھاۋادىن يارىدەم قىلىشقا ماقۇل بولغان. ھۇبادا مەغلۇپ بولسا ھىندىستانغا چېكىنمەكچى بولۇشتى. بۇ قارارنىڭ ئىچرا قىلىنماسلىغىغا ئاساسەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ چاقماق تېزلىكىدە باستۇرۇپ كېلىشى، يەنە بىر تەرەپتىن ئايال كىشىنىڭ تەسىرى سەۋەپ بولدى. يېچېڭ ۋە جۇڭزۇيىڭنىڭ خوتۇنلىرى، شۇ جايدىلا يىغلاپ، ئۇلارنىڭ قارامىلىق قىلىشىغا يول قويمىدى. شۇنىڭدەك ئۇلارنىڭ يانچۇغىدا پۇلى چىق بولغاچقا قېچىشنى مۇۋاپىق كورۇپ ئاقسۇدىن يۇرۇپ كەتتى. يۇقۇرقى ئەھۋاللارنى 1951 - يىلى ئەسلىمىنقىلاپچىلارنى يېسىقتۇرۇش ۋاقتىدا لى زۇتاڭ ھەربىي رايوندىكى بىر چوڭ يىغىندا تەپشۇرغان ئىدى. لى زۇتاڭ، تاڭجېڭرەنلەر ئادەققىچە خەلق بىلەن دۇشمەنلەشكەنلىگى ئۈچۈن تارىخنىڭ جازالىشىغا تارتىلدى.

«25 - سېنتەبىر» ھەقىقەتكە ئوتۇش ھەركىتى نەتىجە قازانغاندىن كېيىن، ئازاتلىق ئارمىيە شىنجاڭغا كىرىمەستىن ئىلگىرى، بىر نەچچە ئورۇنلاردىكى قوشۇنلار ئىچىدە توپىلاڭ پەيدا بولدى. شۇ يىلى ئوكتەبىرنىڭ بېشىدا، قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق 178 - بىرىگادىنىڭ 533 - پولكى توپىلاڭ قىلدى. پولكوۋنىك چىن زۇڭپۇ باشچىلىغىدا ئاز سانلىق كىشىلەر قورچاق مەركىزى بانكىدا ساقلىنىۋاتقان ئالتۇنلارنى ۋە ماگىزىنلارنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. پۈخرالارنى ئولتۇرۇپ ئوت قويدى. ئۇزۇن ئوتمەستىن ئازاتلىق ئارمىيە قۇمۇلغا يېتىپ كېلىپ، توپىلاڭنى بېسىقتۇرۇپ چىن زۇڭپۇغا ئولۇم جازاسى بەردى. يەنە بىرسى قاراشەردە تۇرۇشلۇق 128 - بىرىگادىدىكى ئازسانلىق ئەسكەرلەر بۇزۇق ئادەملەرنىڭ قۇتراتقىسى بىلەن ماگىزىنلارنى بۇلاش، ئويلەرگە ئوت قويۇشتەك ۋەقە پەيدا قىلدى. 3 - سى تۇرپان 231 - بىرىگادا تەيىنلىمەينىڭ بىر باتالىيونى، قۇمۇلدىكى توپىلاڭنىڭ تەسىرى بىلەن توپىلاڭ چىقاردى. بۇ توپىلاڭنى ھەربى قانۇن باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لىيۇشلۇك بېرىپ ۋەقە تۇغدۇرغان كىشىگە ئولۇم ھوكۇم قىلىپ بېسىقتۇردى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە قۇتۇبىدا تۇرۇشلۇق 179 - بىرىگادىنىڭ بىر باتالىيونىدىكى مەلۇم روتىدىمۇ توپىلاڭ بولۇپ، باتالىيون كوماندىرى لى مىڭخەينى ئېتىپ ئولتۇرۇشتەك ۋەقە يۈز بەردى.

يۇقۇرقى بىر نەچچە ئالا - توپىلاڭلار چوڭ قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلالمىدى. بۇنىڭغا ئاساسەن خەلق ئازاتلىق

ئارمىيىسىنىڭ 2 - 6 - كورپۇسلىرى تېزلىك بىلەن شىنجاڭغا يېتىپ كېلىپ، ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرغانلىغى سەۋەپ بولدى.

شىنجاڭدىكى ھەقىقەتكە ئوتكەن قوشۇنلار ئوزگەرتىلىپ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ سېپىگە 22 - بىكتۇەن بولۇپقوشۇلدى، يەنى شىنجاڭ ھەربى رايونى ئىشلەپچىقىرىش - قۇرۇلۇش بىكتۇەنى قۇرۇلۇپ تاۋسيۇ قوماندان، جاڭجۇڭخەن 2-سىياسى كومىسسار، جاۋشىگۇاڭ مۇئاۋىن قوماندان، تاۋجىنچۇ سەنمۇجاڭ بولۇپ بەلگىلەندى. بۇ قوشۇننىڭ يېڭى ھايات باشلىنىپ چېگرىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش سېپىدە ئوز توھپىلىرىنى قوشتى.

30 يىللىق كەلكۇن كىشىلەرنىڭ قانچىلىغان خاتىرىلىرىنى ئېقىتىپ كەتكەن بولسىمۇ ئەمما ھەقىقەتكە ئوتۇشنىڭ ئالدى - كەينىدە بولغان مۇرەككەپ كۇرەش جەريانى تا بۇگۈنگىچە خوددى ھازىر بولۇپ ئوتكەن ۋەقەدەك كوز ئالدىمىزدىن كەتكىنى يوق!

(يولداش دۇشۇبزبك ئەسلىمە گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى قورچاق گارنىزون باش ئىشتاپ سىياسى باشقارمىسىنىڭ كاتىۋات مۇدىرى بولۇپ، ھەقىقەتكە ئوتۇش پاتالىيەتلىرىگە قاتناشقان ئىدى. بۇ ماقالىدا بايان قىلىنغانلار ئۇنىڭ ئوز سەرگۈزەشتىلىرى ۋە كوزى بىلەن كورگەن ئەمەلىي ئىشلاردۇر).

1978 - يىلى 12 - ئاينىڭ 10 - كۇنى.

شىنجاڭدىكى ھەقىقەتكە ئوتۇش ۋاقتىدىكى بىر نەچچە ۋەقەلەر

چىن شىمىك

شىنجاڭدىكى 25 - سېنتەبىر ھەقىقەتكە ئوتۇشنىڭ باش-ئاخىرىنى، گېنېرال تاۋسيۇ، مەخسۇس ماقالە يېزىپ شەرھىيىلەپ ئوتتى. ئۇ ماقالىدا، ئەينى ۋاقىتتىكى جەريانلار ئادەتتىلا ئومۇمىلاشتۇرۇپ ئېلىنغان. مەن پەقەتلا، كوز بىلەن كورگۈچى قىياپىتىدە، ھەقىقەتكە ئوتۇشكە مۇناسىۋەتلىك بولغان بىر قانچە تەرەپلەرنى تاللىۋېلىپ مەخسۇس بايان قىلماقچىمەن.

(1)

يازغۇچىلار ئادەتتە «يۇگەنسىز ئات» دېگەن تەمسىلى بىلەن شىنجاڭدىكى داۋالغۇپ تۇرغان ۋەزىيەتنى تەسۋىرلەيدۇ. بىر ئەسىردىن كوپرەك ۋاقىتتىن بېرى چارىسىزلىقتا قورالنى تاجاۋۇزچىلىغى، خەلقارالىق ئارقا كورۈنۈشى بولغان مىللى بولگۇنچىلىك ھەركەتلىرى تارىخىي دەۋرلەردىكى چوڭ خەنزۇ چىلىقنىڭ دەھشەتلىك ئېزىشى، ئوتتۇرا ئەسىردىن قالغان فېودالىزىم تۈسىدىكى دىنىي ئېتىقاتنىڭ ھوكۈمرانلىغى، ئىماش - چىرماش بولۇپ كەتكەن مىللى مۇناسىۋەتلەر ۋە سىنىپىي زىددىيەتلەر، ئىچكى قالايمىقانچىلىق ۋە تاشقى بالايى

ئاپەتلەر دولقۇنسىمان ئالمىشىپ تۇردى. بۇ بالايى-ئاپەتلەردىن ھاسىل بولغان ئازاپ دېگىزى قەدىمقى يىپەك يولىنىڭ شانلىق نۇرلىرىنى ئاللىقاچان كومۇپ تاشلىغان ئىدى. ئالاھىدە ئىستىراتېگىيىلىك ئورۇنغا، شۇنداقلا سىرت بىلەن قانداشلىق مۇناسىۋىتى ۋە ئوخشاش دىنىي ئېتىقاتقا ئىگە بولغان شىنجاڭدا گومىنداڭ ھوكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە ئامېرىكا، ئەنگلىيە، سوۋېت ئىتتىپاقى قاتارلىق دولەتلەر تالاش - تارتىش ئىچىدە قالغان بۇ يەرگە، كونسۇل ئاپپاراتلىرىنى قۇرغان. ئوتتۇرا شەرقتىكى «پانتۇركىزىم خىيالى ئىمپېرىيە» نىڭ كولەگىسى، شۇنىڭدەك تېيانشاننىڭ ھاۋا بوشلۇغىدا بەزىدە يوشۇرۇن، بەزىدە ئاشكارا بولۇپ تۇرغان، چوڭ دولەت شوۋىنىزمى تەسىرىدىكى سىرلىق ھالدا شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى ۋە تەقدىرىنى ئۆز چاغىلىغا كىرگۈزۈۋالغان ئىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قىلمىش ھارپىسىدا، ئىلى، چۆچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەتتە، قورالنىڭ قوزغىلاڭ كوتىرىلىپ، جىياڭ خاندانلىغىغا ئېغىر زەربە بەردى. گېنېرال جاڭجۇڭ تېچلىق ئۇسۇلى بىلەن بۇ قورالنىڭ تەقۇنۇشىنى ھەل قىلدى. گومىنداڭ قىسىملىرى بىلەن 3 ۋىلايەت قورالنىڭ قوشۇنلىرى مانا‌س دەريا‌سىنىڭ قىرغىغىدا توختاپ، گەرچە 4 يىلغا يېقىن تۇرغان بولسىمۇ، ئەمما شىنجاڭنىڭ ئاساسىي ھاكىمىيەت دائىرىلىرى ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئوخشاشلا بىر ئىچكى كېسەللىك بولغاچقا قورچاق مەركىزىي ئاخباراتى «3 ۋىلايەت»نى «غەربىي شىمالدىكى سوقۇر ئۇچەي» دەپ ئاتىغان ئىدى. 1948 - يىلى باھاردا تاشقى

موگۇلىيە ئارمىيىسى دولەت چېگرىسىز ئىچىدە قۇرۇلغان بىر تەكشۈرۈپ كۆزىتىش گۇرۇپپىسىغا يوشۇرۇن ھۇجۇم قىلىپ، خا- دىملىرىنىمزدىن 7 نەپەرنى ئېتىپ ئولتۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىر- تىنىمسىز چېگرا مۇداپىە لىنىيىسى، ھوكۇمەت دائىرىلىرىنى قايە- غۇغا سالدى. ۋە دەققەتنى قوزغىدى. ھەقىقەتكە ئوتۇش ئالدى- دا ئاشۇنداق ئەنسىزلىك ۋە قىيىنچىلىق ئازاۋىدا تۇرغان شىنجاڭ ۋەزىيىتى، خۇددى پىلتىگە ئوت تۇتاشتۇرۇلغان پوچاڭ- زىدەك، تاراسلاپ ئېتىلىش خەۋپىدە تۇراتتى. بۇ «يۇگەنسىز ئات» قا، جياڭ جيېشىنىڭ كۆچى يەتمىدى. ھوكۇمرانلارمۇ باشقۇرۇش چارىسىنى تاپالماي قالغان ئىدى.

(2)

شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسى يۈز مىڭ ئەتراپىدا ئىدى. بىر مىليون 960 مىڭ كۇۋادىرات كىلومېتىر كېلىدىغان پايانسىز زېمىنىمىزغە تارقالغان چەكلىك سانىدىكى ھەربىي كۈچ، يىپايان قۇملۇقلار بىلەن ئايرىلغان بوستانلىقلاردا باش قۇيرۇقلىرى ئۇز ئارا تۇتاشمايتتى. بۇ قوشۇنلار ئىچىدە جياڭجيېشى، خۇزۇڭنەنلەرنىڭ يىراقتىن كونتۇرۇل قىلىدىغان "قەۋىلىرى"، مابۇفاڭنىڭ بۇيرۇغىنى ئاڭلايدىغان «قېرىنداش ئەسكەر»لىرى، شىڭشىسەيدىن قالغان كونا قوشۇنلار بارئىدى. يەنە ئامېرىكا، جياڭجيېشى تەرىپىدىن قوراللاندۇرۇلغان ئوس- مانلىق قوراللىق قوشۇنىمۇ بار ئىدى. بۇلار ھەر قايسىسى ئۇز خوجايىنلىرىغا سادىق بولۇپ، قوسغىدا ئايرىم جىنى بارئىدى. تاۋسيۇ ھەقىقەتەنمۇ ئىچىمىزدە تېپىلماس ماھىر جەڭچى ئىدى.

1948 - يىلى كۈزدىن باشلاپ، شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرى، ئۇرۇشقا تەييارلىنىش كەيپىياتىدا بولدى. ھاۋادىن ئالاقىلىشىش مەشغۇلات كۇرسى ئاچتى، ھەمدە ئوۋەت بىلەن ئەسكەر تەربىيىلەپ، زاپاس ئوفېتسېر يېتىشتۇرۇپ چىقتى. ئو- زۇق - تولۇكلەرنى غەملەپ، ئىسكىلاتلارنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلە- دى. شۇنىڭدەك باش قوماندانلىق ئاپاراتلىرىدىكى كادىرلارنى يوتكەپ، تولۇقلاپ، لەنجۇدىن ئىككى ئاپتوموبىل پولكى يوتە- كەپ تىرانسپورت كۇچىنى تولۇقلىدى. ئۇرۇشنىڭ تەييارلىق سادالىرىمۇ بىر مەزگىل خېلى داۋراڭ چىقاردى. 1949 - يىلى ئەتىيازلىغى پىچاندا ئېچىلغان يىغىننى يۇقۇرى پەللىگە يەتكەن دەپ ئېيتىشقا بولاتتى. يىغىندىن كېيىن قوشۇنلار ئادەم ۋە ئات- ئۇلاقلارنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلىدى. شەرقىي لىنىيىدە تەمىنات بېكەتلىرىنى كوپەيتتى. ئاشلىق ۋە يەم - خەشەك، ئوق - دورە- لارنى تەييارلىدى. ئومۇمى ئورۇنلاشتۇرۇش، شەرقىي لىنىيىدە جەڭگە تەييار تۇرۇش، غەربىي لىنىيىدە جەڭگە ماسلىشىش ھا- لەتتە تۇرۇش ئوبدان ئىشلەنگەن ئىدى.

ئاپرىل ئىچىدە لەنجۇ قورچاق مەمۇرى مەھكىمە سىياسى باشقارمىنىڭ باشلىغى شاڭگۇەن يەزۇ ئۇرۇمچىگە مەخپى كېلىپ ھەركەتلەندى. لىياڭكېشۇن تەيانشان دوستلۇق ساربىيىدا زە- ياپەت ئۇيۇشتۇرغاندا مەنمۇ تەكلىپ بىلەن قاتناشتىم. بۇيرۇققا بىنائەن شاڭگۇەن يەزۇغا، شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇش- قا دائىر قوللىنىشقا تېگىشلىك تەدبىرلەر توغرىسىدا دوكلات بەردىم. شاڭگۇەن گەپ ئىچىدە، لەنجۇنىڭ ھەل قىلغۇچ جەڭ

قىلىدىغان نىيىتى بارلىغىدىن بىشارەت بېرىپ، مابۇفاكنىڭ «جاننى تىكىكەندىلا ئاندىن جاننى ساقلاپ قالغىلى، خانى - ۋەيران بولغاندىلا ئاندىن مال - مۈلۈكنى ساقلاپ قالغىلى بولىدۇ»، - دېگەن كورسەتمىسىنى يەتكۈزدى. شۇنىڭدىن بىز مابۇفاك، ماچىكشياكنىڭ قورچاق ئاتلىق 1 - دېۋىزىيىسىنى خېلى كاردىن چىقارغا يوتكىمەكچى بولغانلىغىنى بىلدۇق ئەمما ئۇلارنىڭ بۇ مەقسىدى ھەر تەرەپلىمىلىك ئامىللار تۈپەيلىدىن ئەمەلگە ئاشمىدى.

شۇ ئايىنىڭ ئاخىرى نەنجىڭ ئازات قىلىندى. مايىنىڭ باشلىرىدا شىئېن جىددى مۇراجەتنامە چىقاردى. گېنېرال تاۋسيۇ ئەپەندى شاخمات پېچكىسىنى قانداق يوتكەشكە باش قاتۇرماقتا ئىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا، لياك كېشۇن ماڭا ئۇرۇش ۋەزىيىتىنى تەھلىل قىلىپ، باش ئىشتاپنىڭ مەقسىدىنى بايان قىلىش ھەمدە قىسمەن نۇقتىلاردا پېرىنسىپالىق چۈشەنچە بېرىدىغان بىر ماتېريال يېزىپ چىقىشىمنى تاپشۇردى. بۇ ھوججەت كېيىن «پىسخولوگىيىلىك ئۇرۇش لايىھىسى» سەرلەۋھىدە تارقىتىلدى. بۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

1 - جۇڭگو كوممۇنىستىنىڭ پارتىيىسىنىڭ مەقسىدى توغرىسىدىكى ھوكۇم: شەرقىي جەنۇبى دېڭىز بويلىرىنى كونتېرول قىلىپ، پىڭخەن (بېيپىڭ)، يۈەنخەن (گۇاڭدۇڭ) ۋە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكنى تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن، بىر مەزگىل ئارام ئېلىپ ئۇزۇنى بىرەر قۇر جوندەيدۇ، شىنجاڭ ھوجۇم قىلىشقا زورۇ بولغان ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم جاي ئەمەس.

2 - شىنجاڭنىڭ ئاساسىي يونۇلۇشى: ئۇرۇش تەييارلىقىنى پۈختا ئىشلەش، ئۇرۇشتىن ساقلىنىشنى كوزدە تۇتۇش، ئۇرۇش قىلماسلىق، ھەم كېلىشىم قىلماسلىقنى قولغا كەلتۈرۈش، تېنچ ۋەزىيەتنى ساقلاپ ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىنى كۈتۈش.

3 - ھەربىي جەھەتتىكى پىرىنسىپ: شەرقىي لىنىيەئۇرۇش تەييارلىغىدا ئۇرۇش، غەربىي لىنىيە ئۇرۇشتىن ساقلىنىش، جۇڭگو - موڭغۇلىيە چېگرىسىنى كۈزىتىش.

4 - ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قارشى تەدبىر: شەرقنى قامال قىلىپ، غەربنى ئېچىۋېتىش، ئېچكىرىدىكى ماددىي ئەشيالارنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى مەنىي قىلىپ، مەككار سودىگەرلەرنىڭ بازارنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىشىنى چەكلەش، ئىستېمال بۇيۇملارنى 3 ۋىلايەتكە تايىنىپ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىمپورت قىلىپ بازارنى تەڭشەش.

5 - قوشۇنلارنى قاتتىق چەكلەپ، ھەقىقى ئۇرۇش مىللى ماجرالاردىن ساقلىنىش، ئادەم ۋە ئات - ئۇلاقلارنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش، يوق ئادەم، يوق ئات - ئۇلاقلارنىڭ تەمىناتىنى يەيدىغان ئىشلارنى چەكلەش، «باندىتلارنى يوقىتىش قوللانمىسى» قاتارلىق روھى تەربىيىگە دائىر ماتېريالالارنى قەتئى توختىتىش.

6 - ئېچكىرىدىكى ئۇرۇش ئەھۋالى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى قاتتىق قامال قىلىپ، گېزىت كورمەسلىك ۋە تەشۋىق قىلماسلىق. يۇقۇرى قاتلامغا ۋەكىللىك قىلغان مىللىيزاتلارنى مۇقىملاشتۇرۇش 3 ۋىلايەتكە چېتىشلىغى بولغان سىياسى گۇمانلىق جىنايەتچىلەرنى قويۇپ بېرىش.

7 - قوشۇنلاردا دېموكراتىك كەيپىياتلارنى تەشەببۇس قىلىپ، ئوفېتسىر جەڭچىلەرنى جاپا - مۇشەققەت ۋە ھالاۋەتە تە باراۋەر قىلىش، پىتىراپ يۈرگەن تارقاق ئەسكەرلەرنى يى غۇبلىپ، قېچىپ كېتىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش.

مەزكۇر ھوججەتنى لياڭ كوزدىن كەچۈرۈپ تاۋ جىنچۇ سەنمۇجاڭ تەستىقلىغاندىن كېيىن باش ئىشتاپنىڭ نامىدا ھەر قايسى دۇنيە، بىرىگادىلارنىڭ باش ئورگانلىرىغا چۈشۈرۈلدى.

ئۇزۇن ئوتمەي، تۇيۇقسىزدىن تاۋجىنچۇنىڭ ئىستېپا بەرگەن خەۋىرىنى ئاڭلىدۇق ھەمدە تاۋ ئوزىنىڭ يوق - تاق لىرى، زېمۇ - زىننەت ۋە ئىسىل كىيىم - كېچەكلىرىنى ماشىنا بىلەن يوتكەپ بولغانلىغىنى، شۇنىڭدەك مالىيە باشقارمىسىدىن قەغەز ئاقچىسىنى پىششىق پۇلغا تېگىشىپ ئوزى ئۇرۇمچىدىن كەتمەكچى بولغانلىغىنى بىلدۇق. بۇ خىل ئەھۋالدىن ئاكا - ئۇكا تاۋلارنىڭ ھەر قايسىسى ئوز يولىغا ماڭماقچى بولغانلىغىنى، سى ياسىي كوز قاراش جەھەتتە بىرلىشەلمىگەنلىگىنى كورگىلى بولاتتى ئەمما كېيىن تاۋنىڭ يوق - تاقى قۇمۇلدىن قايتۇرۇپ كېلىنى گەنلىگىنى بىلدۇق. تاۋجىنچۇمۇ كەتمەي قالدى. كېيىنرەك مە ئۇبرۇ قاتارلىقلارنىڭ ئاشكارىلىشىغا قارىغاندا تاۋجىنچۇنىڭ كەتمەكچى بولۇشىغا شىنجاڭ ۋەزىيىتىدىن ئۇمىتسىزلەنگەنلىگى ئاساسىي سەۋەپ بولغان. نەچچە تۇمەن «قېرىنداش ئەسكەرلەر» كۇچ - قۇۋۋەت توپلىغىلى خېلى بولدى دەپ قارىغۇلارچە ئىش قىلماسلىغىمىز لازىم. شىنجاڭدىكى ئازغىنە ھەربىي كۇچ بىر پەۋ ئاغا يارىمايدۇ. پەقەت كوممۇنىستىك پارتىيىگە تەسلىم بولۇش

يولىلا قالدى دىگەن سوزلەرنى قىلغان، ھەقىقەتكە ئوتۇشنىڭ ھازىرلىغى جەريانىدا تاۋجىنچۇ سولچى تەرەپدارلارنىڭ «سەركەردىسى» بولۇپ، قانىماقتا ھەرگىز ئوزىنى تۇتۇۋالالمايدىغانلاردىن ئەمەس ئىدى.

گېنېرال تاۋسيۇ سىياسى قاينامدا بىرده لەيلەپ، بىرده چوكۇپ 10 نەچچە يىل ئوتتى. ھازىر «چېگرا مۇداپىئە ئەلچىسى» بولۇپ، ھەرتەرەپتىكى تۇسالغۇلارنىڭ ئېغىر مەسئۇلىيىتىنى زىممىسىگە ئالماقتا. ھەرئىشنىڭ ۋاقتى سائىتى كەلمەي گەچكە ھەرگىز يېنىكلىك بىلەن پوزىتسىيە بىلدۇرمەيتتى. ئىككى تاۋنىڭ ئەپلىشىپ قېلىشى، ئۇرۇشتىن ساقلىنىپ، كېلىشىم قىلىش نىۋقتىسىدىن بىرلىككە كەلگەنلىگى ئىدى.

يېچىك ۋە ماچىك شياڭلار ئۇرۇش پەرەست گۇرۇھىنىڭ غۇللوق «سەركەردىلىرى» بولۇپ، يېچىك، جياڭ جېيشى، خۇ زۇڭنەنلەر تەرىپىدىن بىراقتىن كونترول قىلىناتتى، ماچىك شياڭ بولسا، مابۇفاڭغا ئادائەقمچە سادىق ئىدى. تاۋسيۇنىڭ بۇ خىل ئوچۇقمۇ ئەمەس، توتوقمۇ ئەمەس پوزىتسىيىسى بىلەن زادىلا چىقىشالمايتتى. يې،مالارنىڭ غەربىي تاۋنى ئۇرۇش قىلىشقا مەجبۇرى ماقۇل كەلتۇرۇپ، شىڭشىكشىيادا كومپارتىيىنىڭ ھەيۋىسىنى بىر سۇندۇرۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنىش، بۇ يەردە جان بېقىش ئىمكانىيىتى بولغانلىقىنى ئۇستىگە يەنە ھىندىستانغا چېكىنىش يولىمۇ بار. 3 - جاھان ئۇرۇشىنىڭ پارتىلىشىنى كۇتۇپ، پۇرسەت كەلگەندە يەنە ھەركەت قىلىشاق بولىدۇ دىگەندىن ئىبارەت ئىدى. قاراشھەر يىغىلىشىدىن كېيىن، قور-

چاق مەركىزىي ئاخبارات ئورگىنى شىنجاڭ شوبىسىنىڭ مۇدى
رى شياۋشياۋتيەن مەن بىلەن سىياسى باشقارما 1- بولۇمىنىڭ
باشلىغى تاۋجۇچىڭ ئىككىسىگە: ماسىيەي، ئۇنىڭغا مەركىزىي
ئاخبارات ئورگىنى شىنجاڭ شوبىسىنىڭ بارلىق ئۇسكۇنىلىرىنى
جەنۇبىي شىنجاڭغا يوتكەپ، شوبە ئاخبارات ئورگىنى قۇرۇش
غانلىغىنى ماچىڭشياڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن ياردەم بېرىدىغان
لىغىنى ئېيتتى دەپ سوزلەپ بەرگەن.

ئىيۇل ئايلىرى ئىچىدە، بىز گېنېرال جاڭجۇڭبىلەن
تاۋسيۇ ئوتتۇرىسىدا تېلېگىراممۇ ئالاقىسى باشلانغان خوشە
ۋەرنى ئاڭلىدۇق. بۇنىڭ بىلەن تېچ ئازات بولۇش تەرەپدار
لىرى بىلەن ئۇرۇش تەرەپدارلىرى ئوتتۇرىسىدىكى بىردە ئو
چۇق بىردە تۇتۇق بولغان كۈرەش تەرەققى قىلىپ، ئېتىلىش
ئالدىدا تۇرغان ئوقيادەك هالەتكە كەلگەن ئىدى.

(3)

گېنېرال تاۋسيۇ بىلەن يې،ما بىرلەشمىسى ئوتتۇرىسىدە
كى يۈزمۇ - يۈز كۈرەش ئەھۋالىدىن سىرتتىكى كىشىلەر ئانچە
خەۋەردار ئەمەس. مەن پەقەتلا بىر نەچچە تارماقلارنى قىل
تۇرۇپ ئوتسەم ئېهتىمال ئومۇمى ئەھۋالنى كورۇڭالغىلى بولار
بىرىنچىسى قورچاق هەربى مەكتەپ قۇرۇلغانلىغىنى تەپ
ىكلەش مۇراسىمىدىكى بەس مۇنازىرە:

تەبرىكلەش مۇراسىمى ئالدىدا، تاۋجىنچۇ بىر قېتىم
خاتىرىلەش پائالىيىتى ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. مۇشۇنداق قا
لايىمقان پەيتتە بۇ خىل پائالىيەت ئۇرۇش تەييارلىغىغا يە

بەرگەنلىكمۇ؟ ياكى ئۇرۇش پەرەسلەرگە مەدەت بەرگەنلىكمۇ؟
بۇ هەقىقەتەنمۇ چۈشىنىكسىز ئىدى.

خاتىرە يېغىندا رەسمىيەت ئۇچۇن چېنىدېفابىر نەچە
چە ئېغىز مۇقەددىمە سوزلىگەندىن كېيىن، باش كاتىپ ليۇمىڭ
چۇن سوزگە تەكلىپ قىلىندى. ليۇ ئالدىدا مەنبەلىك ئىمارىلەر
بىلەن ئايلاندۇرۇپ ئوڭشاش قىيىن بولغان ۋەزىيەتنى مۇلاھە
زە قىلدى. ئومۇمى ۋەزىيەتنىڭ شەكىللەنگەنلىگىنى شەرھىلەپ
ئوتتى. ئاندىن ئەگىتىپ جياڭ جېيشىنىڭ ئىچكى - تاشقى ئە
ياسەتلىرىنى سۆكۈپ، هەممىسى بىزار بولۇپ روھسىزلانغانلى
غىنى سوزلىدى. ئەڭ ئاخىردا سۆڭ جۇڭشەنىڭ 3 چوڭ سيا
ستىنى سوزلەپ «خۇاڭپۇ ئىنقىلاۋىنىڭ سەمۇۋولى پەقەت سۆڭ
جۇڭشەنىڭ 3 چوڭ سياستىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشلا هەقىقى
ئىنقىلاپ بولىدۇ» دېگەننى خاتىمە سوزى قىلدى. ليۇنىڭ بۇ
سوزى ئۇرۇشتىن ساقلىنىپ مۇرەسسەلىشىشنىڭ سىگنالى ئىدى.

ليۇنىڭ گېپىى ئەمدىلا ئاخىرلىشىشىغا پولكوۋنىك شيۇكېي
سەھنىگە سەكرەپ چىقىپ، ليۇمىڭچۇننى نومۇسسىز دەپ تىللاپ،
گومىنداڭ مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى تۇرۇقلۇق،
كومپارتىيە ئۇچۇن ۋەز - نەسىھەت ئوقۇۋاتىدۇ، دەپ ئاغزىنى
بۇزدى. ئەلپازى بۇزۇلغان هالدا تىللاشتىن توختىمىدى،
چېنىدېفا نەچچە قېتىم نەسىھەت قىلسىمۇ ئامال بولمىدى. ئەڭ
ئاخىردا يەنە غالجىرلارچە ۋاقىراپ: «پەقەت دەشنەت - با
ياۋانلاردا ئۇرۇشۇپ ئولسەكلا ئاندىن خۇاڭپۇ روھى بولىدۇ»
دېدى. بۇنىڭغا ئوخشاش بىر ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئەمەلدارنىڭ

يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارنى ھاقارەتلىشى، گومىنداڭ قو-
شۇنى ئىچىدە كەم ئۇچرايتتى. كېيىن، شى يۇڭلىننىڭ ئاشكارە-
لاپ قويۇشىچە پۈرسىتى كەلگەندە ليۇمىڭچۇننى تىللاشنى يې-
چىڭ قاتارلىقلار ئورۇنلاشتۇرغان ئىكەن.

ئىككىنچى ئىش، لياڭكېشۇننىڭ قىسىملارنى كوزدىن
كەچۈرۈشى: قارا شەھەر يېغىنىدىن ئاۋال لياڭكېشۇن بۇيرۇققا
بىنائەن ئۇرۇمچىدىكى ئەتراپىدىكى قىسىملارنى كوز-
دىن كەچۈردى. يۇنىڭدىن مەقسەت قىسىمدىكى
ئوفىتسېر - جەڭچىلەرنىڭ روھى ھالىتىنى ئىگەللەش، شۇنىڭ
بىلەن بىرگە ئۇلارغا ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىپ كورسىتىپ، تەر-
تىپنى مۇقىملاشتۇرۇش ئىدى. مەن بىلەن تاۋجىڭچىڭ ئىككى-
مىزمۇ بىللە بارغان ئىدۇق. ئالدى بىلەن ماچىڭشياڭنىڭ دۇ-
زىيە ئىشتاۋىغا باردۇق. ماچىڭشياڭ تېچلىق سورۇشۇپلا ئو-
يىگە كىرىپ كەتتى. گوچۇەنلياڭ ئالدىمىزغا چىقىپ كۇتۇۋالدى
ۋە بىزنىڭ مەقسىدىمىزنى بىلگەندىن كېيىن دەرھال ئوفىتسېرلە-
رنى سوز ئاڭلاشقا توپلىدى. لياڭخېلى مەنىلىك سوز قىلدى
«ئىچكىرىدىكى ئۇرۇش گەرچە كەسكىن بولسىمۇ ئەما ھازىرچە
شىنجاڭغا تەسىر كورسىتەلمەيدۇ. يەنە بىر مەزگىل مۇقىم تۇرۇش-
قا بولىدۇ» دىدى. ئۇرۇش مەسىلىسىنى سوزلىگەندە، «تەمىناتى-
نىڭ ئۇزۇلگەنلىگى، تەمىنلەشنىڭ ئىنتايىن قىيىنلىقى بۇ ئۇ-
رۇش پايدىسىز، ئۇرۇشتىن ساقلىنىش ھەممىدىن ئەلا ئىكەن-
لىگىنى» كورسەتتى. قوشۇنلار تاربختىن بۇيان مەبچىتنى تو-
نۇپ، ئىمامنى تونۇمىغان. بىزنىڭ زىممىنى قوغداش مەسئۇلى-

يىتمىمىز بار، ئىچكى ئۇرۇشقا ئارىلاشماسلىغىمىز لازىم دىدى.
لياڭ سوزلەپ بولغاندىن كېيىن بەزى ئوفىتسېرلەر: «ئۇرۇشمە-
ساق چىقىش يولىنى ئەدىن تاپىمىز؟» دىگەندەك مەسىلىلەرنى
ئوتتۇرىغا قويۇشتى. لياڭمۇ بۇنىڭغا ئىككى بېسىلىق جاۋاپ
قايتۇردى.

يېغىن تارقالغاندىن كېيىن مەن ۋە تاۋجىڭچىڭ ئىككى-
مىز بىر نەچچە ئوفىتسېرلەر بىلەن پاراڭلاشتۇق. ئومۇمى جا-
ۋاپ: يۇقۇرى ئۇرۇش قىل دەسە ئۇرۇشمىز، بۇ بىزنىڭ ئەخ-
مىيارىمىز ئەمەس، - دىگەندىن ئىبارەت بولدى.

گوچۇەنلياڭ مېھمان قىلىۋاتقاندا، ماسىبەي دوكلات
بېرىگەندەك ئاھاڭدا، لياڭغا قاراپ: «پۈتۈن دۇنيادىكى ئو-
فىتسېر - جەڭچىلەرنىڭ روھى كەيپىياتى ئۇستۇن، يۇقۇرى-
دىن - تۇۋەنگىچە ما بۇفاڭنىڭ «جاننى تىككەندىلا ئاندىن
جاننى ساقلىغىلى بولىدۇ» دىگەن بۇيرۇقنى ھەمايە قىلىدۇ.
ئازاتلىق ئارمىيە خۇزۇگۈنەننىڭ بىرەر پولكىنى يەپ تاشلىشى
مۇمكىن، لېكىن ما جەمەتىنىڭ بىرەر روتىسىغا چېقىلىدىكەن،
قېيىن ئەھۋالدا قالىدۇ»، - دىدى. گوچۇەنلياڭ ناھايىتى ئۇھ
تارتقان ھالدا: «سوقۇشلى دىسەك، شارائىت ناچار، دەسمايە
ئاز، ئۇرۇشمايلى دىسەك، كوڭلىمىز ئۇنمايدۇ»، - دىدى. بىز
مېڭىشنىڭ ئالدىدا ماسىبەي سوزلەپ: «ما جەمەتىنىڭ قوشۇنە-
لىرىنى تەسلىم بولۇشقا كوندۇرۇش ناھايىتمۇ قىيىن ئىش»، - دىدى.
ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققانلىرى ماچىڭشياڭنىڭ پوزىتسىيىسى ئىدى.

ئىككىنچى كۈنى، بىز لوشۇرپىنىڭ بىرىگادىسىغا

بارغىنىمىزدا لوشۇرىنىڭ مەھمۇتى بولغاچقا قوبۇل قىلىمىدى. سىياسى بولۇم مۇدىرى ماشياۋيۇگە بىر-بىر سوھبەت يېغىپ ئۇيۇشتۇرماقچى ئىكەنلىگىمىزنى ئېيتقاندا گەرچە رەت قىلمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئاران دېگەندە 20 دىن كوپرەك ئادەم يىغىلدى. كوپىنچىسى سىياسى خادىملار ئىدى. يىغىندا بەزىلەر لوشۇرىنىڭ كوپچىلىككە «مەن ئەركىنلىكنى تاللىۋالدىم» (كىرووچىنكو) دەپ چۈشەندۈرگەنلىكى توغرىسىدا گەپ قىلىپ، ئۇنداق قىلغانلىقىنى ئىنكاس قىلدى.

ئۇچىنچى ئىش: چىڭچەنلىڭ ھەقمەقتىكە ئوتۇش ئىنكاس قىلدۇرۇشنى پىلانلاپتۇ؟. ئۇچىنچىسى: مۇھەممەت ئىمىن ھەزرەت چوماقچىلار بازىسى قۇرغىلى خوتەنگە كېتىپتۇ، سېنتەبىر ئېچىدە، يەكەندىكى خوڭ يادۇڭ ئەسكىرىنى باشلاپ، تاڭ جىگرەن بىلەن ئېلىشقانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرمۇ تارقالدى. بولۇپمۇ لەنجۇدىكى قورچاق مەمۇرى مەھكىمىدىكى بىر تۈركۈم ئىشچىيونلار ۋە چوڭ - كىچىك ھەربىي - مەمۇرى باشلىقلار لەنجۇدىن شىنجاڭغا چېكىنىپ چىقىپ، يول بويى قۇتراتقۇلۇق قىلىپ، ئەسكەرلەرنىڭ ئىنتىزامىنى بۇزۇپ، كىشىلەرنى ئەنسىزلىككە چۈشۈرگەن ئىدى. كەچ كىرگەندە ھەممە يەردە مىلتىق ئاۋازى ۋە ئولاڭچىلىق پەيدا بولاتتى. جەمىيەت پۈتۈنلەي قالايمىقانچىلىق ئىچىدە قالغان ئىدى. تاۋسىيۇ رىياسەتچىلىك قىلغان قاراشھەر يىغىنى شۇ ۋاقىتتا كىشىلەرنى بەكمۇ قىزىقتۇرغان ئىدى. يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ ئاشكارىلىشىچە تاۋسىيۇ يىغىندا، ئۇرۇشامدۇق ياكى ئۇرۇشماسلىق توغرىسىدا ئۇرۇشماقچى؟ - دېگەن مەسىلىلەرنى مۇزاكىرىگە قويغان. تاۋ ئۇ ئىككى مىڭ ئۆزۈنى ھەرقايسى جايدىن كەلگەن

ئاجايىپ گۈزەل پەسىل بولاتتى. ئەمما 1949 - يىلنىڭ ئاۋغۇست ئېيىدا، كىشىلەر قورقۇنچ ۋە ئەندىشە ئىچىدە ھەر كۈننى خۇددى بىر يىلدەك ئوتكۈزۈشكە توغرا كەلدى. شۇ چاغدىكى ئۇرۇمچى، كەرىزسىكە ۋە پىتنە - پاساتقا تولۇپ كەتكەن ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدە مۇنداق 3 خەۋەر تارقالدى. ھەرسى لوشۇرىنىڭ مەلۇم پولكى تاۋسىيۇنىڭ ئويىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپتۇ. ئىككىنچىسى، يېڭى مالار تاۋسىيۇنى مەجبۇرلاپ، شەرق ۋە شىمالىي شىنجاڭلاردىكى قىسىملارنى باش ئەگمىگە چېكىنىپ، مۇداپىە كورۇشكە بۇيرۇق

(4)

ئاۋغۇست ئايلىرى سەددىچىنىڭ شىمالىدىكى جايلارا گۈل چىچەكلەر باراقسانلاشقان، كۈن نۇرى جەۋلان قىلىدىغا

باشلمقلارنىڭ مۇلاھىزە قىلىشىغا تاپشۇرغاندىن كېيىن ئۆزى كەلدىكى: لەنجۇ ئازات قىلىندى. ئارمىيە چېگىخەيگە قەستاپ يېغىنىنىڭ سىرتىدا ئايرىم كىشىلەر بىلەن مەخپى سوھبەت ئۆتكەردى. زاۋاللىق يۇزلەندى، ئىككىنچىسى گېنىرال جاڭجۇڭ كۆزگەن. يالغۇز جاۋشىگۇاڭ بىلەن ئىككى كىچە سۆزلەشكەن ئوتتۇرىغا چىقىپ ئارىلىشىپ، مۇرەسسە قىلىش ۋەزىيىتى مۇ- بۇ قېتىمقى يىغىن تېچىلىق ۋە ئۇرۇش تەرەپدارلىرىنىڭ چېگرا قىملاشتى. يېچىك ئولۇم ئالدىدا جاھىللىق بىلەن قارشىلىق رىسى ئېنىق ئاجراغاندىن باشقا ھېچقانداق نەتىجە چىقمىغاركورسەتمەكچى بولدى. شاۋشياۋتىيەننىڭ ئېيتقىنچە، خۇزۇگنەن ئەھۋالدا ئاخىرلاشتى. جەنۇبىي شەنشىدىن غەربىي سىچۇەنگە چېكىنگەندىن كېيىن، تاۋ-

قارا شەھەر يىغىلىدىن كېيىن، تاۋنىڭ ئويىدە ئىككىنچى سىيۇنى جەنۇبىي شىنجاڭغا ئېلىپ كېتىپ، كوممۇنىستلارغا قار- «ئۇرۇش مەيدانى» ئېچىلدى. ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرىدىن سېنتەبىر شى بازا قۇرۇشقا تېلېگرام ئەۋەتكەن. كېيىن ماچىڭشياڭ ھىنە- نىڭ ئوتتۇرىلىرىغچە، ھەر كۈنى كەچتە، تاۋنىڭ ئويى كېچىچە دىستانغا قېچىشنى قارار قىلغاندا يېچىكنىڭمۇ ئامالى قالمىدى. يورۇق تۇراتتى. ئوينىڭ سىرتىدا 8 دانە برونىۋكتىن تەشـ ماچىڭشياڭ مېڭىشتىن ئاۋال، ئاساسلىق ھەربى ياشلىق- كىسل قىلىنغان مۇھاسىرە چەمبىرىگى، مۇھاپىزەتچى باتالىيونلارنى توپلاپ «قۇرئان تۇتۇپ، قەسەم ئىچىش»نى ئۇيۇشتۇ- دىكى بىر پىلىموت روتمىسى، يې، ما ئىشتىلىرىنىڭ تامدىرۇپ، ما قوشۇنغا ھەقتەكە ئوتكەندىن كېيىن بولغۇسى بىر سەكرەپ ئوتۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا تەييار تۇراتتى. شۇنداقسمم توپىلاڭنىڭ ئۇرۇغنى چاچتى. يې، مالار ئىلگىرى - كې- بىلەن بىر ۋاقىتتا، لياڭكېشۇن بۇيرۇققا بىنائەن — مانى ئويمن بولۇپ، ئۇرۇمچىدىن يولغا چىقىپ كەتتى. تاۋسيۇ، بۇر- زىگە تارتىپ، يېگە ئاسىلىق قىلدۇرۇش بىلەن، يې، ما بىرھان شەھىدىلەر، 25 - سېنتەبىر تېلېگرامما ئارقىلىق ھەقتەتـ لەشمىسىنى پارچىلىماقچى بولدى. تاۋسيۇ ۋە بۇرھانشەھىدىلەر كە ئوتتى.

بۇغدا كولىدە دەم ئېلىش نامى بىلەن، مەخپى مەسلـ
ھەتلەشتى. زېڭچېڭۇ، جاڭجۇڭنىڭ ئالاقىچىسى سۇپىتى بە
لەن، ھاياتنىڭ خەتەرلىگىگە قارىماي، ئۇرۇمچىگە كەلدى
ھەمدە يې، مالارنى يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن، تېلېگرام
يوللاپ، ھەقتەتكە ئوتۇشنى قارار قىلدى.

كوپ تەرەپلىمە نەسىھەتلەر ئارقىسىدا، ماچىڭشياڭ ئۇرۇ
چىدىن كېتىش قارارىغا كەلدى. ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ قارار

خېشنىڭ تېچ ئازات بولۇشى ۋە يۇيمن نېفت كانىنى ساقلاپ قېلىشقا دائىر ئەسلىمىلەر

تاڭ زۇتەن

خېشى كاربىدورى خۇاڭخېنىڭ غەربى، چىڭخەينىڭ شىما
لىغا جايلاشقان بولۇپ، شەرق تەرىپىدە گولاڭ، غەرپ تەرە
پى شىڭشىڭشىياغىچە تەخمىنەن مىڭ كىلومېتىرىدەك تار، ئۇزۇ
جاي بولغاچقا «خېشى كاربىدورى» دەپ ئاتالغان. خەن ۋۇدى
دەۋرلىرىدىن تارتىپ ۋۇۋاي، جاڭيە، جۇچۈەن، دۇڭخاڭ
دىن ئىبارەت 4 بەگلىك قۇرۇپ ھونلارنىڭ تاجاۋۇزىدىن مۇ
داپىە كورگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن خېشى كاربىدورى بۇرۇنىدىن
تارتىپلا شىنجاڭغا قاتنايدىغان مۇھىم يول بولۇپ، تاربىختىكى
ھوكۈمران سىنىپلار تالمىشىپ كەلگەن ئىستراتېگىيىلىك مۇھىم
جاي. 1938 - يىلى يۇيمن نېفت كانى ئېچىلغاندىن كېيىن خې
شى كاربىدورى، دولەت مۇداپىەسى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە تې
خىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى. ياپون باسقۇنچىلىرى
قارشى ئۇرۇشنىڭ ئوتتۇرا مەزگىللىرىدە ياپون قاراقچىلىرى
بىر تۈركۈم ئىشىنىمونلارنى ئايرۇپىلان بىلەن ئىچكى موڭغۇل
نىڭ ئېچىناخوشۇندىكى ئېرلىرى دەريا سى ئەتراپىغا تاشلاپ

ھەركەتلەندۇردى. ئۇلار سۇيىۋەتنى ئىگەللىگەندىن كېيىن، ئې
چىناخوشۇن ئارقىلىق خېشىغا كىرىپ ماي كانىنى ئىگەللىمەكچى
ھەمدە شىنجاڭغا كوز تاشلاپ، بىزنىڭ چوڭ ئارقا سەپچىمىزنى
قالايمىقان قىلماقچى بولدى. بۇ ئىشىنىمونلار ۋاقتىدا يوقىتىل
غانلىقتىن ئۇلارنىڭ سۇيىقەستى ئەمەلگە ئاشمىدى. ئۇزۇن ئوت
مەي قورچاق مەركىزىي ھوكۈمەت گۇڭچەندا ئىغا قارشى 2 - قې
تىملىق دولقۇن قوزغىدى. شۇ چاغدا 1942 - يىلى گارنىزون
ئىشتاۋى قۇرۇلدى. دەسلەپتە ۋۇۋىدا قۇرۇلۇپ، كېيىن جۇچۇەنگە
يوتكەلدى. باش قوماندانى دەسلىۋىدە لى تېجۇن ئىدى.
ئۇنىڭ ئورنىغا گېنېرال تاۋسىيۇ كەلدى. گارنىزونغا قاراشلىق
3 - جىتۇەنجۇن (ئارمىيە) ۋە يەرلىك پولكلار بار بولۇپ،
ئىچكى موڭغۇلنىڭ ئېچىناخوشۇننى باشقۇراتتى. بۇئارمىيىنىڭ
دەسلەپكى باش قوماندانى لىجيەن ئىدى. كېيىن ئۇنىڭ ئور
نىغا گېنېرال جاۋشۇشەن كەلدى. ئۇزۇن ئوتمەي بۇ جىتۇەنجۇن
(ئارمىيە) تارقىتىۋېتىلدى. ئۇنىڭ تەركىۋىدىكى يىڭدېلىيا ئې
نىڭ 42 - كورپۇسى جۇشىكۇەننىڭ 91 - كورپۇسى، يەنمىڭنىڭ
7 - دىۋىزىيىسى، يېچىڭنىڭ 58 - دىۋىزىيىسى، تەنفۇلنىڭ
10 - دىۋىزىيىسى، شۇيروچىڭنىڭ 18 - ئاربىلاشما بىرىگادىسى
قاتارلىق ئاساسىي كۈچلەر، جۇچۇەن، جاڭيې، ۋۇۋاي
تەرەپلەرنى قوغداشقا، بىر قىسىملىرى ھەرقايسى
ناھىيىلەرگە ۋە يۇيمن نېفت كانىغا شۇنىڭدەك شىمالدا
موڭغۇلىيە چېگرىسى مايىنىڭ شەندىكى گۇڭپۇ بۇلىغى، ئېچىنا
خوشۇندىكى ئېرلى دەريا سى ئەتراپلىرىغىچە جايلاشتۇرۇلدى.

نامىدا دولەت مۇداپىەسىنى كۈچەيتىش ۋە ماي كانىنى قوغداش
بولسىمۇ، ئەملىيەتتە شەرقىي بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ
سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومپارتىيەگە قارشى تۇرۇش ھەمدە جۇڭگو
كومۇنىستلىرىنىڭ ماي كانىدىكى ئىشچىلارغا رەھبەرلىك قىلىپ
ئىنقىلاۋىي ھەرىكەت ئېلىپ بېرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ۋە چېگرا
دىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى باستۇرۇپ، قانلىق ھوكۇمرانلىق
يۈرگۈزۈشتىن ئىبارەت ئىدى. 2 - جاھان ئۇرۇشى باشلىنىپ
1941 - يىلى نۇيابىردا، نېمىس فاشىستلىرى موسكۋاغا ھۇجۇم
قىلغاندا شەرقىي 1942 - يىلى چېگىتىنچىيۇ، مىڭزېمىن
قاتارلىق يولداشلارنى ئولتۇرۇپ، كومۇنىزىمغا قارشى چىقتى.
شۇنىڭ بىلەن قورچاق مەركەزمۇ، 1943 - يىلدىن باشلاپ
خېشىدىكى ئەسكىرىي كۈچنى تەدرىجى شىنجاڭغا يوتكەپ كىرىپ
جۇڭگو كومپارتىيەسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى
مۇناسىۋەتنى ئۆزۈپ تاشلاشنى قەستلىدى. شۇندىن باشلاپ
خېشى بىلەن شىنجاڭ مۇداپىەدىكى چوڭ
قاراشلىق قوشۇنلىرىنى كەينى - كەينىدىن يوتكەپ، ئوزۇنىڭ
ئاتالمىش غەربىي شىمالنى بىرلەشتۈرۈش ۋە چوڭ ئارقا سەپنى
مۇستەھكەملەشتىن ئىبارەت خام خىيالىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا
ئۇرۇندى. چېڭ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرىدىن، ياپون باسقۇنچى
لىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە خېشى رايونى كوپنى
چە مال جەمەتى قوشۇنلىرىنىڭ ئىگىدارچىلىغىدا ئېزىلدى ۋە
ئېكسپىلاتاتسىيەگە ئۇچرىدى. قورچاق خېشى گارنىزون ئىشتاۋ
قۇرۇلغان بولسىمۇ، بۇ، پەقەت زالىم بىلەن زالىمنى ئالماشتۇ

رۇشتىنلا ئىبارەت ئىدى، خالاس. ئاز سانلىق مىللەتلەرنى
ئېزىش ئۈچۈن، ئېچىنا خوشۇنىغا ئەسكەر ئەۋەتىپ مۇداپىە ۋە
ھەربىي ژالى مەھكىمىسى قۇرغاندىن باشقا، يەنە بۇ قوشۇنغا
ھەربىي ۋەكىللەرنى كوپلەپ ئەۋەتىپ، خاقانلىق تەشكىللەپ،
چىلەنشەندىكى موڭغۇل، تىبەت، قازاق قاتارلىق مىللەتلەرنى
ئىنتايىن دەھشەتلىك ئەزدى. قىزىل ئارمىيە 4 - يونۈلۈش
ئارمىيىدىن قېچىقالغان كىشىلەرنى ھەر خىل بانىلار بىلەن خالى
غان ۋاقىتتا ئاختۇرۇپ پاراكەندە قىلدى. قورچاق يەرلىك ھو
كۈمەتنىڭ ئالۋاڭ - ياساقلىرىغا ۋە قوشۇن چىقىرىش ئىشلىرىغا
ياردەملىشىش بانىسى بىلەن ھەر تەرەپلىمە قاقتى - سوقتى قىلىپ
پايدا ئالدى. شۇ سەۋەپتىن قازاق قەيسەرلىرى كوكرەك كېرىپ
قارشىلىق كورسەتتى. 1943 - يىلى قانلىق باستۇرۇش ئۇسۇلى
بىلەن ئۇلارنىڭ قارشىلىغىنى باستى. ماي كانىدىكى ئىشچىلار
ھەركىتىنى باستۇرۇش ئەھۋالىغا كەلسەك بۇنىمۇ يېزىپ تۈگەتە
كىلى بولمايدۇ. بۇنىڭ ئىچىدىكى چوڭراق بىر مەسىلە شۇكى
1949 - يىلى ئەتىيازدا ماي كانىدىكى ئىشچىلار ئۇزۇندىن بۇ
يان ئېكسپىلاتاتسىيەگە ئۇچراپ، تۇرمۇشتا قىيىنچىلىق بولغانە
لىقتىن كان ئىدارىسىغا قېچىقالغان مائاش پۇللىرىنى بېرىش
توغرىسىدا بىر قانچە قېتىم تەلەپ قويدى. قورچاق كان ئىدا
رىسى ئىشچىلارنىڭ مۇڭاپىق تەلەپلىرىنى ماقۇل كورمەستىن،
ئەكسىچە قاتتىق تەھدىت سالدى ۋە ئېيىپلىدى. نەتىجىدە ئام
مىنىڭ غەزىۋى قوزغىلىپ، قورچاق جىڭلىنى ئۇرۇپ ياردار
قىلدى. مەزكۇر كان ئىدارىسى، ئىشچىلار پىلانلىق «توپىلاڭ

قىلدى» دەپ قورچاق گارنىزون باش ئىشتاۋىنىڭ ئەسكەر
ئەۋەتىپ باستۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. شۇ چاغدا قورچاق باش
قوماندان لى‌تېجۇن ۋەزىپىسىدىن ئايرىلغان ئىدى. مەن سەن
مۇجاكىلىققا، قوشۇمچە قىلىپ بۇ ۋەزىپىنى ئۈستۈمگە ئالدىم.
ئۇ چاغدا شەرقىي گەنسۇدىكى ئۇرۇش جەددى ئىدى. ۋەقەنىڭ
كېڭىيىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ۋاقىتلىق تەدبىر قوللىنىپ
ئادەم ئەۋەتىپ بىر تەرەپ قىلدىم. بىر نەچچە ئادەمنى باش
جىنايەتچى دەپ بىر نەچچە ئايدىن قامىاپ قويۇپبەردىم.

1949 - يىلى ياز، قورچاق مۇۋەققەت غەربىي شىمال
ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى مابۇفاڭ
خېشىدىكى قوشۇنلارنىڭ كوپ قىسمىنى ئېلىپ جاۋ
تېيەنشۇي ئەتراپىلىرىغا يوتكەپ، ئارمىيىمىزنىڭ
چوڭ غەربىي - شىمالنى ئازات قىلىشىنى توسماقچى بولدى.
شەرقىي گەنسۇ ئۇرۇشىدا پۈتۈنلەي تارمار بولغان ئەسكەر
لەر لەنجۇ ئەتراپىغا چېكىنىپ كېلىپ رەتكە سېلىنماقتا ئىدى
شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا غەربىي شىمالنىڭ ھەربىي ۋە مەمۇ
ري باشلىغى، قوشۇمچە سەنمۇجاڭ لیۇدىن تېلېفوندا ماڭا
«شىنجاڭ قوشۇنلىرى شەرقە يوتكەلمەكچى، مۇبادا لەنجۇ قول
دىن كەتسە خېشىغا چېكىنىپ شىنجاڭنى ئارقاسەپ قىلىش كې
رەك. ۋۇساۋلىڭ، گاۋتەي قاتارلىق جايلاردا قاتمۇ - قات مۇ
داپىە ئۇرۇنلاشتۇرۇش، جۇچۇەن ۋە جيايۇيگۇەندىكى ئايرۇ
دۇرۇملارنىڭ مۇداپىەسىنى ۋە ئۇچۇش نوۋىتىنى كۈچلەندۈ
رۈش لازىم دىدى. ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، لەنج

ئازات بولدى. خېشىدا چوچۇش پەيدا بولدى. مابۇفاڭغا قا
راشلىق قوشۇنلارنىڭ قالدۇقلىرى چېگىنىدىكى كونا ئۇۋىسىغا
چېكىنىپ قوغدانغاندىن باشقا، قورچاق ھەربى - مەمۇرى مەھ
كىمىسى ۋە گەنسۇ ئولكىلىك ھوكۇمەت ۋە قورچاق مەركەزنىڭ
ھەرقايسى ئورگانلىرىدىكى قوشۇنلار، ئىلگىر - كېيىن بولۇپ
خېشىدىكى جاڭيې، جيۇچۇەن قاتارلىق جايلارغا قېچىپ كەل
دى. تەرتىپ قالايمىقانلاشتى. بۇ چاغدا، گېنىرال تاۋسيۇ
قورچاق غەربىي شىمال ھەربى - مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇئا
ۋىن باشلىغى، قوشۇمچە شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى
ئىدى. ئىيۇندىن باشلاپ، يەنە قوشۇمچە خېشى گارنىزون قو
ماندانلىغىغا تەيىنلىنىپ، پۈتۈن كۈچ بىلەن شىنجاڭغا رېياسەت
چىلىك قىلىپ، ھەقمەتكە ئۇتۇشكە ھازىرلىنىۋاتاتتى. مەن يە
نىلا سەنمۇجاڭ ۋە مۇۋەققەت خېشى گارنىزونىنىڭ خىزمىتىنى
ئوتەيتتىم. سېنتەبىرنىڭ باشلىرىدىكى جەددى ۋەزىيەت قوشۇن
لاردىكى ئەسكەرى كۈچ يەتمەسلىكى ئەھۋال ئىنتايىن
مۇرەككەپلەشكەنلىكتىن، ھەرقانداق پوزىتسىيىنى ئاشكارىلاش
تەس ئىدى. ئەمما گارنىزون قوماندانلىغىدىن ئىبارەت مۇھىم
ۋەزىپىنى ئوتەۋاتقان بىر ھەربى خادىمنىڭ ئارمىيە، خەلق قە
يىنچىلىققا دۇچ كەلگەندە كارى بولماي تۇرۇۋاتقانلىغىنى
ھىس قىلدىمدە بىئارام بولدۇم. بىر قىسىم ئەسكىرى كۈچنى
تۇتۇۋ تۇرغان ئەھۋالدا باشقىچە چىقىش يولىنى تېپىشقىمۇ
مۇمكىن بولاتتى دەپ ھەربى كۈچنى ئاستا - ئاستا جيۇچۇەن،
يۈيمىن ۋە ئەنشى تاشيول بويلىرىغا توپلاپ، شىنجاڭدىكى

قوشۇنلار بىلەن ئۇزۇنغا مۇسابىقە، ھايات - ماماتتا بىرگە بولۇپ، ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىنى كۈتمەكچى بولدۇم.

شۇ چاغدىكى قورچاق 8 - تەمىنات رايونىنىڭ قوماندانى زىكجىڭۇ، قورچاق شىنجاڭ گارنىزون ئىشتاۋىنىڭ سەنمۇجاڭى تاۋجىنچۇ، قورچاق غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى پىكمىڭدىڭلارنىڭ ھەممىسى گېنېرال تاۋسيۇنىڭ ئۇزۇن يىللىق كۈنا سەپداشلىرى ئىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە زىكجىڭۇ، تاۋجىنچۇلار خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن مۇناسىۋەت قىلغان. ئازاتلىق ئۇرۇش باشلانغاندا ئۇلار غەربىي شىمالغا كېلىپ، قورچاق ۋەزىپىلەرگە تەيىنلىنىپ گېنېرال تاۋسيۇنىڭ ھەقمەتكە ئوتۇش ھازىرلىغىغا يېقىندىن ياردەمدە بولدى. ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ 1 - بىڭتۇەنى شىنگىنى ئىشغال قىلىپ، چىلىيەنشەن تاغلىرىنى ھالقىپ خېشى مىڭلوغا كىردى. سىنتەبىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، جاڭيىنى ئىشغال قىلغاندا زىكجىڭۇ گېنېرال تاۋسيۇنىڭ بۇيرۇغى بىلەن لەنجۇغا كېلىپ، ئازاتلىق ئارمىيىسىزنىڭ بىرىنچى دالا ئۇرۇش ئارمىيىسى بىلەن شىنجاڭ ۋە خېشىنىڭ ھەقمەتكە ئوتۇش ئىشلىرى ھەققىدە سوھبەت ئوتكۇزدى. قوماندان ۋاڭجېك زىكجىڭۇ بىلەن جاڭيى ئارقىلىق لەنجۇغا كەلگەندىن كېيىن بىزنىڭ 2 - كورپۇس 5 - دىۋىزىيىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى لىيۇجىڭشىنى ئەۋەتتى. ئۇ جۇچۇەنگە كېلىپ، پىكمىڭدىڭ ماۋجېشىك ۋە مەن قاتارلىقلار بىلەن كورۇشۇپ، پارتىيە مەر-

كەزىي ۋە ماۋجۇشىنىڭ يولىورۇقلىرىنى يەتكۈزدى. يۈيمەن مايكانىنىڭ بىخەتەرلىگىنى قوغداشنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتى ۋە باشقا ھەقمەتكە ئوتۇش ئىشلىرى توغرىسىدا سۆزلىدى. ئۇنىڭ سۆزلىرى ماڭا ئىلھام بولدى ۋە چوڭ تەسىر كۆرسەتتى. مەنمۇ بىرلىكتە ھەقمەتكە ئوتۇش قارارىغا كەلدىم. ماۋجېشىك بىلەن لىيۇجىڭشى كېچىلەپ چىڭشۇيگە كېلىپ، ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئالدىنقى قىسمى 5 - دىۋىزىيە بىلەن ئۇچراشتى ۋە قورچاق 8-تەمىنات رايونى 24 - سىنتەبىر چىڭشۇيگە ماشىنا ئەۋەتىپ ئارمىيىسىزنى غەرپكە توشۇشنى تەختام قىلدى، 25 - چىسلا، گېنېرال تاۋسيۇ باش بولۇپ ئىمزا قويۇپ، تېلېگىراممايوللاپ ھەقمەتكە ئوتتى، 25 - چىسلا ئازاتلىق ئارمىيىسىز رەسمى جيۇچۇەنگە يېتىپ كەلدى. خەلقلەر يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ قارشى ئالدى. كەيپىيات ئاجايىپ قىزغىن بولدى. پۇتبۇن خېشى ئازاتلىققا ئېرىشىپ، ھەرقايسى جايلاردىكى ئىنقىلاۋىي تەرتىپ ئارقا - ئارقىدىن ئورنىغا كەلدى.

ئازات بولۇش ھارپىسىدا، ئەھۋال ئىنتايىن قالايمىقان، زىددىيەت تۇلا ئىدى. مەسىلەن؛ قورچاق مۇئاۋىن قوماندان لىيۇرېن، جاڭيېگە چېكىنگەندە بىرتەرەپتىن گولاڭدا تەربىيىلەنمۇاتقان قورچاق 231 - بىرىگادا ۋە باشقا چېكىنىپ قېچىقالغان قوشۇنلارنى گاۋتەيگەيوتكەپ مۇداپىەئورۇنلاشتۇرۇپ، ئاكوپ كولىدى ھەمدە ماڭا، بارلىق قوشۇنلارنى گاۋتەيگە يوتكەپ، مۇداپىەنى كۈچەيتىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىپ، ئەڭ ئاخىرقى جان تالىشىشقا تەييارلاندى. مەن ئەمەلىي كۈچلەرنى ساقلاپ

قىلىش ئۇچۇن، تاۋنىڭ تەستىقى بىلەن، رەت قىلىۋەتتىم. يەنە بىر تەرەپتىن ليۇربىڭ ئوزى جاكىپىدىن كېچىسى جۇچۇەنگە قەچىپ كېلىۋېتىپ ماشىنىسى ئاغدۇرۇلۇپ يارىدار بولۇپ، 22 - چىسلا تاڭ سەھەردە چۈشكىنىگە قېچىپ كەتتى. قورچاق ئوفىتسېر جەڭچىلەر ۋەزىيەتكە قارىتا تېخىمۇ دەككە - دۈككىدە بولۇپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى هوكۇمرانلىرىغا نىسبەتەن بارغانسېرى نەپرىتى ئورلىدى، مەن پۈرسەتنىڭ پىشىپ يېتىلگەنلىگىنى كۆرۈپ، شۇ كۈنى كەچتە پىكىر مىڭدىڭ بىلەن هەر قايسى كورپۇس، دىۋىزىيە مەسئۇللىرىنى يىغىپ، هەقمەقتكە ئوتۇش توغرىلىق مۇزاكىرىلەشتۇق ھەمدە مەركەزنىڭ سىياسەتلىرىنى ۋە قوماندان ۋاڭ جىڭنىڭ يولىيورۇقلىرىنى يەتكۈزدۇق. شۇ چاغدا كۇپىنچە ئادەملەر هايجانلاندى. ئەمما ئايرىم كىشىلەر قاتمۇ - قات غەمگە چوكتى. هەقمەتنى ۋە ئومۇمى ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسىنى چۈشەندۈرۈش ئارقىلىق پىكىرده بىرلىككە كېلىپ، هەقمەتكە ئوتۇش قارار قىلىندى. ئەمما زاۋالىققا يۈز تۇتقان بولسىمۇ جاھىللىق قىلىپ جياڭ خاندانلىقى بىلەن ئىلاھىنىڭ دەرگاھىغا بېرىشنى خالايدىغانلار يەنىلا بار ئىدى. 23 - چىسلا قورچاق 91 - كورپۇس كوماندىرى خۇاڭزوشۇن، هەقمەتكە ئوتۇشكە قارشىلىق كورسىتىپ، غەرپكە قاچقان ۋاقتىدا ئىسكىلات نىڭ ئىشىگىنى ئېچىۋېتىپ پۈخرالارنى ئوزى كىرىپ هەرخىل مالىلارنى ئېلىشقا قۇتراتتىپ، ئاقىۋەت ئوت ئاپىتى كەلتۈرۈپ چىقاردى. شۇنىڭدەك جۇچۇەن ۋالىسى ۋاڭۋېيۇك، بۇرۇن مەن بىلەن بىللە هەركەت قىلىدىغانلىغىنى ئېيتقان ئىدى. لې

كىن ئۇ ئوت كەتكەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، قورچاق ئولكىسىنىڭ مۇۋەققەت رەئىسى دىگ ۋە هەرقايسى نازىرلار بىلەن بىرلىشىپ غەرپكە قاچتى. شۇ ۋاقىت قاش قارايغان مەزگىل بولۇپ، پولك قاراۋۇللىرى تەرە - پەرەگ بولۇپ، تەرتىپ ئىنتايىن مالىماتاگ ئىدى. يەنە دەل مۇشۇ ۋاقىتتا، شەھەر سىرتىدىمۇ مەغلۇپ بولغان ئەسكەرلەرنىڭ پاراكەندىچىلىگى ۋە ئوت ئاپەتلىرى يۇز بەرگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ماي رايونى بەلەن تېلېفون ئۇزۇلۇپ قالغاچقا، ماي رايونى، بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى دەپ هىساپلاپ ئىنتايىن تەشۋىشلەندۇق. كېيىن ئەسكەر چىقىرىپ ئوت ئاپەتلىرىنى بىر بىرلەپ ئوچۇرۇپ، ئېھتىياتچانلىق كۇچەيتىلدى ھەمدە تېلېفون ئۇلىنىپ، تەرتىپ ئەسلىگە كەلدى. ماي كانىنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك، ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىر ئىدى. لېۋجىنشى بىلەن كورۇشكەندە ئۇ «جياڭجېيشى خېشىنى ساقلاپ قالالمايدىغان شارائىتتا يۈيمىن ماي كانىنى ۋەيران قىلىۋېتىش پىلانى بار»لىغىنى ئاڭلىغانلىغىنى ئېيتتى. شۇڭا بۇزغۇنچىلىق هەركەتلىرىنى توساش ئۈچۈن، مەن تېلېفون ئارقىلىق، ماي رايونىدا ئورۇشلۇق زېنىت توپ روتىسىنىڭ كوماندىرىغا، قايسى تەرەپنىڭ ئايرۇپلانى بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، ماي رايونىنىڭ هاۋا تەۋەلىگىگە ئۇچۇپ كىرىدىكەن ھەمدە بۇزغۇنچىلىق سۇيىقەستىنىڭ بارلىغى سېزىلگەن هامان دەرهال ئوت ئېچىشنى قاتتىق بۇيرۇق قىلدىم. ئەگەر «مەكەز»نىڭ ئايرۇپلانى بولسا قانداق قىلىمىز؟ دەپ سوريغاندا پاك ئىككىمىز ئوخشاشلا ئوت ئېچىش، خىلاپ بولغان تەرەپلە-

رنى كېيىن سۇرۇشته قىلىۋېلىش تـوغرىلىق قـەتئى يـوليورۇق
بەردۇق. كېيىن بەختكە يـارىشا ۋەقە چىقمىدى. ئۇ چاغدا ماي
كانىنى قوغداۋاتقان قـوشۇن، قـورچاق 178 - بىرىگادا 532-
پولكنىڭ بىر بـاتـالـيونى ئىدى. مـەزكۇر پـولكنىڭ مۇئاۋىن
كوماندىرى شۇي‌جۈزىنى ئازاتلىق ئارمىيىمىزنىڭ ئالاقە باغلىغۇ-
چىسىغا ھەمرا قىلىپ بۇ باتالىيونغا ئـەۋەتتىم. ئۇلار بېرىپ مۇداپىە
ئىشلىرىنى ئوتكۈزۈپ بېرىشنى مەسلىھەتلەشكەندە، مەزكۇرباتال
يونـنىڭ كـوماندىرى چيادەفېڭ ھەقمقەتكە ئـوتۇشكە قارشىلىق
كـورسىتىپ، مـەن بىلەن تېلېفوندا سـوزلىشىشكىمۇ ئـۇنىمىغان
قايتا - قـايتا نەسىھەت قىلىپ ۋە پـايدا - زىيان تـوغرىسىدا
چۈشەندۈرگەندىن كېيىن ئاران تەسلىكتە بۇزغۇنچىلىق قىلماس-
لىققا مـاقۇل كـەلدى. ئەمما ئـازاتلىق ئـارمىيىمىزگە مۇداپىە
ئىشلىرىنى تاپشۇرۇشقا ئۇنىماي كان جىڭلىسى جۇڭنىڭ، مۇھا-
پىزەتچى ئەترەت ئـەۋەتىپ بـاشقۇرۇشنى تـەلـەپ قىلدى. 25-
چىسلادا ئـازاتلىق ئارمىيىمىزنىڭ 3 - كورپۇس قوشۇنى ماي
كانىغا كېلىپ ۋەزىپىسىنى ئـوتكۈزۈۋالدى. شـۇنىدىن
ئېتىۋارەن يۈيمىن مـاي كـانى خەلق قوينىغا قـايتىپ كېلىپ
ھەقمقى بىخەتەرلىككە ئىگە بـولدى. ئـوكتەبىرنىڭ بـاشلىرىدا
مۇئاۋىن قوماندان پېڭ ۋە گېنېرال تـاۋسىيۇ جـۇچۈەندە ئون
ئارا ئۇچرىشىپ، ئـازاتلىق ئارمىيىمىزنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى
قارار قىلدى. خېشىدىكى ھەقمقەتكە ئوتكەن بارلىق قىسىملار
ئازاتلىق ئارمىيىمىزنىڭ 2 - بىكتىۋەن قـوماندانى شۇي‌گۇا-
داڭنىڭ قوماندانلىغىغا ئاساسەن، تەقسىم قىلىش كومىتېتى قۇ-

رۇلـۇپ، جـاڭ سەنمۇجاڭ ئـوزگەرتىپ تـۇزۇشكە رىياسەتچىلىك
قىلدى. قـورچـاق ھەربى - مەمۇرى مـەھكىمىسى بىلەن خېشى
باش ئىشتاۋىدىكى ئەمەلدارلارنى بىرلەشتۇرۇپ، بىر ئۇفىتسېرلار
چوڭ ئەترىدى تۈزۈپ، لەنجۇغا ئۇگىنىشكە ئەۋەتكەندىن بـاشقا،
قورچاق 90 - كـورپۇستىكى خۇاڭزۇشۇنىڭ قـالدۇق قـوشۇنى
ۋە 120 - كورپۇستىكى جۇجيالىڭنىڭ قـالدۇق قـوشـۇنلىرىدىن
رەتلەنگەن 231 - بىرىگادا، رەتلەنگەن 178 - بىرىگادىنىڭ 532-
پولكى، شىنجاڭ مۇھاپىزەتچى پولكى، توگە تىرانسپورت پول-
كى، شۇنىڭدەك باشقا بىۋاسته قـاراشلىق قـوشـۇن قاتارلىقلار
بولۇپ جەمـى 8 پولك قۇرۇلدى. بارلىق ئوفىتسېر، جەڭچىلەر
مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئۇزۇن ۋاقىت ئـازاپ - ئوقۇبەت
ئىنچىدە ئوتكەن خېشى خەلقى، تېنچ ئـازاتلىققا ئېرىشتى. شىنـ-
جاڭغا كىرىدىغان قوشۇنلىرىمىزمۇ ئوڭۇشلۇق ھالدا تىيانشانىنىڭ
شىمالى ۋە جەنۇبىغا يېتىپ بـاردى. شـۇندىن ئېتىۋارەن كـەڭ
غـەربىي شىمـال رايـونى، پـارتىيىنىڭ رەھبەرلىگى ئـاستىدا،
ئاكتىپ تۈردە سوتسىيالىستىك قـۇرۇلـۇش ئېلىپ بېرىپ، يېڭـ-
يېڭى تۈسكە كىردى. بۇ پەقەت پارتىيە ۋە ئۇلۇق داھىمىز ماۋ-
جۇشىنىڭ دانا، توغرا رەھبەرلىگىدىكى فاكىجېن - سىياسەتلىرى-
نىڭ كونكىرىت ئىپادىسىدۇر. بـۇلارنى ئەسلىسەك ئـادەم قايتا
تـۇغـۇلغاندەك ھىس قىلىمەن. بىراق، بـۇ ئىشلارغا نەچچە 10
يىل ئوتتى. يۇقۇرىدىكى تارىخىي ئەھمىيەت توغرىسىدا گەرچە
خەۋەردار كىشىلەرنىڭ يارىدىمىنى ئالغان بولساممۇ ئېھتىمال يە-
نىلا تولۇق بـولماسلىغى تەبىئى، شـۇڭـا خەۋەردار كىشىلەرنىڭ
تۇزىتىش بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

تېچ ئازات بولۇشنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئۇرۇمچى

زەن يۇيلىن

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، ئازاتلىق ئارمىيىمىزنىڭ غالىبىيەت خەۋەرلىرىنى قاتتىق قامال قىلغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇرۇمچىدىكى يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتى تەشۋىق ۋاراقلىرىنى مەخپى تارقىتىش ئارقىلىق، لىياۋشىن، پىڭجىن خۇەيخېلەردىكى زور غەلىبە خەۋەرلىرىنى ۋاقتىدا جەمئىيەتكە تارقىتىپ تۇردى.

كىشىلەر جەمئىيەتكە تارقىلىپ يۈرگەن «كومپارتىيە تەشۋىق ۋەرەقىسى»گە قارىتا، ئوز ئارا پاراڭلىشىپ، ھەممىسلا بىرەر ۋاراقنى تېپىپ كورۇپ بېقىشنى ئويلايتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، قورچاق چ خ ئىدارىسىنىڭ تەپتىش باشلىغى خې × × ئىشپىيونلار ئارقىلىق قولغا چۈشۈرگەن تەشۋىق ۋەرەقىسىنى يوشۇرۇن ھالدا ئوزىنىڭ بىر ئاغىنىسىغا «ھېچ كىمگە كورسەتمىگىن!»دىگەن شەرت بىلەن بەرگەن. بۇ ئاغىنىسى يەنە بىر ئاغىنىسىغا كورسەتكەن. مۇشۇنداق قىلىپ، يالغۇز بىر ۋاراق تەشۋىق ۋەرەقىسى نۇرغۇن ئادەملەرگە تارقىلىپ كەتكەن.

شۇنىڭ ئازات بولغانلىقىنى توغرىسىدىكى تەشۋىق ۋاراقىسى «نوۋەتتىن تاشقىرى سان» 5 - نومۇرلۇق قوغۇشۇن ھەرپ بىلەن ئاق گېزىت قەغىزىگە بېسىلغان ئىدى. بۇ تەشۋىق ۋاراقىسى ئۇرۇمچىگە تارقالغاندىن كېيىن، گومىنداڭنىڭ ھەربىي ۋە ساقچى ئىشپىيونلىرى ئۇۋۇسىدىن چۈۋۈلۈپ چىقىپ، بىر تەرەپتىن ئاختۇرۇپ تۇتتى، يەنە بىر تەرەپتىن «پىتنە - ئىغۋالاردىن ساقلىنىمىز» دەپ ھەممىنى پاراكەندە قىلىۋەتكەن ئىدى! گېزىت گەرچە ئەملىي ئەھۋالنى ئاشكارىلاشقا جۈرئەت قىلمىغان بولسىمۇ، ئەمما «مەركىزىي ئاگېنتلىق، شىئەن × × كۇن تېلېگراممىسى»دىگەندەك ئۇشتاق - چۈششەك خەۋەرلەرنى پەيدا قىلىپ، كىشىلەرنى قايمۇقتۇرۇش بىلەن، شۇ ئارقىلىق تەۋرىنىپ تۇرغان ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرماقچى بولدى.

شىئەن ئازات بولغاندىن كېيىن، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىمىز شەرقىي گەنسۇدىكى دۇشمەننى يوقىتىپ گومىنداڭنىڭ غەربىي شىمالدىكى سىياسى ۋەزىيىتىنى ئىنتايىن خەتەرلىك ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى. جياڭجېيشى «چېكىنىش»كە تەييارلىق كورۇشتىن ئاۋال، غەربىي شىمالدىكى يەرلىك پادىشا مابۇفاڭنى يولەشتۇرۇپ «غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى ھوكۇمەت» باشلىقلىغىغا تەينىلىدى. مابۇفاڭ، جياڭ جېيشىنىڭ ئوزىنى قۇربانلىق قوي قىلىدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئەمما بۇ مەنسەپكە ئۇزۇندىن شۇلگەي ئېقىتىپ كەلگەن مابۇفاڭ ھەرگىز ۋاز كەچمەيتتى. ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق ماچىڭشياڭ، ئوز خوجا-

يەنىغا خوشامەت قىلىش ئۇچۇن، ماگويى، ئەيسا قاتارلىقلار-
نىڭ ئەقىل كورسەتمىشى بىلەن جەمىيەت تەشكىلاتلىرىنىڭ نامى
دا داۋراڭ سېلىپ، 1949 - يىلى ئىيۇلنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا،
ئاتالمىش «شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مابۇفاڭغا سا-
لام بېرىپ، سوغا تەقدىم قىلىش ئومىگى»دىن بىرنى ئەپلەپ-
سەپلەپ تەشكىللەپ «سوغا» توپلاپ، مابۇفاڭغا «شىنجاڭدىكى
تۇت مىليون ھەرمىللەت خەلقىنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلەيدىغان-
لىغى»نى نامايەن قىلدى. ئەمما كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قەل-
بىدە، ئازاتلىق ئارمىيىمىزنىڭ پاتراق شىنجاڭدىكى ھەر مىل-
لەت خەلقىنى ئازاتلىققا چىقىرىشنى ئارزۇقىلاتتى. شۇڭا مال-
چىڭشياڭ قاتارلىقلارنىڭ شىرىن خىيالى كوپۈكتەك يوققا چىق-
تى. نا ئىلاج ماگويىنىڭ قولىدىكى «تۇڭگان مەدەنىيەت ئۇ-
يۇشمىسى»بىر تۇغ ياساپ، ئەيسانىڭ قول ئاستىدىكى «ئۇيغۇر
مەدەنىيەت ئۇيۇشمىسى»بىر «ناخشا - ئۇسۇل ئومىگى»نى ئەپلەپ-
سەپلەپ تەشكىللەپ چىقتى. ماچىڭشياڭ ئاجراتقان ماشىنا ئۇلار-
نى لەنجۇغا ئېلىپ ماڭدى. «سالام يەتكۈزۈش» ئومىگىسى لەن-
جۇغا يېتىپ بارغاندا شەرقىي گەنسۇ ئالدىنقى سېپىدىن لەنجۇ-
غا يانغان ياردار ئەسكەرلەرنىڭ قونغىدەك يېرى يوق، ئۇر-
غۇن ئادەملەر باش - ئاياقلىرىنى تېڭىپ، قولتۇق تاياقلىرىغا
تايىنىپ، دوختۇرخانا - دوختۇرلارغا تەلەپچىلىك قىلاتتى. لەن-
جۇدا ئېقىپ يۇرگەن شىنجاڭلىقلار «سالام بېرىش ئومىگى»-
دىكىلەرنى كورۈپ، رەنجىگەن ھالدا: «بۇ يەرگە نېمە دەپ
كەلدىڭلار!»دەپ تاپا قىلدى. قورچاق غەربىي شىمال ھەر-

بى - مەمۇرى مەھكىمىسى بۇ ۋاقىتتا، زومۇ - زو ئۇزىنى روھ-
لۇق كورسەتمىچ «سالام قوبۇل قىلىش» يىغىنى ئۇيۇشتۇرە-
دى. يىغىنغىدا، ئەيسا مابۇفاڭغا بايراق تەقدىم
قىلدى. ماگويى «تەبرىكنامە» ئوقىدى. تەبرىكنامىدا «500
دانە ئات، 5000 سەر ئالتۇن، يۈز مىڭ سەر كۆمۈش دەپ
يېزىلغان بولسىمۇ، ئەمما ھەممەيلەن بۇنىڭ بىر ۋاراق قۇرۇق
قەغەزدىن ئىبارەت ئىكەنلىگىنى بىلەتتى.

ئۇرۇمچىدىكى يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتىنىڭ
«سالام بېرىش ئومىگى»گە كىرگۈزۈلگەن خادىملىرى لەنجۇغا
يېتىپ بېرىپ 3 - كۈنى، بىزنىڭ 1 - دالا ئۇرۇش ئارمىيە-
مىزنىڭ لەنجۇدا تۇرۇشلۇق يەر ئاستى خىزمەت خادىملىرىنى
ئىزلەپ تاپتى. 1 - دالا ئارمىيەمىسىدىكى يولداشلار ئۇلارغا
لەنجۇ 8 - ئايدا، شىنجاڭ 9 - ئايدا ئازات بولىدىغانلىغىنى
ئۇچۇق ئېيتىپ، ئۇرۇمچىدىكى يەر ئاستى خىزمەتنى ئىشلەۋات-
قان يولداشلارنىڭ ئاكتىپ تەييارلىق كورۈپ، ئازاتلىق ئۇ-
رۇشنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسىنى كۈتۈۋېلىشنى ئۇمىت قىلدى.

بۇ چاغدىكى ئۇرۇمچىدە، گەرچە ھاسا تۈتۈپ تىلەمچە-
لىك قىلىپ يۈرگەن ياردار ئەسكەرلەرنى كورگىلى بولمىسىمۇ،
ئەمما ۋەزىيەت داۋالغۇپ، كىشىلەر ھەممە يەرنى قاپلىغان
ئىدى. بولۇپمۇ لەنجۇدا بايلىغى بار سودا - سانائەت ساھەسە-
دىكى كىشىلەر تەشۋىشكە چۈشۈپ غەم قىلماقتا ئىدى. ماچىڭ-
شياڭ «ھال سوراش ئومىگى»دىكى قىسمەن كىشىلەرنىڭ قايتىپ
كەلگەنلىگىنى ئاڭلاپ، دەرھال ئاتلىق 5 - كورپۇس ئىشتاۋدا

زىيانىڭ تۈيۇشتۇردى. زىيانىڭ تەتە، ماچىكشياك قەدەھ كوتەرگەن ۋاقىتتا، ئۇنىڭ نەۋكىرى ئالدىراپ - تېنەپ كىرىپ، «لەنجۇدىن جىددى تېلېفۇن كەلدى» دەپ شۇئىرلىدى. ماچىكشياك تېلېفۇندا سوزلىشىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن قەستەن ئوزىنى تەمكىن كورسىتىپ: ماجاكگۇەن شەرقىي گەنسۇدا خالتا جىڭى ئۈيۇشتۇرۇپ، كومۇنىستلارنى پۈتۈنلەي خالتا ئىچىگە سولۇۋاپتۇ.....» دىدى. ئۇ گەرچە جانلىق ۋە تەسىرلىك سوزلىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئولتۇرغانلار لەنجۇدىكى ۋاقتىدىلا «ماجىيۇەنەنىڭ شەرقىي گەنسۇدىكى پاجىەلىك مەغلۇبىيىتىدىن خەۋەردار» ئىدى. بۇ ئەھۋالدىن ئۇرۇمچىدىكى كىشىلەرنىڭمۇ خەۋىرى بار ئىدى.

لەنجۇغا يېقىنلىشىپ قالغان ئازاتلىق كۈنلىرىنىڭ ئومۇمى ۋەزىيىتى مۇقىملاشتى، لەنجۇدا تۇرۇشلۇق شىنجاڭلىقلار كەينىدىن - كەينىدىن قايتىشقا باشلىدى، ئۇلار قىممەت بولسىمۇ ھەربىي ساماللىيوتلارغا ئولتۇرۇپ، زور تۇركۈمدىكى قورچاق دوللار پۇللىرىنى ئۇرۇمچىگە يوتكەپ كېلىپ، بۇلاڭچىدەك مال سېتىۋېلىشقا باشلىدى. ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق گومىنداڭنىڭ ھوقۇق ۋە كۈچكە ئىگە كىشىلىرى، ھالاكەتنىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىغىنى كورۈپ، خىلمۇ - خىل يوللاردىن پايدىلىنىپ، كوپلەپ مال سېتىۋالدى. بۇنىڭ بىلەن پۇل قىممىتى چۈشۈپ، مال باھاسى ئۆچقاندەك ئورلەپ، ھەممەيلەن مال سېتىۋالىدىغان دولقۇن بارلىققا كەلدى. چەمبىيەتتە «ئاسماندا ئايرۇپىلان گۈلدۈرلىسە، يەردە مال باھاسى ئورلەيدۇ» دەيدىغان قوشاقلار

پەيدا بولدى. قورچاق دوللار پۇلى بازاردا بىر ئاپەت بولۇپ، بەزى دۇكانلار «تىجارەتنى توختىتىش»قا مەجبۇر بولدى. بەزى دۇكانلار گەرچە ئېچىلسىمۇ، ئەمما پوكەي پۈتۈنلەي قوروق ئىدى.

يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلات خەلقنىڭ نارازىلىقى قاينىاپ تاشقان بۇ ياخشى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، سودا - سانائەتچىلەر ئىچىدە دوللارنى مەنئى قىلىش كۈرىشىنى قوزغىدى. دەسلەۋىدە بەزىلەر قورقتى. كېيىن ئوز ئالدىغا ۋەكىل سايلاپ ئولكىلىك ھوكۈمەت رەئىسى بۇرھان شەھىدىدىن يولۇرۇق سوراشقا ئەۋەتتى. بۇرھان شەھىدى ئۇدۇل جاۋاپ بەرمەستىن، پەقەت «خەلقنىڭ ئىرادىسى» دىگەن ئىككى سوزنى تەكىتلىدى. ئەمىلىيەتتە بۇرھان شەھىدى ئىشخانا كاتىۋى نىيىفۇلى ئارقىلىق يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتنىڭ بۇ كۈرىشىنى قوللايدىغانلىغىنى ئېيتقان. سودا - سانائەت ساھەسىدىكى ۋەكىللەر بۇرھان شەھىدىنىڭ «رازىلىغى»نى بىلگەندىن كېيىن، شەھەرلىك سودىگەرلەر جەمىيىتىنىڭ نامىنى ئىشلىتىپ، نەنپىن بازىرىغا چوڭ خەتلىك ئېلان چاپلىدى. ئېلاننىڭ مەزمۇنى «دوللار بازارنى قاپلاپ كەتكەنلىكتىن، سودا - سانائەت ساھەسىدىكىلەر تىجارەت يۈرگۈزۈشكە ئامالسىز قېلىپ، شەھەرلىك سودا جەمىيىتى، سودا - سانائەت چىلەرنىڭ كۈچلۈك تەلىۋىگە ئاساسەن، بۇگۈندىن ئېتىبارەن، دوللار پۇلى بىلەن بازاردىكى توۋارلارنى بۇلاپ سېتىۋېلىشنى مەنئى قىلىدۇ». يەنە: «ئەگەر زورلۇق ئىشلەتكۈچىلەر بولسا، دەرھال جەمىيىتىمىزگە يەتكۈزۈپ

بېرىپ، جەمىيىتىمىزنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇلسۇن» دېيىلگەن ئىدى. بۇ ئىپلان چاپلانغاندىن كېيىن، دەرھال ئەچچە مىڭلىغان ئادەم قورچاق مەركىزىي بانكىسىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى شوبە بانكىسىنى قورشاپ نەق ئالتۇن ۋە تەڭگىگە ئالماشتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. بەزىلەر قورچاق دوللارنى شۇ يەردىلا يىرتىپ تاشلىدى. بەزىلەر ئوت يېقىپ كۆيدۈرۈپ، بانكىنىڭ پوكىيى ئىچىگە ئاتتى. بانكا باشلىغى لى × × ئارقا ئىشىكتىن چىقىپ، شەھەرلىك سودا جەمىيىتىگە بېرىپ، قورشاۋنى تارقىتىۋېتىشنى تەلەپ قىلدى. ئارقىدىنلا ئامانلىق ساقلاش ئىشتاۋى، قورچاق ج خ ئىدارىلىرىدىكى ئىشچىيونلارنىڭ باشلىقلىرىمۇ شەھەرلىك سودا جەمىيىتىگە كېلىپ سەۋەبىنى سۈرۈشتۈردى. ئۇلارنىڭ گەرچە ئەلپازى بۇزۇق بولسىمۇ، ئەمما شىددەت بىلەن كەلگەن بۇ ھەرىكەتنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبىنى ھېچ بىلەلمەي، پەقەت بىر پەس قۇرۇق تېرە تاراقشىتتى. ئاڭلىشىمىزچە، قايسى بىر دۇكان قورقماستىن شۇ كۈنى كەچتە، ئۇرۇمچىدە قورچاق دوللار ئوتتەس بولۇپ قالغان خەۋەرنى لەنجۇغا يەتكۈزگەن. ئەتىسى ئەتىگەندىلا لەنجۇدىمۇ مەنئى قىلىش ھەرىكىتى باشلانغان.

ئازاتلىق ئارمىيە غەربىي شىمالغا چاقماقتەك تېز ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ئۇرۇمچىدە قورچاق دوللارنى ئىشلىتىشتى مەنئى قىلىنىپ 10 - كۈنى 1949 - يىلى 26 - ئاۋغۇستە لەنجۇ ئازات بولدى. بۇ خۇشخەۋەر 2 - كۈنى كەچتە تەشۋىق ۋەرەقىسى ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە تارقىتىلدى. شۇ كۈنى ئۇرۇمچى

كىنوخانىسى دەھشەتلىك فىلىم «مۇردىنىڭ قىساس ئېلىش خاتىرىسى»نى قويۇۋاتاتتى. كىنودىن كېيىن، ئۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قولىدا لەنجۇنىڭ ئازات بولغانلىقىغا توغرىسىدىكى تەشۋىق ۋەرەقىلىرى كۆرۈلدى. شۇنداق قىلىپ بۇ تەشۋىق ۋەرەقىسى دەرھال ئۇرۇمچىگە تارقىلىپ كەتتى. كىشىلەر: «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىللىرى، ئۇرغۇن كومۇنىستلار شىنجاڭدا ئىشلىگەن، ماۋزېدۇڭنىڭ ئىنىسىمۇ مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى بولغان. ئۇلار ھەرگىز «شياڭئاۋجىلار» (گومىنداڭ ئىشپىيونلىرىنى دېمەكچى) «ئىغۋا قىلغاندىكىدەك ئۇنچىلىك يامان ئادەملەر ئەمەس» دېيىشەتتى. يەنە بەزىلەر: «پەقەت زەمبىرەك ئوقى بېشىمىزغا چۈشمىسىلا كومپارتىيىنىڭ بىر كۈن بولسىمۇ بالدۇر كەلگىنى ياخشىراق» دېيىشتى. لەنجۇدا مال - مۈلكى بار سودىگەرلەر لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىنكى ئەھۋالغا ئىنتايىن كۆڭۈل بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جەمىيەتتە: «كومپارتىيە شەخسى مال - مۈلۈكنى مۇسادىرە قىلمايدىكەن». دېگەندەك ئىغۋالارمۇ تارقىلىپ يۈرەتتى، دېمەك كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسى بىر قەدەر قالايمىقان ئىدى. بولۇپمۇ بەزى كاپىتالىستلار ۋە ھاللىق بايلار خېلىلا ئەندىشىگە چۈشتى. بۇ چاغدا جەمىيەتتە «سودا - سانائەتچىلەرگە مۇراجەت»، «جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ سودا - سانائەت سىياسىتى» قاتارلىق تەشۋىق ۋەرەقىلىرى پەيدا بولۇپ، سودا - سانائەت ساھەسىدىكى زاتلارنى ئەكسىلئىنقىلاۋىي ئىغۋالارغا ئىشەنمەي، شىنجاڭنىڭ ئازاتلىغىنى كۈتۈۋېلىشقا چاقىردى. بۇ

تەشۇبق ۋەرەقلىرى قورچاق سودا جەمىيەتىنىڭ ھويلىسىغىمۇ تاشلانغان. بۇ ۋاراقلار كۆچلۈك تەسىر قوزغىدى. قورچاق سودا جەمىيەتىنىڭ بىر باشلىغى (يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتنىڭ مۇناسىۋەتلىشىش ئوبيېكتى) ئوزىنى ئاقلاش ئۈچۈن قولىغا چۈشكەن تەشۇبق ۋاراقلىرىنى، قورچاق ساقچى ئىدارىسىغا تاپشۇرغان بولدى. قورچاق ساقچى ئىدارىسى دوللار خەجلەشنى مەنئى قىلىش ۋاراقى بىلەن بۇ قېتىمقى تەشۇبق ۋاراقىسىنىڭ تارقىلىشى سودا - سانائەتچىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك دەپ قاراپ يىغىن ئېچىپ ئىنىقلىمىچى بولدى. ئەمما 400 دىن ئارتۇق ئادەمگە ئۇقتۇرۇش قىلغان بولسىمۇ، ئاران 20 نەچچە ئادەم كەلدى. قورچاق ساقچى باشلىغى يىغىنغا كەلگەن كىشىلەرنىڭ بەك ئازلىغىنى كورۇپ ئاچچىغلىنىپ: «يىغىنىمىز ئەتە ئېچىشقا ئوزگەرتىپ قايتا ئۇقتۇرۇش قىلىڭلار!» دىدى. بەزىلەر بۇ تەرەپتە تۇرۇپ: «ئۇقتۇرۇشنىڭ ئۇستىگە ئاپتومات سىزىپ قويساڭمۇ، كەلمەيدىغانلار يەنە ئوخشاشلا كەلمەيدۇ!» دىيىشتى.

لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىن، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى غەربكە ئىلگىرىلەپ، ئۇزۇن ئوتمەيلا ۋۇۋېنى ئازات قىلدى. بۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ۋەزىيىتى بارغانسىرى يامانلاشتى. گومىنداڭنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارلىرى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ، بەزىلىرى قېچىشقا، بەزىلىرى ھەققەتكە ئوتۇشكە تەييارلاندى. يەنە بەزىلىرى جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كورسىتىشكە ھازىرلاندى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ دەھشەتلىك ئېزىشىدىن بىزار بولغان خەلق ئاممىسى، ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا يالدۇرىراق يېتىپ كېلىشىنى كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلىپ كۈتەتتى. بىراق تاك يورۇشتىن ئاۋالقى ئۇرۇمچى بىر خىل غۇۋا كورۇنەتتى. بازار چول، دۇكانلار قۇرۇق ئىدى. قورچاق ھەربى، ساقچى، ژاندارمىلاردىن تەشكىل قىلىنغان چارلاش ئەترەتلىرىنىڭمۇ بېشى سىلىنىپ، بۇرۇنقىدەك ھەيۋىسى قالمىغان ئىدى. ماتا بۇ ئالامەتلەر «يەر - زېمىنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋاتىدىغان بىر ئوزگىرىش ئۇرۇمچىدە پەيدا بولىدۇ» غانلىغىنى چۈشەندۈرەتتى. بۇ چاغدا پەقەتلا يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتنىڭ تەشۇبق ۋاراقلىرى خەلقنىڭ قارا ئىغۇلىۋىنى ئىچىدىن يورۇقلۇقنى كورسىتىپ بېرىپ، خەلقنى ئوزىگە تارتىش بىلەن شۇ چاغدىكى خەلقنىڭ بىردىن بىر ئۈمىدى بولۇپ قالغان ئىدى. بۇ ۋاقىتتا تەشۇبق ۋاراقىسىنى تارقاتقانلار پەقەتلا ئاسلىدىكى «كۆرەش جەمىيىتى» بولۇپلا قالماستىن يەنە «ئاۋانگارتلار جەمىيىتى»، «دېموكىرات ئاۋانگارتلار جەمىيىتى»، «شىنجاڭ ئازاتلىغىنى ئىلگىرىلىتىش جەمىيىتى» ۋە باشقىلارمۇ بار ئىدى. بۇ تەشكىلاتلارنىڭ شىنخۇا ئاگېنتلىغىنىڭ خەۋەرلىرىنى بېسىپ تارقىتىشقا شارائىتى بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇلار ئوزلىرى يېزىپ چىققان ماقالىلىرى مەلۇم دەرىجىدە جامائەت پىكرى پەيدا قىلاتتى.

سېنتەبىرنىڭ باشلىرىدا، بۇرھان شەھىدى، نىيې فۇلى ئارقىلىق «يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتى» غا گومىنداڭنىڭ

يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى تېچ ھەقمقەتكە ئوتۇشكە ھازىرلىنىۋاتقانلىغىنى، ئاز سانلىق جاھىللارنىڭ ئوتتۇرىدا قىيىنچىلىق تۇغدۇرۇۋاتقانلىغىنى، كوپچىلىكنىڭ كۆرەش ئىستىراتېگىيىسىگە دىققەت قىلمىشىنى ئېيتتى. نىيىپ‌فۇلى گەرچە كەسكىن تۇردە: «يەر ئاستى خىزمەتچىلىرىنىڭ كىملىگىنى مەن بىرىنىمۇ بىلمەيمەن» دىگەن بولسىمۇ، بۇرھان شەھىدى يەنىلا «سەن مالال كورمەي ئۇقمشىپ كېلىڭ. مەن ئىشىنىمەنكى، سەن چوقۇم بۇ خەۋەرنى ئېلىپ كېلەلەيسەن» دىگەن. بۇرھان شەھىدىنىڭ نىيىپ فۇلى بىلەن دوستلۇغى چوڭقۇر ئىدى. بۇلار- نىڭ ئوتتۇرىسىدا تېخى يورۇتۇلمىغان ئىشلار بولسىمۇ، لېكىن بۇرھان شەھىدى ئۇنىڭغا تايىنىپ ئۇزۇن يىللىق ھوكۇمەت باشقۇرۇش تەجرىبىسىگە ئىگە بولغان ئىدى. نىيىپ‌فۇلىنىڭ ئارقا كورۇنۇشىنى ئانچە - مۇنچە بىلەتتى. بۇرھان شەھىدىنىڭ سوزى ئوز ۋاقتىدا يەر ئاستى ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتقا يەتكۇزۇلدى. سېنتەبىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، تېچ ھەقمقەتكە ئوتۇشنىڭ ئېھتىمال بىر ئاز ئىز - دېرىگى بولدى. لېيۇيۇكشياك، بەيجىڭ قاتارلىقلار سودا - سانائەتچىلەرنى يىغىپ، كىچىك ماجىلىس ئاچتى. ئۇلار سودا - سانائەت ساھەسىنىڭ نامى بىلەن پۇل يىغىپ زادانە ئالتۇن مېدال ياسىتىش، ھەر بىر مېدالنىڭ ئالتۇن مىقدارى 3 سەر بولۇشنى، مېدالنى قاچىقچى بولغان گومىنداڭ باشلىقلىرىغا تەقدىم قىلىپ، بۇ ۋاباسىلاھىنى بىلدۇرزاق كوزدىن يوقىتىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. يىغىندا بۇ پىكىر گەرچە قوبۇل قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما پۇل توپلاش باشلىنىشىدا

غىلا سودا - سانائەتچىلەر ئۇيۇشمىسىۋۇلۇك: «بىز ئوزىمىزنىڭ دەسمايىسىنى ۋاباسىلاھىلىرىنىڭ ئېلىپ كېتىشىگە يول قويمايمىز» دەپ پۇل بەرمىدى. ئىنانە توپلانمىغانىدىن كېيىن، قورچاق مالىيە نازارىتى تۇيدۇرماي دولەت غەزنىسىدىن 10 سەر ئالتۇن چىقىرىپ ئىزناك ياساپ تەقدىم قىلدى.

ماچىكشياك، يې چىك قاتارلىق جاھىللار ئۇرۇمچىدىن ئايرىلىپ چەتكە كەتمەكچى بولغان خەۋەر ئاڭلانغاندا ئۇرۇمچى خەلقى: «ئۇلاردىن قۇتۇلغىدەكمىز» دەپ خوش بولدى. 28 - سېنتەبىر «شىنجاڭ گېزىتى» دە شىنجاڭدىكى ھەربىي، مەمۇرى ھوكۇمەت خادىملىرىنىڭ تېچ ھەقمقەتكە ئوتكەنلىگىنى جاكارلىغان تېلېگىرامىسى ئېلان قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇمچى ھاياجانغا تولدى. 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە 1 - دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى، ئالدى بىلەن كوچىلارغا چىقىپ، تەبرىكلەش نامايىشى ئوتكۇزدى. نامايىش قوشۇنلىرى يۇقۇرى ئاۋاز بىلەن: «ياشسۇن جۇڭگو كومپارتىيىسى پارتىيىسى!»، «ياشسۇن ماۋجۇشى!» دەپ شوئار توۋلاپ، كوچىلاردىن داغدۇغىلىق ئوتكەن چاغدا، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە زىچ تۇرغان ئامما چاۋاك چېلىپ ئالقىشلىدى، بۇنداق قىزغىن كەيپىيات، كوتىرەڭگۇ روھ، بۇرۇن ئۇرۇمچىدە ھەقمقەتەنمۇ كورۇلۇپ باقمىغان ئىدى. سودا - سانائەتچىلەر، ماۋجۇشى بىلەن جۇدي ۋېيۋەنجاڭنىڭ رەڭلىك رەسىمىنى سىزىپ، تەبرىكلەش نامايىشى ئۇيۇشتۇرۇشقا تەييارلىق كورگەن ئىدى. بىراق شۇ كۇنى ئاخشىمى مەلۇم قىسىم، ھەر قايسى قاتناش كوچا ئېغىزلىرىغا پىلىموت قورۇپ، ئەگەر-

ده نامایش قىلىپ تەبرىكلەيدىغان بولسا، قىرىپ تاشلايدى-
كەن!» دەيدىغان شۇم خەۋەر تارقالدى. بۇنىڭغا ئۇلۇشۇپلا،
قۇمۇل يانكىسىنىڭ بۇلانغانلىقى، كۇچار كوچىلىرىنىڭ كويدۇ-
رۇلگەنلىگى توغرىسىدىكى خەۋەر يېتىپ كەلدى. بۇ
شۇم خەۋەرلەر ئەھمەدلا جانلىنىۋاتقان ئۇرۇمچىگە
بىر قېۋەت قورقۇنۇچلۇق سايە پەيدا قىلدى.
نەچچە كۈن ئوتمەي، گومىنداڭ ئىشپىيونلىرىنىڭ كۆشكۈرتە-
شى بىلەن مۇتمەھىلەر، لۇكچەك ئەسكەرلەر بىلەن بىر بولۇپ
2 دۇكاننى بۇلىدى. شۇ كۈنى ئاخشىمى شەھەرلىك سودا جە-
مىيىتى بىر قېتىم جىددى يىغىن چاقىرىپ، تاقابىل تۇرۇش
ھەققىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بارىدى، بەزىلەر يىغىندا ئازاتلىق
ئارمىيە شىنجاڭغا كىرمەستىن ئىلگىرى 3 ۋىلايەت مىللى ئار-
مىيىسىنى ئولكە مەركىزىگە تەكلىپ قىلىپ، جەمىيەت تەرتىۋىنى
قوغداش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بەزىلەر دەرھال «خەلق
پولكى»، «سودا - تىجارەتچىلەر پولكى» قۇرۇپ، سودىگەرلەر-
نىڭ ھاياتى ۋە مال - مۈلكىنىڭ بىخەتەرلىگىنى ئاسراش
كېرەك دېيىشتى. سودا - سانائەتچىلەرنىڭ تەلەپلىرى ھەق-
قەتكە ئوتۇش دائىرىگە ئىنكاس قىلىندى. ھوكۇمەت دائىرىلىرى
توقۇنۇش پەيدا بولۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، «خەلق»-
«سودا» پولكى قۇرۇشنى مۇۋاپىق ئەمەس دەپ ئىمكان قەدەر
ھەققەتكە ئوتۇش قىسىملىرىغا تېچلاندۇرۇش خىزمىتىنى ئو-
تەشنىڭ لازىملىغىنى تەكىتلىدى. شۇ كۈنى ئاتالمىش «سودا-
سانائەت كاتتىلىرى» ئوتتۇرىغا چىقىپ، ھەر قايسى ئامما ئۈ

تەشكىلاتلاردىكى بىر قىسىم ۋەكىللەرنى تەكلىپ قىلىپ، ھال
سوراش گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، ئاكتىپلىق بىلەن ھال
سوراش بۇيۇملىرى يىغىدى. تەلئەت (ئۇيغۇر)
لىيۇبىگىيى (تۇڭگان) شۇنىڭدەك ھۇسەنباي لارنىڭ نامى بىلەن،
ئىلىدىن 5 ئاپتوموبىلدا ئەتىر سوپۇن ۋە چاقماق قەن ئېلىپ
كەلدى. شەھەرلىك سودا جەمىيىتىنىڭ لېشمىسى فەن شىجيۇ ئوت-
تۇرىغا چىقىپ پۇتۇن شەھەردىكى چوشقا قاسساپلىرىنى يىغىپ
چوشقا سويدۇردى. ئۇيغۇر سودىگەرلىرىدىن ئابدۇرېھىم ھاجى
تاغدىن قوي سېتىۋېلىشقا مەسئۇل بولدى ھەمدە شەھەرلىك
سودا جەمىيىتى، سودا - سانائەتچىلەردىن ھال سوراش بۇيۇم-
لىرى ۋە مەبلەغ توپلاشقا مەسئۇل بولدى. بۇ قېتىمقى ھال سو-
راش ھەركىتى ناھايىتى ئۆكۈشلۇق بولۇپ، 2 - 3 كۈن ئىچە-
دىلا لوگىگە، چىش پاراشوگى، تاماكا، يۇز مايى قاتارلىق
لازىمەتلىك بۇيۇملاردىن 20 نەچچە ساندۇق توپلاندى. بەزى
دۇكانلار لازىمەتلىك بويۇملارنى قىزىل قەغەزگە ئوراپ، ئوز
دۇكانلىرىنىڭ نامىنى يېزىپ، ھال سوراش بۇيۇملىرىنى يىغىش
ئورنىغا ئېلىپ كەلدى. ناۋايخانىلار ئىخلاس بىلەن گۈنجۇت
سالغان مايلىق تۇقاچلارنى ياقتى. بۇ قېتىمقى ھال سوراش
بۇيۇملىرىنى يىغىش، پۇتۇنلەي «ئوز ئىختىيارى بىلەن سوغات
قىلىش» پىرىنسىپى بويىچە بولدى. ئامماننىڭ سوغات قىلىش
قىزغىنلىغى ۋە ھال سوراش بۇيۇملىرىنىڭ سانىدىن قارىغاندا،
ئۇرۇمچىدە مىسلى كورۇلمىگەن ئىدى.

ھەر مىللەت ۋە ھەر قايسى ساھە ۋەكىللىرىدىن شەكىل-

لەنگەن ھال سوراش ئومگى، نۇرغۇنلىغان ھال سوراش بۇ-
يۇملىرىنى ۋە ھال سوراش خەتلىرىنى ئېلىپ، ئايرىم - ئايرىم
ھالدا ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق ھەقىقەتكە ئوتتىدىغان كورپۇس
مۇھاپىزەتچى قوشۇنلاردىن ھال سورىدى. بۇ ھال سوراش ھەر-
كىتىنىڭ ئۇنۇمى چوڭ بولدى. ئەتىسىدىن باشلاپ نوۋەتچى
قوشۇنلار چىقىپ چارلاش ئېلىپ باردى. بازاردا ئېقىپ يۈرگەن
«تارقاق ئەسكەرلەر» تېزلا يوقالدى. جەمىيەت تەرتىۋى كۇن-
ساناپ ياخشىلىنىپ، تاقىلىپ كەتكەن دۇكانلار ئېچىلىپ، تىجا-
رەت ئوز يولىغا چۇشتى.

قىسقىغىنە بۇ 10 كۇن ئىچىدە، «شىنجاڭ گېزىتى» قىيىن
ئەھۋالدا قالغان ئىدى. گېزىتكە زادى نىمىنى بېسىش كېرەك-
لىگى توغرۇلۇق تەھرىرلەرنىڭ كوڭلىدە سان يوق ئىدى.
كوپچىلىك، گېزىت سەھىپىلىرىدىن بەزەن ئەھۋاللارنى بىلىشكە
تەقەززا بولسىمۇ، بۇنىڭغا مۇيەسسەر بولالمايتتى. دەل مۇشۇ
چاغدا «دېموكىراتىيە ئاۋانگارتلىرى» ناملىق بىر يەر ئاستى
تەشكىلاتى كىشى ئەۋەتىپ «شىنجاڭ گېزىتى»نى ئوتكۇزۇۋالدى.
ئارقىمۇ - ئارقا ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىدىغان بىر قانچە ماقالە
ئېلان قىلدى. گەرچە بەزى نەزىرىيەۋى نۇقتىلاردا «كۆرەش
جەمىيىتى»دىكى يولداشلارنىڭكىدىن پەرقى بولسىمۇ، ئەمما
مۇشتېرىلار «يېڭى سوزلەر»نى ئاڭلاپ خاتىرجەم ئىدى.
شۇ چاغدىكى ۋەزىيەتنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۇچۇن، ئە-
زەلدىنلا شاپىگىراپ بىلەن نەشر قىلىنىدىغان «كۆرەش» ژور-
نىلى مەخ مەتبەسىگە ئوزگەرتىلىپ، ئاشكارا تارقىتىلدى.

«كۆرەش»نىڭ بۇ سانى ئۇرۇمچىدىكى ئامما بىلەن يۈز گورۇش-
كەنىدە كىشىلەر خۇددى گوھەر تېپىۋالغاندەك ھاياجان بىلەن:
«بىز كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىدۇق» دېيىشتى.
ئازاتلىق ئارمىيە ئالدىنقى قوشۇنلىرى قۇمۇلغا كىرگەن خەۋەر
تارقىلىشىغىلا ئەسلىدىكى ھەقىقەتكە ئوتكۇچى قوشۇنلاردىن ھال
سوراشقا تەشكىللەنگەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى «ئۇرۇمچى شەھەر-
لىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە ئاممىسىنىڭ قۇمۇلغا بېرىپ،
ئازاتلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىش ۋەكىللەر ئومگى»گە قاتـ-
ناشتى. بۇ ۋەكىللەر ئومگى ماشىنىغا ئولتۇرۇپ، كېچىدە قۇمۇل-
غا يېتىپ كەلدى. ئۇرۇمچىدىكى ھەر مىللەت خەلقى، مىنۇت-
سېرى ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ كېلىش خۇشخەۋىرىنى كۇتمەكتە
ئىدى. ئەمما قۇمۇلغا ئالدىن كىرگەن 2 - كورپۇس قوشۇنلىرى
جەنۇبىي شىنجاڭغا باراتتى. شۇڭا ۋەكىللىرىمىز قۇمۇلدا قارشى
ئېلىش ۋەزىپىسىنى ئاياقلاشتۇرغاندىن كېيىن، 2 - كورپۇس
ئالاقىچىسى ۋاڭ ۋۇيى ۋە شىنخۇاشى مۇخبىرى گۇەن جۇنفاڭ
يولداشلار بىلەن بىرگە ئۇرۇمچىگە قايتتى. شۇ چاغدا ئازاتلىق
ئارمىيە قوشۇنلىرى تېخى ئۇرۇمچىگە يېتىپ كىرمىگەنلىكتىن،
ئىنقىلابىي ھاكىمىيەت يەنىلا تىكلەنمىگەن ئىدى. ۋاڭ گۇەن
يولداشلارنىڭ بىخەتەرلىگى ئۇچۇن دەسلەپتە ئۇرۇمچىگە كەلگەن
بىرىنچى دالائارمىيىسىنىڭ ئالاقىچىسى لىيۇجىڭشىنىڭ قوشۇلۇشى
بىلەن، مەزكۇر ئىككى يولداشقا مەن مەسئۇل بولۇپ كۇتـ-
تۇم. ئۇلارنىڭ سىرتىكى ھەركەتلىرىگە «كۆرەش جەمىيىتى»
مەسئۇل بولدى. يولداش ۋاڭ ۋۇيىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى ۋەزىپىسى

سىياسى باشقارمىسى ئۇچۇن، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە
يېزىقتا، ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى
قىلمىدىغان ھوججەتلەرنى بېسىش ئىدى. ئۇنىڭ ھەر-
كىم ئىنتايىن مەخپى بولسىمۇ، بىراق بەزى كىشىلەر
ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ دەسلەپكى ئالاقىچىسىنىڭ ئورۇمچىگە
كەلگەنلىگىنى بىلمۇيلىپ، ئامال قىلىپ بۇ كىشىنى ئىزلەپ تاپ-
ماقچى بولۇشتى. بۇلارنىڭ بەزىلىرى، ئازاتلىق ئارمىيىگە ئېھتە-
رام بىلدۈرۈش ئۈچۈن بولسا، بەزىلىرى گومىنداڭ ئىشپىيون-
لىرىنىڭ يۇرگۈزگەن بۇزغۇنچىلىغى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىش
ئىدى. بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى، ئالدىدا سوزلەنگەن تۇرلۇك نا-
دىكى «يەر ئاستى تەشكىلاتلار»نىڭ ئەزالىرى بولۇپ، بۇلار
ئوز تەشكىلاتلىرىنى بالدۇراق مەلۇم قىلىپ، كېيىنكى كۈنلەردە
پارتىيىنىڭ غەمخورلۇغىغا ئېرىشىشنى ئويلايتتى. بىراق يولداش
ژاڭ ژۇيى بىلەن كورۇشكۈچىلەر، پەقەتلا «ئاۋانگارتلار جەمىيە-
تى»دىكى جياشۇەشى بىلەن ژاڭ لىمىڭ ئىككىسى بولدى. گەپ-
سوزلەرنىڭ تارقىلىشى بىلەن، ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ دەسلەپكى
ئالاقىچىلىرىنى سوروشتۇرىدىغانلار كۆندىن - كۈنگە كوپىيىشكە
باشلىدى، مۇناسىۋەتلىك تەرەپلەردىن بىلىشىمىزچە، گومىنداڭ
ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئىشپىيونلىرىمۇ گۇەن، ژاڭ يولداشلارنىڭ
ئادىرىسىنى ئىزلەپ تېمىسقاپ يۇرگەن. ۋەزىيەتنىڭ مۇرەككەپ-
لىگىنى كوزدە تۇتۇپ، «كۇرەش جەمىيىتى»دىكى يولداشلار،
ژاڭ ژۇيىنىڭ ھوججەتلىرىنى بېسىپ چىقىرىشىغا يارەدەم بەردى
ھەمدە يولداش لى ژېنخۇا تەرجىمان بولۇپ تۇرپانغا بېرىپ
2 - كورپۇس قوشۇنلىرىنى كۈتىۋالدى.

گەرچە 2 - كورپۇسنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا ئوتۇش ھەە
ئۈرى مەخپى بولسىمۇ، ئەمما كىشىلەر ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ يال-
دۇرىقى ئۇزۇمچىگە يېتىپ كېلىشىنى تەشنالىق بىلەن كۈتىكەنلىك-
تىن، 2 - كورپۇسنىڭ جەنۇبقا ماڭغان خەۋىرى ئۇرۇمچى
خەلقىغە ئازدۇر - كوپتۇر كوڭۈلسىزلىك پەيدا قىلدى. دەل
مۇشۇ پەيتتە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئىشپىيونلىرى ھەم-
مىلا يەردە: «تاۋسىيۇ كىشىلەرنىڭ ئولتۇرۇۋۇتىشىدىن قورقۇپ،
ئايرۇپىلان بىلەن ئىچكىرىگە تىكىۋەتتى»، «بۇرھان مۇكۇنۇۋالدى»، «3
ۋىلايەت مىللى ئارمىيىسى ئازاتلىق ئارمىيە بىلەن سوقۇشماقچى» دېگەندەك ئىغۋالارنى تارقاتتى. ئىشپىيون
ۋە بۇزۇق ئادەملەر ھەركۈنى كەچتە قالايمىقان ئوق ئېتىپ،
كىشىلەرنى پاراكەندە قىلاتتى. مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى، ئۇرۇم-
چىدىكى كىشىلەرنىڭ قەلبىدە يەنە بىر قەۋەت كوڭۈلسىزلىك
پەيدا قىلغان ئىدى. ئىشپىيونلارنىڭ سۇيقەستىنى پاش قىلىپ
تاشلاش ئۈچۈن، «كۇرەش» ۋە «شىنجاڭ گېزىتى»لىرى «ئا-
زاتلىق ئارمىيىنىڭ ئالدىنقى قوشۇنلىرى يېقىندا ئۇرۇمچىگە
كېلىدۇ» دېگەن خەۋەرلەرنى ئىلان قىلدى ھەمدە ھوكۇمەت
ئورگانلىرىدىن «تەشۋىق تەسەللى ئومىگى» ئوتتۇرىغا چىقىپ
ھەر ساھەدىكى مۇناسىۋەتلىك زاتلارنى يىغىپ، ئازاتلىق ئار-
مىيىنىڭ ئورۇمچىگە كىرىشىنى كۈتىۋېلىش پائالىيەتلە-
رى توغرىسىدا مۇزاكىرە ئېلىپ باردى. 1 - دالا ئورۇش ئار-
مىيىسىنىڭ ئالاقىلىشىش ئىشتاۋىمۇ «كۇرەش جەمىيىتى»دىكى
ئالاقىچىسىغا تېلېگىراممىما ئەۋەتىپ، ئاپتوموبىل پولكىنىڭ ئۇ-

رۇمچىگە كىرىش خەۋىرىنى بەردى. 3 ۋىلايەت داڭلىرىلىرىمۇ چوڭ ئاپتوموبىلدا ھال سوراش ماددىي ئەشيالىرىنى بېسىپ «جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنى قارشى ئالىمىز» دېگەن قىزىل پىلاكاتلار ئاسقان ھالدا داغدۇغا بىلەن ئۇرۇمچىنىڭ ئاسا-سىي كوچىلىرىغا كىرىپ كەلدى. مۇشۇنداق بولغانلىقتىن، ئىشپىيونلار پەيدا قىلغان بۇلۇتلار تېزدىنلا تارقىلىپ يوقالدى.
20 - ئوكتەبىردە ئاپتوموبىل پولكى رەسمىي ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدى. بۇ كۈنى ھاۋا ئوچۇق، كىشىلەر كوچىلارنى پاك - پاكىز سۈپۈرۈپ، تازىلىغان، رەڭمۇ - رەڭ پانۇسلارنى ئېسىپ، ئۇز كىشىلىرىنى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلانغان ئىدى. ئەسلىدە ئاپتوموبىل پولكىنى قارشى ئالىدىغان ئاممىنىڭ، سەندۇقىمىغا توپلىنىشى قارار قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما كوپ ساندىكى ئادا-ما سەندۇقىمىدىن - ئۇلانبايغىچە ئىلگىرىلەپ بارغان ئىدى.
10 نەچچە كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى بۇ تاشيول بۇگۈن ئادەم دېڭىزىغا ئايلىنىپ، داقا - دۇمباق سادالىرى ئاسمان - زېمىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى. مىللى سازەندىلەر كىشىنى خوشال قىلىدىغان «مۇقام مۇزىكىسى» چالماقتا ئىدى. چۈشتىن كېيىن سائەت 5 ئەتراپىدا، قارشى ئالىدىغان ئامما، يېشىل رەڭلىك ئۇرۇش ماشىنىلىرىنى قۇچاقلىغان ھالدا، ناخشا، مۇزىكا، پو-جاكىزا ۋە ئالقىش سادالىرى ئىچىدە، سەندۇقىمىدىن شەھەر رايونىغا باشلاپ كىردى. قارشى ئېلىش قوشۇنىنىڭ ئالدىغا ئوتتۇراتقان كىشىلەر، ئازاتلىق ئارمىيىنى قۇچاغلاپ، روھلۇق ۋە مەغرۇرانە قىياپەتتە ئوزلىرىنىڭ ئۇرۇش ماشىنىلىرىغا ئولتۇرۇۋالغان ئىدى.

پولك كوماندىرى يولداش خۇجيەن، شىنجاڭ خەلقىنىڭ كونا دوستى بولۇپ، ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، چېن-تيەنچيۇ، ماۋزېمىنلارنىڭ رەھبەرلىگىدە ۋەتەننىڭ چېگرىسىنى قوغداش ئۇچۇن، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازات-لىق ئىشلىرى ئۇچۇن ئاجايىپ توھپىلەرنى قوشقان ئىدى. بۇ قېتىم ئۇ بۇرۇن كۇرەش قىلغان جايغا قايتىپ كېلىپ، باتۇر، ئىشچان ھەر مىللەت خەلقى بىلەن قايتا يۇز كورۇشكەنىدە چەكسىز ھاياجانغا چومدى. ئۇ سەممى كۇلۇمسىرەپ، ماشىنىنىڭ ئۇستىدە ئورە تۇرۇپ، ئارىلاپ - ئارىلاپ چاۋاك چالاتتى. قول پۇلاڭلىتاتتى. شۇنىڭدەك ئىككى قولىنى ئۇزۇتۇپ قارشى ئېلىۋاتقان ئامما بىلەن كورۇشەتتى. كىشىلەر خوشاللىق بىلەن: «يولداش لاۋخۇ قايتىپ كەلدى» دەپ ۋاقىرايتتى.

جۇبيەن بانكسىنىڭ شىنجاڭ شۇبىسى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن شىنجاڭ پۇل - مۇئامىلە ئىشلىرىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى

جى لو

شىنجاڭ ئۇلكە بولۇپ قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ھوكۈمەت ۋە شەخسلەرنىڭ پۇل تېگىشىش، پۇل ئامانەت قويۇش ئىشلىرىنى بېجىرىدىغان پۇل مۇئامىلە ئورگانلىرى يوق ئىدى. گۇاڭشۈينىڭ 13 - يىلى (1887 - يىلى) دىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇلكە ئەمرى ۋە ئىلى جاڭجۈنى ئوز تەۋەلىگىدىكىلەرگە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئۇرۇمچى ۋە قورغاستا پۇلخانا قۇرۇش، بۇ ئورۇن ئارقىلىق بىر سەر كۈمۈشكە ياكى 400 داچەنگە ئوتمىدىغان ياكى 1.000 ياماقىقا ئوتمىدىغان چەكلەرنى ئايرىم بېسىپ تارقاتتى. كېيىن يەنە بىر مىسقاللىقتىن تېيىن پۇل تارقاتتى. (10 تېيىنگە 1.000 ياماق تېگىشىپ بېرەتتى) دېمەك، بازارلاردا مۇشۇ پۇللار خەجلىنەتتى. بۇنىڭ كەينىدىنلا، تېەنجىندىكى ياڭلىيۇچىڭلىقلاردىن ئۇرۇمچىدە كاتتا دۇكان ئېچىپ ئولتارغانلار (ئومۇمەن تېەنجىنلىك سودىگەرلەر) مۇئىلگىر - ئاخىر بولۇپ ياغ تىزا تارقاتتى. ياغ تىزىنىڭ ھەر-بىرسى 400 ياماقىقا ئوتەتتى. بۇ پۇللار ئېلىپ مېڭىشقا ئاسان

بولغانلىقى ئۈچۈن سەرمايە ئوبوروتنى كېڭەيتىشتە مەلۇم رول ئوينىدى.

شۇكەملەردە ئىچكى ئولكىلەرنىڭ ھەربىلى شىنجاڭ ئولكە ئەمرىگە، ئىلى جاڭجۈنىگە ۋە تارباغاتاي سەنزەنىگە قاراشلىق ھەرقايسى قوشۇنلارغا بېرىدىغان يازدەم خىراجىتى يەنى، قوشۇنلارنىڭ مائاش - تەمىناتى دەپ ئاتالغان ساپ كۈمۈش جەمىي 290 تۈمەن سەردىن ئېشىپ كەتكەن ئىدى. ئىلى جاڭجۈنىغا بىرىلگەن 36 تۈمەن سەرساپ كۈمۈش بىلەن تارباغاتاي سەنزەنگەبېرىلگەن 14 تۈمەن سەر ساپ كۈمۈشمۇ مۇشۇ سانىنىڭ ئىچىدە. بۇ پۇللار ھەر يىلى شەنشى مالىيە غەزنىسىگە تاپشۇرۇلۇپ، ئۇ يەردىن گەنسۇغا، گەنسۇدىن مەخسۇس ئادەم تەيىنلەپ تۇرکۈمگە بولۇپ شىنجاڭغا يوتكەپ بېرەتتى. پۇلنىڭ تەركىۋىدە 50 سەرلىك يامبۇلار، 30 سەرلىك، 20 سەرلىك ۋە 10 سەرلىك كۈمۈش نوكچىلار، 5 سەر، 3 سەر، 2 سەر ۋەبىر سەرلىك كۈمۈش كويزىلار ھەمدە بۇغداي دانچىلىرىغا تەڭ كۈمۈش ئۇۋاقلىرىمۇ بار ئىدى. يوتكەپ مېڭىشتا، ھەر مىڭسەر كۈمۈشنى ئىگىزلىگى 6 سۇڭ، كەڭلىگى 7 سۇڭ، ئۇزۇنلىقى 2 چى كېلىدىغان ياغاچ ساندۇقلارغا قاچىلاپ، ئاغزىنى مىخلاپ، چەمبەرلەپ، گەنسۇ مالىيە باشقارمىسىنىڭ تامغىسى بېسىلغان ئىككى پېچەتنى گىرەلەشتۈرۈپ ساندۇقنىڭ ئاغزى ۋە يان تەرىپىگە چاپلىۋېتەتتى. ئۇكەملەردە لەنجۇدىن شۇيجۇ (جيۇچۇەن) غا 18 ئوتەك، شۇيجۇدىن قۇمۇلغا 18 ئوتەك، قۇمۇلدىن ئۇرۇمچىگە 18 ئوتەكنى بېسىپ جەمىي 54 كۈن، تەخمىنەن 4 مىڭ چاقى-

ردم يول يۇرۇپ يېتىپ كېلەتتى. شۇ ئۇزۇن چول-جەزىرىلەردە يۇرۇدىغان ئاساسلىق قاتناش قورالى ھارۋىدىنلا ئىبارەت ئىدى. چوڭراق شەھەرلەرگە كەلگەندە، بىر قانچە كۈن ھاردۇق ئالاتتى. لەنجۇدىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلگىچە 2 ئايدىن كوپرەك ۋاقىت كېتەتتى. ھەر قېتىمدا، 10 - 20 مىڭ سەر كۈمۈش پۇل يوتكەپ كېلەتتى. ھەربىر ھارۋىغا يۈك قويۇلغاندەك كۈمۈش ساندۇغىدىن 30 نەچچىسى بېسىلاتتى. شۇنداق بولغاندا، ھەر قېتىم 10 نەچچە ھارۋا بىرگە ماڭاتتى. ئۇرۇمچىگە كەلگەندە ئالاقىدار خادىملار مەزكۇر كۈمۈشلەرنى بىر-بىرلەپ سەرلەپ تەكشۈرۈپ ئوتكۈزۈۋالاتتى. شۇنىڭدەك، مالىيە باشقارمىسى ھەرقايسى دۆكاندارلارنىڭ شاگىرتلىرىنى يىغىپ، كۈمۈش پۇللارنى يۈز سەردىن ئاجرىتىپ خوتەنلىك سامان قەغىزىگە بولاتقۇزۇپ، ئاندىن مالىيە غەزنىسىگە كىرىم قىلمۇھتەتتى.

شۇ چاغلاردا مالىيە غەزنىسىگە كىرىم قىلىدىغان ۋە ئۇنىڭدىن چىقىم قىلىدىغان پۇللارنىڭ ھەممىۋاسى ساپ كۈمۈش ئىدى. دۆكانلاردىكى سودا - سېتىقلار، شەخسلەر ئارا پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىمۇ پۈتۈنلەي نەق كۈمۈش بىلەن بولاتتى. بۇلارنى ئېلىپ مېڭىش قولايسىز ئىدى ھەمدە پارچىلاپ زولاپ بېرىشتىمۇ تولا ئاۋارىچىلىق بولاتتى. شۇنىڭدەك يەنە، ئىچكىرىسىنىڭ كۈمۈشى «غەزنە كۈمۈشى» دەپ ئىككىگە ئايرىلىپ، بۇنى - ئۇنىڭغا، ئۇنى - بۇنىڭغا سۇندۇرۇپ ھىساپلاشقانلىك ئۈزىمۇ راسا بىركاشىلا ئىش ئىدى. سودىگەرلەرمال ساتقان پۇللىرىنى ۋە بېيجىڭ، تەيەنجىنگە ئېلىپ مېڭىش ئۈچۈن تەييارلىغان

مالىلىرىنى قىممەت باھادا توگىگە كىرا قىلىپ ۋە قوغدىغۇچى يالاپ ماڭدۇراتتى. ئۇلارتاشقى موڭغۇلىيە ئوتلاقلىرى بويلاپ كېچە - كۈندۈز تىنماي مېڭىپ بەلگىلەنگەن مۇددەت (ئومۇمەن 60 كۈن) ئىچىدە كوكخوتقا ئاپىرىپ، ئاندىن بېيجىڭ ۋە تەيەنجىنلەرگە يوتكەيتتى. بۇنىڭدا كاپىتال ئوبوروتى كېچىكىپ، پۇل مۇئامىلىسى ئولۇك ھالغا چۈشۈپ قالاتتى. ئەھۋال شۇنداق بولىۋاتقان پەيتتە، پۇل پىرۇوت قىلىش، ئامانەت قويۇش، قەرز بېرىش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان شەنشىدىكى پۇل خانىلار مانامەن دەپلا ئوتتۇرىغا چىقتى.

1894 - يىللىرى (گۇاڭشۈينىڭ 20 - يىلى) بولسا كېرەك، شەنشىدىكى پۇلخانىلاردىن ۋېي فېنخۇ، تەيەنچىڭشياڭ ۋە شى تۇڭچىڭ ناملىق پۇلخانىلار ئارقا - ئارقىدىن ئۇرۇمچىگە كېلىپ، كەسپىي ئىشلىرىنى يولغا قويدى. پۇل پىرۇوت قىلىشتا، ھەر يۈز سەر ساپ كۈمۈشكە بىر-بېرىم سەر پىرۇوت ھەققى ئالدى. دۆكاندارلارغا قەرز بەرسە، ئايلىق ئوسۇمى ئۈچۈن 8 پۇڭدىن ئالدى. ئامانەت قويۇلغان پۇلغا، ھەر ئايدا 5 پۇڭدىن، شەخسلەرنىڭ ئامانەت قويغان پۇلىغا ھەرئايدا 3 پۇڭدىن ئوسۇم بەردى. شەخسلەرگە پۇل قەرز بەرگەندە، ئۇلاردىن زولۇك ئۈچۈن دەپ ھەر ئايغا 8 پۇڭ ئەتراپىدا ئوسۇم ئالدى. بۇ پۇلخانىلار يەنە گەنسۇ مالىيە باشقارمىسىنىڭ شىنجاڭ مالىيىسىگە بېرىدىغان ماڭاش - تەمىنات پۇلىنى پىرۇوت قىلىپ ماڭدۇرۇپ بېرىش ئىشلىرىنىمۇ ئۈستىگە ئالدى. بۇلارنىڭ ۋاستىسى بىلەن، گەنسۇدىن پۇلنى يوتكەشكە ئادەم

ئەينىلەپ چىقىم تارتىشتىن، ۋاقىت سەرپ قىلىشتىن قۇتۇلدى، يەنە بىر تەرەپتىن بۇ پۇلخانىلار دۇكانداراڭلارنىڭ ئىچكىرىگە پىرىۋوت قىلىدىغان نەق كۇمۇشلىرىنى قولغا چۈشۈرۈۋالاتتى - دە، ئۇزلىرىگە چىقىش يولى ھازىرلىۋالاتتى ھەمدە ھۆكۈمەتكىمۇ، شەخسلەرگىمۇ ئۆڭايلىق يارىتىپ بېرەتتى.

1909 - يىلدىن كېيىن، شىنجاڭدا پوچتا ئىشلىرى رەسمى يولغا قويۇلغان بولسىمۇ، بىراق پوچتىدىن پۇل پىرىۋوت قىلىش ئىشى كېيىنرەك باشلاندى. پىرىۋوت قىلغانىدىمۇ ئاز مىقداردىكى پۇللار پىرىۋوت قىلىناتتى. شۇڭلاشقا، دەسلەپكى چاغلاردا، سودىگەرلەر پۇل پىرىۋوت قىلىشتا، مۇتلەق كوپچىلىگى تېلېگىرام ئارقىلىق پىرىۋوت قىلىشنى قوللانغانلىغى ئۈچۈن، سەرمايە ئوبوروتى بۇرۇنقىدىن تېزلەشتى. بۇنىڭ ئارقىسىدا، تىجارەت ئىشلىرىمۇ ئىلگىرىكىگە قارىغاندا تەرەققى قىلدى. مانا بۇ 3 پۇلخانىنىڭ شىنجاڭدا پۇل مۇئامىلە كەسىپىنى يولغا قويغانلىغىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى. لېكىن ئۇلارنىڭ ھەرىكەت قىلىش دائىرىسى پەقەت ئۇرۇمچى ئەتراپلىرى بىلەنلا چەكلەنگەن ئىدى. ئىلى، تارباغاتاي، قەشقەردىن ئىبارەت 3 جايدىكى پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى چارپادىشا دەۋرىدىكى جۈگىر - رۇسىيە باشقۇرغان داۋشىڭ بانكىسى پۈتۈنلەي تىزگىنلىۋالغان ئىدى.

1901 - يىلى (گۇاڭشۇينىڭ 27 - يىلى) چىڭ خانلىغى بىلەن 8 دولەت بىرلەشمە قوشۇنى شىنچۇ شەرتنامىسى ئىمزالىغان ئىدى. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ھەممە ئولكىلەرگە تولەم

پۇل چېچىلدى، شىنجاڭ ئولگىسىمۇ ھەر يىلى 40 ئۇمەن سەر پۇل تاپشۇرۇشنى ئۈستىگە ئالغان ئىدى. ئولكىنىڭ ئوزىدە يەنە توپىلەپ ھەر خىل يېڭى مەمۇرى ئىشلار يولغا قويۇلدى. يەنە ئۈستىدىن ئەسكەر ئېلىنىدى. شۇ ۋەجىدىن، شىنجاڭدا مالىيە كەمرەتمى ئاز، چىقىم كوپ بولۇپ قېلىپ، قىزىل رەقەملەر يىلدىن - يىلغا كوپىيىپ كەتتى. بۇ قىزىل رەقەملەرنى تىزگىنلەپ ئازايتىش ئۈچۈن، گۇاڭشۇينىڭ 30 - يىلى (1907 - يىلى) سابىق مالىيە مەسئۇلى ۋاڭ شۇنەن ئىچكىرىدە 400 داچەنگە خەجلىنىدىغان پۇلدىن 100 ئۇمەن سەر قەغەز ئاقچا باستۇرۇپ چىقتى. كېيىن چىن جىيتاڭمۇ 20 نەچچە ئۇمەن سەر باستۇرۇپ چىقىپ تىرىشىپ كوردى. شۇنىڭدەك ئۇرۇمچىدىكى باش پۇل ئىدارىسىنى ئوزگەرتىپ 20 ماددىلىق تەشكىلىي نىزامنامىسىنى ئوزۇپ چىقتى. ئاقسۇ، قەشقەر، ئىلى ۋە تارباغاتايلاردا چوڭ راق پۇلخانا قۇردى. ۋىلايەت، نازارەت، ئايماق، ناھىيىلەر (تاشقورغان، چارقىلىق، لوپنۇر، قورغاسلاردىن تاشقىرى) دە شوبە پۇلخانىلار قۇردى ۋە ئۇلارغا جەمئى 120 ئۇمەن سەردەسمايە بەردى. بۇنىڭ 4 ئولۇشى كۇمۇش، 6 ئولۇشى قەغەز پۇل ئىدى. يەنەبانكىنى دوراپ باشقىدىن 6 ماددىلىق كەسپىي نىزامنامە ئوزۇپ بەردى بۇنىڭ بىلەن پۇل پىرىۋوت قىلىش، پۇل ئامانەت ئېلىش ۋە قەرز بېرىش ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ، پۇل مۇئامىلىسىنى جانلاندۇرۇپ، مالىيە كەمرىمىنى كوپەيتىشنى مەقسەت قىلدى. بۇنىڭدىن باشقا، ساپ كۇمۇشنىڭ يېتىشمىگەن قىسمىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن، غەزىنىدىكى ئالتۇندا بىر مەس-

قال. ئىككى مىسقاللىقتىن تىللا قۇيدۇرۇپ بازارغا چىقاردى ۋە بىر مىسقاللىق تىللاغا 3 سەر ساپ كۈمۈش تېگىشىپ بىرىشىنى بەلگىلىدى. لېكىن تىللا بازارغا چىقىپ ئۇزۇن ئوتمەيلا، قولغاكىرگۈزۈۋالغانلار قولىدىن چىقارمىغاچقا، تىللا قۇيدۇرۇش توختاپ قالدى.

شۇ چاغلاردا ھوكۈمەت يولغا قويغان كارخانىلار ئىگىلىكىنى ئوبدان باشقۇرمىغانلىقتىن قۇرۇق سولەت بىلەن قالماي ئىدى. مەسىلەن، ھەرقايسى جايلار تارقاتقان قەرز پۇللارنى مىك تەسلىكتە يىغىۋالالمىدى. بولۇپمۇ ئاقسۇدىكى چوك پۇل ئىدارىسى ھەممىدىن كوپرەك شۇنداق بولدى. دەسلەپتە دەسمىيەسىدىن ئايرىلىپ كەتتى.

شىنخەي ئىنقىلاۋى (1911 - يىل) دىن ئېتىبارەن ھەرقايسى ئولكىلەرنىڭ شىنجاڭغا بېرىدىغان يارەم پۇللىرى توختىغان ئىدى. ئولكىنىڭ باج كىرىمى چەكلىك بولغاچقا غەزنە قۇرۇپ قالدى. شۇ پەيتتە، ئىلىدىكى يېڭى قوشۇنلار قوزغىلاڭ كوتەردى. مىنگونىڭ 1 - يىلى (1912 - يىلى) چىڭ خاندانلىغى تەختىتىن چۈشكەن خەۋەر شىنجاڭ ئولكىسىگە يېتىپ كەلگەچە، ئولكە تەرەپ بىلەن ئىنقىلاۋى قوشۇنى چىڭ بىلەن شىخۇ ئارىلىغىدا بىر پەللە ئۇرۇشتى. مىنگونىڭ 20 - يىلى تاشقى موڭغۇلىيەدىكى قورۇن (ھازىرقى ئۇلانباتۇر) مۇستەقىللىق جاكارلاپ قۇبدانى بېسىۋېلىپ، ئالتاي (شۇ زاماندا تېخى شىنجاڭغا تەۋە ئەمەس ئىدى) ۋە شىنجاڭنىڭ چېگرا جايلىرىغا تەھدىت سالدى. ئولكە تەرەپتىن ئەسكەرلىككە ئادەم ئېلىپ قوشۇننى

كۆپەيتىپ ئالتايغا يارەدەم بەردى ۋە گۈچۈڭغا قاراشلىق يەنە خۇ، چاغانتۇڭگۇ قاتارلىق جايلارنى مۇداپىئە قىلىشقا قوشۇن ئەۋەتتى. بۇ ھال ھەربىي خىراجەتنىڭ ئۇشتۇمتۇتلا كۆپىيىپ كېتىشىگە سەۋەپ بولدى. ياكى زېكشىن مالىيە نازارىتىگە بۇيرۇق بىرىپ تاش مەتبەدە رۇسىيەدىن ئىمپورت قىلىنغان ئاق سوت قەغەزگە 400 داچەن (بىرسەر ساپ كۈمۈشكە بارا ۋەر) گە ئوتەدىغان قەغەز پۇل باستۇرۇپ چىقىمنى قامداشقا كېرىشتى. بۇ ئەسنادا پۇل تېخىمۇ پاخالمىشىپ، قىممىتى بارغانسېرى تۆۋەنلەپ كەتتى. شىمالىي تەرەپلەردە ۋە ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردا بىر سەر ئولكە تىزىسىغا ئاران 120 داچەن تېگىشكىلى بولمىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى. پەقەت 3 مىسقال ساپ كۈمۈشكە يارا ۋەر بولۇپ قالغان ئىدى. شۇنىڭدەك قەشقەر ۋىلايىتىگە تەۋەباج كىرىم شۇ يىللىرى تەخمىنەن 80 تۇمەن سەرگە چۈشۈپ قالىدى ۋە ئۇنىڭ ھەممىسى داچەن پۇل ئىدى. سابىق مالىيە نازىرى ۋاڭ شۇنەن بېسىپ تارقاتقان قەغەز پۇلنى «كوناخان تىزىسى» ۋە «قەشقەر تىزىسى» دەپ ئاتىدى. ئۇنىڭ بازارلاردا ئېقىپ يۈرگەنسانى ۋەقەشقەر ۋىلايىتىنىڭ باج كىرىمى سانى بىلەن ئۇمۇمەن تەڭمۇتەك بولغانلىغى ئۈچۈن، بۇ تىزىلار قانچە سەرلىك تىزا بولغان بولسا، شۇنچە كۆمۈش ئىگىشىۋالغىلى بولمىدىغان بولۇپ قالدى. قەشقەر تىزىسىنىڭ ئىناۋىتى تېخىمۇ ئوستى. چارۇسىمىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى رۇسىيە سودىگەرلىرىگە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئولكە تىزىسى ئېلىشنى رەت قىلدۇردى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن

ئولكه تىزىسى قەشقەر ۋىلايىتى تەۋەسىدە ئاقمايدىغان بولۇپ قالدى. پۇلنىڭ كۆرسى تېخىمۇ چۈشۈپ كەتتى. شۇ چاغلاردا 300 نەچچە سەر ئولكه تىزىسىغا ئىچكىرىنىڭ ئاران 100 سەر كۈمۈش پۇلىنى تېگىشكىلى بولاتتى. ئۇرۇمچىدىكى 3 پۇلخانىنىڭ شىنجاڭغا كېلىدىغان تەمىنات ياردەم پۇلىنى پىرۋوت قىلىش كەسپىنى ئىشلەيدىغان پەيتىمۇ كېتىپ قالدى. چۈنكى ئىچكى ئولكىلەردە ئىنقىلاپ قوزغىلىپ، ئۇرۇش تېخى توختىماي پۇل مۇئامىلە ئىشلىرى قالايمىقانلىشىپ كەتكەچكە، پۇلخانىلار ئۇرۇمچىدىكى كەسپىي ئىشلىرىنى يۈرگۈزەلمەي، تەيەنچىگىيالماسلىق پۇلخانىسى بىلەن شىتۆكچىلىك پۇلخانىسى ئىلگىرى ئاخىر بولۇپ كەسپىتىن توختاپ قالدى. پەقەت ۋېيغىنخۇ پۇلخانىسىلا ئىچكىرى ئولكىلەردىن سەرمايە توپلاپ، ئوز تەشكىلىنى تىجارەت بانكىسىغا ئوزگەرتىپ، شىنجاڭدا شوبە بانكىسىنى قۇردى. مانا بۇ شىنجاڭدا پۇل مۇئامىلە كەسپىنىڭ بىرىنچى قېتىم يولغا قويۇلغانلىغى بولىدۇ. شۇ چاغلاردا قەشقەردە ئېقىۋاتقان كونا خان تىزىسى ناھايىتى ئىناۋەتلىك ئىدى. گايىدا قەشقەر تىزىسىنى تەڭگىگە تەڭمىشىش توغرا كەلسە، قەشقەر تىزىسىنىڭ ھەر 100 سەرىگە 5 سەر ئەتراپىدا ئۇستەك قوندۇرۇلاتتى. شۇڭلاشقا تىجارەت بانكىسى قەشقەر كونا شەھەردىمۇ تارماق بانكا قۇرۇۋېلىپ، پۇل پىرۋوت قىلىش كەسپىنى يۈرگۈزدى.

شېۋىنىڭ «شىنجاڭغا سايا ھەت» خاتىرىسىگە يازغانلىرىدىن قارىغاندا، ممنگونىڭ 5 - يىلى (1916 - يىلى) 7 -

ئايدا، ئۇ قەشقەر گوناشەرگە يېتىپ بارغىنىدا، مەزكۇر بانكىنىڭ باشلىغى ئۇنىڭغا: «بېيجىڭدىن كەلگەن تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇۋالدىم. جايلاردا پۇل مۇئامىلە ئىشلىرى بوغۇلۇپ قاپتۇ. پۇل پىرۋوت قىلىش ھازىرغىچە توختاپتۇ دېگەن. ئەھۋال شۇنداق بولغاچقا، شىنجاڭدىكى ۋېيغىنخۇ تىجارەت بانكىسىمۇ ئوزىنىڭ تاقالغانلىغىنى جاكارلىدى. پەنجىيەنتىڭ جىڭلىنىڭ ئېيتقىچە، شۇ چاغلاردا ياڭزېڭشىن مەزكۇر بانكىغا 100 نەچچەمىڭ سەر پۇلنى مۇددەتلىك ئامانەت قويغان ئىكەن. بۇنىڭ بىلەن تەڭ، جۇي شىڭيۇڭ، گۇڭجۇيچىڭ دەيدىغان دۇكانلارنىڭ خوجايىنلىرىدىن ئىبارەت تەيەنجىنلىك بىرقانچە سودىگەرلەر مەزكۇر بانكىغا نەچچە ئون تۇمەن سەر قەرزدار بولۇپ قالغان ئىكەن. ياڭزېڭشىن ئۇرۇمچى ئامبىلى جاڭخۇالىڭغا بۇيرۇق بېرىپ، ئاشۇ بىر قانچە سودىگەرنى قاماپ قەرزىنى تولەتتۈرۈش ئۈسۈلى بىلەن ئوزىنىڭ ئامانەتىنى تىرىلدۈرۈۋالغۇزماقچى بولغان. بۇ ئەنزە تاكى ياڭزېڭشىن ئولتۇرۇلگەنگە قەدەر سورۇلۇپ ھەل بولمىغان.

ۋېيغىنخۇ تىجارەت بانكىسى تاقالغىچە، جۈبىيەن بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شوبىسى ئۇرۇمچىدە پەيدا بولدى. بۇ بانكىنى شۇي شياۋجېن ئىسىملىك ھەربى كىشى قۇردى. باش بانكا بېيجىڭدە ئىدى. شاڭخەيدىكى شوبە بانكىسى 1914 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا قۇرۇلغان. بۇ بانكىلار يېڭى قۇرۇلغاندا، ئىچكى قىسمى يېڭى پوسۇندا زىننەتلەنگەن. ئامانەت قوبۇل قىلىش كېنىشكىلىرىمۇ يېڭى نۇسخىدا ئىشلەنگەن بولۇپ، نۇرغۇن ئامانەت پۇل

جەلپ قىلغان ھەمدە 1915 - يىلى ئوز ئالدىغا تىمزا تارقاتقان ۋە بۇ تىمزىلار پوتون شەھەردە ئاققان ئىدى. 1916 - يىلى يۇەنشىكەي قوشونى روناق تاپقان ئىدى. شوي شاۋجېن 4 - ئاي ئاخىرىدا ئوشتومتوتلا بېيجىڭدىن شاڭخەيگە كەلسە، ئونى «شىمالىي مىلىتارىستلار ھوكومىتى ئوچون پول تەييارلاشقا كېلىپتو» دەيدىغان گەپ - سوزلەر تارقىلىپ تىجارەتچىلەرنىڭ دىققىتى قوزغالغان پەيتتە 5 - ئاينىڭ 10 - كونى مەزكور جۇبىيەن تارماق بانكىسى مەيجيالى بانكىسىدىن ئالغان 5 تۇمەن دوللار قەرزنى بېرەلمەي قالدى - دە، بۇ خەۋەر سىرتقا تارقىلىپ ئامانەت قويغوچىلار ئوز پۇللىرىنى بانكىدىن بەس - بەستە قايتورۇۋېلىش بوردىنىنى چىقىرىۋەتتى. بانكا ھەر قانچە ئامال قىلغان بولسىمو بۇ دولقۇننى پەسەيتەلمىدى. شىنجاڭ مالىيە نازارىتىنىڭ ئارخىۋىدىن قارىغاندا، 1915 - يىلى 4 - ئايلاردا، مالىيە نازارىتىنىڭ ئوللىمىك مەھكىمىگە سوئالغان جۇبىيەن بانكىسىنىڭ پاي چېكىنى ئېتىراپ قىلمىشنى تەشەببوس قىلىش توغرىسىدىكى ئالاقىسىدا قىسقىچە مۇنداق دېيىلگەن: «بېيجىڭ جۇبىيەن بانكىسىنىڭ ئالاقىسىدا، لىيۇۋېنلوڭنى شىنجاڭغا كېلىپ پاي توپلاپ بانكا تەسىس قىلىشقا تەييارلىتو. قوشۇمچە قىلىپ ئەۋەتكەن ماددىلارغا مالىيە مىنىستىرلىگى ئارقىلىق ئولوغ زوڭتوڭغا مەلوم قىلىپ تەستىق سالدۇرغان خېتىنىڭ نوسخىسى ئېلىنغان ئىكەن. ئونىڭدا جۇبىيەن بانكىسىنىڭ جوڭگو بانكىسىغا يارەملىشىپ چېگرا ئولكىنىڭ پول مۇئامىلە قۇدرىتىنى مىسلىسىز ئوستۇرۇشنى مەقسەت قىلىدۇ...» دېيىلىپتو. بىز غەزىنىدىن 3 تۇمەن 6 مىڭ سەر كومۇش چىقىم قىلىپ، مەزكور بانكىنىڭ 5 مىڭ دانە پاي چېكىنى ئالدىمىزغا تارتمىشنى پىلان قىلدوق. 5 مىڭ پاي 5 تۇمەن دوللارغا توغرا كېلىدۇ»،ۋاھاكازا.

يۇقوردا ئېيتىلغان لىيۇۋېنلوڭ 1911 - يىلى (شۇەنتوڭ 3 - يىلى) ئورومچىنىڭ ئامبىلى ئىدى. شۇ يىلى يازدا، چىڭ سۇلالىسىنىڭ يۇقورى قاتلام ئاقسوڭەكلىرىدىن زەيلەن(يىخېتۇەن ئەنزىسى تۇپەيلىدىن شىنجاڭغا سۇرگۇن بولوپ كەلگەن) دىگەننىڭ پاھىشەسەتەڭلىرى ئىشتىراك قىلغان ھاراق زىياپىتىگە قاتناشقانلىغى ئوچون، شۇ چاغدىكى ئولكە ئەمىرى (مۇچەتتىشى) يۇەندا‌خۇا ئوردىغا مەلوم قىلىپ مەنسۇبىدىن ئېلىپ تاشلاپ يورتىغا قايتورۇۋەتكەن ئىدى. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىردا، ئۇ قانداق قىلىپ جۇبىيەن بانكىسى بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىۋالغانلىغىن - تاڭ، 1915 - يىلى بېيجىڭ باش بانكىسىنىڭ تونۇشتورۇشىنى كوتىرىپ شىنجاڭغا كېلىپ مالىيە نازارىتى بىلەن ئالاقە باغلىدى. شۇ ۋەجىدىن يۇقورقى پاينى ئالدىغا تارتمىشتىن ئىبارەت ئىلتىماس مالىيە نازارىتىدە تەكلىپ تەرىقىسىدە ئوتتورىغا چىقتى. بۇنى ئولكىلىك مەھكىمە تەستىقلىغاندىن كېيىن لىيۇۋېنلوڭ شۇ ئانلا پاي پۇلىنى قولىغا چوشورۇۋېلىپ، ئورومچىدە جۇبىيەن بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شوبىسىنى قورۇپ، ئوزى باشلىق بولدى. بۇ بانكىنىڭ كەسپىي ئىشلىرى تېخى يولغا قويۇلماي تورۇپلا 1916 - يىلى بۇ بانكىنىڭ شاڭخەي شوبىسىدىن ئامانەت پۇللار-

نی قایتۇرۇۋېلىش بورىنى كوتىرىلىپ، ئىچكىرىدىكى باش ۋە تارماق بانكىلارنىڭ ھەممىسى ئىشتىن توختاپ قالدى. شۇ قاتاردا شىنجاڭ شوبىسمۇ توزۇپ كەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن، بىر مەزگىلگىچە ئۇرۇمچىدە رەسمىلەشكەن پۇل مۇئامىلە ئورگىنى بولمىدى. مال باھاسى شىددەتلىك ئۇرلىدى. ئۇلكە تىزىسىنىڭ قىممىتى زور دەرىجىدە تووۋەنلىدى. بىر سەر ئۇلكە تىزىسىغا ئارانلا يۈز نەچچە داچەن تېگىشكىلى، 300 نەچچە سەر ئۇلكە تىزىسىغا ئىچكىرىدىن يۈز نەچچە سەر كۆمۈش دوللار پىرىۋوت قىلدۇرۇۋالغىلى بولىدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قالغاچقا، پۇل مۇئامىلىسى بوغۇلۇپ قېلىپ، سودىگەرلەر-نىڭ ئىچكىرىسىگە پۇل پىرىۋوت قىلىپ مال كەلتۈرۈشىگە ئېغىر قىيىنچىلىق تۇغدۇلدى. سودىگەرلەر «پۇلنىڭ قىممىتى كېتىپ قالمىسۇن!» دەپ ھەر خىل يوللار بىلەن ھايانكەشلىك قىلدى. مەسىلەن: بىرىنچىدىن، نىكولاي سوممىسىنى سېتىۋېلىپ ئۈنى قەشقەر، ئىلى، تارباغاتايلاردىكى جۇڭگو - رۇسىيە ئىگىلىگىدىكى داۋۇشنىڭ بانكىلىرىدىن يارچەنگە ئالماشتۇرۇۋالدى ياكى ئېھتىياجلىرىنىڭ تاختىلانغان كۆمۈشلىرىگە ۋە ئالتۇنلىرىغا ئالماشتۇرۇۋالدى. ئىككىنچىدىن، ئۇلكە تىزىسىغا مالىيە نازارىتىدىن مالىيە مىنىستىرلىگى تارقاتقان گۇللۇك چەكنى زور مىقدارداسېتىۋېلىپ ياكى پوچتىخانىدىن ماركا سېتىۋېلىپ، پوچتا ئارقىلىق تېيەنجىنگە پىرىۋوت قىلىپ كۆمۈش دوللارنىڭ باھاسى بويىچە ساتتى. يەنى 7 مىسقالدىن كوپرەك ئۇلكە تىزىسىغا بىر دوللارلىق گۇللۇك چەك ياكى ماركا سېتىۋېلىپ، ئۈنى تېيەنجىنده

ئۇز قىممىتىگە تەڭ كۆمۈش دوللارغا سېتىپ قالتىس پايدا تاپتى. سودىگەرلەر بىرسى بىرسىنى دوراپ تېيەنجىنگە بارغاندىن كېيىن قولىدىكى چەك - ماركىلارنى تېزراق پۇل قىلىش ئۈچۈن ھەتتابىر نەچچە ھەسسە سۇندۇرۇپ سېتىشتىن باش تارتمىدى. ئىچكىرىدىكى ھوكۇمەت ئورۇنلىرى ئۇز جايلىرىدىكى گۇللۇك چەكنىڭ ۋە پوچتا ماركىسىنىڭ باھاسىغا تەسىر يەتكۈزدى دەپ «شىنجاڭدا ئىشلىتىش مەنئى قىلىنىدۇ» دېگەن تامغىنى چەك ۋە ماركىغا بېسىش يولى ئارقىلىق بۇ ھايانكەشلىك يولىنى چەكلىيەلمىدى. ئۇچىنچىدىن، 1915 - يىلىدىن 1916 - يىلىغىچە (مىنگونىڭ 4 - ، 5 - يىللىرى) ئۇرۇمچى بازىرىدا 7 - 8 مىسقال ئۇلكە تىزىسىغا بىر روبلى كېلەتتى. كېيىن روبلىنىڭ باھاسى ئورلەپ بىر سەردىن ئېشىپ كەتتى. خاربىن، بېيجىڭ، تېيەنجىن بازارلىرىدا بولسا بىر روبلى 6 موچەن كۆمۈش دوللارغا باراۋەر ئىدى. نەتىجىدە ھەرقايسى تەبىقىدىكىلەر روبلى سېتىۋېلىشقا بەس - بەستە كىرىشىپ كەتتى. روبلى سودىسىنى كېلىشتۇرىدىغان بىدىكلەرمۇ پەيدا بولغان ئىدى. توتىنچىدىن، ئۇلكە تىزىسى بازارلارنى قاپلاپ كەتكەنلىكتىن، ھوكۇمەت ئۈنى قەشقەر تىزىسىنىڭ قىممىتىگە تەڭلەشتۇرۇشكە ئامالسىز قېلىپ، سودىگەرلەرنىڭ ئۇلكە غەزنىسىگە 200 سەر ئۇلكە تىزىسى تاپشۇرۇپ، غەزنىدىن ھوججەت ئېلىۋېلىپ، قەشقەرگە بېرىپ، ۋىلايەت غەزنىسىدىن يۈز سەر قەشقەر تىزىسى ئېلىۋېلىشنى بەلگىلىدى. ئۇلكە غەزنىسى يۈز سەر ئۇلكە تىزىسىنى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ غەزنىسى

دىن ئېلىنىشقا بۇيرۇپ، ئۇنىڭدىن قالغان يۈز سەر پۇلنى ئولكە تىزىسىنى يىغىۋالغان ھىساپتا كورۇپ، پۇلنىڭ پاخالىلىشىنى ئازايتىشقا سەرپ قىلدى. دېمەك، بىر ئولكىدە بىر ھوكۇمەت تارقاتقان تىزىنىڭ قىممىتى ئوچۇقتىن - ئوچۇق ئىككى خىل بولۇپ قالغاچقا، چوڭراق دۆكانلار بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئولكە غەزنىسىگە بەس - بەستە، كوپلەپ ئولكە تىزىسى تاپشۇرۇپ، ئۇنى قەشقەر تىزىسىغا ئايلاندۇرۇۋېلىپ، ئاندىن جۇڭگو- رۇسىيە ئېگىلىگىدىكى داۋشىك بانكىسىنىڭ قەشقەر شوبىسى ئارقىلىق تەيەنجىنگە پىرىۋوت قىلىپ، ئۇ يەردىن كۈمۈش دولـ لارغا ئايلاندۇرۇش پىلىەن شۇغۇللاندى. 1916 - يىلى ھوكۇ- مەت قۇشۇنلارنى قىسقارتىپ، ھەربى خىراجەت چىقىمىلىرىنى بارا - بارا ئازايتقان ئىدى. سودىگەرلەر يەنە، ئولكىنىڭ يەر- لىك مەھسۇلاتلىرىدىن يۇڭ - تېرە سېتىۋېلىشقا كىرىشىپ، ئۇنى تەيەنجىنگە توشۇپ، چەتئەل سودىگەرلىرىنىڭ ئېكسپورت قىلـ شىغا سېتىپ بەردى. نەتىجىدە، ئولكە تىزىسىغا ئاستا - ئاستا جان كىردى - دە، يۈز سەر قەشقەر تىزىسىغا ئاران 160 سەر ئولكە تىزىسى توغرا كېلىدىغان بولۇپ قالدى.

رۇسىيىدە ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى كوتىرىلگەندىن كېيىن، مەملىكەت ئىچىدىكى ھەممە كەسپىي ساھەلەر دولەت ئېگىلىگىگە ئوتكۈزۈۋېلىنىدى. ئىلى، تارباغاتاي ۋە قەشقەردىكى جۇڭگو - رۇسىيە ئېگىلىگىدىكى داۋشىك بانكىلىرى پۈتۈنلەي تاقالدى. مەزكۇر بانكىنىڭ باش بانكىسى ئوتتۇرا شەرق تومۇرىولى ئېگىلىگى بىلەن شۇغۇللانغان دەسلەپكى مەزگىلدە فرانسىيە

مەبلەغ قوشقان ئىدى. شۇڭا بۇ پەيتتە، مەزكۇر بانكىنىڭ باش بانكىسى پارىژغا كوچۇپ كەتتى. بۇ بانكىنىڭ شاخىچەي، تەيەن- جىن، خەنكۇ قاتارلىق جايلاردىكى تارماق بانكىلىرى ئېگىلىك ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇردى. مۇشۇ مەزگىلدە، رۇسىيىدە ئىنچكە ئۇرۇش داۋاملىشىپ تۇرغانلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدىن رۇسىيىگە ئېكسپورت قىلىنىۋاتقان ھەر خىل چارۋا مەھسۇلاتلىرى ۋە پاختا قاتارلىقلارنى داۋاملىق ئېكسپورت قىلىشقا ئامال بولـ مىغانلىقتىن باھاسى چۈشۈپ كەتتى. سابىق ئىلى بانكىسىنىڭ دېرىكتورى سوۋۇرووۋ شاخىچەيگە كېلىپ، شاخىچەي بانكىسىنىڭ سارجا، سوكنا، تاۋار - دۇردۇن، تۇرلۇك يېرىم گەزلىمە ۋە قاراچاي قاتارلىق مالىلارنى سېتىۋېلىشى ھەمدە 50 دانە ئاپتوموبىل سېتىۋېلىپ، يۇقۇرقى مالىلارنى شىنجاڭغا توشۇپ سېتىشى، ئۇنىڭ بەدىلىگە يەرلىك ۋە چارۋىچىلىق مەھسۇلات- لىرىنى ئېلىپ، يەنە ئىچكىرىگە توشۇپ چەتئەللىك سودىگەر- لەرگە سېتىشى توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئۇرۇمچىدە جۇڭگو - رۇسىيە ئېگىلىگىدىكى داۋ- شىك بانكىسىنىڭ شوبىسىنى قۇرۇپ، بارلىق تىجارەت بانكىلىرىنىڭ كەسپىنى ئالدىغا تارتىۋېلىپ، شىنجاڭنىڭ پۈل مۇئامىلە ئىشلىرىنى بۇرۇنقىدەكلا چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش خام خىيالىدا بولدى، بىراق، ئىش كۆڭۈلدىكىدەكبولۇپ چىقمىدى. يۇڭ بىلەن ئاپتوموبىللار كوكخوت شەھرىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ماڭ- دىغان يولى ئوتلاقتىكى قۇملۇق ۋە چول - جەزىرىلەرگە توغرا كېلىپ، ئاپتوموبىللار ماڭالمىدى. ئاندىن بۇ ئاپتوموبىللارنى

شاڭخەيگە قايتۇرۇپ باھاسىنى چۈشۈرۈپ سېتىۋەتتى. مالىلارنى بولسا، توگە كىرا قىلىپ، 4 - 5 ئاي دېگەندە ئاندىن شىنجاڭغا يەتكۈزۈپ كەلدى. پەقەت سوۋۇروۋ قاتارلىق بىرقانچە يىلنىڭ 1919 - يىلىدىلا باش كۆزلىرى ماشىنىدا كوكخۇت شەھىرىدىن چىقىپ، يول ئۈستىدە نۇرغۇن جەۋرى - جاپا تارتىپ، 80 نەچچە كۈندە ئاندىن ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدى. كېلىپلا جۈڭگو - رۇسىيە تەۋەلىگىدىكى داۋشىڭ بانكىسىنىڭ شىنجاڭ شۇبىسىنى قۇرۇپ ئىشقا كىرىشىۋاتقاندا، قىزىل ئارمىيە تەرىپىدىن مەغلۇپ بولغان ئاق گۇۋاردىيىنىڭ بىر قىسمى شىنجاڭ ئولكىسىگە قېچىپ كىرىۋالغان پەيتىگە توغرا كېلىپ قالدى - دە، روبلى كېرەكسىز قەغەزگە ئايلاندى. مەزكۇر بانكىغا ھېچكىم ئىشەنمەيدىغان بولۇپ قالدى. نەتىجىدە ئۇلار پۇل ئامانەت قوبۇش ۋە قەرز بېرىش كەسپىنى زادىلا قانات يايدۇرالماي، پەقەت پۇل پىرىنتۇت قىلىش بىلەنلا ئوتتى. تاۋار مالىلارغا چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى تېگىشىش ئىشلىرىمۇ ئانچە ئوڭۇشلۇق بولمىدى. شۇ يىلى قىشتا، يېڭى قۇرۇلغان بانكىغا ئېھتىياتسىزلىقتىن ئوت كېتىپ، كۇل بولۇپ تۈگەشتى. شۇ سەۋەبتىن شاڭخەيدىكى سوۋۇروۋنىڭ ئورنىغا باشقا بىر كىشىنى ئەۋەتتى، بىراق، ئۇ كىشىمۇ كەسپىي ئىشلارنى جانلاندۇرالماي، بانكىنى يولغا قويۇپ 4 يىل ئوتمەيلا بانكىنىڭ تاقالغانلىقىنى جاكالىدى. شۇنىڭدىن كېيىن 9.8 يىلغىچە شىنجاڭدا پول مۇئامىلە ئىشلىرىنى بېجىرىدىغان كەسپىي ئورگان بولمىغاچقا، كىشىلەرنىڭ ئائىلىسىگە پىرىنتۇت قىلىدىغان ئاز سانداكى پۇللىرىنى

پوچتىخانا قوبۇل قىلىپ بېجىرىپ كەلدى. شۇ مەزگىلدە، پوسۇلكا ماڭدۇرۇش كەسپى ناھايىتى تەرەققى تاپتى، ئادەتتىكى سودىگەرلەر ۋە شەخسىلەر ئولكە تىزىسىغا پاختا ۋە باشقا ئەتمۇارلىق مەھسۇلاتلارنى مەسىلەن: بوكەن مۇڭگۇزى، تۇلكە، سولەيسۇن تېرىسى قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىپ، چەكلەنگەن ئېغىر لىقتا پارچىلاپ پوسۇلكا قىلىپ، پوچتىدىن ئىچكىرىگە ماڭدۇرۇپ كۇموش دوللارغا ساتتى. ئاندىن لايىق تېپىلغان مالىلارنى سېتىۋېلىپ شىنجاڭغا ئەۋەتىپ تىجارەت قىلدى - دە، مۇشۇ يوللار بىلەن نۇرغۇن پايدا تاپتى. لېكىن پارچىلاپ پوچتىغا سالغان پوسۇلكىلارنىڭ مىقدارى ئاز، ۋاقتى بەك ئۇزۇن بولغاچقا سەرمايىنى تېز ۋە كوپلەپ ئوبوروت قىلالمىدى. بۇنداق داۋاملىدىن، لېۋۇنىلۇك قوشۇمچە يولغا قويغان يېڭىنىڭ ئۇيۇ سودا دۇكىنى ئىچكىرىدىن تاشچاي قاتارلىق مالىلارنى ئەپكەلدۇرۇپ، تېرە - يۇڭ قاتارلىق چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىغا تېگىشىپ ئىچكىرىگە يوتكەپ ساتتى، ئاندىن يەنە ئىچكىرىدىن بىر ۋاسىنىڭ مالىلىرىنى ئېلىپ چىقىپ ساتتى. بۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقتىتتا پۇل پىرىنتۇت قىلىش كەسپىنىمۇ بىللە يولغا قويدى. بىراق، بۇ مەخسۇس پۇل مۇئامىلە كەسپى ئەمەس ئىدى. 1928 - يىلى جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلىپ ئۇزۇن ئوتمەي، ھوكۇمەت تەرەپتىن يۈيشىن يەرلىك مەھسۇلات شىركىتى (سافسىنتورگ) نى يولغا قويدى. بۇ شىركەت تېرە - يۇڭ قاتارلىق چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىپ تىيەنجىنگە ئاپىرىپ ساتتى ھەمدە ئاق ئورۇس، گىمىركىن بىلەن بىرلىشىپ ھوكۇمەت بىلەن

شەخسلەر باشقۇرغان قوزا كورپىسى شىركىتى قۇرۇپ، شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ قوزا كورپىسىنى سېتىۋېلىش كەسپىنى ماناپولىيە قىلدى. بۇ كورپىلەر چەتئەللەردە قىممەتباھالىق ئىدى. تىيەنجىنگە توشۇلغاندىن كېيىن، تېخىمۇ كوپ پايدا تاپاتتى. 1930 - يىلدىن كېيىن، شىنجاڭدا يەنە ئولكىلىك بانكا قۇرۇلدى. بانكىغا سۇنگىخۇا باشلىق بولدى. تۆۋېباۋ بانكىنىڭ مالىيە بولۇمىگە باشلىق (باش بولغالتىر) بولۇپ بانكىنىڭ رەسمىي ھېساپ دەپتەرلىرى تۇزۇپ چىقىلدى. بۇ بانكا پۇل پىرىۋوت قىلىش، پۇل ئامانەت ئېلىش، قەرز بېرىش ئىشلىرىنى بېجىرگەندىن باشقا يەنە ئولكە غەزىنىسىنىڭ كىرىم - چىقىم ئىشلىرىنى ۋاكالىتەن بېجىردى. شۇنداق قىلىپ، 1931 - يىلى قەشقەردە شوبە بانكا قۇرۇلدى. مانا بۇ شىنجاڭ ئولكىسىدە پۇل مۇئامىلە كەسپىنىڭ دەسلەپ يولغا قويۇلغانلىغى ئىدى. بىراق، ئىش ئوڭدىن كېلىۋەرمىدى. قۇمۇل دېخانلىرى دەل شۇ ئەسنادا قوزغىلاڭ كۆتەرىپ جىن‌شۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى چىقتى. ئولكە تەرەپتىن قوشۇن ئەۋەتىپ باستۇرماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن شىنجاڭنى ئۇرۇش قاپلاپ، ھەربىي خىراجەت كوپىيىۋەردى. بۇ ھالەتنى ئولكە پۇلىنى كوپلەپ بېسىپ تارقىتىش ئارقىلىق ئوڭشىماقچى بولدى. جىددى ئېھتىياجدىن چىقىش ئۈچۈن، تىزىنى 3 سەرلىك، 5 سەرلىك ھەتتا 10 سەرلىكتىن قىلىپ باستۇرغان بولسىمۇ، پۇلنىڭ قىممىتى كۈندىن - كۈنگە توۋەنلەپ كېتىۋەردى. ئىچكىرىگەيۈز سەركۇمۇش دوللار پىرىۋوت قىلىش ئۈچۈن 1200 سەر-

دىن ئارتۇق ئولكە تىزىسى ئوتكۈزۈپ بېرىشكە توغرا كېلەتتى. ئولكە غەزنىسىدىن قەشقەرگە يۈز سەر قەشقەر تىزىسى پىرىۋوت قىلىش ئۈچۈن 160 سەر ئولكە تىزىسى تاپشۇرۇشقا توغرا كەلدى، بۇنىڭ بىلەنلا قالماستىن بەلكى يەنە داۋاملىق ئوسۇپ 300 سەرگە يەتتى. بۇنىڭدىن ئىلگىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچى، ئىلى، تارباغاتاي، قەشقەر قاتارلىق جايلاردا سودا شىركەتلىرى بولغاندىن تاشقىرى، يەنە ئوتتۇرا ئاسىيا بانكىسى قۇرۇپ، پۇل پىرىۋوت قىلىش كەسپىنى يولغا قويغان ئىدى. شۇ چاغلاردا پەقەت قەشقەرلا تېچ ئىدى. ئاز سانلىق سودىگەرلەر قەشقەرگە ئەۋەتىپ، مەزكۇر بانكا ئارقىلىق تىيەنجىنگە پۇل پىرىۋوت قىلاتتى. پىرىۋوت ھەققى تەخمىنەن 60 پىرسەنتتىن ئارتۇق بولۇپ، پۇل مۇئامىلە ئىشلىرى بوغۇلۇپ يۇقۇرى پەللىگە يەتكەن ئىدى.

1933 - يىلى 4 - ئايدا جىن‌شۇرېن قوغلىنىپ، شىڭ شىسەي تەختكە چىقتى. ئىلگىرى چىقىرىلغان ئىككى يېرىم مىسقاللىق پارچە تىزىنى 50 سەرلىك تىزىغا ئوزگەرتىپ باسىتۇردى - دە، پۇلنى تېخىمۇ پاخاللاشتۇرۇۋەتتى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئوتمەي، شىڭشىسەيگە سوۋېت ھوكۇمىتى قەرز پۇل بەردى. مالىيە نازىرى جۇبىڭ (يولداش ماۋزېمىن) مالىيە ئىشلىرىنى جىددى تەرتىپكە سېلىپ، سەرلەپ خەجلەيدىغان پۇللارنى دولارغا ئوزگەرتتى. شۇنىڭ بىلەن پۇلنىڭ قىممىتى تەدرىجى يۇقۇرى كوتىرىلدى. بازارلاردا پۇل مۇئامىلىسى بارا-

بارا مۇقىملاشتى. گومىنداڭ شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلغان مەز-

گىلده، مەركىزىي بانكا بىلەن دىخانلار بانكىسى شىنجاڭدا ئىلـ
گىر - كېيىن بولۇپ تارماق بانكا قۇرغان ئىدى. فابى ۋە گۇەنـ
جىن‌دە يىدىغان پۇللار شىنجاڭغا ئېقىپ كىرىشكەباشلاپ، پۇلنىڭ
قىممىتى بىر كۈندە نەچچە قېتىم توۋەنلەپ بازار سودىسى رەخت
ۋە تاشـچاي باھاسـى بويىچە يۇرگۈزۈلىدىغان بولۇپ قالـدى.
تاماكا قايتۇرۇپ بېرىدىغان پارچـە پۇلنىڭ ئورنىنى ئالـدى.
تىجارلار كېرەكسىز قەغەزگە ئايلاندى. ئەڭ ئاخىرىدا ئولكىلىك
بانكا ئوزى قۇيدۇرغان كۈمۈش دوللارغا ئولكە تىجارىتىنى تەڭ
قىممەتـتە تېگىشىپ بېرىپ، ئولـكە تىجارىتىنىڭ ئىناۋىتىنى مۇسـ
تەھكەملەشكە ئىنتىلگەن بولـسىمۇ، لېكىن تېگىشىشنى باشلىغانـ
دىن كېيىن، تىزا كوتىرىپ كېلىپ كۈمۈش دوللارغا تېگىشىۋالـ
غۇچىلار كۆنـدىن - كۈنـگە كوپەيـدى - دە، تىجارىتـى كـۈمۈش
دوللارغا ئايلاندۇرۇۋېلىش دولـقۇنى كوتىرىلىپ كەتتى. تـاكى
تېگىشىشنى توختاتقانغا قەدەر، كۈمۈش دولـلار بىلـەن ئولـكە
تىجارىتىنىڭ بازار باھاسىدىكى پەرقـى يەنىلا تۇگەپ كەتمىدى.
شىڭشىسەي تەختكـە چىقىپ تاكى ئازاتلىق ھارپىسىغىچە بولـ
غان بۇ بىر مەزگىلدىكى ئولكىنىڭ پـۇل مۇئامىلـە ئەھـۋالىنى
ئايرىم يېزىپ چىقىمەن.

يۇقۇرقىلار ئۇزەمـىنىڭ كورگـەن ۋە ئاڭـلىغانلىرىـمدىن
ئىبارەت بولۇپ، ئۇدۇل كەلگەنچە يېزىۋەردىم، پايدىلانغايسىلەر.

ئۇرۇمچى ئاپتوموبىل تىرانسپورت باش ئىدارىسىنىڭ قۇرۇلۇش جەريانى

پەن جۈيى

ياڭزېڭشىن شىنجاڭغا ھوكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىلـ
دە، ئەنـگلىيە، ئامېرىكا سودىگەرلىرى بىلەن بىر قانچە قېتىم
سودا مۇئامىلىسى قىلغان ئىدى. مېنىڭ بېلىشىمچە، بىرقېتىمدا
ئەنـگلىيىدىن تېلېگىراف ئۈسكۈنىلىرى سېتىۋالـدى؛ يەنـە بىر
قېتىمـدا، ئـامېرىكىدىن دودگـى مـاركىلىق ئاپتوموبىل سېتـ
ۋالدى. شـۇ چاغلاردا ئۇرۇمـچى ياڭـخاڭ كوچىسىدا ئامېرىكا
سودىگەرلىرى ئاچقان بېلىۋە ۋالى ناملىق بانكىلار بارئىدى.
بۇ بانـكىلار چەتئەلـلەرگە پـۇل پىرىۋوت قىلىش ۋە ئىمـپورت
ئۇچۇن مال زاكاز قىلىش ئىشلىرىنى بېجىرەتتى.

1925 - يىلى يـازدا ئۇرۇمچىدىكى جۇڭـگو - رۇسىيە
داۋىشىڭ بانكىسىنىڭ دېرىكتورى سوۋوروۋ ياڭزېڭشىنغا ئامېرىـ
كىدا ئىشلەنگەن بىر كىچىك ماشىنا تەقدىم قىلدى. ياڭزېڭشىن
مۇشۇ ماشىنىغا ئولتۇرۇپ نۇرغۇن قېتىم سەيـلە - سايا ھەتـكە
چىققان ئىدى ھـەمدە بۇ ماشىنىنى ئاساس قىلىپ، نەنگۇەندە
شوپۇر تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ شوپۇر تەربىيىلەشكە باشلىدى.

1926 - يىلـى 5 - ئايـدا، ئاپتوموبىل ئىدارىسىنىڭ
تەييارلىق باشقارمىسىنى قۇرۇپ، بۇرھان شەھىدىنى بۇ باشقارـ

مىنىڭ ھەيئەت ئەزالىغىغا تەيىنلىدى، بۇرھان شەھىدى مېنى بۇ ئىشقا تونۇشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئاپتوموبىل ئىدارىسىنىڭ ئوي - ئىمارەتلىرىنى ۋە ماشىناخانىلارنى قۇرۇشقا كىرىشتۇق. بىناكارلىق چېرتيوژلىرىنى سىزىپ تەييارلاشقا ئاق ئورۇسلار- دىن ئېنژېنېر راتچېنا تەكلىپ قىلىندى. چېرتيوژلار خەنزۇچە تەرجىمە قىلدۇرۇلغاندىن كېيىن، قۇرۇلۇش ئېلىپ بارىدۇق. لايىچىلىق ۋە ياغاچچىلىق ئىشلىرىنىڭ سۈرئىتى بەك ئاستا بولغاچقا، ئىككىنچى يىلى 7 -، 8 - ئايلاردا ئاران 16 ئە- مىزلىق ماشىنا ئويى، ئىككى كورپۇس ئىشخانا ۋە ياتاق پۈتكۈزدۇق.

1927 - يىل 8 - ئايدا، شىنجاڭ ئۇرۇمچى ئاپتوموبىل ترانسپورت باش ئىدارىسى رەسمىي قۇرۇلدى. ئولكىلىك ھو- كۈمەت گېمىركىنىڭ بۇ ئىدارىنىڭ دىرېكتورلۇغىغا، بۇرھان شە- ھىدىنى يارەمچى دىرېكتورلۇققا تەيىنلىدى.

شۇ يىلى قىشتا، تېيەنجىنگە كىشى ئەۋەتىپ، ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن دودگى ماركىلىق ماشىنىدىن 15 نى ئالدۇرۇپ چىق- تى. بۇ ماشىنىلار ئۇرۇمچى گۈچۈك ئارىلىغىدا يولۇچى ۋە يۈك توشۇش بىلەن شۇغۇللاندى.

گېمىركىن — جۇڭگو تەۋەلىگىگە ئوتكەن ئاق ئورۇس بولۇپ ئەسلىدە بېيجىڭ بانكىسىنىڭ دىرېكتورى ئىدى. ئۇ مائا- رىپ نازىرى لیۇۋېنلوك بىلەن ناھايىتى يېقىن ئوتەتتى. پۇل پېرىۋوت قىلىش، ئاپتوموبىل سېتىۋېلىش ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى- گە گېمىركىن قول سېلىپ ئىشلەيدى. شۇ كىشىلەردە شۇ-

پۇر - مېخانىكلارنىڭ تولىسى رۇسلاردىن بولغاچقا، ئولكىلىك ھوكۈمەت ئۇنى دىرېكتورلۇققا تەيىنلەپ ئەۋەتكەن ئىدى.

ئاپتوموبىل ئىدارىسى تېيەنجىن، خاربىندىن تەكلىپ قىلىپ ئىشقا قويغان ئاق ئورۇسلاردىن ئېنژېنېر راتچېنا، مې- خانىك ئىۋانوۋ، ئەنزورگىن، شىمىت ۋە يورگىنىست، مومىن ئە- پەندى قاتارلىق 6 - 7 كىشى بار ئىدى. شۇنداق كېيىن شوپۇر تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ ئۇيغۇر، قازاق، خەنزۇ قاتارلىق كۇرسانتلاردىن 30 نەچچە نەپەر شوپۇر تەربىيىلەپ يېتىشتۇردى. باش ئىدارە قۇرۇلغاندىن كېيىن، مەن خوجۇلۇق بولۇم باش- لىقلىغىغا ئوستۇرۇلدۇم. يولۇچىلارغا ۋە يۈك - تاقلارغا كىرا بېلىتى سېتىش، پۇل يىغىش ئىشلىرىنى قىلدىم. مەندىن باشقا يەنە ۋاكدېك، فۇسۇكمىن ئىسىملىك ئىككى نەپەر خەنزۇ كاتە- ۋات ئىشلىرىنى قىلاتتى.

ئاپتوموبىللار دەسلەپتە گۈچۈكدىن ئۇرۇمچىگە يولۇچى ۋە مال توشىدى. كېيىن يەنە تاربىاغاتاي بىلەن ئۇرۇمچى ئارىلىغىدا قاتنايدىغان بولدى. جەنۇبىي شىنجاڭغا ناھايىتى ئاز قاتنايتتى. چۈنكى ئۇياقلارنىڭ يوللىرى ناچار بولغاچقا، ماشىنا ئاسان كېرەكتىن چىقاتتى. ماشىنا بېلىتى باھاسى ھەر بىر ئوتەڭگە بىر يولۇچى ئۈچۈن 8 مىسقال ھىساپلىناتتى. ئۇ- رۇمچىدىن گۈچۈڭغا 6 ئوتەك ھىساپلىنىپ، ھەربىر يولۇچىدىن 4 سەر 8 مىسقال كىرا ھەققى ئېلىناتتى. شىگلى - يۈك - تاق- لىرى ئۈچۈن كىرا ھەققى يېرىم باھا ئېلىناتتى.

ئاپتوموبىل ئىدارىسىدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر كوپ مىللەتتىن تەركىپ تاپقان ئىدى. ئىش ھەققى - تەمىناتى بىر

خىل ئەمەس، ئاق ئوروس مېخانىكلىرىنىڭ ئىش ھەققى ھەم-
مىدىن يۇقۇرى بولاتتى. ئۇلار ھەرئايغا 180 سەردىن 120 سەر-
گىچە مائاش ئالاتتى. خەنزۇ خىزمەتچىلەرنىڭ ئەڭ يۇقۇرى
مائاش ئالىدىغانلىرى 40 سەردىن ئاشمايتتى. شوپۇر تەربىيە-
لەش كۇرسىدىكى كۇرسانتلارنىڭ ئايلىغى 12 سەردىن 15 سەر-
گىچە ئىدى. كۇرسنى پۈتتۈرۈپ ئۇستا بولۇپ چىققاندا، ھەر
ئېيىغا 60 سەر ياكى 80 سەر ئىش ھەققى ئالاتتى. شۇ چاغلار-
دا، شىنجاڭدا خەجلىنىۋاتقان ئولكە تىزىسىنىڭ بىر سېرىگە
400 داچەن ياكى بىر سەر ساپ كۇمۇش تىگىشىپ بېرىلەتتى.
لېكىن تىزىنىڭ قىممىتى مۇقىم بولمىغاچقا، ھەر 3 سەر ئولكە
تىزىسىغا بىر كۇمۇش تېگىشكىلى بولاتتى. مېخانىكلارنىڭ
ئىش ھەققى پۈتۈنلەي كۇمۇش دوللار بويىچە ھىساپلىنىپ،
ئولكە تىزىسىغا سۇندۇرۇپ بېرىلگەچكە، ئىش ھەققى سوممىسى
ناھايىتى يۇقۇرى بولاتتى.

1928 - يىلى «7 - ئىيۇل» سىياسىي ئۇزگىرىشى يۈز
بەرگەندىن كېيىن (ياڭزېڭشىن ئولتۇرۇلگەن ۋەقەنى شىنجاڭدا
7 - ئىيۇل سىياسى ئۇزگىرىشى دەپ ئاتايتتى) جىن‌شۇرېن
تەختكە چىقتى. ئۇزۇن ئوتمەيلا ئاتالمىش جۇڭگو - شۇۋېتسىيە
ھەمكارلىغى يولغا قويۇلۇپ‌سوۋېن ھېيدىن باشچىلىغىدىكى گىو-
لوگىك تەكشۈرۈش ئومىگى شىنجاڭغا كەلدى. مەن بۇرھان
شەھىدى بىلەن مەزكۇر ئومەككە بېرىپ، ئۇلارنىڭ تاموژنى
بېجىنى تەكشۈرۈش ۋە كۇتۇۋېلىش ئىشلىرىنى قىلاتتىم. سوۋېن
ھېيدىن: شىنجاڭدا ئاپتوموبىل تىرانسپورتىنى يولغا قويۇش

ئۇچۇن تاشيول ياساش تەكلىۋىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ: شىنجاڭدا
تاشيول ياساش قىيمىن ئەمەس، يول چىڭداش ماشىنىسى (كا-
توك) ھەممىدىن زورۇر. ھازىر گېرمانىيىدە يېڭىدىن ئىشلەنگەن
يول چىڭداش ماشىنىسى بەك ياخشى دەپ تونۇشتۇردى. جىن
شۇرېن ھوكۇمىتى ئۇنىڭ دىگەنلىرىنى ئوغرا تېپىپ، بۇرھان
شەھىدىنى گېرمانىيىنىڭ سودا - سانائەت ئىشلىرىنى تەكشۈ-
رۈش، يول ياساش ماشىنىلىرى سېتىۋېلىش ھەمدە يول ياساش
مۇتەخەسسىسلىرىنى تەكلىپ قىلىشقا ئەۋەتمىنى قارار قىلدى.

1929 - يىل كۇزدە، مەن بۇرھان شەھىدى بىلەن گېر-
مانىيىگە بېرىپ 3 يىل تۇردۇم. ھوكۇمەتنىڭ يوليورۇغىغا بىنا-
ەن شېرىت ئىسمىلىك بىر كىشىنى تەكلىپ قىلىپ، ئۇنى 1930-
يىلى يازدا شىنجاڭغا باشلاپ كەلدۇق. ئۇرۇمچى، گۇچۇڭ ئارە-
لىغىدىكى تاشيولنى ياساشقا كىرىشتۇق. شۇنىڭدەك گېرمانىيە-
دىن 4 دانە يول چىڭداش ماشىنىسى سېتىۋېلىپ كەلدۇق.
تېخنىكىنىڭ بىزگە ئىشلەپ بېرىش مۇددىتىنى 3 يىل قىلىپ
توختاتتۇق. ھەر ئايدا 300 مارك ئىش ھەققى بېرىلەتتى. شۇ-
چاغدا بۇ پۇل جۇڭگونىڭ 300 كۇمۇش دوللىرىغا تەڭ-را كە-
لەتتى. بۇ تېخنىك يول چىڭداش ماشىنىسىنى قۇراشتۇرۇش،
رېمونت قىلىش، ھەيدىگۈچى شاگىرتلارنى يېتىشتۇرۇش ۋە يول
ياساش ئىشلىرىدىكى تېخنىكىلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا
مەسئۇل بولدى. يول چىڭداش ماشىنىسىنىڭ ھەربىرسى 3.500
مارك، يوتكەش چىقىمى قوشۇلۇپ 4.000 ماركقا توختىغان
ئىدى. تاشيول ياساشتا، جىن‌شۇرېن ھوكۇمىتى شاۋچاڭ دىگەن

ئادەمنى ئورۇمچى - گۈچۈك تاشيولىنى ياساشقا ھەيدەكچىلىك قىلىش ھەيئىتى قىلىپ بەلگىلىدى. يىڭجاڭ (باتالىيون كومانـ دىرى) ئاداۋدىپ، لېۋجىسەنلەرنى يول ئاسراش ئۈچاستىكمسىنىڭ باشلىغى قىلىپ، ئەسكەرلەرنىڭ كۆچى بىلەن يول ياساش ئىشى باشلاندى. مانا بۇ شىنجاڭدا بىرىنچى قېتىم ياسالغان تاشيول ئىدى.

مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىردا شىنجاڭ دا بولغان ئاغرىق - سالاق ۋە شۇنچاغـ دىكى تىبابەتچىلىك - دورىگەرلىك ھەم سەھىيە ئىشلىرىنىڭ ئەھۋالى

جىلۇ

1 - مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىردا شىنـ جاڭدا بولغان ئاغرىق - سالاق

چىڭ سۇلالىسى گۈاڭشۈيخانىنىڭ 25- يىلى (1899- يىـ لى) 5ياشتىن ئاشقان ۋاقتىم ئىدى. ئاتا - ئانام بىلەن بىللە خوتەن يامۇلدا ئولتۇرۇشلۇق ئىدۇق. ماڭا چېچەك چىقتى. دەسلەپتە بەدەنلىرىمگە نۇقۇتتەك قىزىل مۇدۇر پەيدا بولدى. ئاندىن ئاستا - ئاستا قاپاردى. بىر قانچە كۈن ئوتتۇرىدى، يىرىڭلاپ پۈتۈن بەدىنىمگە تارقالدى. چېچەك چىققاندىن كېـ يىن، ئويدىن سىرتقا چىقماي، ئەتىدىن-كەچكىچە كارۋات ئۈسـ تىدە ھېلى ئۇيانغا، ھېلى ئۇيانغا ئېغىناپ تولىمۇ بىئارام بولـ دۇم. ئاغرىق ئېغىرلاشتى. ھۇشۇمدىن كېتىپ بىر قانچە قېتىم ئولگىلى تاس قالدىم.

شۇ ۋاقىتلاردا خوتەندە تۇنىمۇ، دورىمۇ قىس ئىدى.

ئاتا - ئانام تەت - تەت بولۇپ، بىر تۇرۇپ تەبابەتچىلىك كەتاپلىرىنى ئاقتۇرسا، يەنە بىر تۇرۇپ شىپالىق رېتسېپ سۆزلەپ رۇشتۇرەتتى. شۇنداق قىلىپ ئالدىغا كەلگەن دوختۇرلارنى ئەچكۈزۈۋەردى. ئاخىرى ئىمە قىلىشنى بىلمەي ئىسرىق سېلىپ، ئىلاھىدىن شىپالىق تەلەپ قىلىشتى. 2 ئايدىن كويرەك ياتقىنىمدىن كېيىن، چېچەك يارىسى بارا - بارا قەقەش تاشلاپ ساقىيىشقا باشلىدى. 3 ئايدىن كېيىن، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتىم. بىرلىق ئورۇقلاپ بىر تەرە - بىر سوغۇق بولۇپ قالغانلىغىم ئۈچۈن، قېلىن كۆرپىدە ئولتۇرساممۇ كاسام ئاغرىيەتتى. ھازىر ياۋا چېچەك تامامەن تىزگىنلەندى. لېكىن، يەرىم ئەسىر بۇرۇنقى شىنجاڭدا بولسا، قانچىلىغان بالىلارنى ھايات تىدىن ئايرىۋەتكەنلىگىنى كىم بىلىسۇن؟

شۇ زاماندا، شىنجاڭنىڭ چوڭ - چوڭ شەھەرلىرىدىمۇ چېچەك چىكىش ئىدارىسى يوق ئىدى. شۇنىڭدەك، قاتناش ئىشلىرى قولايسىز بولغانلىقتىن ئېچكىرىدىن ئەۋەتىلگەن چېچەك سۇيى ئۇزۇن ۋاقىتتا يېتىپ كەلگىچە قۇۋۋىتىدىن كېتىپ قالاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كوپ مىقداردا ئەۋەتىلمەيتتى. شۇسەۋەپتىن چېچەك چىكىش ئىدارىسىدىكىلەر جۇڭگونىڭ قەدىمقى ئۇسۇلى بويىچە، ئادەمنىڭ چېچەك يارىسىنى يەنى، ياۋا چېچەك يارىسىنىڭ قەقىشىنى چېچەك سۇيى قىلىپ ئىشلەتتى. ئادەمنىڭ چېچەك قەقىشىنى ئىشلەتكەندە ھەرخىل كېسەللىكلەرنى پەيدا قىلىشتىن تاشقىرى يەنە خەتەر پەيدا قىلاتتى. شۇنىڭدەك چېچەك چىكىش ئىشى ئومۇملاشمىغانلىقتىن، بالىلار-

نىڭ ئاتا - ئانىسى بالىلىرىنىڭ بىلىگىنى قەلەمتىراچ بىلەن تىلىپ چېچەك چېكەتتى. بۇنىڭدا قاتتىق ئاغرىيەتتى. ۋاھالەنكى چېچەك چەككەندىن كېيىن ياكى چېچەك سۇيى قۇۋۋىتىدىن كېتىپ قېلىپ ياراشماي قالسا ياكى ئادەمنىڭ چېچەك قەقىشىدىن ئىشلەنگەن چېچەك سۇيىنى ئىشلەتمەي خېيىم - خەتەرگە ئوچرىسا ھەممىسىنى تەقدىرگە باغلاپ چېچەك چېكىش ئىدارىسىغا بېرىشنى خالىمايتتى. شۇڭلاشقا چېچەك چېكىش ئىدارىسىنىڭ ئىسمى بار، جىسمى يوق بولۇپ قالغان ئىدى. بۇ ئەھۋال جەنۇبىي شىنجاڭدا تېخىمۇ ئېغىر ئىدى. دېمەك مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا، شىنجاڭ بويىچە بالىلارغا پەقەت چېچەك چېكىلمىگەن دېيىشكە بولىدۇ. بالىلارنىڭ ئولۇش نىسبىتى توغرىسىدا بىرەر سانلىق مەلۇمات بولمىسىمۇ، لېكىن، ئىنتايىن قورقۇنچلۇق ئىدى. شۇ چاغلاردا ئاز سانلىق مىللەتلەر دىنىي ئېتىقات مۇناسىۋىتى بىلەن، بالىلىرىغا چېچەك چىقسا «خۇدايىم ساقلىسۇن» دەپ تىلىگەندىن باشقا، دورا - پۇرا ئىچكۈزۈپ ئولتۇرمايتتى. شۇڭلاشقا ئاز سانلىق مىللەت بالىلىرىنىڭ ئولۇش نىسبىتى خەنزۇلارنىڭكىدىن كوپ ئىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئوزىگە خاس مىللى تەبابەتچىلىگى ۋە دورىگەرلىگى بار بولسىمۇ، بىراق ئۇلارنىڭ زور كوپچىلىگى (بولۇپمۇ ئاياللار) پېرىخۇن - باخشىلارغا ئىشىنىپ، تەبابەتچىلىككە ئىشەنمەيتتى. ئېسىمدە قېلىشچە؛ مەكتتە بىردولان يېزىسى بار، دولانلىقلارنىڭ تولىسى پېرە ئويناپ كېسەل كورۇشنى كەسىپ قىلىۋالغانلىغى ئۈچۈن، كىشىلەر ئۇلارنى دولانلار دەيتتى. دولانلارنىڭ

پەرە ئويناش ئۇسۇلى ئىچكىرى ئولكىلەردىكى «داخان»لارنىڭكى-گە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. داپ چېلىپ، ئۇسۇل ئويناپ، بەشى ئايلىنىپ يەنىلىپ چۈشكەنگە قەدەر چوگىلەيدۇ. بۇنداق ئۇسۇل بىلەن كېسەل داۋالاپ ئۇنۇم ھاسىل قىلالمىشى مۇمكىن ئەمەس ئەلۋەتتە. ھوكۇمرانلىق قىلغۇچى سىنىپلار تەبابەتچىلىك، دورىگەرلىك ۋەسىتە دېگەنلەرنى بىلمەيتتى. جاھالەت تازىلىغىنى تېخىمۇ بىلمەيتتى. تاكى ئاغرىپ ئولگەنگە قەدەر ھەممىنى تەقدىرگە باغلايتتى.

ياك زېكشىن چىكى سۇلالىسىنىڭ مۇپەتتىشى ئىدى. مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن يۇەن شىكەي ئۇنى شىنجاڭنىڭ بىرىنچى قېتىملىق دۇدۇلىغىغا قوشۇمچە ئولكە باشلىقلىغىغا تەيىنلىگەن-دىن كېيىن، شىنجاڭدا ھوكۇمرانلىق چوڭ ھوقۇقىنى 17 يىلدىن ئارتۇق ئىگىلىدى. ئۇ لاۋزىغا چوقۇنۇپ ئۇنىڭ تەلىماتىنى ئۇگىنەتتى. شۇنىڭدەك تەبابەتچىلىكتىن ئانچە - مۇنچە خەۋىرى بار ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىجتىمائى پاراۋانلىغىغا، تەبابەتچىلىك، دورىگەرلىك ۋەسىتە ئىشلىرىغا زادىلا كۆڭۈل بولمىگەن ئىدى. مىنگونىڭ بىرىنچى يىلى 2 - ئايدا (1912 - يىلدىن 1913 - يىلغىچە) خوتەن، كېرىيە، لوپ ناھىيىلىرىدە ۋابا پەيدا بولغان ئىدى. دەسلەپ كېسەل تەككەنده، كىشىنىڭ بېشى ئاغرىپ، قىزىتمىسى ئورلەپ، ئىشتىھاسى تۇتۇلاتتى. كەينىدىنلا قان سەپرا قىلاتتى ياكى ئىچى سۇرەتتى. بەزىلەرنىڭ بويىغا، بېقىنىغا يارا چىقاتتى - دە، بىر - ئىككى كۈندىلا ئولۇپ كېتەتتى. شۇنىڭدەك، بىرەر ئادەمگە

كېسەل تەگسە، 3 - 4 كۈن ئىچىدىلا، پۈتۈن ئويدىكىلەرگە تاراپ ھەممەيلەن ئولۇپ تۈگىشەتتى. يارىسى ئېغىز ئالغانلاردىن بەزەن بىرلىرى تەلىيىگە يارىشا ئولمەيمۇ قالاتتى. بۇ كېسەل دەھشەتلىك يۇقۇملۇق كېسەل ئىدىكى، ئۇنىڭ زادى قانداق كېسەل ئىكەنلىگىگە شۇ زاماندا ھېچكىم ئۇچۇق بىر نېمە دەيەلمەيتتى. ۋابا دەسلەپ يۈز بەرگەنده بىرەر جاي بىلەنلا چەكلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن، ئالدىنى ئېلىش - داۋالاش، كارانتىن قىلىشتەك چارە - تەدبىرلەر قوللىنىلمىغاچقا بۇ كېسەللىك 3 ناھىيىگە يامراپ كەتتى.

مىنگونىڭ 5 - يىلى (1916 - يىلدىن 1917 - يىلغىچە) غا يەتكەنده، ۋابا كېسەللىگى بىلەن 10 تۇمەندىن ئارتۇق ئادەم ئولگەن دېيىشمىدۇ (ئەمما ھېچكىمى تەزىملاپ كورگەن ئەمەس). بۇ كېسەلنىڭ ئېغىرلىق دەرىجىسى چىكى سۇلالىسى دەۋرىدە يۈزنەن ئولكىسىدە يۈز بەرگەن يەل يارىسى ۋە مەملىكىتىمىزنىڭ شەرقىي شىمال ئولكىلىرىدە پەيدا بولغان چوما كېسەللىكىلىرىگە ئوخشىشىپ كېتەتتى.

شۇ چاغلاردا، بۇ 3 ناھىيىدە چەتئەل مۇھاجىرلىرى بار ئىدى. خوتەن ناھىيىسىدە 400 دىن ئارتۇق ئەنگلىيە تەۋەلىگىدىكى سودىگەرلەر (كوپچىلىگى ھىندى ۋە ئافغانلار) 300 دىن ئارتۇق رۇسىيىلىك سودىگەرلەر (تولىسى رۇسىيە تەۋەلىگىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيالىقلار ئىدى) كېرىيە ناھىيىسىدە 60 تىن ئارتۇق ئەنگلىيىلىك، 400 دىن ئارتۇق رۇسىيىلىك سودىگەرلەر، لوپ ناھىيىسىدە 50 ئائىلىدىن ئارتۇق ئەنگلىيىلىك، 40 ئا-

ئىلمدىن ئارتۇق رۇسىيىلىك سودىگەرلەر بار بولۇپ ھەممىنى قوشقاندا بىر مىليۇنغا يەتمەيتتى. چار رۇسىيىسىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى قەشقەر دوتەيىنىڭ جىددى تەدبىر قوللىنىشىنى تەلەپ قىلدى. لېكىن ئەمەلدار بولغانلار قاقتى - سوقتى قىلىپ يالماپ يۇتۇشنىلا بىلگەچكە، بۇ ئىشقا كۆڭۈل بولمىدى. ئۇلار قىلاي دېسىمۇ كۆچى يەتمەيتتى. شۇڭا قۇرۇق گەپ بىلەن ئوتكۈزۈۋەردى. كېسەل بارغانسېرى ئەۋج ئالدى.

مىنگونىڭ 6 - يىلى (1917 - يىلى) ئىلمىدىمۇ ۋابا كېسىلى يۈز بەردى. كېسەللىك ئەھۋالى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى 3 ناھىيىنىڭكىگە ئوخشايتتى. بۇ كېسەللىكنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدىن تارقىلىپ بارغانلىغى ئېنىق. يولداش تۆك باۋنىڭ ئېيتىشىچە: شۇ يىللىرى ئىلمىدا ناھايىتى كۆپ ئادەم ئۆلگەن ئىكەن. ئۆلۈك ساندۇقلىرى قىس بولغانلىقتىن ئۇستىگە ئۆلۈكلەرنى قويۇشقىمۇ ئادەم تاپقىلى بولمايدىغان بولۇپ قالغان. چارروسىيىنىڭ غۇلجىدا تۇرۇشلۇق كونسۇلى رۇسىيىلىك سودىگەرلەرنىڭ كەينىدىن ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلىغىنى كورۇپ، ئىلى دوتەيىنىڭ جىددى تەدبىر قوللىنىشىنى تەلەپ قىلسا، ئۇنىڭغىمۇ كىشىنى قانائەتلەندۈرگىدەك جاۋاپ قايتۇرالمىغان ئىكەن. رۇسىيىنىڭ قەشقەر ۋە ئىلمىدا تۇرۇشلۇق كونسۇللىرى بۇ ئىشنى رۇسىيىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىغا مەلۇم قىلغاندا، رۇسىيە كونسۇلخانىسى بېيجىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىدىن ۋابادىن مۇداپىە كورۇشنى تەلەپ قىلغان. تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى ياڭ زېڭشىننىڭ چاپسان بىر تەرەپ

قىلىشىنى ئۇقتۇرغان. تېلېگىرامىدا: رۇسىيە كونسۇلى قەشقەر ئىلى قاتارلىق جايلاردا كېسەللىك ئەۋج ئالغانلىغىدىن خەۋەر تېپىپ، ئامال قىلىپ يوقىتىش ۋە تارقىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنى تەلەپ قىلدى. سىلەر مىللى تەۋپىلارنى ۋە دوختۇرلۇقتىن خەۋىرى باركىشىلەرنى ئۈيۈشتۇرۇپ تېزلىكتە تەكشۈرۈپ چارىلاپ ۋاقتىدا يوقىتىشىڭلار لازىم....» دېيىلگەن. بۇ كېسەللىكنىڭ شۇنچە ئۇزۇن داۋام قىلغانلىغىنى يەرلىك ئەمەلدارلار بىلىپ تۇرسىمۇ بىلمەسكە سېلىپ كارى بولمىغانلىقتىن، تاكى چەتئەللىكلەر مەركىزىي ھوكۇمەتكە مەلۇم قىلىپ، ئۈيەردىن تېلېگىرامما كەلگەندىلا ئاندىن ياڭ زېڭشىن كۆڭۈل بولگەن. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ قانچىلىك ئىقتىدارسىز ئىكەنلىگىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولىدۇ.

ياڭ زېڭشىن تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ تېلېگىرامىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئاندىن ھەركەتكە كەلدى. گاۋجۇنسۇڭ، گاۋخۇاتىڭ، ۋۇشۇ قاتارلىق 3 نەپەر تەۋپىنى تەيىنلىدى. ئۇلار 4 ئاتلىق ھارۋىغا كومۇلاچ دورا، تالقان دورا، مەلھەم دورا ھەمدە ۋاباغا قارشى ئىشلىتىلىدىغان ھەر خىل مەخسۇس دورىلارنى بېسىپ خوتەن قاتارلىق جايلارغا بېرىپ ھەقسىز داۋالاشنى ئېلىپ باردى. بۇ ئىش، داۋالىنىشتىن كورە، كېچىكىپ بولسىمۇ داۋالىغان ياخشىراق تەرەپ كورۇنسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ھېچنىمىگە ئارا تۇرمىدى. پەقەت ئەمەلدارلارنىڭ بۇ ئالۇبگىنى ئوتكۈزۈۋېتىشىدىنلا ئىبارەت كۆلكىلىك بىر ئىش ئىدى. ئات ھارۋىسى ھەر كېتۇنى بىر مەنزىل يول يۈرەلەيتتى. ئۇرۇمچىدىن خوتەنگە 60 ئوتەڭ بولۇپ، يول ئۇستىدە ھايال

بولمىغان تەقدىردىمۇ 2 ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت كېتەتتى. ئادەتتە-
تىكى چاغلاردا كىشىلەر ئۇ يەرگە 3 ئاي چامىسىدا بېتىپ بارا-
لايتتى. شۇڭا، بۇ 3 تىۋىپ ئۇ يەرلەرگە بېتىپ بارغىچە، كېسەل-
لىك ئوز كۇچىنى كورسىتىپ بولغان پەيتكە توغرا كەلدى. ئىنىك-
كىنچى تۇرلۇك قىلىپ ئېيتقاندا، ئادەملەر ئولۇپ تۇگەپ بولاي
دىگەندە بېتىپ باردى. بۇ 3 تىۋىپ ھەر ئايلىغىغا 80 سەردىن
قەشقەر تىزىسى ئېلىپ، يېرىم يىل لاغايلاپ يۇرۇپ دورا تار-
قىتىپ، 4 ئايغىچە تۇرۇپ ئىشىنى تۇگەتكەن بولدى. ياكى زېكشىن
ئوزىنىك مۇشۇنداق قىلغانلىغىنى بېيجىنك ھوكۇمىتىگە مەلۇم
قىلىپ، تۇتروقسىز گەپلەر بىلەن ئىشىنى تۇگەتتى. يوللىغان
مەلۇمات خېتىدە: «خوتەن ئامبىلى شېۋېنگاۋ، كېرىيە ئامبىلى
پىكىسىجن، لوپ ئامبىلى گۇي‌فىنلەر ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ
ئاشۇ ناھىيىلەردىكى خەلقلەردىن ۋابادا ئولگەنلىرى كوپ بول-
غاندا بىر نەچچە تۇمەن، ئاز بولغاندىمۇ نەچچە مىڭغا يەتكەن-
لىگىنى مەلۇم قىلىشتى.....» دىيىلگەن. بۇ مەلۇماتتا ۋابانىك
پەيدا بولغان ۋاقتى، تارقىلىش ئەھۋالى، ئولگەنلەرنىك ھەقە-
قى سانى، ئالدىنى ئېلىش - داۋالاشتىكى كونكىرىت چارىلار
ئېنىق سوزلەنمىگەن ياكى بۇ ئىشنىك ئاخىرى قانداق يۇغۇش-
تۇرولىدىغانلىغى، شۇنىڭدەك بۇنىڭدىن كېيىنكى ئالدىنى ئېلىش-
داۋالاش پىلانلىرى ھەققىدە پىكىر قويۇلمىغان. ئىلىدىكى ۋابا
توغرىسىدا بىر ئېغىزمۇ گەپ بولمىغان، پەقەت: «ئولكىمىزدە
تىۋىپ قىس، تېبابەتچىلىكىنى ئوگىتىش كورسى قۇرماقچى بول-
دوق» دىگەنىلا ئېيتىپ قويغان. لېكىن ئۇ، بۇ دىگەنلىرىنى ئوز
ۋاقتىدا ئەملىگە كورسەتمىدى.

مىنگوننىك 7 - يىلى (1918 - يىلى) 8 - ئايلاردا، ئۇرۇم-
چىدىمۇ ۋابا كېسىلى پەيدا بولدى، ناھايىتى تېز تارقىلىپ
ھەممە ئويلەردە ئاغرىغانلار ۋە ئولگەنلەر بولدى. كوچىدا كېتە-
ۋاتقانلار تۇيۇقسىزلا ھالسىزلىنىپ، يول بويىلىرىدا يىقىلىپ
چۇشكەن ئەھۋاللار كورۇلدى. ئاغرىقنىك خاراكتېرى خۇددى جە-
نۇبىي شىنجاڭدىكىدەك بولۇپ، باش ئاغرىيتتى، قىزىتما ئورلەيتە-
تى، پۇت - قوللار جانسىزلىنىپ قىمىرلىغۇسىز ھالەتكە چۇشۇپ
قالاتتى. شۇ چاغلاردا ئۇرۇمچىدىكى تۇنۇپلار مۇنداق بىر نەچە
چە خىل كىشىدىن تەركىپ تاپقان ئىدى. بىر خىلى ھوكۇمەت
ئورگانلىرىدا ئىشلەپ، ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلاردا كېسەل كورە-
دىغانلار ئىدى. مەسىلەن: خېجۇچۇەن، سۇكىيۇكوي، سۇكىشىنجۇ،
گاۋجۇنسۇك، جۇچىڭچىنك قاتارلىقلار. يەنە بىر خىلى تەبابەتە-
چىلىك كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان تۇنۇپلار ئىدى (ئۇ چاغ-
لاردا تەكشۈرۈشتىن ئوتكوزىدىغان، گۇۋاڭامە بېرىدىغان تۇزۇم-
لەر يوق ئىدى) مەسىلەن: زىكگۇەنسەن، رىكخەندىك، چىن
شاڭفۇ قاتارلىق تۇنۇپلارنىك ئوزىمۇ ۋابا پەيدا بولغاندىن كې-
يىن ئىلگىرى - كېيىن ئاغرىپ يىقىلدى.
دوختانىلاردىكى دوكانچىلارغىمۇ كېسەل تەگدى. شۇ چاغلار-
دا بىر قەدەر كاتتا جۇڭيى دوختانىلىرىدىن مەسىلەن:
نىن دېتاك، يۇەن تەيتاڭلار رېتسېپىنى كوپەرەك قوبۇل قىلاتتى.
خېرىدارلار دورا سېتىۋالغىلى كەلسە، دوكانچى ۋە خوجايىنلار
ئاغرىق دەرىدىدىن دورا تەڭشەپ بېرەلمەي، خېرىدارلارنىك دورىنى ئو
زى تەڭشۇپ ئىلىشىغا يول قويغان ئىدى. بۇنىڭدىن شۇ ۋا-

قىتتىكى ۋاباتىك نەقەدەر دەھشەتلىك ئىكەنلىگىنى كورۇۋالـ
غىلى بولمىدۇ. كېسەل يېنىكرەك تەككە نلەرنى ئولۇمدىن قۇتۇلۇپ قالاتـ
تى. كېسەل ئېغىر راق تەككە نلەربىر نەچچە كۈندىلا ئولۇپ تۇگىشەتتى،
ئاغرىق پەيدابولۇپ بىر ھەپتە ئىچىدىلا بازاردىكى ئولۇك سانـ
دۇقلىرى سېتىلىپ تۇگىگەن ئىدى. ئورۇمچى گەرچە ئولكە مەر
كىزى بولسىمۇ بۇ يەردە جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە شىمالىي شىنجاڭـ
دىكى كېسەل تەككەن رايونلارغا ئوخشاشلا، كېسەلنىڭ ئالدىنى
ئالمىغان ۋە داۋالايدىغان ئورگان يوق. ئولگەنلەرنىڭ سانـ
ىنىمۇ ئىستاتىستىكارەقەم يوق ئىدى. دېمەك مىنگونىڭ 7 - يىـ
لى ئورۇمچىدە پەيدا بولغان كېسەلنىڭ زادى قانداق كېسەل
ئىكەنلىگىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. پاكىزىكشىن كېسەللىكنىڭ جىد-
دى يامراپ ئوزىنىڭ ھاياتىغا خەۋپ يېتىدىغانلىغىغا كىـوزى
يەتكەندە ئاندىن پۇل ئاجرىتىپ، كوپلەپ دورا ئالدۇرۇپ،
ئولكىلىك مەھكىمىنىڭ چوڭ دەرۋازىسى ئالدىغا بىرقانچە داشـ
قازان ئېسىپ دورا قاينىتىقۇزۇپ، يولدىن ئوتكەنلەرگە بىر تا-
ۋاقتىن ئىچكۈزدى، چوڭ -چوڭ دوردىخانىلاردىمۇ دورا قاينىتىپ
كېسەللەرگە ئىچكۈزدى بۇ خىل داۋالاش چارىسىمۇ ئاز - تولاتە-
سىر كورسەتكەنلىكتىنمۇ، يىل ئاخىرلىشىپ قىشنىڭ سوغۇقى كە-
رىش بىلەن تەڭ كېسەللىكمۇ ئاخىرلاشتى.

يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ ئېيتىشىچە: مىنگونىڭ 7 -
يىلى ئورۇمچىدە پەيدا بولغان ۋابا ئەسلىدە ماناستا داۋاغان
(سۇغۇر) دىن پەيدا بولۇپ ئورۇمچىگە تارقالغان ئىكەن. جەنۇـ
بىي شىنجاڭدىكى كېسەللىكنىڭ چوما ئىكەنلىگى ياكى ئەمەسلـ
گىنى ھېچكىمنى مۇئەييەنلەشتۇرەلمىگەن. پىشقەدەم يىڭرۇسەيـ

ئەپەندىنىڭ ئېيتىشىچە: گۇاڭشۇي خانلىغىنىڭ 21 - يىلى
(1895 - يىلى) شىنجاڭدا بىر قېتىم بوغما كېسەللىگى پەيدا
بولۇپ، تېز تارقاپ ۋە كېڭىيىپ مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ نو-
لۇپمۇ بالىلارنىڭ ئولۇمىگە سەۋەپ بولغان. شىنجاڭنىڭ ھاۋا
كىلىماتى قۇرغاق، قىش ئۇزۇن، ئاھالىسى ئاز ۋە تارقاق بولـ
غاچقا قائىدە بويىچە يۇقۇملۇق كېسەل ئاسانلا ئەۋج ئېلىپ،
ئېغىر ئاپەت تۇغدۇرالماسلىغى لازىم ئىدى. بىراق ھوكۇمرانـ
لار كوكۇل بولمىگەنلىگى ئۈچۈن، كېسەلنىڭ تارقالغان پېتى
بىرقانچە يىلغا سوزۇلۇپ كەتكەن.

2. تىبابەتچىلىك كۇرسىنىڭ ئېچىلغانلىغى ۋە دوختۇرلۇقنىڭ شىنجاڭدا دەسلەپكى ئەھۋالى

مىنگونىڭ 8 - يىلى (1919 - يىلى) پاكىزىكشىن ئۇرۇمـ
چىدە تىبابەتچىلىك كۇرسى ئاچتى. كۇرس مۇدىرلىغىغا گاۋجەنـ
سۇگنى، ئوقۇتقۇچىلىققا سۇڭشىنجۇ، جۇچىڭچىڭ ۋە لىيۇبايەنلەرـ
نى، ئىمتىھان ئېلىش ئىشلىرىغا سۇڭيۇيكۇينى تەيىنلىدى. لا-
ۋازىمەت ۋە يۇگۇر - يېتىم ئىشلىرىغا بىردىن ئادەم بەلگىلىدى.
ئاز-تولا تەبىبى بىلىمگە ئىگە ياشلاردىن 40 كىشىنى ئوقۇشقا
قوبۇل قىلدى. ئوقۇغۇچىلارغا ھەر ئايدا 10 سەزدىن تۇرمـۇش
يارىدەم پۇلى، 6 سەزدىن تاماق پۇلى بېرىپ تۇردى. چىراق،
ئوتۇن، كومۇر خىراجىتى ھوكۇمەتتىن بولىدى. ئوقۇش باشـ

لانغاندين كېيىن، هەركۈنى 6 سائەتتىن دەرس ئوقۇتتى. ئۇلار 3 يىلدا كۇرسنى پۈتتۈردى.

بۇ كۇرس يېڭىچىمۇ ئەمەس، كونىچىمۇ ئەمەس بولۇپ هازىرقى جۇڭگۇ ئىنستىتوتىغا پەقەت ئوخشىمايتتى. يېڭىنەبىلەن داۋالاش، تاشقى كېسەل ۋە باللار كېسەللىگى بولۇملىرى يوق ئىدى. مۇئەللىملىرى ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلەردىن بولسىمۇ، كەسپىي تەۋپىلەردىن ئەمەس ئىدى. دەرسلىك ماتېرىياللار چىن‌شوبيۇەن ۋە شۇي لىنتەيلەرنىڭ تېبابەتچىلىك هەققىدىكى ئەسەرلىرى، ۋاڭرىنئەننىڭ رېتسېپلار هەققىدىكى ئىزاهاتلىرى، مۇهىم دورا ئوسۇملۇكلىرى توغرىسىدىكى چۈشەنچىلەر، ۋۇجۇيتۇڭنىڭ يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر توغرىسىدىكى تەهلىلىدىن ئىبارەت ئىدى. جۇڭگو تېبابەتچىلىگىگە دائىر توت چوڭ كىلاسسىك ئەسەر، ئىچكى كېسەللىكلەر ئىلمى، كېزىك هەققىدىكى پارچىلار، قەدىمدىن بۇيانقى ئوسۇملۇك دورىلار توپلىمى قاتارلىقلاردىن پايدىلاندى. بۇلاردىن باشقا، ئايالار كېسەللىگىنىڭ مۇهىم ئالامەتلىرى هەققىدە، داۋالاش دېاگنوزلىرى هەققىدە، تېبابەتچىلىك هەققىدە سوئال - جاۋاپلار، لى شىجېننىڭ تومۇر تۇتۇش هەققىدىكى نەزەرىيىسىمۇ ئاساسىي ئوقۇتۇلىدىغان‌كىتاپلار قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. ئومۇملاشتۇرۇلغان بۇنداق ئەنئەنىۋى ئوقۇتۇش ئۇسۇلى، كونىچە ئۇسۇللاردىن بىر ئاز ئالغا باسقان بولسىمۇ، هازىرقى جۇڭگو ئىنستىتوتىدىكى تۇرلەر ۋە دوختۇرلۇقنىڭ ئاساسىي بىلىملىرىگە سېلىشتۇرغاندا، ئىنتايىن قالاق هىساپلىناتتى.

مىنگونىڭ 10 - يىلى (1921 - يىلى) كۇر دە، ئوقۇغۇچىلار 3 يىلنى توشقۇزماي تۇرۇپ ئوقۇش پۈتتۈردى. ياڭزېكشىن ئوقۇش پۈتتۈرگەن 40 نەپەر ئوقۇغۇچىنى پۈتۈن شىنجاڭنىڭ هەر قايسى چوڭ - چوڭ شەهەرلىرىگە دوختۇر قىلىپ ئەۋەتتى. بۇ كۇرس داۋاملاشتۇرۇلمىدى.

ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار جايلارغا تەينىلەنگەندىن كېيىن، بېرىپلا شۇ يەرلەردىكى چىچەك چىكىش ئىدارىسىغا چۈشتى هەمدە چىچەك چىكىشنى قوشۇپ ئىشلىدى، شۇ چاغلاردا پوچتا ئىشلىرى يولغا قويۇلۇپ، چىچەك سۈيى ئىچكىرىدىن ۋاقتى - ۋاقتىدا كەلتۈرۈلگەچكە، ياۋا چىچەكنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىمۇ كورۇنەرلىك ئونۇم هاسىل قىلمىدى. يۇرت ئەهلىمۇ چىچەك چەكتۈرۈشكە بارا - بارا ئۆگىنىپ قالدى. خەنزۇلارنىڭ كوپىنچىسى بالىلىرىغا چىچەك چەكتۈرەتتى. ئاز سانلىق دېكىلەرنى هىساپقا ئالمىغاندا، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ كوپچىلىگى يەنىلا مىللى داۋالاشقا ئىشەنمەي، بالىلىرىغا چىچەك چەكتۈرمەيتتى. ئىسمىدە قېلىشىچە: مىنگونىڭ 15 - يىلى (1926 - يىلى) ئەتىيازدا، مەن ئاقسۇدا ئامبال ئىدىم. شۇ چاغدا، باش دوختۇر لۇك زەيتەن هەر يىلى ئەتىيازدا، يېزىلارنى ئايلىنىپ يۇرۇپ چىچەك چىكەتتى. ئۇيغۇر قېرىنداشلار بالىلىرىغا چىچەك چەكتۈرۈشنى خالىمىغاچقا، لۇك زەيتەن يېزىنىڭ ئۇياق - بۇياقلىرىغا بېرىپ قويۇپلا قايتىپ كېلەتتى-دە، مۇنچە كىشىگە چىچەك چىكىلدى دەپ بىر پارچە رويخەتنى يوللاپتەتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇ يېزىغا بارغاندا يۇرت ئاقساقاللىرى خەلقنى

تمن پۇل يەنىمۇ ئۇنىڭغا پارە بېرىپ چىچەك چەككۈزمەيتتى. شۇڭا لۇك زەيتەنىڭ رويخەت مەلۇماتى پۇتۇنلەي يالغان ۋە قۇرۇق رەسمىيەت ئىدى.

تمبابەتچىلىك كۇرسى شىنجاڭغا 40 نەپەر تەۋىپ يېتىشتۇرۇپ بەردى. ئۇلار جايلارغا بېرىپ ئاز - تولا تەسىر كۆرسەتكەن بولسىمۇ، لېكىن كوناچەمىيەتتە خەلق نامرات بولغاچقا، كېسىلنى داۋالىتىدىغانلار ئانچە كوپ بولمىدى. شۇنىڭدەك جۇڭگىي تەۋىپلىرى جەمىيەتتە ئانچە ئېتىۋارلىق بولمىغانلىقتىن تېببىي كۇرسىنى پۇتتۇرگەنلەرمۇ ئەپلەپ - سەپلەپ كۇن ئوتكۈزۈش يولىنى ئىزلەپ كەسپ ئۇزگەرتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇلارنىڭ ئاربىسىدىكى ناھايىتى ئاز ساندىكىلەر نەچچە ئون يىلغىچە تمبابەتچىلىكنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئەمىلىي ئىشلەش ئارقىلىق ئوسۇپ داڭلىق تەۋىپلاردىن بولۇپ يېتىشتى. شۇ كۇرستا ئوقۇپ چىققان چىن‌خاۋرەن، لىيۇشىڭۇۇ، چاڭشەندا، جاڭزىچاۋ، تيەن‌جىلىنلەر ئازاتلىققىن كېيىنمۇ ئىزچىل تۇرده تمبابەتچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلدى. ئۇلار ئۇرۇمچى شەھەرلىك جۇڭگىي دوختۇرخانىسىنىڭ ھەر قايسى ئورۇنلىرىدا ئىشلەيدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى 60 - 70 ياشلارغا كىرگەن مۇيسېپىتلەر. قالغانلارنىڭ تەڭدىن تولىسى ئولۇپ كەتكەن. يۇقۇرقى 5 دوختۇردىن باشقا، شۇ كۇرستى پۇتتۇرگەن يەنە بىر خۇيزۇ تەۋىپ ھازىر تۇرپاندا.

ئىككىنچىدىن، مىنگونىڭ تۇنجى يىللىرى شىنجاڭدىكى غەرپچە دوختۇرلۇقنىڭ دەسلەپكى ئەھۋالى ھەققىدە توختالماقچىمەن: گۇاڭشۇي خانلىغى دەۋرىدە چاررۇسىيىنىڭ ئىلى، تارباغاتاي ۋە ئۇرۇمچىدىكى كونسۇلخانىلىرىدا ۋە ئەنگلىيىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسىدا كونسۇلخانا خادىملىرىنىڭ كېسەللىنى كوردىغان دوختۇرخانىلار تەسىس قىلغان ئىدى. غۇلجا شەھىرىنىڭ دوڭ مەلىسىدىكى كاتولىك دىنىي ئىبادەتخانىسىدا بېلگىيىلىك پوپ لياڭ‌مىندې كاتولىك دىنىنىڭ يەرلىك مۇرىتلىرىغا ۋە شەھەر ئاھالىلىرىغا چېچەك چېكىپ داۋالاپ قويياتتى. گۇاڭشۇي خانلىغىنىڭ 30 - يىللىرى (1904 - يىلى) بولساكېرەك. شۇبتسىيىلىك دىن تارقاتقۇچىلار قەشقەر كونىشەھەردە دىن تارقاتقان ۋە دوختۇرخانا ئاچقان ئىدى. غۇلجا ۋە قەشقەر شەھەرلىرى رۇسىيە بىلەن چېگرىداش بولۇپ، ئۇ چاغلاردا سودا مۇئامىلە يوغا قويۇلۇۋاتقانلىقتىن، خەلقلەر ياۋروپاچە داۋالىنىش ۋە ياۋروپا دورىلىرىنى ئىچىشنى ئانچە يات كۆرمەيتتى. شۇڭلاشقا بىر قىسىم ئۇيغۇرلار چەتئەل شىپاخانىلىرىغا بېرىپ داۋالىناتتى ياكى چېچەك چەكتۈرەتتى. مانا بۇ شىنجاڭنىڭ ئەڭ دەسلەپكى غەرپچە دوختۇرلۇق ئىشلىرىنىڭ ئەھۋالى. ئۇ چاغلاردا ئۇرۇمچى تەرەپلەردە تېخى ياۋروپاچە شىپاخانىلار يوق ئىدى. تاكى 1917 - يىلى ئوكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، بىر تۈركۈم ئاق ئورۇسلار شىنجاڭغا قېچىپ كەلگەندە، ئۇلارنىڭ ئاربىسىدا پېتشىنكا ئىسمىلىك بىر ئويلۇق رۇس بولۇپ، ئۇ ئەسلىدە رۇسىيىدە دوختۇرلۇق قىلغان ئىكەن. ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن دوختۇرلۇق قىلىپ كۆن كەچۈردى. دەسلەپتە، رۇسىيىلىك سودىگەر ۋە يەرلىك ئاز سانلىق ئۇيغۇر

لار كوپرەك بەرپ داۋالاندى. بەلكىم شۇ مەزگىلدە بولسا كەرەك، ئۇرۇمچىدە خىرىستيان دىنى ئۇيۇشمىسىدىكى ئەنگلىيەلىك پوپ ماتخيۇ دوختۇرلۇق قىلىپ كېسەل داۋالايتتى. ئۇرۇمچىدە يەنە كاتولىك دىنىدىكى پوپ گېرمانىيەلىك شىپنايمۇ كېسەل داۋالايتتى. شۇ چاغلاردا خەنزۇلاردىن غەرپ دوختۇرلىرىغا ئىشىنىدىغانلار ئاز بولۇپ، ئۇلار كۆپىنچە مىللى تەۋىپلارغا كورۇنەتتى. 1928 - يىلىغا كەلگەندە سېۋىن ھېدىن ئېكسپىدىتسىيە ئومىگى بىلەن كەلگەن شۋېتسىيەلىك دوختۇر خېمار، يەكژېكشتىنىك باجىسى لېۋرىنتەنىك ئىششىق كېسىلىنى داۋالىغاندىن كېيىن، ياۋروپاچە دوختۇرلۇققا خەنزۇلار ئەھمىيەت بېرىدىغان بولدى. 1931 - يىلى ئۇرۇمچىدىكى خىرىستيان دىنىنىك ئىچكى ئولكە ئۇيۇشمىسىدىكى ئەنگلىيەلىك پوپ ماجېدې شاڭخەيدىن بىر چوك ئاپتوموبىلدا گەنسۇ چېگرىسىدىكى ئوتلاق يولى بىلەن شىنجاڭغا كەلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىر قانچە مىسسيۇنىر (دىن تارقاتقۇچى)لارمۇ كەلگەن ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بىرەيلەن رەسمىي دوختۇر بولۇپ ماتخيۇ پوپ بىلەن بىرلىكتە دوختۇرلۇق قىلدى.

جەنۇبىي شىنجاڭدىن ھوكۇمرانلىق قىلغان مەزگىلدە (1930 - يىللىدىن كېيىنكى يىللار) شىنجاڭدا ئۇرۇش يىللىرى بولدى. شۇ چاغدا ھوكۇمەت قوشۇنلىرى ئىچىدە شىنجاڭغا قېچىپ ئوتەكەن ئاق ئورۇسلاردىن تەشكىل قىلىنغان ئاق ئورۇس قوشۇنى بار ئىدى. باش - ئاخىرى يوق داۋام قىلغان شۇ ئۇرۇشلاردا ئاق ئورۇسلار قوشۇنى خېلى جىق چىقىم تارتتى. بۇ

لارنىڭ ياردىدار ۋە ئاغرىقلىرى ياۋروپاچە داۋالىنىشقا ئادەتلەنگەچكە، شۇ ۋاقىتتىكى ئولكىلىك ھوكۇمەت باش كاتىۋى تاۋمېنيوې قاتارلىقلارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئادىدى بولسىمۇ بىر دوختۇرخانا ئورۇپ ئالدىنقى سەپتە يارىلانغان ۋە ئاغرىغان كوماندىر، جەڭچىلەرنى داۋالىدى. بۇ دوختۇرخانىنىڭ ئورنى ھازىرقى بېيىمىڭ دوختۇرخانىسىنىڭ ئورنى ئىدى. دوختۇرخانىغا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ بىرنەچچە شىپاي ۋە ئىچكى ئولكىلەردىكى دىنىي ئۇيۇشما پوپلىرىدىن ئىككى كىشىنى تەكلىپ قىلىپ ھەرقايسى بولۇملەرگە باش دوختۇرلۇققا بەلگىلىدى.

يۇقۇرىدا بايان قىلغانلىرىم ئۇرۇمچىدە بىرىنچى قېتىم قۇرۇلغان دوختۇرخانىنىڭ تەھۋالىدىن ئىبارەت. 4 نەپەر باش دوختۇرنىڭ ھەممىسى چەتئەللىكلەر ئىدى، ۋاھالەتكى، ئىچكى ئولكىلەردىن تەكلىپ قىلىنغان ئەنگلىيە تەۋەلىگىدىكى ئىككىسى دوختۇر ئۇزاق ئوتمەيلا كېزىك بولۇپ ساقىيالماي ئولۇپ كەتتى.

ئاخىرىدا، ممنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدىكى شىنجاڭنىڭ جۇڭگى دوربگەرلىگى ۋە ياۋروپاچە دوربگەرلىك توغرىسىدا توختىلىپ ئوتىمەن. شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەسلىدە بار بولغان تەبابەتچىلىكتە ۋە دوربگەرلىكتە قوللىنىۋاتقان دوربلارنىڭ تولىسى تەييارلانمىغان خام دوربلاردىن ئىبارەت بولۇپ، بەك ئادىدى ئىدى. شۇڭلاشقا زوزۇكتاك شىنجاڭغا لەشكەر تارقاتقاندا، ئۇلار بىلەن بىللە يۇرگەن دوربگەرلەر كومۇ-

لاش دورا، تالقان دورا، مەلھەم دورا ۋە ئۆۋاق دورىلارنى كوپلەپ ئېلىپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن خەنزۇلار توپلىنىپ ئول تۇرغان شەھەرلەردە جۇڭيى دورا دۇكانلىرى بارلىققا كەلدى. شۇ ۋاقىتلاردا ئۇرۇمچىدىكى نەندېتاك، يۇەنتەيتاك دەپ ئاتالغان بىر قەدەر چوڭ دورا دۇكانلىرى گۈاڭشۇي خانلىغىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا شىنجاڭغا چىققان قوشۇنلار بىلەن بىللە چىقىپ بارا - بارا تەرەققى تاپقان دۇكانلار بولۇپ، ئۇلار دورىخانىلىرىغا مەخسۇس تەڭپ تۇرغۇزاتتى.

ياۋروپاچە دورىگەرلىك جەھەتتە، مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا، بېيجىڭلىق ماتىرېن ئۇرۇمچى شەھەر ئىچى داشىنزىدا (ھازىرقى1- ئاممىۋلاتورىيەنىڭ ئورنىدا) دورىخانا ئېچىپ، دائىم لازىم بولىدىغان نۇرغۇن ياۋروپاچە دورىلارنى ساتاتتى. بۇ دورىلارنىڭ تولىسى چەتئەلدىن كەلتۈرۈلەتتى. ماتىرېن يەنە دورىخانىنىڭ كەينى تەرىپىگە چاققان قىلىپ بىر دوختۇرخانا قۇردى. بىراق داۋالانغۇچىلار كۆپ بولمىدى. ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا كەلتۈرۈلگەن تۇرلۇك مالالاردىن، شىنجاڭغا ئېھتىياجلىق بولغانلىرىدىن پايدا تاپقىلى بولاتتى. بۇ شىنجاڭدىكى سودا ئىشلىرىنىڭ شۇ چاغلاردىكى بىر ئالاھىدىلىگى ئىدى. شۇ ۋەجىدىن دۇكانلارنىڭ تولىسى چەرچىن مالالىرى بولغاچقا بەزى دائىم لازىم بولۇپ تۇرىدىغان تەبىيار دورىلار دورا دۇكانلىرى قۇرۇلماستىن بۇرۇنلا شىنجاڭغا كىرگەن ئىدى.

ئەمدى ھوكۇمەتنىڭ تىببىي دورىگەرلىكنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئەھۋالى مۇنداق ئىدى: مىنگونىڭ تۇنجى يىللىرى

زىدىكى شىنجاڭ ھوكۇمىتى ئىنتايىن چىرىكلەشكەن، ئىقتىدارسىز ئىدى، خەلقنىڭ تىببىي دورىگەرلىك ۋە سەھىيە ئىشلىرىغا زادى كۆڭۈل بولمەيتتى. شۇڭا تىببىي دورىگەرلىكنى باشقۇرىدىغان تۈزۈممۇ يوق ئىدى. كىمنىكى دوختۇر بولىمەن دىسە، سەھىيە تارماقلىرىنىڭ تەكشۈرۈشى ۋە ئىمتىھانىدىن ئوتكۈزۈلمەيتتى، روخسەت خېتى ئېلىشنىڭمۇ ھاجىتى يوق ئىدى. دورىگەرلىك ئىشلىرى بىلەنمۇ كارى بولمايتتى. رېتسپېلەر راست، دورىسى يالغان بولسىمۇ كارى بولمايتتى. مەس قىلغۇچى دورىلار بىلەنمۇ، قۇۋۇتىدىن كەتكەن دورىلار بىلەنمۇ، ھەتتا زەھەرلىك دورىلار بىلەنمۇ كارى بولمايتتى. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا خەلق ئاغرىق - سالاق بىلەن ئولىسىمۇ، قاپاقۇاش دوختۇرلارنىڭ قولىدا ئولىسىمۇ ھوكۇمەتنىڭ كارى بولمايتتى.

3. شۇ دەۋردىكى ئۇرۇمچىنىڭ تازىلىق ئەھۋالى

مىنگونىڭ دەسلىۋىدە، ئۇرۇمچى شەھىرىدە بىر تۇمەنگە يېقىن ئاھالە ياشايتتى. شەھەر ئىچىدە ئالرانلا 3 يەردە توپلىشىپ يۇيۇنىدىغان كىچىك كولچەك مونچا بار ئىدى. پەقەت بىر يەردىلا بىر قانچە ۋاننا بار ئىدى. خوتۇن - قىزلار ئۈچۈن مونچا يوق ئىدى. مۇشۇ 3 يەردىكى موتچىنىڭ خېرىدارلىرىمۇ پەقەت كاتتا سودىگەرلەر بىلەن ھوكۇمەت خىزمەتچىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. ئادەتتىكى ئاھالىلارنىڭ ئويلىرىدە يۇيۇنۇپ - تارىنىدىغان ئۇسكۇنىلىرى يوق ئىدى،

ئۇلار مونچىغىمۇ بارمايتتى، ناھايىتى ئاز سانىدىكىلىرى ياز كۈنلىرى ئوز ئويلىرىدە يۇيۇنۇپ قويىاتتى. مۇتلەق كوپچىلىگى يىل 12 ئاي يۇيۇنمايتتى.

ئادەتتىكى ئاھالىلار، بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەر سوغاق سۇ ئىچمىشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن ئىدى. ئۇرۇمچى شەھەر سىرتىدا ئاساسەن خۇيزۇلار بىلەن ئۇيغۇرلار ئولتۇراقلاشقان بولۇپ ئۇلار دىنىي ئېتىقات بىلەن شەخسى تازىلىققا بىر-قەدەر دىققەت قىلاتتى، ئۇلارنىڭ يۇيۇنۇش ئۇسۇلى بىرسى سەراپ، بىرسى پارمونچا ئىدى. بۇنىسى ئومۇملاشتۇرۇپ تۇرك مونچىسى دەپ ئاتايتتى. شۇ كەمىلەردە نەنلياك تەرەپلەردىكى رۇسىيىلىك سودىگەرلەرنىڭ ئوز ئويلىرىدە يۇيۇنۇش ئويلىرى بارئىدى. شەھەر سىرتىدا بىر نەچچە ئومەن ئاز سانلىق مىللەت خەلقى ئولتۇراقلاشقان بولسىمۇ پار مونچىسى پەقەت بىرلا ئورۇندا بار ئىدى. كونىچە سەرراپلارمۇ بىر ئىككى يەردىلا بار ئىدى، دىمەك شۇ چاغلاردا ئازسانلىق مىللەتلەر دائىم ۋە ئومۇمىيۈزلۈك مونچىغا كىرىپ يۇيۇنمايتتى.

مۇھىت تازىلىغىنى ئالساق تېخىمۇ ناچارئىدى. مىنگو-نىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ئۇرۇمچىدە تازىلىق قوشۇنى يوق ئىدى. ئاھالىلارنىڭ ئەخلەت - سۈپىرەندىلىرى، بولۇپمۇ قىش كۈنلىرىدىكى ئەخلەت، كۈللەر كوچىلاردا دوۋىلىنىپ تۇراتتى. كۈز ۋاقتىدا قوغۇن-تاۋۇز شاپاقلىرى ۋە مىۋە شۇپەكلىرى كوچىلاردا دوۋىلىنىپ سېسىپ كېتەتتى. قاسساپلارکوچىنىڭ ئىككى يېقىسىغا كانارا قۇرۇپ قوي - كالىلارنى كوچىدىلا سويۇپ،

ئېسىپ ساتاتتى. ئۇچەي- قېرىنلارنى شۇيەردىلا ئادالايتتى. قاسساپ دۇكانلىرىنىڭ ئەترايىدا لالما ئىتلار ئولۇشۇپ، تاشلانغان بەزلەرنى تالىشىپ خىخىرىشاتتى. ئۇچاغدىكى قاتناش-تىرانسپورت قورالى، ئاساسەن ئات ۋە خېچىر قوشىدىغان ئىككى چاقلىق يانچۇ ھارۋا ئىدى. شەھەر ئەترايىدىكى يۇزلىگەن ھارۋا دەكلىرى بولغاچقا كوچا يوللىرى بىر قەۋەت تېزەك بىلەن كومۇلۇپ تۇراتتى. ھارۋا دەكلىرىدە قىغ دېگەن تاغدەك دوۋىلىنىپ كېتەتتى. ھاۋا بىرئاز ئىسسىغاندىلا چۈدىن قاينايتتى. ئۇرۇمچىدە قىش ئۇزۇن، قار كوپ چۈشەتتى. كوچا - كوچىلاردا دوۋىلىنىپ ياتقان قارلارنى سۈپۈرۈشكە ئادەم چىقمايتتى، ئادەم ۋە ئات، ئۇلاقلار دەسسەپ چىگدىۋېتەتتى، قىش كۈنلىرى ھەممە ئائىلىلەرگە كومۇر كېرەك بولغاچقا، كومۇر ھارۋىلىرى كوپ بولاتتى. 4 ئاتلىق ھارۋىلارغا بىرىيىرىم تونىنا كومۇر بەسمەپ كوچىمۇ - كوچا يۈرۈپ بازار ئىزلەپ ساتاتتى. شۇنداق بولغاچقا بۈگۈنى ياققان قار شۇ كۈنى چىگدىلىمەپ، ئەتىسى ياققان قار ئەتىسى چىگدىلىمەپ، قاتمۇ - قات مۇزلاپ ئەتىيازكىرگىچە بىرەر گەز قېلىنلىققا يېتىپ باراتتى. شۇڭلاشقا قىش كۈنلىرى ئۇرۇمچى كوچىلىرىدا يۈرۈش تەس ئىدى. كوچا ئاھالىلىرى يۇندىنى دەرۋازا ئالدىغا توكەتتى، ئەخلەت - چاۋا-لارنى دەرۋازا سىرتىغا تاشلايتتى - دە، ئەتىيازكىرىش بىلەن مۇزلار ئېرىپ، يوللارپاتقاقچىلىق بولاتتى، پاتقاقتاتېيىلمەپ، پۇت يېتىپ قېلىپ ماڭغىلى بولمايتتى. «توگمىنمۇ چوكتۇرۇۋېتىدۇ» دەيدىغان سوزلەر مۇبالىغە ئەمەس ئىدى.

ئىگگىنچىدىن، سېسىقچىلىق بولۇپ كېتەتتى.
ئۇچىنچىدىن، مىكروپلار ئەدەپ كېتىپ، ئاسانلا كېسەل
لىك پەيدا بولاتتى.

ئوز ۋاقتىدا ئولكە مەركىزى بولغان ئۇرۇمچىنىڭ ھالى
شۇنچىلىك بولغان يەردە باشقا شەھەرلەر قانداق بولماقچى؟
شۇڭلاشقا ئاغرىق - سالاقنىڭ كوپ بولۇشى مۇقەررەر ئىدى.
خوش! ئوتمۇشتى ئەسلەپ ئوگۈنگە نەزەر سالساق، بە-
ربىر قىرىق نەچچە يىل ئوتۇپتۇ. لېكىن شۇ زامانىنىڭ قالاق
لىغىنى ھازىرقى ياشلارنىڭ تەسەۋۋۇر قىلىشى مۇمكىن ئەمەس.

1964 - يىل 5 - ئايدا يېزىلدى

تەرجىمە قىلغۇچى كې پېيلىن

شىنجاڭ - سوۋېيۇەن شىركىتىنى ئەسلەش

گۈلۈك بىچىمك

40 نەچچە يىلدىن بۇيان غەربىي شىمالدىكى ھەرقاي-
سى ئولكىلەرنىڭ قاتناش - تىرانسپورتىدا، شىنجاڭ - سوۋې-
يۇەن - شىن-سوۋي تىرانسپورت شىركىتىنىڭ مەلۇم توھپىسى بار.
ئەگەر ئازاتلىقتىن كېيىنكى 14 يىل ئىچىدە مەملىكەت بويىچە
قاتناش - تىرانسپورت ئىشلىرىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىياتى بە-
لەن سېلىشتۇرساق، بۇ ھىچنىمىگە ئەرزىمەيدۇ. ئەمما شۇ چاغدا
شىنجاڭ - سوۋېيۇەن ئوتتۇرىسىدا قاتنىغان ئاپتوموبىللار يولۇچى
ۋە ماددى ئەشيالارنى توشۇپ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ۋە
شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئولكىلەردىكى ھەر مىللەت خەلقى ئوتتۇرا-
سىدا چوڭقۇر دوستلۇق ئورنىتىشتا ئاكتىپ رول ئوينىغان ئىدى.

1. شىن-سوۋي شىركىتىدە ئاپتوموبىل قاتناش-
تىن بۇرۇنقى غەربىي شىمالىنىڭ قاتناش
ئەھۋالى

40 نەچچە يىل بۇرۇن، ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا قاتنايـ
دىغان يول ئىككى ئىدى. 1 - شەنشى، گەنسۇ ياكى چىڭخەيـ
دىكى ھارۋا يولى، يەنى زوزۇكتاك، لىيۇجىنتاكلارنىڭ ئەسكەر

باشلاپ چىققان يولى. 2 - تاشقى موڭغۇلىيە ياكى سۇيىۋەن، نىڭشادىكى چوڭ - كىچىك ئوتلاقلاردىن ئوتكەن تۇگە يولى ئىدى. موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن چوڭ ئوتلاق ئۇزۇلۇپ، ئادەتتە كىچىك ئوتلاقتىن ماڭىدىغان بولدى. شۇ چاغلاردا مەيلى سودىگەر، يولۇچى يۈك - مال توشۇش بولسۇن بىرنەچچە ئاي يول يۈرۈپ يول ئازاۋى - گور ئازاۋى بولغان ئىدى. بەزى چاتاقلارغا دۇچكەلسە، ۋاقىت تېخىمۇ ئۇزىراپ، بەزىدە تولۇق ئىككى يىل يول يۈرۈشكە توغرا كېلەتتى.

ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھوكۈمرانلىغى ئاستىدا، ھەرقايسى ئولكە ئوز ئالدىغا خەلقئى ئېزىپ ۋە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىسا، سىرتقا قارىتا باشقا ئولكىلەرنىڭ زىممىسىنى بولۇۋېلىشنى ھەمدە كىشىلەرنىڭ بېرىش - كېلىش مەسىلىسىدە قاتمال قىلىشنى قەستلەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەكسىيەتچى ھوكۈمەت نەپ ئېلىش ياكى خەلق مەنپەئەتىنى قۇربان قىلىش بىلەن يۇقۇرى ئەمەل ۋە ئۇستۇن تەمىناتقا ئېرىشەتتى. «دولەت ۋە خەلق ئۈچۈن» دېگەنلەردىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايتتى.

جاھانگىرلار ھەر مىنۇت، ھەر سېكۇنت، غەربىي شىمالىدىكى ھەرقايسى ئولكىلەرگە، بولۇپمۇ شىنجاڭغا كوز تىكەتتى. ئۇلار ھەر خىل ئۇسۇللار ئارقىلىق ئوزلىرىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق مەقسىدىگە يەتمەكچى بولاتتى. ئوتمۇشتىكى سەۋەبىن قاتارلىقلار ئارخېئولوگىك تەكشۈرۈشنى بانا قىلىپ، چوڭگونىڭ نۇرغۇن قىممەتلىك مەدەنىي يادىكارلىقلىرىنى بۇلاپ كەتتى. بۇنىڭ ئارقىدىنلا سۇۋېن ھېدىننىڭ ئاساره - ئەتىقەلەر-

نى تەكشۈرۈش ئومىگى، جوڭگو - فرانسىيە تەكشۈرۈش ئومەكلىرىنىڭ ھەممىسى باشقىچە نىيەت بىلەن كېلىشىپ، جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىق سىياسىتىنى يۇرگۈزۈش ئارقىلىق، مەدەنىي يادىكارلىقلارنى بۇلىماقچى ياكى جوڭگو خەلقىنىڭ قان - تەرىنى ۋە ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنى ئالان - تاراج قىلماقچى. جاھانگىرلار خېلى بۇرۇنلا جوڭگونىڭ غەربىي شىمالىدىكى قاتناش - تىرانسپورتنى قولغا چۈشۈرۈشنى كوزلەيتتى. ئەنگلىيە، ئامېرىكا جاھانگىرلىرىنىڭ ماشىنىلىرى، جوڭگونىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا بازىرىنىڭ ئىستىك بولۇشى، فرانسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ كوزىنى قىزارتىپ قويياتتى. شۇڭا ئۇ جوڭگونىڭ غەربىي شىمالىدىكى بۇ بوشلۇقنى كورۈپ، پۈت تەقەشنى ئويلىدى. ۋەتەن خائىنى ۋاڭ جىڭۋەي باشچىلىغىدىكى ھوكۈمەت، فرانسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ ئالدامچىلىغى ۋە بېسىمى ئاستىدا، مىللى مۇناپىق جۇمىنيىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى بىلەن، جوڭگو-فرانسىيىنىڭ غەربىي شىمال ئىلمىي تەكشۈرۈش ئومىگى تەشكىل قىلىنىپ، غەربىي شىمالنىڭ ھەر قايسى ئولكىلىرىدە ماشىنا بىلەن يۇرۇپ، خېرىدار تېپىشنى پىلانلىدى. ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى ئەلۋەتتە كېيىن كەلگەنلەرگە يول قويمايتتى. ياڭزىكىشىنىڭ چەتئەللەرگە يول قويۇپ بېرىر بالا - قازاغا يولۇقۇپ قېلىشتىن قورقۇپ، ھەر خىل ئامالىلارنى ئىشلىتىپ كۇچەپ رەت قىلدى. ئېسىمدە قېلىشچە: 1928 - يىلى باھاركۇنىلىرى شىنجاڭنىڭ بېيجىڭدە تۇرۇشلۇق ۋەكىلى جاڭ ۋېيگاۋنىڭ ئويىدە ئېنگلىزچە بېسىلغان «شىن - سۇي ئاپتوموبىل قاتناش

پىلانى» نىڭ لايىھەسىنى كورگەن ئىدىم. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ پىلاننى ئوز ۋاقتىدا ياڭزېڭشىن كورگەن، شۇڭا بىتسىيىلىك سۇدىبان دېگەن كىشى ئېلىپ كەلگەن. بۇ شۇڭا بىتسىيىلىك زادى قايسى جاھانگىرنىڭ غالچىسى ئىكەنلىگىنى سوراپمۇ ئىكەنلىگىنى بىلمەن. كېيىن ئېيتىشلارغا قارىغاندا ياڭزېڭشىن بېشىنى لىگشىتىپمۇ قويمىغان. شۇ يىلى ئىيۇل ئايلىرى ئىچىدە ياڭزېڭشىن ئولتۇرۇلۇپ، جىڭشۇرېن تەختىكە ئولتۇردى. غەربىي شىمالغا قاتناش يولىنى تۇتاشتۇرۇش ئىشىنى مەلۇم كىشىلەر ئوتتۇرىغا قويغاندا، جىڭشۇرېن، ئىچكىرى بىلەن ئوزۇن ۋاقىت ئاجرىلىپ تۇرۇشنىڭ شىنجاڭغا ۋە ئوزىگە پايدىسىز ئىكەنلىگىنى، ئەجنەبىلەر ۋە ئەكسىيەتچى ھوكۇمەت كېلىپ بۇ ئىشنى باشقۇرسا، جىڭشۇرېن ھوكۇمىتىگە پايدىسىز ئىكەنلىگىنى ئەزەردە تۇتۇپ، جۇ بىڭنىڭ شىن - سۇي شىركىتى قۇرۇشىغا يول قويدى.

2. شىن - سۇي شىركىتىنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ئىشلەش دائىرىسى

جۇبىڭ بۇرۇن ياڭزېڭشىننىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇ «ئاق كوكۇل، ئېھتىياتچان» بولغانلىقتىن ياڭزېڭشىن بەكمۇ ياخشى كورەتتى. جۇبىڭ كوپ يىللىق خىزمىتى جەريانىدا بىر ئاز پۇل توپلاپ ھەمدە بىر ئاز قەرز پۇل ئېلىپ، ئۇرۇمچىدە بىر كىتابخانا ئېچىپ، مەدەنىي بۇيۇملار كىتاپ - سۇرەت ۋە كۇندىلىك لازىمەتلىكلەر تىجارىتى قىلاتتى. ئەمما ئۇنىڭ تىجارىتىنى ئۇرۇمچىدىكى 8 چوڭ

سودىگەرلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا، كوللىمى كىچىك بولسىمۇ مال يوتكەش مەسلىسىدە ئۇلار بىلەن ئوخشاشلا باش قاتۇراتتى. قانداق قىلغاندا مال يوتكەشنى تېزلىتىپ، ۋاقىتنى قىسقارتىش بىلەن تېخىمۇ كوپرەك پايدا تېپىشنى ئو خىلى بۇرۇنلا ئويلانغان ئىدى. تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغانلار بۇيان، ئۇ، سودا - سېتىقتا پۇل بىلەن ھىساپلاشماي، خېرىدارلارنىڭ كوڭلىنى ئىستەيتتى. بەزىبىر شىنجاڭدا ئوزۇن يىل «ئەمەل تۇتقان» كىشىلەر يەققان پۇللىرىنى ئۇنىڭغا ئامانەت قويۇپ، پايدا ئالاتتى. ئۇمۇ بۇ پۇللار بىلەن دەسمايىسىنى تولدۇراتتى ۋە تىجارىتىنى تەرەققى قىلدۇراتتى. ئو ئىچكىرىدىن مال يوتكەشكە ئاسان بولسۇن ئوچۇن، 8 چوڭ سودىگەرگە ئوخشاش تېلېگرامما ئىش باشقۇرۇش ئورنى قوردى. شۇنىڭدەك ھوكۇمەتنىڭ ئىچكىرىگە ئادەم ئەۋەتكەن ھەر خىل پوررسەتلەردىن پايدىلىنىپ، بېيجىڭ، تېيەنجىنلەرگە بېرىپ، نەزەر دائىرىسى كېڭەيدى، كورگەن - بىلگىنى ئارتتى. شۇنىڭ بىلەن ئوزىنىڭ كىتاپخانىسىنى شىركەتكە ئوزگەرتىپ، دائىرىسىنى كېڭەيتتى. جىڭشۇرېن ھوكۇمىتىنىڭ ماقۇللىغىنى قولغا كەلتۇردى. ئىگىشادىكى ماخۇكوي، چىڭخەيدىكى مابوفاڭ ۋە سۇيۈەندىكى ئوزۇيلارنىڭ ماقۇللىغىنى قولغا كەلتۇرۇپ، شىن - سۇي ئاپتوموبىل شىركىتىنى قۇرۇپ، ئاپتوموبىل قاتناش بىلەن شۇغۇللاندى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ - سۇيۈەن ئارىلىقىدا بېرىش - كېلىش يولغا قويۇلۇپ، غەربىي شىمالدىكى قاتناش تىرانسپورتىدا يېڭى بىر سەھىپە ئاچتى.

شىن - سۇي شىركەتىنىڭ دەسلەپكى پىلانىدا ئاچماقچى بولغان پول لىنىيىسى ئىككى بولۇپ، بىرسى: قۇمۇلدىن تارتىپ مېڭشۇي ئېرلىزى ئارقىلىق يەنخەي، سەندەنمياۋ، بەيلىڭمياۋلاردىن ئوتۇپ سۇيىيۇەنگەچە ئىدى. يەنە بىرسى قۇمۇلدىن باشلىنىپ جۇچۇەن، جاڭيې، ۋۇۋاي، لەنجۇلاردىن ئوتۇپ شىئەنگە بارىدىغان لىنىيىگە قويۇپ، كېيىن ئىككىلىسىنى تەڭ ئېلىپ بېرىپ، ئارىلىقتىكى قۇمۇلدىن، ئېرلىزى دەريياسىدىن جيۇچۇەنگىچە بولغان ئارىلىقتا بەزىبىر ئورگەرتىشلەرنى كىرگۈزدى. قۇمۇل، جيۇچۇەن، سۇيىيۇەن، لەنجۇ ۋە شىئەنلەردە مەخسۇس بېكەتلەر، مەخسۇس باشقۇرغۇچىلار يوق ئىدى. كېيىنچە، تىجارەتنىڭ تەرەققى قىلىشى بىلەن لەنجۇ، شىئەن ئىككى ئورۇندا شوبە شىركەتلەرنى قۇرۇپ، تېمۇر يولى شىركەتلەرى بىلەن بىۋاستە ئالاقىلاشتى. جۈملىدىن، شىركەتتىكى ئىشلار ئالدىراش بولۇپ، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتتىكى خىزمەتتىدىن ئىستېپا بېرىپ، يالغۇز بۇ شىركەتكە جىڭلى بولۇپ، شىنجاڭ تېمۇر يولىدا قاتناپ يۈردى.

قاتناش قورالىرى جەھەتتىن، خاتىرەمدە قېلىشچە، ئىككى تەرەپتىن ئىجارىگە سېتىۋېلىش ئۇسۇلىنى قوللانغان. دەسلىۋىدە ئىشلەتكەن ئاپتوموبىللارنىڭ تولىسى فورت، دودگې ماركىلىق بولۇپ، كېيىن شوفىلەننىمۇ ئىشلەتتى. ئىجارىگە سېتىۋېلىش ئورنى، دەسلەپتە تېمۇر يولى، كېيىنچە شاڭخەيگە يوتكەلدى. دەسلەپتە قاتنىغان ماشىنىلار 10 دانە، قىسمەن ۋاقىتلاردا 20 گە يېتەتتى. شىركەت ئىچىدە ئادەتتىكى تىجارەتچى خادىملار ئىسمىق - سوغاق، بوران - چاپقۇن دېمەي، غورىگۇل تاماق يەپ، سوغاق سۇ ئىچىپ، ھەرخىل قىيىنچىلىقلارنى يېڭىش بىلەن كېچە - كۈندۈز تىرىشىپ ئىشلەپ، شىنجاڭ - سۇيىيۇەن ئوتتۇرىسىدىكى قاتناشقا كاپالەتلىك قىلىپ، غەربىي شىمالدىكى ھەرقايسى ئولكىلەرنىڭ يەرلىك ۋە پىششىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئۇزلۇكسىز ئالمىشىپ تۇرۇشىغا، يولۇچىلارنىڭ ۋاقتىدا يېتىپ بېرىشىغا ئاساسلىق تۈرتكە بولۇپ بەرگەنلىگى قەدىرلەشكە تېگىشلىك.

دىملاردىن باشقا، تېخنىكىلارمۇ بولۇپ، مەخسۇس خىلاپ سېتىۋېلىشقا، تەكشۈرۈپ ئوتكۈزۈۋېلىش ۋە رېمونت قاتارلىق خىزمەتلەرگە مەسئۇل ئىدى.

شىن - سۇي شىركىتىنىڭ تىرانسپورت ئىشلىرى ۋە كەسپىي دائىرىسى تەدرىجى كېڭەيدى. ئاپتوموبىللار دەسلەپ قاتنىغاندا، ئورغۇن كىشىلەر قاراپ تۇرۇش پوزىتسىيىسىدە بولۇپ، ئېھتىمال ئۇزۇنغا بارمايدۇ دەپ كىرا بېرىشكە جۈرئەت قىلمىدى، يەنە ھەرقايسى ئولكىلىك ھوكۇمەت دائىرىلىرىنىڭ گەرچە ماقۇللۇغىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، ئاكتىپ مەدەت بېرىشى ناتايىن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تاشيول بولمىغانلىقتىن، ئاپتوموبىلتېك يۈرۈشىدە ھەرخىل قىيىنچىلىقلار تېۋىلدى. كېچىك ئوتلاققا تاپىنىپ قاتناۋاتقان ھەرقايسى توگە كارۋانلىرى، ئۇزىنىڭ جانىجان مەنپەئەتى ئۈچۈن، ھەرخىل ئۇسۇللار بىلەن يېڭىدىن باش كوتەرگەن ئاپتو - تىرانسپورت ئىشلىرىغا توسقۇنلۇق قىلىپ، ئۇنىڭ بالدۇرراق يوقىلىشىنى ئۈمىت قىلاتتى. لېكىن ھەرقايسى بېكەتلەردىكى خىزمەتچى خادىملار ئىسسىق - سوغاق، بوران - چاپقۇن دېمەي، غورىگۇل تاماق يەپ، سوغاق سۇ ئىچىپ، ھەرخىل قىيىنچىلىقلارنى يېڭىش بىلەن كېچە - كۈندۈز تىرىشىپ ئىشلەپ، شىنجاڭ - سۇيىيۇەن ئوتتۇرىسىدىكى قاتناشقا كاپالەتلىك قىلىپ، غەربىي شىمالدىكى ھەرقايسى ئولكىلەرنىڭ يەرلىك ۋە پىششىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئۇزلۇكسىز ئالمىشىپ تۇرۇشىغا، يولۇچىلارنىڭ ۋاقتىدا يېتىپ بېرىشىغا ئاساسلىق تۈرتكە بولۇپ بەرگەنلىگى قەدىرلەشكە تېگىشلىك.

شمن - سۈي شىركىتىنىڭ ئىچكىرىدىن شىنجاڭغا يوتكەپ كىرگەن ماللىرىدىن، زەخت، يىپەك، توۋار، چاي، قەغەز، ئايال كىيىمى، تۇماق، دېڭىز كوكتاتلىرى، كۇندىلىك تۇرمۇش لازىمەتلىكلىرى ۋە رەسىم - كىتاپ مەدەنىي بۇيۇم قاتارلىقلار بار ئىدى. شىنجاڭدىن: يۇڭ - تېرە، ئۇچەي، كىشمىش ئۈزۈم، گۈلە - قاق، قوغۇن قېقى ۋە باشقا يەرلىك مەھسۇلاتلار توشۇلاتتى. تەيەنجەن، بېيجىڭدىكى بەزى سودىگەرلەر ئوزلىرىنىڭ ماللىرىنى شىنجاڭغا ئەپكىرىپ، بۇ يەرنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىغا ئالماشتۇرۇشنى خالايتتى. شىنجاڭدىكى 8 چوڭ سودىگەرمۇ، تەيەنجەن بىلەن ئۈرۈمچىدە مال تەييارلاپ شمن - سۇي ئوتتۇرىسىدىكى قاتناشنى كۆچەيتىپ، ئوزلىرىنىڭ شىنجاڭ سودائىشلىرىدىكى مونوپولىيىلىك ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ھەمدە بۇ ئارقىلىق تەيەنجەن - ئۈرۈمچى ئوتتۇرىسىدىكى سودا ئىشلىرىنى كېڭەيتمەكچى بولاتتى.

شمن - سۇي شىركىتى، ئوزلىرىنىڭ قاتناش قوراللىرىنى ئىشلىتىشتىكى قولايلىققا تايىنىپ، شىنجاڭدىن تارتىپ ئىچكىرىگىچە بولغان جايلاردا مال توشۇش ئارقىلىق، سودا-سېتىقنى كېڭەيتىپ، سەرمايىنى تولۇقلىدى، شىنجاڭدىكى ھوكۇمەت ئەمەلدارلىرى، ئاپتوموبىل تىرانسپورتىنىڭ ئاسانلىغىدىن پايدىلىنىپ تىجارەت قىلدى. شمن - سۇي شىركىتى مانا مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، تەدرىجى تەرەققىياتقا ئېرىشتى.

شىنجاڭنىڭ كۆرپە (تېرە) ئۇچەيلىرى تەيەنجەندە كوپلەپ ئىكسپورت قىلىناتتى. شۇ يەرنىڭ دەللاللار سىنىپى،

ئىمكانىيەتنىڭ بەرگىچە ياخشىراق كۆرپە ۋە ئۇچەينى قولغا كەلتۈرۈۋېلىپ، جاھانگىر خوجايىنلىرىغا سوغا قىلاتتى. شۇڭا شمن-سۇي شىركىتىدىكىلەر مۇشۇ خىلدىكى كىشىلەر ئۈچۈنمۇ تولا يۇگۈرۈپ ئايىغى تېشىلدى، ئاپتوموبىل تىرانسپورتى سۈرئىتىتە تېز بولغانلىقتىن، تېرە - ئۇچەيگە بولغان ئېھتىياجمۇ يارغانسېرى ئېشىپ باردى. شىنجاڭدىكى سېتىۋېلىش مىقدارىنمۇ كۆندىن - كۈنگە كۆچەيدى. دەل تېرە - ئۇچەينى توشۇپ، ئوقەتنىڭ راسا كۆچىيىۋاتقان پەيتىدە، زور تۇركۈمدىكى تېرە، سۇيۇەن تەۋەلىگىگە كىرگەندە، ياش ماللارنى ئولتۇرۇشنى مەنئى قىلىش دېگەن ئۇقتۇرۇشنى بانا قىلىپ توسىلىپ قالدى. ئاپتوموبىل خوجايىنلىرى مال ئېگىلىرىنىڭ ئورغۇن قېتىم سوزلىشىشى ئارقىلىق يۇندىن كېيىن توشۇپ كىرمەسلىككە كاپالەتلىك قىلىش شەرتى ئاستىدا، مېڭىشقا رۇخسەت ئالدى.

شىنجاڭنىڭ كىشىمىش ئۈزۈمى، قوغۇن قېقى، گۈلە-قاقلىرىنى بۇرۇن پۇتۇنلەي تاغارغا قاچىلاپ ئىچكىرىگە يوتكەپ كىرىپ، ھەرقايسى دۇكانلارغا ياكى پارچە تىجارەت قىلىدىغان سودىگەرلەرگە سېتىپ بېرىلەتتى. قاچىلاش جەھەتتىن ناچار بولغاچقا، سودا - سېتىقتا مەلۇم چەكلىمىگە ئۇچرايتتى. جۈمىكى مۇشۇ نوقتىنى تۇتۇۋېلىپ، شىنجاڭنىڭ ئوزىدىلا تاللاپ سېتىۋېلىش، قايتا پىششىقلاپ ئىشلەشتىن باشقا تېنجەنگە بارغاندىن كېيىن، چىرايلىق قاچىلاپ، ھەرخىل تەشۋىقاتلارنى يۈرگۈزدى. نەتىجىدە يالغۇز ئىچكى ئولكىلەردە كۆپلەپ سېتىلىپ قالماستىن، يەنە بىر قىسمى چەتكە چىقىرىلدى.

3. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئالدى - كەينىددىكى شىن - سۇي شىركىتى

1938 - يىلى جۇبنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇ-
رۇش ئۇچۇن جياڭ جيېشى ئەكسىيەتچى ھوكۇمەتنىڭ بىر دانە
ئايروپىلان ئىئانە قىلغان ئىدى. ئۇچاغلاردا جۇڭگونىڭ شىمالىدىكى
ھەرقايسى ئولكىلەر قولدىن كەتكەن. شىن - سۇي شىركىتىنىڭ
بەزى ئاپتوموبىللىرىمۇ مۇسادىرە قىلىنغان ئىدى. شۇنىڭ بى-
لەن مەزكۇر شىركەت تىجارەتتىلا زەربە يەپ قالماستىن بەلكى
بىر مەزگىل ھۇشىغىمۇ كېلەلمىگەن.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، جۇ-
بنىڭ شىن - سۇي شىركىتىنىڭ باش شىركىتىنى چۇڭچىڭغا يوتـ
كەپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن سۇييۈەن، تيەنجىنلەردىكى تىجارەتـ
لەر ئۇزلۇكسىز توختاپ، شىئەن، لەنجۇلاردىمۇ ھىچقانداق ئىـ
جارەت بولمىدى. شەرقىي جەنۇپ ۋە شىمالىي جۇڭگونىڭ ھەر
قايسى ئولكىلىرىدىن چېكىنىپ چىققان ئاپتوموبىل سودىگەر-
لىرى، ئۇزلىرىدە بار بولغان ئاپتوموبىللارنى تەشكىللەپ، غەر-
بىي جەنۇپتىكى ھەر قايسى ئولكىلەرنىڭ ۋە چېگرىدىن ئوتۇپ
بېرمىغا باردىغان ھەر خىل مال، ماددى ئەشيا ۋە ھەربى
لازىمەتلىكلەرنى يوتكەشنى ئۇستىگە ئالدى. ھەر قايسى يول-
لاردىكى تىرانسپورت ئادەتتىن تاشقىرى تىقما - تىقماق ۋە
ئالدىراش ئىدى. شۇ چاغدىكى شىن - سۇي شىركىتىدە ئاپـ
توموبىل ناھايىتى ئاز، ھەتتاكى يوق دېيەرلىك ئىدى. ئەمما

جۇبنىڭ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، زور تۇركۇمدىكى ئاپتوموبىل-
لارنى ئىجارىگە ئېلىپ، غەربىي جەنۇپتىكى ھەر قايسى ئولكە —
گۇييياڭ، لىيۇجۇ، كۇنمىڭ قاتارلىق جايلاردا شۇبە شىركەتلە-
رىنى قۇرۇپ، شەخسى ۋە ھوكۇمەتنىڭ مال ۋە ماددى ئەشيا-
لىرىنى توشۇپ، شىمالىي جۇڭگو ۋە غەربىي شىمالدىكى چېغـ
دىكىدىنمۇ راۋاج تاپتى. تەرەققىياتنىڭ بەكمۇ تېزلىگى، دائىـ
رىسىنىڭ كەڭلىگىدىن ئىشلىتىلگەن كىشىلەر بىردەك بولماي،
ئېيتمىشلارغا قارىغاندا، شىركەتتىكى نۇرغۇن كىشىلەر تىرانسـ
پورتنىڭ ئالدىراش پەيتلىرىدىن پايدىلىنىپ، سۇنى لېيېتىپ،
بېلىق تۇتۇپ، بايلاپ كەتكەن.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلبە قازىنىپ،
ياپون تەسلىم بولغاندىن كېيىن، شىن - سۇي شىركىتىنىڭ
باش شىركىتى شاڭخەيگە يوتكىلىپ، جۇبنىڭ، تيەنجىن، سۇييۈەن،
جيۇچۇەن، لەنجۇ ۋە شىئەنلەردىكى تىجارەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى
پىلانلىدى. ئۇجياڭ جيېشى ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئۇزۇن ئوتمەيلا
ئىچكى ئۇرۇش قوزغايدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغان ئىدى.
شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بۇ پىلانى ئەملگە ئاشماي، يەنىلا باش
شىركەتنى چۇڭچىڭغا يوتكەپ كەلدى. ئەمما بۇ چاغدىكى غەربىي
جەنۇپنىڭ ھەر قايسى ئولكىلىرىدىكى كەسپىي ئىشلار، ياپون
تەسلىم بولۇپ، سۇسلاپ قالغانلىقتىن، جۇبنىڭ لەنجۇ، شىئەنـ
لەردىكى شۇبە شىركەتلىرىنى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، تىجا-
رەت مەركىزىنى غەربىي شىمالغا يوتكىدى.

غەربىي شىمالدىكى تىجارەت ئۇزۇندىن تۇختاپ قال-

هان. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىڭ شىمسەي، جۇبىڭ ۋەشىن- سۇي شىرە- كىتىنىڭ شىنجاڭدىكى مال-مۈلۈك ۋە ماددى ئەشيالىرىنى پۈ- تۈنلەي مۇسادىرە قىلغانلىغىدىن ئۇنىڭ ئىقتىسادىي ئاساسى قاتتىق تەۋرەپ، غەربىي شىمالىنىڭ ھەر قايسى شوبە شىركەتلە- رىدىكى خىزمەتچى خادىملار، يوتكىلىپ كەتكەن ياكى تارقا- لىپ كەتكەن ئىدى. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، پەقەتلا شۇيەر- دىكى كەسپىي بار ئەل- ئاغىنىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن قايتە- دىن ئەسلىگە كەلتۈردى. باش شىركەتتە ئاپتوموبىل يوق، شوبە شىركەتلەر تىجارەتنى باشلاش ئۈچۈن چۆكچىكدىن يوتكىلىپ كەلمەي بولمايتتى. باش شىركەت ئىجارىگە ئېلىپ ئىشلىتىۋاتقان بىر نەچچە ئاپتوموبىللار يەنىلا غەربىي جەنۇپ يوللىرى- دىكى مۇھىم ئىشلارنى قىلىۋاتاتتى. شۇڭا غەربىي شىمالدىكى ئاپتوموبىللارنى باشقىلاردىن ئىجارىگە ئېلىشقا توغرا كەلدى. سىچۇەندىن شىئەن، لەنجۇغىچە قۇرۇق مېڭىشقا بولمايدۇ. زور تۇركۈمدە يۈك تاپقاندىلا، ئاندىن يۇقۇرىدىكى پىلانلى ئە- مەلگە ئاشۇرغىلى بولاتتى. شۇ چاغلاردا، شىنجاڭ، گەنسۇ، چېڭ- خەيلەردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر، قاراچاي، تاشچاي، كو- رەكچايلارغا مۇھتاج ئىدى. ئىچكىرىگە كەلگەن ئاز سانلىق مىللەت سودىگەرلىرىمۇ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنى غەربىي جە- نۇپتىكى ھەر قايسى ئولكىلەرگە ئاپىرىپ سېتىشنى ئارزۇ قى- لاتتى. بەزىلەر چۆكچەك، چېكدۇلارغا بېرىپ، مۇقىم مال ئال- ماقچى بولۇپ ئىشلەشنى ئويلايتتى. شۇ چاغدا شىركەت بىرتۇر- كۈم مالنى لەنجۇغا يوتكەش پۇرسىتىگە ئىگە بولۇپ، ئاز مىق-

دارىدىكى تاشچايىنى شىئەنگە ئېلىپ كېلىپ، تىجارەت ئۇچۇن دەسمە مايە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، لەنجۇ بىلەن مۇناسە- ۋەتلىشىپ، يولۇچى ۋە سودا مالىلىرىنى توشۇش ۋە چاي سودىسى قىلىشنى كېلىشىپ، بۇ ئارقىلىق تىجارەتنى تەرەققى قىلدۇردى.

شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ چاي ئىستىما- لىدا پەرق بار ئىدى. ئۇيغۇرلار قاراچاي ياكى تاشچاي ئىچىش- نى، تۈركىلەر خۇنەن چېيىنى ئىچىشنى، قازاقلار بولسا كورەكچاي ئىچىشنى ياخشى كورەتتى. ئادەتتە باشقا چايلار بولمىغاندىمۇ، قاراچاينى ئىچىشكە بولۇۋېرەتتى. شىئەن شوبە شىركىتى دەسە- لەپتە پەقەت پارچە - پۇرات تاشچاي ئېلىپ ساتاتتى. كېيىنچە خېرىدارلار كوپەيىپ، ئېھتىياجىمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئېشىپبار- دى. ئاز سانلىق مىللەت خېرىدارلىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەي كېلىپ تۇردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى كوپرەك قاراچاي ياكى پۇ- تۇنلەي قاراچاي ئىلىشنى ئارزۇ قىلاتتى، لەنجۇدىكى شوبە شىر- كەتمۇ، كوپرەك قاراچاي يوتكەپ كېلىپ، گەنسۇدىكى ئاز سان- لىق مىللەتلەرنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىشنى تەكلىپ قىلدى. بۇ- رۇن غەربىي شىمالدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر يارىتىدىغىنى كونا تېيەنتەي ماركىلىق قاراچاي ئىدى. سودىگەرلەر پايدا تە- پىش ئۈچۈن بىر قىسىم چايلارغا تېيەنتەي ماركىسىنى بېسىپ سې- تىشقا باشلىدى.

4. شىن - سۇي شىركىتىنىڭ ئىشتىن توختىشى

1945 - يىلدىن كېيىن، شىن - سۇي شىركىتىنىڭ پىلا- نى غەربىي جەنۇپتىن غەربىي شىمالغا يوتكىلىش، زورۇر

تاپقاندا، تیه‌نجمن، سۈییۇه‌نله‌ردنکی که‌سپنی ئه‌سلىگه که‌لتۇرۇش، شۇنىڭده‌ك غه‌ربىي جه‌نۇپتىكى باشقۇرۇشنىمۇ بوشاتماسلىق ئىدى. شۇ چاغدا باش شىركه‌ت، بيۇرۇكىرات كاپىتال مىلك شىكلى شىركىتىنىڭ بىر تۈركۈم مالليرنى شىنجاڭغا يوتكه‌پ كىرىشنى ئۇستىگه ئالدى. هه‌مده بىر قىسىم نه‌رسىله‌رنى شىمه‌نگه يوتكه‌پ كېلىپ، شوبه شىركه‌تنىڭ ئۇلاپ توشىشىغا تاپشۇرۇپ به‌ردى. شىمه‌ن شوبه شىركىتى، بۇ چاغدا چۇڭگو توقۇمىچىلىق شىركىتىنىڭ بىر تۈركۈم پاختىلىرنى شىمه‌ندىن چۇڭچىڭغا يوتكه‌پ بېرىشنى ئۇستىگه ئالغان ئىدى. ئۇمۇمى كه‌سپتىن قارىغاندا، بۇ بىر ياخشى خاهىش بولۇپ، تىجاره‌تنىڭ رېتىمنى ساقلاپ ئۇزلۇكسىز ئورله‌ش ۋه‌زىيىتىگه پايدىلىق ئىدى، يه‌نى بۇ شىن-سۇي شىركىتىنىڭ بۇرۇنقى گۇللەنگەن ده‌ۋرنى ئه‌سلىگه كه‌لتۇرۇش يولىغا مېڭىش دىمه‌كتۇر. بىراق، كۇتۇلمىگه‌ن بىر ۋه‌قه شىمه‌ن شوبه شىركىتىگه ئۇشتۇمتۇت زه‌ربه به‌ردى. توقۇمىچىلىق شىركىتىنىڭ چۇڭچىڭغا يوتكه‌يدىغان پاختىنىڭ ئه‌سلى خوجايىنى، مه‌لۇم ۋاقىت ئىچىده ئاپتوموبىل ئارقىلىق توشۇشنى ته‌له‌پ قىلغان. كېيىن ئىككىنچى قېتىملىق توختام قىلىنغان پاختىنى گۇاڭيۇه‌نگه توشۇپ كېلىپ، سۇيولى‌بىله‌ن توشماقچى بولغان. پاختا هول بولۇپ چىرىپ كه‌تكه‌ن. توقۇمىچىلىق شىركىتى زىيانىنى تولە‌تمه‌كچى بولغاندا، شوبه شىركه‌تنىڭ تولەپ بېرىشكه قۇدرىتى يه‌تمەي، بارلىق مال - مۇلكىنى رەنىگه قويۇپ، ئۇزلۇكسىز ئىشتىن توختىدى. له‌نجۇدىكى شوبه شىركه‌تنىڭ بۇرۇن قه‌رزى بولغانلىغىدىن، تىجاره‌تنى ئه‌سلىگه كه‌لتۇرگه‌ندىن كېيىنمۇ، راۋاج تاپماي، جېنى تۇمشۇغىغا كېلىپ قالغان ئىدى. شۇنىڭ بىلە‌ن غه‌ربىي شىمال، غه‌ربىي جه‌نۇپنىڭ هه‌رقايسى ئولكىلىرىده 20 نه‌چچه يىل تىجاره‌ت قىلغان شىن - سۇي شىركىتى ئۇن - تۇنسىز توختاپ قالدى.

5. ئاخىرقى سوز

شىن - سۇي شىركىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋه تەره‌قىي قىلىشىدىن تارتىپ توختاپ قالغانغا قه‌ده‌ر ئۇنىڭ ئاكتىپ بىر تەرىپى بار. توختىتىشقا مه‌جبۇر قىلغان خىلمۇ - خىل سه‌ۋه‌پله‌رمۇ بار ئىدى. ئه‌گه‌ردە ره‌هبه‌رلىك كىشىله‌رنى مۇۋاپىق ئىشله‌تكه‌ن بولسا، دولەت پىلانى ۋه خه‌لق تۇرمۇشىغا ئىنتايىن پايدىلىق بولاتتى. بۇگۇن بىز گۇللىنىشتىن زاۋاللىققا قاراپ ماڭغان بۇ تىرانسپورت ئىشلىرىنى ئه‌سلەپ ئوتكىنىمىزده، ئه‌پسۇسلانماي تۇرالمايمىز. بۇنداق زور شىركه‌تته، ئالدى بىلە‌ن ته‌شكىلىي ئاپارات ساغلام بولمىدى. ره‌هبه‌رلىك قابىلىيىتى ناچار بولدى. ده‌سلىۋىده بىر باشلىق هه‌ممه ئىشنى ئوز ئالدىغا تارتىۋالغان بولسا، ئاخىرىدا «ئالته ئوشكىگه، يه‌تته تېكه» دىگه‌ندەك، خىزمه‌ت هوقۇقى بىرده‌ك بولمىدى. هه‌ر قايسى ئورۇنلاردىكى ره‌هبه‌رله‌رنىڭ شه‌خسىيه‌تچىلىگى چېكىدىن ئاشتى. به‌زىلىرى كه‌سپكه خام، يىراقنى پىلانلىشى كه‌مچىل بولدى. ئادەم ئىشلىتىش جه‌هه‌تته، به‌ش قول بىرده‌ك بولماي، ماتىريال پىلانلىق ئىشلىتىلمه‌ي، به‌زىلىرى قۇۋلۇق - شۇملۇق بىلە‌ن، ره‌هبه‌رلىك ئورنىنى تارتىۋالدى. تىجاره‌ت جه‌هه‌تتىن بىر تۇ-

تاش پىلان بولمىدى. مادىي ئەشيالارنى توشۇش ۋە قەرز پۇل-
لارنى تولەشتە، ۋاقىت ئازغىنا سوزۇلۇپ، توختامغا دەخىل يەت-
كۈزدى. سەرتقا بولغان تەشۋىقاتلار كوپتۈرۈلۈپ، ئىچكى قىسىم-
دا مۇكاپاتلاش، جازالاش ئېنىق بولماي، نەتىجە بۇزۇلدى.

جۈبىك شىن - سۇي شىركىتىنى دەسلەپ قۇرغاندا، شىن-
جاڭ ھوكۈمىتى مەبلەغ ئاجراتقانمۇ ياكى جىك شۇرېن پاي قوشـ
قانمۇ بىلمىدۇق. دەللال سىنىپلار مەبلەغ قوشقانمۇ، بۇ توغرا-
لىقمۇ گەپ - سوز ئاڭلىمىدۇق. پەقەت 1933 - يىلى شۇ چاغدىكى
«مەمۇرى پالاتادىن 200مىڭ يۈەن ياردەم تەلەپ قىلغان»
دېگەن سوزنى ئاڭلىغان ئىدىم. بۇ پۇلنى ئالدىمۇ - يوق ئان-
چە ئېنىق ئەمەس، شۇ چاغدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۈمەت ۋاقتىدا،
ھەر قانداق ئىشنى قىلمەن دېسە ئەكسىيەتچى ھوكۈمرانلار
بىلەن بېرىش - كېلىش قىلمىپ، ئۇلارغا ئازراق مەنپەئەت
يەتكۈزمىسە خاتىرجەم ئىشلەپ كېتىشكە بولمايتتى. ئېسىمدە
قېلىشچە 1935 - يىللىرى شىن - سۇي شىركىتى، شىنجاڭدىن
سۇيىيۈەنگە نۇرغۇن قوغۇن يوتكەپ بارغان. سودىنىڭ ئوڭۇش-
لۇق بولۇشى ئۇچۇن ئەنجىگدىكى ھەر قايسى پالاتا ئەزالىرىغا
قوغۇن سوغا قىلغان. قاچىلانغان كىشىمىش ئۇزۇم، گۈلە - قاق،
قوغۇن قاقلىرىنىڭ ماركىسى ئەنگە ئېلىنىش ۋاقتىدا، بۇ شىر-
كەت يەنىلا سوغا بېرەتتى.

شىن - سۇي شىركىتى 20 نەچچە يىل ئىگىلىك باشقۇ-
رۇپ، قاتناش قورالىرىنى مېتىۋېلىش ئىشچى خىزمەتچىلەر-
نىڭ مائاشى ۋە ئادەتتىكى چىقىملاردىن باشقا، زادى قانچە-

لىك چوڭ پايدا ئالدى، يىللىق ساپ پايدا قانچىلىك؟ مانا
بۇلارنى يات كىشىلەرنىڭ بىلىشى ناھايىتى تەس. ھەر قايسى
شوبە شىركەتنىڭ ئادەملىرىمۇ ئوز دائىرىسىدىكىنىلا بىلەتتى.

بۇگۈن شىن - سۇي شىركىتىنى ئەسلەش، ھەرگىزمۇ ئۇ-
نىڭ تاپقان پايدىسىنى ياكى باشقا ئاجىز لەقلەرنى كورسىتىش ئۇچۇن
ئەمەس. مەن بۇ يەردە كىشىلەر بىلمەيدىغان ياكى سەل قارى-
غان بەزى ئىشلارنى سوزلەپ ئوتۇشنى خالايمەن. قايسى ۋاقىت
ئىكەنلىگى ئېسىمدە يوق. بۇ شىركەت بىر تۇركۇم شىنجاڭلىق
ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلارنى ئوقۇتۇش ئۇچۇن ئىچكىرىگە ھەقسىز
توشىدى. ئىچكىرىدىكى مالالىرىنى شىنجاڭغا توشىيالمىغان يەنە
بىر نەچچە ئۇيغۇر تىجارەتچىلەرگە ياردەم قىلدى. يەنە شۇنىڭ-
دەك شىنجاڭدىكى مەكتەپلەرگە بىر تۇركۇم رەسىم، كىتاپ ۋە
مەدەنى بۇيۇملار ئىنانە قىلدى. تەنجىن، نەنجىڭلەردە ئوقۇ-
ۋاتقان ئۇيغۇر، خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارغا ياردەم پۇلى بەردى.
بۇ ھەرىكەتلەر ھازىرقى كۇندىن قارىغاندا، خەلقنى ئېكسپىلاتا-
سىيە قىلغان بۇ شىركەتنىڭ خەلققە بۇنچىلىك ياردەم قىلىپ
قويۇشى ھەچگەپ ئەمەس. شۇنىڭدەك بىزمۇ بەك ئازدەپ ھېس
قىلمىمىز. لېكىن ئاشۇ ۋاقىتتىن قارىغاندا، ئۇنىڭ ئاكتىپ تەر-
پىمۇ بار ئىدى.

شىركەتنىڭ تەشكىلى ئوغرىسىدا خاتىرەمدە قالغىنى
شۇكى: ئەينى ۋاقىتتا جۈبىك شىنجاڭ رەئىسى جىن شۇرېن،
سۇيىيۈەن رەئىسى فۇزويى، ئىگىشيا رەئىسى ماخۇگكوي، چىڭخەي
رەئىسى مابۇفاڭ، گەنسۇ رەئىسى دىڭ باۋشەن قاتارلىقلار

ئاپتوموبىل قاتنىشىغا يول قويغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچى بىلەن تېخنىكىلىق جەھەتتىكى بولغا شىركىتىنىڭ ئاساسى بىلەن كېڭىيىشكە باشلىدى. باش شىركەت دەسلەپتە ئۇرۇمچىدە قورۇلۇپ، كېيىن تېخنىكىغا يوتكەلدى. جۇبىڭ بۇ ئىككى ئارىلىقتاقاتناپ يۈردى. تەييارلىق ۋاقتىلىرىدا، جۇبىڭنىڭ تېخنىكىدە تۇرغان ۋاقتى ئۇزاقراق بولدى. دەسلەپكى ماشىنا سىناق ۋاقتىدا، جۇبىڭ، ياڭ شاۋنۇڭ، موپىڭلىڭ قاتارلىقلار ماشىنىغا ئولتۇرۇپ تېخنىكىدىن ئۇرۇمچىگە كەلدى. يولنى تەكشۈرۈپ - قۇمۇلدا ۋە ئېرلىزى دەريالىرىدا بېكەت قوردى. شىئەن، لەنجۇلاردا تارماق شىركەت قۇرۇش تەييارلىقىنى كوردى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە شىئەن، لەنجۇلاردىكى تارماق شىركەتلەر ئىشتىن توختاپ، ئۇ يەردىكى خادىملار غەربىي جەنۇپقا بېرىپ ئىشلىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، جۇبىڭ ماڭا، شىئەندە شوبە شىركىتى قۇرۇشقا تەييارلىق كورۇشنى تاپشۇردى. غەربىي شىمال ئىنىستىتوتىدىكى ئۇيغۇرتەدبىياتى لېكتورى يەنرۇي بىزگە ئۇيغۇرچە تەرجىمانلىق قىلدى. شىئەن شوبە شىركىتىنىڭ ھەر ئايدىكى تىجارەت سوممىسى ئوخشاش ئەمەس. بەزىدە ئارائالا خىزمەتچىلەرنىڭ ماڭاشى بىلەن بارلىق چىقىملارغا يېتەتتى. بەزىدە مىڭ يۈەندىن ئارتۇق بولۇپ، ئارتۇغىنى باش شىركەتكە تاپشۇراتتۇق. كېيىنچە تىجارەتنىڭ تەرەققى قىلغانلىقىدىن، جۇبىڭ سىرت بىلەن سوزلىشىشكە ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، مېنى باش شىركەتكە يارەمچى قىلىپ قويدى. ئەمەلىيەتتە مەن

باش جىڭلىغاھىچقانداق ئىشتا يارەمدە بولمىدىم. شۇنىڭدەك باش شىركەتنىڭ ھىچنىمىسىنى ئالدىنئالا ئاڭلاپ باقمىدىم. شۇڭلاشقا مېنىڭ باش شىركەت ۋە باشقا شىركەتلەرنىڭ ئەھۋالىلامىرىدىن بىلىدىغىنىم بەكمۇ ئاز.

شىن - سۇي شىركىتىگە بۇگۈنكى كۈز قاراش بىلەن قارىغاندا، ئۇ ئاللىقاچان تارىخنىڭ كونا قالدۇغى بولۇپ قالدى. جۇبىڭ بۇ ئادەم ھازىر ھايات‌مۇ - ئەمەسمۇ؟ باشقا قۇۋۇلۇق - شۇملۇقلارنى قىلدىمۇ؟ بۇ توغرىلىق ھىچكىم بىر نەرسە دېيەلمەيدۇ. مەن ئۇنىڭ شىركىتىنىڭ بارلىق ھەركەتلىرىگە قاتناشقان ئەمەس. شۇنىڭدەك شىئەتىدىمۇ قىسقىلا ۋاقىت بىللە بولدۇم، شۇڭا ئەتراپلىق ۋە تەپسىلى بايان قىلالمايمەن، ماتېرىياللار پەقەتلا مۇكەممەل بولمىغان بىر ئەسلىمە بولۇپ، تولۇقسىز جايلىرى كوپ، تۇزىتىپ پايدىلىنىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن.

1933 - يىللار جەنۇبىي جاڭ ۋەقەسىدىن ئەسلىمە

خېۋىر تومۇر

(1)

ماجۇڭيىك 1 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ قۇمۇلغا قىلغان ھۇجۇمىدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ گەنسۇغا قايتىپ كەتكەندە، قۇمۇلدا قېپقالغان ماشىمىك، 1932 - يىلى كۈز ئايلىرى ئار-قا يول بىلەن تۇرپانغا چىققاندا، تۇرپاندا مەھمۇت مۇھىتى، توخسۇندا توختى ئېلى باشچىلىغىدا خەلق قوزغىلىڭى تەييار بولغان ئىدى. ئالدى بىلەن تۇرپان خەلقى قوزغىلىپ پىچان-غا ھۇجۇم قىلدى. لېكىن ھۇجۇم ئوڭۇشلۇق بولمىدى. چۈنكى پىچاندا تۇرۇۋاتقان ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ قورالى خىل بولغاچقا، كوپىنچە تاياق - توقماق بىلەن قوزغالغان خەلق ئۇلار بىلەن كۈچ ئېلىشالماي تۇرپانغا قايتىپ، پۈتۈن كۈچ بىلەن تۇرپانغا ھۇجۇم قىلدى. ماشىمىك قىسمىلىرىمۇ پىچانغا قىلىنغان ھۇجۇمغا قاتناشتى. لېكىن ئۇ ھەم پىچاندىن مەغ-لۇپ بولۇپ چېكىنىپ لۇكچۇن - دىغاي ئەترايلىرىدا پاسسىپ ھالەتتە قالغان ئىدى.

قۇمۇل، پىچان، تۇرپان قاتارلىق ھەممىلا يەردە قوز-

غىلاڭ كوتىرىلىپ باش ئايمغىنى چۈشەنگىلى بولمايدىغان قالايمىقان ۋەزىيەت شەكىللەنگەندە، توخسۇندا تۇختى ئېلى (توختى تۆەنجاڭ) باشچىلىغىدىكى خەلق قوزغىلىڭى كوتىرىلدى. شۇ چاغدا توخسۇندا جەن شۇرېن ھوكۈمىتىنىڭ بىر لەپەن (روتا) ئەسكىرى بار ئىدى. توخسۇنلۇقلار، سەمەت شاكىر قاتارلىق بىر قانچە كىشىنى ۋەكىل قىلىپ ھەربىلەرگە كىرگۈزۈپ: «ھازىر ھەممىلا يەردە قوزغىلاڭ كوتىرىلىپ قالايمىقان بولۇپ كەتتى، شۇڭا سىلەر قورالىڭلارنى تاپشۇرۇپ ۋاقتىدا توخسۇن-دىن كېتىڭلار. قورال تاپشۇرساڭلار، ھايات-ئىگىلارغا كاپالەت بېرىمىز، ئۇرۇمچى تەرەپكە يولغا سېلىپ قويىمىز» دېگەندە جاڭ لېيەنجاڭ باشچىلىغىدا، ھەربىلەر ماقۇل كورۇپ قورالنى تاپشۇرىدۇ. توختى ئېلى باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچىلار قو-رالالارنى ھارۋىغا بېسىپ چىقىپ، ئوزىنى قورالالاندۇرۇپ رەسمىي قوزغىلاڭ كوتىرىدۇ. قوزغىلاڭچى خەلق تولاراق جا-زانىخور، گوروكەش، ئەپيۇنكەش، توڭگۇز باققان خەنزۇلارنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ ئولتۇرىدۇ. ئەسلىمىتە ئولتۇرۇلگەنلەر بۇنچە كوپ ئەمەس. بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنغانلار شەھەردە ئول-تۇراقلاشقان جازانىخور، گوروكەش ئائىلىلەردىنلا ئىبارەت. توخسۇندا خەنزۇلار كوپرەك ئورۇنلاشقان ئىلانلىق رايونىدە-كى تېمەن ئائىلىسى. لى، سۇڭ، مىڭ ئائىلىلىرى ھېچقانداق زىيان - زەخمەتكە ئۇچرىغىنى يوق. بەلكى ئۇلارنى ئىلانلىق-تىكى زايىت قازى دېگەن كىشى ئوز قوروسىغا تۇپلاپ ساق-لاپ قالغان.

توخسۇندىكى قوزغىلاڭ بىر قەدەر ئۆڭۈشلۈق بولغىنىنى كورگەن ماشىمىك ئەسكەر تارتىپ ئوخسۇنغا كېلىپ، قوزغىلاڭچىلار باشلىغى توختى ئېلىغا «تۆەنجاڭ»لىق ئەمەل بېرىپ بىرلىكتە قارا شەھەرنى ئىشغال قىلىشقا ماڭدۇ. قارا شەھەردە ھاپىز زۇڭجاڭ دىگەن بىر كىشى بار ئىدى. بۇ كىشى ئىچىدىن ماسلىشىپ، قارا شەھەرنى ئۇڭايلا ئىشغال قىلغاندىن كېيىن كورلىغا قاراپ ماڭدى. كورلىدا جەن لۇيجاڭ باشچىلىغىدا ھوكۈمەت ئەسكىرى بار ئىدى. ئۇ-نىڭ بىلەن قاتتىق بىر كۈن سوقۇش قىلىپ، كورلا خەلقىنىڭ ياردىمى ئاستىدا غەلبە قازاندى. جەن لۇيجاڭ قاتتىق قارشىلىق كورسىتىپ، ئاخىرى بولالمىغاندا، خوتۇن-بالىلىرىنى ئوزى ئېتىپ ئولتۇرۇپ، قولىغا ئىككى تاپانچا ئېلىپ ئوچۇق مەيدانغا چىقىپ قاندا قتۇر بىر تەرەپكە قاچماقچى بولىدۇ، لېكىن ئۇ قېچىپ كورلا دەريا سىدىكى (شەھەر ئىچى) مۇزلۇققا چىققاندا قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن ئېتىپ ئولتۇرۇلىدۇ.

توختى ئېلىنىڭ ئاكىسى تومۇر ئېلى كۇچاردا ھارۇنكەش باشلىغى (شاگىرتى) ئىدى. ئاكا-ئۇكا ئىككىسىنىڭ قومۇل قوزغىلىڭىغا ماسلىشىش توغرىسىدا ئالدىنقى يىللاردىلا مەسلىھەتى بار ئىدى. شۇڭا ئۇ، ئىنىسى توختى ئاخۇنۇمنىڭ كورلا تەرەپكە كەلگەن خەۋىرىنى ئاڭلاپ كۇچاردىن كورلىغا قاراپ يولغا چىقىدۇ. بۇ چاغدا توخسۇن، تۇرپان، پىچانىنى باستۇرۇش ئۈچۈن شىنجاڭ شەھەرىدا چوڭ قوشۇن چۈشكەن ئىدى. شۇڭا توخسۇنلۇقلار، توختى تۆەنجاڭغا خەت يېزىپ؛ ئۇرۇمچى تەرەپ-

تىن چوڭ قوشۇن كېلىۋاتىدۇ، چاپسان قايتىپ كېلىڭلار دەپ خەۋەر قىلىدۇ. توختى تۆەنجاڭ توخسۇنغا قايتماقچى بولۇپ، ئاكىسى تومۇر ئېلىنگە خەت يېزىپ، ئاكىسىنى جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە يۇرۇش قىلىشنى تاپىلاپ، ئوزى توخسۇنغا قايتىدۇ. قوزغىلاڭچىلار كورلىدىن ئىككى قوتۇپ 3-كۈنى توخسۇنغا يېتىپ كەلگەندە، شىنجاڭ شىمالىنىڭ ئوچ ئاھىيىنى باستۇرۇش ئۈچۈن كەلگەن چوڭ قوشۇنى پىچان، تۇرپاندىكى چوڭ قىرغىنچىلىقلارنى ئۆگىتىپ توخسۇنغا كېلىۋاتقان ئىدى. توختى تۆەنجاڭ 100 دەك ئادىمى بىلەن توخسۇننىڭ خودۇك رايونىدىكى قارا ئۇلاق دىگەن يېرىدە شىمالىي قوشۇنلىرىنى قەھرىمانلارچە توسايدۇ.

شىمالىي شىنجاڭ جازا قوشۇنىدا 5-6 يۇز ئاتلىق ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى، بەيسى نويىن باشچىلىغىدىكى 4-5 يۇز ئاتلىق موڭغۇل ئەسكەرلىرى ۋە خۇاڭخۇزا (سېرىق ساقال-قىزىل ساقال — مەنسىدە) دەپ ئاتالغان، شەرقىي شىمال پىدايىي قوشۇنلىرىدىن ئىبارەت 2 مىڭ كىشىلىك چوڭ قوشۇن ئىدى. ئادەم سانى يۇزگە يەتمەيدىغان توخسۇنلۇقلاردا ھەر قانچە غەيرەت بولسىمۇ، ئۇ قەدەر چوڭ قوشۇنغا تەڭ كېلەلمەي تارمار بولىدۇ. ماشىمىك قوشۇنلىرى بۇ ئۇرۇشقا قاتناشماي بىر پايمۇ ئوق ئاتماستىن ئارغىبۇلاق تەرەپكە كېتىدۇ. توخسۇنلۇقلارنىڭ ئولگىنى ئولۇپ، قاچقىنى قېچىپ تاماھەن يېتىچىت بولىدۇ. توختى تۆەنجاڭ ئوچ كۈندىن كېيىن قولغا چۈشىدۇ. ئازراق سوراققا تارتىپ غەرىبىي دەرۋازىنىڭ

قىلىچ بىلەن چېپىپ ئولتۇرىدۇ. ئېنىسى
تا ئولىدۇ.
كۆچىلىرى يوقىتىلغاندىن كېيىن
سىرى توخسۇندا مىسلىسىز چوڭ
يۈرگۈزىدۇ. 3 كۈن ئودا چاپ - چاپ قىلىپ
ئۇچرىغان ئەركەكنى ئولتۇردى. كىشىلەرنىڭ
ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا شۇ قېتىمقى چوڭ قىرغىندا ئۇچ مىڭ
دەك ئادەم ئولتۇرۇلدى دەيدۇ. ئەمىلىيەتتە ئۇ قەدەر كوپ
بولمىسمۇ، لېكىن بىرەر مىڭغا يېتىدۇ. شۇ ۋاقىتتىكى چاپ - چاپتا
بوينىغا قىلىچ تەككەندىن كېيىن ھوشىدىن كېتىپ، ئولۇكلەر
ئارىسىغا يىقىلىپ، كېيىن ھوشىغا كېلىپ ھاياتىنى ساقلاپ
قالغانلاردىن ھازىر مەن بىلىدىغان ئىككى ئادەم توخسۇندا
ھايات بار. ئۇلارنىڭ بويىنىدىكى قىلىچنىڭ ئىزى ئانچە يوق
نىمك ئەمەس.

(2)

تومۇر ئېلى كۇچاردىن چىقىپ، چېدىرغا كەلگەندە،
ئېنىسى توختى تۇەنجاگىنىڭ يازغان خېتى بىلەن ماشىمگۈنىڭ
«تۇەنجاگ» دەپ بەرگەن ئۇنۇۋان قەغىزىنى تاپشۇرۇۋالىدۇ.
شۇنىڭ بىلەن تومۇر ئېلى ئارقىغا قاراپ قايتىدۇ. چېدىر،
يېگىسارداىن بىرمۇنچە پىدائىيلار قوشۇلىدۇ. دەسلەپ قوشۇلغان
پىدائىيلار: ئىمىن پالۋان، ھاپىز چاقماق، موسا (كېيىنكى
چاغلاردا پەيجاگ بولغان)، ئىسمايىل قارى، ھوسەينەم، ھاپىز
(بۇ ھەم پەيجاگ بولغان)، قادىر مولا، ئېلى ئاقساقال،

نەمەن مىراپ، زاكىر (قازاق)، شاكىر (قازاق) قاتارلىقلار.
بۇلار 20 نەچچە ئاتلىق كىشى يېگىسارداىن چىقىپ بۇگۇرگە
قاراپ ماڭىدۇ. بۇلارنىڭ قورالىرى شىراقلىق قارا مىلتىق
ئىدى. ئەمما بۇلار بۇگۇرگە يېتىپ بارغىچە، تومۇر خەلىپەت
دىگەن ئادەم بۇگۇرلۇكلەر بىلەن شەھەرنى ئېلىپ بۇلاڭ - تا-
لاڭ قىلغان ئىكەن. بۇ ئەسنادا ماشىمنىڭ ئەۋەتكەن مالۇيجاڭ
دىگەن ساقاللىق تۇڭگان يېتىپ كېلىپ، بىزدىن بىخەۋەر شە-
ھەرنى ئېلىپ ئولجا قىپتۇ دەپ تومۇر خەلپىنى گۇناغا تارتىپ
ئولۇمگە ھوكۇم قىلدى. تومۇر ئېلىگە بۇگۇردىن يەنە بىرمۇنە-
چە ئادەم ۋە قورال قوشۇلدى. تەخمىنەن 60 دەك ئاتلىق كۇ-
چارغا قاراپ ماڭدى. ماشىمنىڭ ئەۋەتكەن ئادەمىمۇ 50
دەك بار ئىدى. بۇلار كۇچارغا كېلىپ، تومۇر ئېلى شامالباغ
قەلئەسىگە چۇشتى. خۇيزۇ ئەسكەرلەر ساي بويىغا چايلاشتى.
خۇيزۇ ئەسكەرلەر كۇچارغا كېلىپلا بانا تېپىپ ئىسلامباي
دىگەن ئادەمنى باغلاپ ئۇنىڭدىن نۇرغۇن پۇل - مال ئالدى.
بۇ ئارقىلىق قورقۇنچ سېلىپ باشقا بايلاردىنمۇ پۇل - مال
ئالدى. قوزغىلاڭچىلار يېتىپ كەلگەن ھامان كۇچارنىڭ سې-
پىل دەرۋازىسى ئېتىلدى. شەھەر ئىچىدە ھوكۇمەتنىڭ مەمۇرى
ئىدارىلىرى ۋە بىر باتالیون (يىڭ) ئەسكەر بار ئىدى. ئۇ-
لار سېپىل ئۇستىدىن قارشىلىق كورسىتىپ شەھەرنى مۇداپىە
قىلاتتى.

كۇچاردا تومۇر ئېلىغا — ھەمدەم بەگ ھاجى (گۇچار-
لىق. قەشقەرگە بارغاندا لۇيجاڭ بولغان)، ئەھمەتخان (كۇ-

چارلىق. قەشقەرگە بارغاندا لۇيجاڭ بولغان)، ھامۇتخان (قۇ-
مۇللۇق. ئەسلى سودىگەر بولۇپ تومۇر ئېلىنىڭ ئويمدە تۇ-
راتتى. بۇ ئادەمنىڭ شۇ يەردە قوشۇلۇپ قەشقەرگە بارغاندا
لۇيجاڭ بولغان. ئازاتلىقتىن كېيىن قۇمۇلدا مۇئاۋىن ۋالى
بولۇپ 79 - يىلى ۋاپات بولدى)، ئابلا غوجا قاتارلىق كىشى-
لەر يەنە بىرمۇنچە پىدائىلار قوشۇلدى. ئادەم سانى كۆپەي-
دى. كۇچار شەھرىگە ھۇجۇم قىلىشنى جۇمە كۈنىگە توختام
قىلىپ سەھرا - سەھراغا ئۇقتۇرۇش چىقاردى.

كۇچاردا ئەزەلدىن جۇمە كۈنى بازار بولاتتى. لېكىن بۇ
جۇمە كۈنى ئادەم تېخىمۇكوپ توپلانغان ئىدى. خەلق جۇمە نا-
ىمزىدىن كېيىن، ئامىن دەپ تاياق - توقماق كوتىرىپ ئۇ-
رۇشقا قاتناشتى. شەھەر سېپىلىنى چورىدەپ ئامىن دەپ گوگە-
رەپ خۇدادىن نۇسرەت تىلەشتى. لېكىن شەھەر سېپىلىغا يې-
قىن بارغىلى بولمايتتى. سېپىل ئۈستىدىن ھوكۇمەت ئەسكەر-
لىرى ئوق ئېتىپ يېقىن بارغىلى قويمايتتى. قوزغىلاڭچىلار
سېپىلنىڭ شامالباغ دەرۋازىسىغا ئوت قويۇشنى پىلان قىلدى.
ئوتنى كىم ياقىدۇ؟ بۇ چاغدا بىر نەپەر ساتراچ يىگىت (ئىس-
مى ئېسىمدىن چىقىپ قاپتۇ) مەن بارىمەن دەپ ئۆزىنى مەلۇم
قىلدى. دەرھال بىر توپ كىرسىنى ئېلىپ دۇمۇلاپ خەندەككە
چۈشۈپ دەرۋازىغا قاراپ ئۇمۇلاپ كېتىۋاتقىنىدا سېپىلدىن
ئېتىلغان ئوق تېگىپ ئولدى. ئاندىن يەنە بىر يىگىت
پىدائى بولۇپ بېرىپ كىرسىنى ئۆزىنى ئېلىپ چاقىلانلىق
يەلەن دەرۋازا ئەگمىسىگە يېتىۋالغىچە كىرسىنى چېچىپ

دەرۋازىغا ئوت ياقتى. تەخمىنەن يېرىم سائەت كويگەندىن كې-
يىن دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى يىقىلىپ چۈشتى، تومۇر ئېلى باش-
چىلىغىدا ئاتلىقلار لاۋۇلداپ تۇرغان ئوتقا قارىماي ئات سەك-
رىتىپ شەھەر ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تاياق-
توقماق كوتەرگەن ئامما بېسىپ كىردى، بۇ ئەھۋالدا شەھەر
ئىچىدىكى چوڭ - چوڭ باشلىقلار خوتۇن بالا - چاقىلىرى بىلەن
دورا ئىسكىلاتىنىڭ ئوگزىسىگە چىقىپ، ئابدۇرېھىم شىجائ
(ئون بېشى) ئىسمىلىك بىر ئەسكىرىگە بۇيرۇق بېرىپ دورغا
ئوق ئاتقۇزىدۇ. شۇنىڭ بىلەن دورا پارتلاپ، پۈتۈن كۆچار
شەھىرى زىلزىلىگە كېلىپ قالدى، دورغا-
نىنىڭ ئوگزىسىدىكى ئادەملەرنىڭ جەسەتلىرى تېرەپ - تە-
رەپكە ئۇچۇپ، بىر پۈتى شامالۇاققا، بىر قولى قۇتلۇق ئور-
دىغا چۈشۈپ تېرى - پېرەك بولىدۇ، قوزغىلاڭچىلار ئابدۇرې-
ھىم شىجائنى ئۈتۈۋېلىپ دورىخانىغا ئوت قويدۇق دېگەن گۇ-
نا بىلەن ئولۇم جازاسى بېرىدى. شۇنداق قىلىپ كۇچار شەھە-
رى تامامەن ئىشغال قىلىندى.

كۇچار ئېلىنغاندىن كېيىن تومۇر ئېلى ئوز ئادەملىرىنى
بىر قۇر رەتكە سالدى، ھەممىمىزگاجى ھەربىي مۇشاۋىرلىق قىلىپ
ئون ئادەم بىر بەن بولىدۇ، 30 ئادەم بىر پەي بولىدۇ، بىر
لەيلىدە ئوچ پەي ئەسكەر بولىدۇ دەپ مۇزاكىرىلىشىپ ئەھمەت-
خان (كۇچارلىق) ھامۇتخان (قۇمۇللۇق) لەرنى لەيلىجاڭ تە-
يىنلەيدۇ يەنە بىرمۇنچە پەيجاڭلار بەلگىلىنىدۇ.

شۇ كۈنلەردە شىنخۋا ناھىيىسىدىن ھادى ئەلەم دېگەن
كىشى شىنخۋانى ئېلىپ تومۇر ئېلىگە قوشۇلۇپ ھەركەت قىلىش

ئۇچۇن ئوز ئادەملىرى بىلەن كۆچ رغا كەلگەندە كۆچاردىكى مەپىزۋاك، ماشىمگىنىك ئادەملىرى بىلەن بىرلىشىپ، بىزدىن خەۋەرسىز شەھەرنى بۇزۇپتۇ دىگەن گۇنا بىلەن ھادى ئەلەمگە ئولۇم جازاسى بېرىپ، بېشىنى كېسىپ بىر خادىغا سانجىپ بازاردا ساز ايلى قىلدى. ئەمىلىيەتتە مەپىزۋاكنىك تىگمەندىكى يەر توغرىسىدا ھادى ئەلەمگە كونا ئاداۋىتى بولغانلىقتىن شۇ پۇرسەتتە مەپىزۋاك ئوچ ئېلىش تۇپەيلىدىن تۇڭگان ئەسكەر باشلىغى بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ ھادى ئەلەمگە ئولۇم جازاسى بەردى. بۇ ئىشقا نارازى بولغان تومۇر ئېلى، كۆچارنىك ھەممە ئىشلىرىنى ۋاكغوجىغا تاشلاپ بېرىپ، ئەسكەر تارتىپ ئاقسۇغا يۇرۇپ كەتتى.

(3)

باي ناھىيىسىدە ئۇرۇش بولمىدى. ياقا ئېھرىق دىگەن جايغا يېتىپ بىر كېچە قوندى. بۇ چاغداقەشقەردىن پاك تۇەنجاك (پاك چىمەن) 4 - 5 يۇز ئەسكەر بىلەن كېلىپ ياقا ئېھرىقنىك جەنۇبىدىكى تاجى خوراز دىگەن تاغلىق رايونغا ئورۇنلىشىپ يول توسايدۇ. بۇ خەۋەرنى جاملىق بىر ئادەم ئارقا يول بىلەن كېلىپ تومۇر ئېلىگە خەۋەر قىلدى. بۇ خەۋەر ئەتىگەن نامازۋاقتىدا ئاڭلاندى. قوزغىلاڭچىلار ناشتىمۇ قىلماستىن ئاتلىنىپ تاققا قاراپ ماڭدى، تومۇر ئېلىنىك ئەسكەرلىرى 200 ئەترايىدا، تۇڭگان ئەسكەرلىرى 50 - 60 ئەترايىدا ئىدى. ئۇرۇش بولغان جاي ياقىرىقتىن بەرەر كىلومېتىر نېرىسىدا بولۇپ كۈن قىزىل بولغان ۋاقىتتىن باشلانغان ئۇ-

رۇش تاكى كەچ پىشىنگىچە داۋام قىلدى. ياك تۇەنجاكنىك زەمبىرەكچى قىسمىلىرى ئۇزلۇكسىز زەمبىرەك ئېتىپ تۇردى. ئۇرۇش ئىنتايىن قاتتىق بولدى، مىلتىق ئوقلىرى خۇددى يومغان قازاندا قوماچ قورىغاندەك تاراسلاپ ئېتىلىپ تۇردى. كەچ پىشىن بولغان ۋاقىتدا 3 - 4 يۇز ئەسكىرىدىن ئايرىلغان ياك تۇەنجاك ئازغىنە ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ قاچتى. ئوق ئاۋازلىرى شالاڭلاشتى. تومۇر ئېلىنىك ئادەملىرى ھەر بىرسى 8 - 10 تالدىن غەنىمەت ئالغان مىلتىقلارنى ئاتلىرىغا غاجۇغلاپ ياقىرىقتا قايتىپ كەلدى. 20 دانە زەمبىرەك ① ئولجا ئېلىندى، بىر ھاۋدا ئوق غەنىمەت ئالدى، ھاۋىنى خۇداۋەردى ئىسىملىك ھاۋىنكەش ھەيدىگەن ئىكەن، بۇ ھاۋىنكەش شۇنىڭدىن كېيىن بۇتەرەپكە ئەل بولۇپ ھاۋىنى ھەيدەۋەردى، تۇڭگان ئەسكەرلىرىمۇ ئولجا ئالدى. مۇشۇ ئۇرۇشتا تۇڭگان ئەسكەرلىرى ئۇرۇشقا كۆچ چىقارمای، ئولجىغا كەلگەندە كۆچ چىقارغانلىغى تۇغرىسىدا ئويغۇرلار نارازى بولدى. ئەسىر ئېلىنغان ئويغۇرلارنى ئويغۇر تۇرۇپ ياك تۇەنجاكنا ئەسكەربولۇپ بىزگە قارشى ئوق ئاتتىمۇ؟ دىگەن گۇنانى قويۇپ باغلاپ كوچىغا ئېسىپ قويدى. خەلەر بۇ ئەسىرلەرنى ئۇرۇپ ساقال - بۇرۇتلىرىنى يۇلۇپ جىق ئازاپ سالدى. كېيىن ئۇلارنى تۇۋە قىلدۇرۇپ ئوز ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئەسكەر قىلمۇالدى.

---

① زەمبىرەك، كالتا، ئاغزىدىن ئوقلايدىغان، 19 - ئەسىردىكى زەمبىرەكلەر ئىدى.

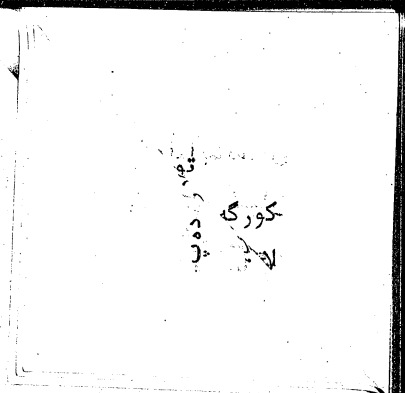

مەغلۇپ بولۇپ قاچقاندىن كېيىن
چىلارغا خەۋەر يەتكۈزۈپ قويۇپ-
ى بىر سارايغا (دەنگە) توپلاپ
قىرىپ تاشلاپ ئاقسۇغا ئوتۇپ

لاشقان كۈنى مۇزات تەرەپتىن
بىر نەچچە نەپەر قاچقان ئەسكەر چۈشۈپ قالغان ئىكەن. بۇلار
يالغۇز بىقتىكى ئەھۋالنى بىلمەستىن، تويۇقسىزدىن كېلىپ قالغاچقا
يا ئارقىغا قايتالماي بىر قوتانغا سولۇنۇپ قالدى. بۇ ئەسكەر-
لەر جاڭ پېيۇەن قىسىملىرىدىن بولۇپ، قورالى خىل ئىكەن.
قوزغىلاڭچىلار دەرھال بۇلارنى قورشاپ ئۇچ كۈن سوقۇش
قىلدى. ئۇلاردا بەش ئاتار مىلتىق، قوزغىلاڭچىلاردا توققۇز
ئاتار، يالاڭ ئاتار ۋە قارا مىلتىق. بۇلار ئوز ئارا ئوق ئې-
تىشقاندا بەزەن ئوقچىلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ مىلتىغىنىڭ ئاغزى-
دىن كىرىپ چاقماقنى بۇزۇپ مىلتىق تۇتقۇچىنىڭ قولىنى
مەجرۇھ قىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولدى. يېڭىسارىدىن قوشۇلغان
ھاپىز پەيجاڭ دېگەن ئادەمنىڭ قولى ئاشۇ سوقۇشتا يارىدار
بولغان. دېمەك، قوتان ئىچىدىكىلەر مىلتىق ئېتىشقا ئىنتايىن
ماھىر ئىكەن. قوتانغا يېقىنلاپ بېرىش ئىمكانىيىتى بولمىدى.
تۈگىگان ئەسكەرلىرى بۇ سوقۇشقا قاتناشمىدى، ئۇيغۇرلار قوتان-
غا زەمبىرەك ئاتماقچى بولدى. لېكىن زەمبىرەك ئېتىشنى
بىلمىدىغان كىشى يوق ئىدى. بۇنىڭ قانداق قىلىش كېرەك؟
ھەمدەم بەگ ھاجى پىكىر قىلىپ: كۈچازدا خۇداۋەردى ھاجى

ئىسمىلىك دوريگەر ئادەم بار، ئۇ كىشى ھىندىستاندا زەمبىرەك
ئاتقانلىنى كورگەن ئىكەن. بىلسە شۇ ئادەم بىلمىدۇ - دىدى.
شۇنىڭ بىلەن كۈچارغا ئات چاپتۇرۇپ بۇ ئادەمنى 2 - كۈنى
يەتكۈزۈپ كەلدى. دېمەك قوتانغا ھوجۇم قىلىشنىڭ 3 - كۈنى
خۇداۋەردى ھاجى زەمبىرەكنى بەتلەپ بىر پاي ئاتتى. لېكىن
ئوق باشقا يەرگە كەتتى. 2 - پاي ئوقتا قوتاننىڭ بىر تېمىنى
يېقىتتى. قوتان ئىچىدە بىرلا ئادەم ھايات قالغان ئىكەن، بۇ
ئەسكەر ئاتلىق قاچتى. قوزغىلاڭچىلاردىن كورلىلىق ئابدۇراخمان
(كورلىلىق ئىلى ھاجىنىڭ ئوغلى) ئىسمىلىك بىر پىدائى قوغ-
لاپ، تەخمىنەن 5 - 6 يۇز مېتىرغىچە ئات چاپتۇرۇپ يېقىنلاپ
بېرىپ ئېتىپ ئولتۇردى. شۇنىڭ بىلەن ياقىرىق ئۇرۇشى
ئاخىرلاشتى.

بۇ يەرگە كورلىدىن ئىلاجى، قاراشەھەردىن ھاپىز زوڭ-
جاڭ دېگەن ئادەملەر ئوز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ تومۇر
ئىلىگە قوشۇلدى. ئادەم سانى كوپەيدى، قورالارمۇ خىللاندى.
ئاۋالقى قارا مىلتىقلارنى تاشلاپ، توققۇز ئاتار، يالاڭ ئاتار
مىلتىقلار بىلەن قوراللانغاندىن كېيىن ئاقسۇغا قاراپ ماڭدى.
جامغا بارغاندا ياڭ تۆرەجاڭ قىرغىن قىلغان ئادەملەرنىڭ
جەسەتلىرى تېخى بار ئىكەن. خەلق ۋە قوزغىلاڭچىلار بىرلىك-
تە يەغا - زارە قىلىشىپ، ناماز چۈشۈرۈپ يەرلىككە قويدى.

(4)

تومۇر ئىلى ئاقسۇ كونىشەرگە كىردى مالۇيجاڭ باشچى-
لىغىدىكى تۈگىگان قىسىملىرى ئاقسۇ يېڭىشەرگە جايلاشتى.

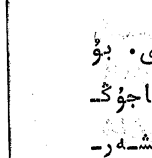

رىيە قوماندانى) بولدى. بۇ
پىدىن كەلـدىمۇ ياكى ماجۇڭـ
ۇمۇر سىجاڭ ئاقسۇ كونىشـەر-
دۇكىنىدىن تومۇرسـجاڭنى نـە-
ۇ، بەختكـە يارنشا بۇ ئوق تەگـ
يوشۇرۇنغان دۇشمەنبارىكەن، دەپ
پ بىرمۇنچە كىشىلەرنى ئولتۇردى.
نزۇلارنى، خەنزۇلارغا تەككەن ئايالـ
لارنى ۋە پاھىشە ئايالالارنى ئولتۇرۇپ ئاقسۇنى بېسىقتۇردى.

بىر راۋايەتتە، ياڭ چىمىن ئاقسۇ جامدا 180 ئادەمنى ئولتۇرگەن پاجىەنى كورگەن تومۇر سىجاڭ، نەق مەيدانداا چۇـ قۇم قىساس ئېلىپ بېرىمەن دەپ ۋەدە قىلغان ئىكەن، شۇ ۋەـ دىگە ئاساسەن ئاقسۇدا 180 ئادەم ئولتۇرمەكچى بولغاندا ئول ـتۇرۇلگەن خەنزۇلارنىڭ سانى 180 گە توشمىغاندا، ئاندىن بۇـ زۇق - پاھىشە ئايالالارنى ئولتۇرۇپ سانىنى تولدۇرغان دەيدۇ. ئەگەر شۇنداقمىكەن دىسەك، تومۇر سىجاڭ ئاقسۇ كونىشەردە ئىككى نەپەر خەنزۇ بالىسىنى بېقىۋېلـىپ بىرسىگە ئىسمايىل، يەنە بىرسـىگە ماموت دەپ ئات قويغان.

بۇ پاكىتلاردىن قارىغاندا جامدا ئولگەنلەرنىڭ قىساسى تۇپەيلىدىن ئاقسۇ كونىشـەردە ئادەم ئولتۇرگەن دىگەن راۋاـ يەتتىن كورە، ئاقسۇ شەھىرىگەكىرگەن ۋاقتىدا يوشۇرۇنغان خەنـ زۇلار ئوق ئاتقان سەۋەبتىن بىرمۇنچە دۇشمەننى ئولتۇرگەنلىـ گى ئەمەلىيەتكە ئويغون.

بەزى ماقالـىلاردا تومۇر ئېلى ئاقسۇدا مىسلىسىز كەڭ قىرغىن قىلدى، ماجۇڭىيىڭ قىسىملىرى قىرغىن قىلمىدى دەپ ئەمەلىي ئەھۋالنى بۇرمىلاپ كورسەتمەكتە. ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس. پاكىتنى بۇرمىـلاۋاتقانلار ۋەقە ئۇستىدە يوق. چۇنكى بار بولسا تومۇر سىجاڭ يۇرگۇزگەن مىسلىسىز چوڭ قىرغىنچـى لىقتا ئولۇپ كەتكەنبولاتتى. ئۇلار ئۇرۇمچىدە ياكى قەشقەردە تۇرۇپ ئاڭلىـغان شاڭخو گەپنى ئاساس قىلىپ پاكىتنى بۇرمـە-لاۋاتىدۇ. تومۇر سىجاڭ ئاقسۇنى ئىشغال قىلىشتا، چۇنكى ئاقـ سۇدا قارشىلىق كورسەتكۇچى كۇچ بولمىغانلىقتىن، ئۇرۇش قىلماي كىرگەن، ئادەم ئولتۇرۇشـكـىمۇ يول قويمىغان ئىدى. بىراق شەھەر ئىچىدىن تومۇر سىجاڭنى قەستلەپ ئوق ئېتىلـ غاندىن كېيىن، ئوي - دۇكانلارنىڭ ئاختۇرۇپ يۇرۇپ قولغا چۈشـ كەن خەنزۇلارنى ۋە پاھىشە يولىغا ماڭغان بۇزۇق ئايالالارنى- خەنزۇغا تەككەن ئۇيغۇر ئايالالارنى ئولتۇرۇش ئىشلىرىنى قىلـ دى. لېكىن قانچە ئولتۇرگەن بولسىمۇ، سان جەھەتتە ياڭ چە- مەن جامدا ئولتۇرگەن ئادەم سانىغا يەتمەيتتى. دىمەك تومۇر سىجاڭ ئاقسۇدا قىرغىن قىلدى دىگەن سوز پاكىتقا ئويغۇن ئە- مەس، پەقەت قەست قىلغانلارنىلا پەس قىلغان.

ئاقسۇنىڭ مەمۇرىي ئىدارە خادىملىرىنىڭ تولىسى يېڭـ شەھەر (ئاسۇق)گە توپلىنىۋالغان بولغاچقا، ئۇلگان ئەسكەرلىرى ئاسۇققا چۈشكەندىن كېيىن، ئوز ئىنارا كېلىشىپ، كوپرەك ئول- جا - غەنىمەتلەرنى، قورال - ياراقلارنى قولغا چۈشۈرۈۋالدى. تومۇر ئېلى قۇرۇق شەھەرگە ئىگە بولۇپ غەنىمەتتىن قۇرۇق قال-

دى. قورال - ياراقلارنى بولۇپ بېرىشكە تۇگىنلارنىڭ كۆڭلى ئۇنماي ئوتتۇرىدا ئازراق ئىتتىپاقسىزلىق پەيدا بولدى. بۇ ئارىلىقتا ماشىمىڭ يەنە بىر تۈركۈم كۈچ ئەۋەتتى. ئۇنىڭ باشلىغى ماجەنچاڭ ئىدى. بۇنى ئالتە شەھەر تەرەپتە مازىخوي ياكى چولاق زىخوي دەپ ئاتايتتى. بۇكىشى كېلىپ ئوتتۇرىدىكى ئىتتىپاقسىزلىقلارنى تۈگىتىپ قەشقەر تەرەپكە يۈرۈش قىلدى.

تومۇرسىڭاك ئاقسۇدا ئۇز قىسىملىرىنى يەنە بىر قۇر رەتلەپ، ھەممەم بەگ ھاجى، ئەھمەتجان، ھامۇتجان، ھاپىز زۇڭجاڭ ۋە ئېلى ھاجىلارنى تۇنجاڭ (پولكوۋنىك) لىققا تەيىنلىدى. بۇنىڭدىن باشقا ئابدۇقادىر ۋۇگۇەنجاڭ، توختى يىڭجاڭ دېگەن كىشىلەر تومۇر سىڭاڭنىڭ يېنىدا تۇرىدىغان مۇھاپىزەتچى قىسىملار ئىدى، ئاقسۇلۇق بايىز شاڭيو، ئاقسۇ تەۋەسىدىن بىر قانچە يۈز پىدايىلارنى توپلاپ تومۇر سىڭاڭغا قوشۇلدى. بۇ كىشىگە لۇيجاڭ (بىرىگادا قوماندانى) ئۇنۋانى بەردى.

(5)

تومۇر سىڭاڭ ئۇز ئەسكەرلىرى بىلەن مارالۇبىشىنىڭ تۇمشۇق دېگەن يېرىگە بارغاندا قەشقەردىن كېلىپ مۇداپىە سېپى قۇرغان ھوكۇمەت ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇچراشتى. ھوكۇمەت ئەسكەرلىرى پاكچىمەنىڭ باشچىلىغىدا، قەشقەر، يەزىكەندىن نۇرغۇن ئەسكەر توپلاپ مارالۇبشىنى ئالدىنقى سەپ قىلىپ تۇمشۇقتا مۇستەھكەم ئىستىھكام قۇرۇپ، خەندەك - لەخمە قېزىپ،

تومۇر سىڭاڭ ئەسكەرلىرىنى قاتتىق توستى. بۇ يەردە جەمئى 47 كۈن ئۇرۇش بولدى. تومۇر سىڭاڭ ۋە مازىخوي ئەسكەرلىرى ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، بۇ سەپنى بۇزۇش ئاسانغا چۈشمىدى. ئۇلار بىر تەرەپتىن ئۇرۇش قىلىپ، بىر تەرەپتىن ئوغلاق ئويناپ، ناغرا چېلىپ مەرىكە قۇرۇپ كوڭۈل ئېچىش ئىشلىرىنى قىلدى. شۇڭا قورغىلاڭچىلار كۈندىن - كۈنگە كۆپىيىپ كۆچلەندى. بۇ يەردىكى ئۇرۇش داۋامىدا ھەتتا خوتەن ئىسلام ئاۋات، تەۋەككۈل دېگەن جايلاردىن ئۇيغۇلىقاسىم بەگ دېگەنلەر كېلىپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. ئاقسۇ، كەلپىن، ئاۋات، توقسۇ، شايار تەرەپلەردىن توپ - توپ بولۇپ كېلىپ قوشۇلغانلار بەك نۇرغۇن. بۇ جەريانىدا بىر كۈنى ھوكۇمەت ئەسكەرلىرىدىن 30 ئۇيغۇر پۇتۇن قورالى بىلەن تۇمشۇقتىن قېچىپ چاڭگال ئارقىلىق كېلىپ تومۇر سىڭاڭ ئەسكەرلىرىگە قوشۇلغان. بۇ 30 ئادەم قوشۇلغىلى كەلگەندە ھەممەم بەگ ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرى تۇتۇۋېلىپ تومۇر سىڭاڭنىڭ ئالدىغا باغلاپ ئېلىپ كەلگەندە ھەممەم بەگ ھاجى سىياسەت قىلىپ: «بۇ ئوغرىلارنى تۇتۇۋالدۇق، ئېتىپ تاشلىساق بولارمىكىن؟» دېگەندە ئۇلار قورقۇپ يالۇرۇپ: «بىزنى مەجبۇرى ئەسكەرلىككە تۇتۇۋېلىپ چىققان. نەچچە كۈندىن ئۇرۇشتا ئاسمانغا ئوق ئېتىپ كەلدۇق. مۇسۇلمانلارغا ئوق ئېتىشقا كۆڭلىمىز ئۇنمىدى. شۇڭا مەسلىھەتلىشىپ سۇدا ئېقىپ جاڭگالغا ئوتوپ، ئاندىن بۇ تەرەپكە كەلدۇق. بىزگە رەھمە قىلسىلا. پىدائى بولۇپ غازات قىلساق» دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن تومۇر سىڭاڭ ئۇلارنى ھەرقايسى قىسىملارغا تەقسىم قىلىپ بېرىۋەتتى.

یەنە بىر كۈنى ئىككى نەپەر قىرغىزنى ئەسكەرلەر تۇتۇۋېلىپ كەلتۈردى، ئۇلارنىمۇ باغلاپ، تىك - تىكلاپ كەلدىكلار دەپ يولدا ئېتىۋەتمەكچى بولغاندا، قىرغىزلار: بىزنى تومۇر سىجاڭ دېگەن باشلىق بىلەن كۆرۈشتۈر. ئاندىن كېيىن ئېتىۋەتسەڭ لەرمۇ مەيلى، دەيدۇ. ئۇلارنى تومۇر سىجاڭنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلگەندە، بىرسى تومۇغنى سوكۇپ بىر پارچە خەت چىقىرىپ بەردى. بۇ خەتنى تويۇندىكى ئوسمان ئىلى يازغان بولۇپ، خەتتە: «سىزلەر ئاتا، بىزلەر بالا، بىزغازى مۇھاجىت خوجانىيازھاجى، غازى تومۇر سىجاڭغا بەيئەت قىلىمىز،» دەپ يىلگەن ۋە قانداق قىلىش توغرىسىدا يوليورۇق سورالغان. تومۇر سىجاڭ بۇ قىرغىزلارغا ئاتۇشلۇق ئابدۇقادىر ئەپەندى دېگەن كىشىنى قوشۇپ ئەۋەتتى. بىر دانە بايراقنا «ئىنناللاھ»نى يېزىپ، ھازىرچە قەشقەرگە تەگمەي تۇرۇڭلار، ئارقا يول بىلەن مارالۇبشىغا كېلىپ دۇشمەن سېپىنىڭ ئارقىسىدىن ھۇجۇم قىلىڭلار!» دېيىلگەن.

قەشقەردىكى ماشىياۋۇ (مادوتەي) تومۇر سىجاڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، قەشقەر ۋە يەركەندىكى ھوكۇمەت ئەسكەرلىرىنى توپلاپ مارالۇبشىدا توسقاندىن تاشقىرى يەنە قىرغىزلاردىن ئەسكەر ئېلىشنى پىلان قىلىدۇ. بۇچاغدا ئۇلۇغچات چېگرىسىغا مەسئۇل بولۇپ تويۇندا تۇرۇۋاتقان چىڭ تۇڭلىڭ (توڭنوك) نىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتقان ئوسمان ئىلى ئىسيانلىڭ بىر تەرجىمان قىرغىز بار ئىدى. چىڭتۇڭلىڭ بۇ كىشى ئارقىلىق قىرغىزلاردىن ئەسكەر ئالىدۇ ۋە ئۇلارغا

قورال تارقىتىپ بېرىدۇ. بۇ قىرغىزلار كەلگەن، مارالۇبشى تەرەپلەرگە ئادەم ئەۋەتىپ تىك - تىكلاپ، كېلىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى مۇسۇلمان، ئۇلار خۇدا يولىدا غازات قىلىۋاتقانلار ئىكەن، مۇسۇلمانلار تۇرۇپ، مۇسۇلمانغا ئوق ئاتساق چوڭ گۇناھ بولىدۇ، دەپ تۇرغاندا، تومۇر سىجاڭنىڭ ئالدىغا ئەۋەتكەن ئادەملىرى كېلىپ ئەھۋالنى خەۋەر قىلىدۇ. ئەۋەتكەن بايراقنى كۆرۈپ كوزلىرىگە سۈرتۈپ مىلتىقنىڭ ئۇچىنى دۈشمەنگە قارىتىپ چىڭتۇڭلىڭنى شۇ يەردىلا ئولتۇرۇپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلماقچى بولىدۇ.

بۇ چاغدا تومۇر سىجاڭ ئەسكەرلىرى مارالۇبشىدىكى دۇشمەن سېپىنى بۇرۇپ تاشلاپ قەشقەرگە قاراپ ئىلگىرىلەيدۇ. مارالۇبشىدىن تارمار بولۇپ قاچقان ھوكۇمەت ئەسكەرلىرى تەرەپ - تەرەپكە قاچىدۇ. پەيزۇات يولى بىلەن قېچىپ كېتىۋاتقانلارنى يول ئوستىدە دىخانلار توساپ پۇتۇنلەي يوق قىلدى. ياكچىمىن ياربدار بولۇپ قەشقەرگە قېچىپ بېرىۋالدى. يەركەن تەرەپكە قاچقانلارنى ئۇكگان قوشۇنلىرى قوغلاپ بېرىپ پۇتۇنلەي ئەسىرگە چۈشۈرۈپ ئەسكەرلەرنى ئوز قىسىملىرىغا قوشۇپ رەتلىۋالدى.

بۇ چاغدا ئوسمان ئىلى باشچىلىغىدىكى قىرغىزلار قەشقەر كونىشەرگە ھۇجۇم قىلىدۇ. ئۇلار سېپىلنىڭ ياۋاغ دەرۋازىسىنىڭ شىمالىي دوخمۇشىنى يانتۇلاپ چېپىپ ئاتلىق سېپىلگە چىقىدۇ - دە شەھەرنى ئىشغال قىلىدۇ. بۇ 1933 - يىلى 3 - ئايدىكى ۋەقە. تومۇر سىجاڭ قىسىملىرىمۇ دۇشمەننى قوغلاپ قەشقەرگە كىرىدۇ. عالىمپەتنى تەنتەنە قىلىپ قەشقەر ھېيتكا

ئالدىدا، نەچچە يۈزلىگەن ئاتلىقلار توپلىنىپ، ئاسمانغا قارىتىپ 400 پاي ئوق ئاتىدۇ. مادوتەي قەشقەر ھاكىمىيىتى ۋە دولەت غەزنىسىنى تومۇر ئېلىگە تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. تومۇرئېلى كونىشەھەر ۋالى مەھكىمىسىگە، ئوسمان ئېلى (قىرغىز، ئوسمان سىجاڭ) يۇمۇلاق شەھەرگە، مازىخوي قەشقەر يېڭىشەھەرگە ئورۇنلىشىدۇ.

مادوتەي تەسلىم بولۇپ ھوقۇقىنى ئوتكۈزۈپ بەرگەندىن كېيىن، ئىبراھىم لوزۇڭنىڭ بېغىدا تۇردى. ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ئىلگىرىكى مەمۇرى ئەمەلدارلىرى ۋە ئەتراپ ناھىيىلەردىن قېچىپ كەلگەن ئەمەلدارلار (ھەممىسى خەنزۇ) ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ئىچىدىكى بىر ھويلىغا جايلىشىپ ياتتى. بىر قىسىملىرى يېڭىشەھەرگە ئورۇنلاشتى. قەشقەردە ئومۇمەن قان توكۈلۈش ئىشلىرى بولمىدى.

قەشقەرنىڭ غەزنە ئەھۋالى مۇنداق ئىدى: قەشقەر ۋالى مەھكىمىسىدە ئەزەلدىن تىزا بېسىش، تەگگە قويۇش، مىس پۇل چىقىرىش كارخانىلىرى (دەستگاھلىرى) بار ئىدى. غەزنە ئوي 4 ئېغىزلىق بولۇپ ئاز كام بىرقانچە يۈز تونىنىدەك زاپاس كۆمۈش، 8 - 10 تونىنىدەك ئالتۇن بار ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئوق - دورا، مىلتىق - تاپانچىلار بار ئىدى.

تومۇر سىجاڭ قەشقەردە تۇرغان ۋاقتىتا، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى كۆچىي توۋەندىكىچە بولدى:

1 - ئوسمان ئېلى (سىجاڭ) مىڭدىن ئارتۇق قىرغىز ئاتلىق ئەسكەرلەر بىلەن قەشقەر يۇمۇلاق شەھەردە تۇراتتى.

2 - ھەمدەم بەگ ھاجى لۇيجاڭ، كۆچارلىق ئۇيغۇر. نەچچە يۈز ئاتلىق ئەسكەر بىلەن توشۇك دەرۋازا سىرتىدىكى گازارمىدا تۇراتتى.

3 - ھامۇتخان لۇيجاڭ، ئۇيغۇر، قۇمۇللۇق ئوز ئەسكەرلىرى بىلەن دولەتباغدا تۇراتتى.

4 - يۈسۈپجان، سېپتۇلدىجان تۆەنجاڭ، ئوزبېك قوشۇن، ياۋاغ دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا تۇراتتى. بۇ قوشۇندىكىلەر ئەسلىدە سوۋېت يېرىدىن قېچىپ ئوتكەن قورالسىزلار بولۇپ، تومۇر ئېلى قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن قايتا تەشكىللىنىپ ئوتتۇرىغا چىقتى. قورال خىل، جەڭگىۋارلىق كۈچى ئۇستۇن ئىدى.

5 - كىچىك ئاخۇن تۆەنجاڭ، قەشقەر ئاتۇشلۇق، قەشقەردىن ئەسكەر ئېلىپ تەشكىللەنگەن پولك. توشۇك دەرۋازىنىڭ سىرتىدا تۇراتتى.

6 - ئەخمەتخان لۇيجاڭ، كۆچارلىق ئۇيغۇر. قەشقەر يېڭىسارىدا تۇراتتى.

7 - ھاپىز لۇيجاڭ، كۆچارلىق ئۇيغۇر. يەركەندە تۇراتتى.

8 - ئېلى ھاجى تۆەنجاڭ، كورلىلىق. بۇ كىشى قەشقەرگە كەلگەندە تومۇر سىجاڭ بۇ قىسىمنى ئالاھىدە جايدۇپ، خوجا تىيار ھاجىغا يارەدەم ئۈچۈن ئۇرۇمچى تەرەپكە يولغا سالدى. بۇ ئەسكەرلەر قىزىل شەلپەردە چاپان كىيىپ ئات ئۈستىگە ناغرا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ناغرا - سۇنەيلەر چېلىپ

داغدۇغا ئۇچىدە يولغا چىقتى. ئىلى ھاجى قاراشەھەردە خوجا نىياز ھاجى بىلەن ئۇچراشقان.

قەشقەر ۋىلايىتىگە ۋالىلار تەيىنلەندى:

ئابلا دامۇللا 1 - ۋالى. ئۇيغۇر، توخسۇنلۇق. تۇمۇر سىجاڭىنىڭ باجىسى ھەم تۇققىنى. قەشقەرگە كېيىن بارغان. كېيىنكى يىللاردا ئۇرۇمچىدە دىخانچىلىق - كانچىلىق نازارىتى ۋە مائارىپ نازارىتىگە نازىر بولدى. 40 - يىلى شىڭشىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىدا ئولتۇرۇلدى.

يونۇس بەگ مۇئاۋىن ۋالى، تۇرپانلىق ئۇيغۇر. پاك زېكشىن دەۋرىدە سىياسى - قانۇن مەكتۇبدە ئوقۇغان. كېيىنكى يىللاردا ئۇرۇمچىدە دىخانچىلىق - كانچىلىق نازارىتىگە نازىر بولدى. 37 - يىلى شىڭشىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۇرمىدا ئولتۇرۇلدى.

سۇجىنشۇ مۇئاۋىن ۋالى، خۇيزۇ. پاك زېكشىن دەۋرىدە سىياسى - قانۇن مەكتۇبدە ئوقۇغان. ئازراق چوقۇرى بار، ئىگىز بويلۇق ئادەم. دائىم رەسىم ئاپاراتى كوتىرىپ يۈرەتتى، بۇ ئادەمنىڭ كېيىنكى ئەھۋالى ماڭا مەلۇم ئەمەس.

تۇمۇر سىجاڭ قەشقەردە بىر مەكتەپ ئاچتى. ئورنى نوۋېشى دېگەن يەردە بولۇپ، ھوكۈمەت تەمىناتى بىلەن 2 - 3 يىۋز نەپەر چوك ياشلىق بالىلار ئوقۇيتتى. ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم (كېيىنكى ۋاقىتلاردا قەشقەرگە ۋالى بولغان) شۇ مەكتەپكە مۇدىر ئىدى.

تۇمۇر ئىلى قەشقەردە مۇقىملاشقاندىن كېيىن، خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى قەشقەرگە ئىتتىپاقلىشىش ۋە كېيىنكى ئىشلارنى مۇزاكىرە قىلىش ئۈچۈن كەلدى. خوتەن قىسىملىرىنىڭ باشلىقلىرى ساۋۇت دامۇللا ھاجى، جانىبەگ قازى، شامەنسۇر (ئابدۇللا بەگ) قاتارلىقلار بولۇپ، بۇ مېھمانلار ئوبدان قارشى ئېلىنىدى. بىر قانچە ئورۇنلاردا مېھماندارچىلىق زىياپەتلەر ئۇيۇشتۇرۇلدى. خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ مەقسىدى، تۇمۇر سىجاڭ بىلەن ئىتتىپاقلىشىش، مەسلىھەتلىشىش ئارقىلىق «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇش ئىدى. مۇزاكىرە نەتىجىسىدە پىكىر ئىختىلاۋى چىقتى: بۇنىڭدا تۇڭەندىكى سەۋەبلەر بار ئىدى: تۇمۇر ئىلىدا توخسۇندىن باشلاپ قەشقەر - يەركەنگىچە ئۇرۇش قىلىپ ئىسلام ئېچىپ كەلدىم دەيدىغان چۇشەنچە بىلەن خوتەنلىكلەرنى كوزىگە ئىلماسلىقتەك ئەھۋال مەۋجۇت ئىدى؛ خوتەنلىكلەردە بولسا، تۇمۇر ئىلى ئوقۇمىغان، ھارۋىكەش، چوك ئىشلارنى باشقۇرالمايدۇ دەيدىغان كوز قاراش بار. شۇ كۈنلەردە شامەنسۇر قەشقەرگە مېھمان بولۇپ كېلىپ: «بۇ ھارۋىكەش چوك ئىشلارنى قىلالمايدۇ، شەھەرنى بىكارلاپ بەرسۇن» دېگەن سوزنى قىلمىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا خوتەنلىكلەر تۇمۇر سىجاڭىنىڭ ئىشلىرىنى ياراتماي: «ئەسكەر باشلىقلىرىنى پانسەت، ئون بېشى، قۇر بېشى دېمەستىن يەنە شۇ تۇڭەنجاك، لەينجاك دەيدىكەن». «ئىسلام ئاچتىم» دېگىنى قېنى؟ دەپ مەسخىرە قىلمىدۇ. بۇ سوزلەر تۇمۇرسىجاڭ

نىڭ قولىغا ئاڭلىتىپ ئاچچىقىنى قوزغايدۇ. شۇ سەۋەپتىن خوتەنلىكلەرنى پۈتۈنلەي قوراللاندۇرۇپ، ساۋۇت داموللا، جانىبەگ قازى، شامەنسۇر قاتارلىق باشلىقلارنى قامالاققا ئالىدى. ئەسكەرلەرنى ئەسىر ھىساۋىدا خوتەنگە قايتۇرۇۋەتتى.

دەل شۇ كۈنلەردە خوجا نىياز ھاجىي تەرىپىدىن بىر ئالاقە كەلدى. بۇ خەتنى خوجا نىياز ھاجى گۇچۇڭدىن ئەۋەتكەن. توخسۇنلۇق شېرىپ ئاخۇن دېگەن كىشى قەشقەرگە يەتكۈزۈپ كەلدى. خەتتە: «بىز شىك شىسەي بىلەن ئىتتىپاقلاشتۇق. ماجۇڭيىڭ بىلەن ئارىمىز بۇزۇلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن قەشقەردىكى تۇڭگانلارنى قوراللاندۇرۇپ ئاردىدىن كوتىرىتىڭلار» دېيىلگەن.

تومۇر سىجاڭ بۇ خەتنى ئوقۇپ كورۇپ: «شىك شىسەي بىلەن ئىتتىپاقلاشتى دېگەن قانداق گەپ. ئۇ دېنسىز تۇرسا، ماجۇڭيىڭ دېگەن مۇسۇلمان. شىك شىسەي دېگەن مېنىڭ ئىنىم توختاخۇنىنى توخسۇندا ئولتۇرۇۋەتتى. مەن شۇ ئىنىمنىڭ قىساسىنى ئالمەن، شىڭغا قارشى ئەسكەر تارتىمەن، خوجانىياز ھاجىنىڭ بۇ ئىشىغا قوشۇلمايمەن» دېگەن سوزلەرنى قىلدى.

ئوسمان سىجاڭ بۇ خەتنىن خەۋەر تېپىپ يېڭىشەردىكى تۇڭگانلارنى يوق قىلىۋاتايلى دەپ پىكىر قىلدى. بۇ مەسىلە دە تومۇر سىجاڭ (1) ھەممىسى بىر مۇسۇلمان، بىر-بىرىمىز بىلەن ئۇرۇشماسلىغىمىز كېرەك؛ (2) ماجەنچاڭنىڭ قولىدا 2 - 3 مىڭدەك خەلق ئەسكەر بار، ئۇلار باش توخۇدا ئوردىدىن تۇرۇپ تاڭ ئاتقىچە مەشق قىلىدۇ. ئۇلارنى ئاردىدىن كوتىرىپ

ۋېتىش ئاسان ئەمەس؛ (3) ئەگەر ئۇلار بىلەن ئۇرۇش قىلساق، ئۇرۇش ئۇزۇنغا سوزۇلىدۇ. ئۇ چاغدا ئەچچە مىڭ ئاتلىق ئەسكەرگە پۇقرالار ئوتۇن - ساماندىن توشۇپ كاردىن چىقمايدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇرۇش قىلغاندىن قىلمىغىنىمىز ياخشى دەپ پىكىر قىلىدۇ. مۇشۇ ۋەجدىن تومۇر سىجاڭ بىلەن ئوسمان سىجاڭ ئوتتۇرىسىدا ئازراق كوڭۈل قېلىش ئىشلىرى بولدى. لېكىن ھەر ئىككىسى تەرەپ بىلىنىدۇرمەسلىكتىن بىر-بىرىگىل ئىتتىپاق بولۇپ ياخشى ئوتتى.

(7)

1932 - يىلى تومۇر ئىلى، ئاتمىسى ئەھمەت ھاجىنى قەشقەر سوگەتلىككىچە ئۇزىتىپ كېلىپ ھەزەمگە يولغا سالغان ئىدى. 1933 - يىلى يازدا ئەھمەت ھاجى بىر توپ شىنجاڭلىق ھاجىلار بىلەن قايتىپ كەلدى. تومۇر ئىلى قەشقەردىن بىر قانچە يۈز ئاتلىق ئەسكەر، پوچتا، ماشىنىلار بىلەن يەنە شۇ سوگەتلىككە چىقىپ ئاتمىسى ئەھمەت ھاجى باشلىق ھاجىلارنى كوتۇۋالدى. بىر يىل ئىچىدىكى بۇ ئوزگىرىش ھەيران قالارلىق ئىش ئىدى. ئەھمەت ھاجى بىلەن بىر سەپەردە 50 - 60 تەك ھاجىلار بىرگە كەلدى. قىزغىن قارشى ئېلىندى.

ئەسلىدە شىنجاڭلىق ھاجىلار ھىندىستان تەۋەسىگە كىرگەندىن كېيىن، ھىندىستان ھوكۇمىتى ھاجىلارنى كوتۇۋېلىپ ھەقسىز پويىزغا ئولتۇرغۇزۇپ ھەر بىر جايدا قوي ئولتۇرۇپ تاماق - ياتاق ھەممە جەھەتتە مېھمان قىلىدۇ. دولۇپمۇ ئەھمەت ھاجىغا «تومۇر پادىشا» نىڭ ئاتمىسى دەپ كاتتا ھورمەت

كورسەتمەكتە. ئەگەر ئاخىرىدا جۇڭگو ـ ھىندىستان چېگرىسىغا كەلـ گەندە زىيارەت ئويۇشتۇرۇپ ئەھمەت ھاجىنىڭ ئالدىغا بىر پەتنوس تىللا (تەخمىنەن 50 چـە بـار) قويۇپ دۇئا ئالمىدۇ ۋە بىر پارچە خەت بېرىدۇ.

ئەھمەت ھاجى ھىندىستان ھـوكۇمىتى ئـەۋەتكەن خەتنى تومۇر سىجاڭغا تاپشۇرغاندىن كېيىن، تومۇر سىجاڭ بۇ خەتنى ئوز ئويىدە ئوقۇتتى. بۇ خەت ئەنگـلىيە ئايال پادىشاسى نامـ ىدىن يېزىلغان بولۇپ، يونۇسبەگ ئوقۇدى. خەتنىڭ باش تەرىـ پىدە، غازى، پادىشا دېگەندەك بىر مۇنچە مەدھىيىلەر ۋە تەبـ رىك سوزلەر يېزىلغان. سىز پادىشا بولدىڭىز، قەشقەردە ئىسلام ھوكۇمىتى قۇردىڭىز، دوست بـولايلى، ئىتـتىپاق بـولايلى، 10 مىڭ، 20 مىڭ قورال ـ ياراق لازىم بولسا يەتكۇزۇپ بېرىمىز. 10 مىڭ، 20 مىڭ ئەسكىرىي كۇچ لازىم بولسايەتكۇزۇپ بېرىمىز دېيىلگەن. (خەت ئوقۇلغاندا مەنمۇ بارىدىم. گـەرچە كىچىك بولسىمۇ يوقۇرقى مەزمۇن ئېسىمدە قاپتۇ).

تومۇر سىجاڭ خەتنى ئوقۇتۇپ ئاڭلاپ ماقىلمىنى چىشلەپ ئولتۇرۇپ: «ئۇلار ناسارا دىنىدىكىلەر تۇرسا، ئىتتىپاق بولۇپ ئۇلاردىن ياردەم تىلىگەندىن كورە، خۇدادىن ئۇسـرەت تـىلـ سەك بولدى دەپ خەتنى ئېتىۋارسىز قالدۇردى.

شۇ كۇنلەردە قـەشقەردە تـۇرۇشلۇق سـوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلى بىر چوڭ زىيافەت ئوتكۇزدى. زىيافەت ئورنى سەمەنـ دىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ ئارقا تەرىپىدە بولۇپ، كولـ مى چوڭ، بۇ زىيافەتتە ھەرەمدىن كەلگەن ھاجىلار، قەشقەرنىڭ

چوڭ ـ چوڭ بايلىرى، ئولىمالىرى ۋە ھەربىي باشلىقلار، ئـاتـ لمىق ئەسكەرلـەر بـولـۇپ مىڭدىن ئـارتـۇق ئادەم قاتناشتى. زىيافەتنىڭ ئاخىرىدا تومۇر سىجاڭغا ۋە ئۇنىڭ ئانىسى ئەھمەت ھاجىغا تون ياپتى ۋە ئىگەر ـ توقۇملۇق 4 دانە قارا ئارغىماق سوغا قىلدى. زىيافەت بېرىلگەن كۇنىنىڭ ئاخشىمى تومۇر سـ جاڭ ئوز ئويىدە كىيوغلى مەھەممەت قارى ۋە باجىسى ئـابـلا دامولللار بىلەن سوزلىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. مەن كىرگەندە تـومۇر سىجاڭ: «بولشۇبكلەر بىزنىڭ بۇخارا شېرىپىنى ۋەيـران قىلدـ ۋەتتى. بىز يەنە ئۇلار بىلەن بىرلىشىمىزمۇ» دېگەن سوزلەرنى قىلمۇاتقان ئىكەن. بۇنىڭغا قارىغاندا سوۋېت ئىتتىپاقى كـونـ سۇلخانىسى زىيافەت بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا دوستلۇق ـ ئىتـ تىپاقلىق مۇناسىۋەت ئورنىتىش توغرىسىدا گەپ ـ سوز قىلغان بولۇشى كېرەك. تومۇر سىجاڭ ئۇلارنىڭ تـەكـلـۇنىمـۇ رەت قىلـغان.

شىڭ شىسەي 3 ـ قۇرۇلتايدا سوزلىگەن نۇتقىدا قـەشـ قەردە تومۇر ئېلى، ساۋۇت دامولللارنىڭ ھەممىسى قـورچـاق ھوكۇمەت قۇرغۇچىلاردۇر دېگەن خۇلاسە سوز بار. شۇنىڭغا قا ـ رىغاندا تومۇر سىجاڭ قەشقەردە ئاز ۋاقىت تۇرسىمۇ، ئوز ئالـ دىغا بولۇش خاراكتېرىگە ئىگە ئىدى.

شۇ ۋاقىتلاردا ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم نوۋېشى مەكتـەپ مۇدىرى سۇپىتىدە بىر كۇنى ئوقۇغۇچىلارنى سەپكە تىزىپ يـەـ ئىشەردىكى مازىخۇيغا سالام بېرىش ئۇچۇن چىققان ئىكەن. بۇـ نى تومۇر سىجاڭ ئاڭلاپ، ئابدۇكېرىمخان مـەخسۇمنى دوتـەي

یامۇلغا قىچقارتىپ نۇرغۇن كىشىلەر ئوتتۇرىسىدا قاتتىق ئەيىپ-لىدى. ئوقۇغۇچىلارنى يېڭىشەرگە تازىمغا ئېلىپ چىقىپ نېمە قىلاتتىك؟ ئۇنىڭدىن ئىنئام ئالماقچىمۇ؟ مېنىڭ بەرگەنلىرىم يەتمىدىمۇ؟ ۋاھاكازا. ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم خوش، خوش دەپ قول قوشتۇرۇپ تۇرغانلىغىنى كورگەن ئىدىم.

ئەمما ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم شۇۋاقىتلاردىلا نوپۇزلۇق ھەم باي ئادەم بولغاچقا تومۇر سىجاڭغا قارشى بەزەن گەپ-سوزلىرىمۇ بار ئىدى. مەسىلەن: «قەشقەرنى ھارۇنبەكشكە تارتا-تۇرۇپ قويدۇق» دېگەن سوزلىرى قەشقەرنىڭ يۇقۇرى تەبىقە بايلىرى ئىچىدە ئېقىپ يۇرەتتى. تومۇر سىجاڭنىڭ ئېتراپىغا مەسىلەن: ئىبراھىم لوزۇك، ئومەر باي، ئابدۇرېھىم بايۇەچچى قاتارلىق نوپۇزلۇق بايلار ئولۇشۇپ، مەمۇرى ئىشلارغا ياردە-لاشقان ئىدى.

(8)

تومۇر سىجاڭ شۇ ۋاقىتتا توۋەندىكى بىرقانچە خىل قارشى كۆچلەر ئوتتۇرىسىدا قالغان ئىدى:

1 - ئەنگلىيە ھوكۇمىتىنىڭ ۋە ئېنگلىز كونسۇلخانىسى-نىڭ نارازىلىغى؛

2 - سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەر-دە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىنىڭ نارازىلىغى؛

3 - مازىخوي (تۇڭگان) قىسىملىرىنىڭ قارشىلىغى؛

4 - ئوسمان سىجاڭ باشچىلىغىدىكى قىرغىزلارنىڭ قارشىلىغى؛

5 - ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم قاتارلىق قەشقەر بايلىرى-نىڭ نارازىلىغى ۋە قارشىلىغى.

تومۇر ئېلى بۇ خىل قارشىلىقلارنىڭ بارلىغىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ئۇ قەدەر خەۋپلىك ئىكەنلىگىنى مولچەرلىيەلمەيتتى. ئۇزۇنىڭ قارا كۆچىگە تايىنىپ، قارشىلىقلارنى كۆزىگە ئىلمايتتى.

خوجانىياز ھاجى تەرەپتىن قەشقەردىكى تۇڭگان قىسىم-لىرىنى قورالسىزلاندۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇقلار كېلىپ تۇرغاچ-قا، تومۇر سىجاڭ بۇ مەسىلىنى مۇھاكىمە قىلىپ باش قاتۇ-راتتى. شۇنداق پەيتتە، قەشقەردىكى تۇڭگان قىسىملىرى تو-مۇر سىجاڭنى بىخوتلاشتۇرۇش ياكى ئۇزىگە تارتىش ئۈچۈن ماجۇڭيىنىڭ تەرەپتىن تومۇر سىجاڭغا «سىلىڭ» لىق ئۇنۋان بەر-دى. يېڭىشەردىكى مازىخوي «سىلىڭلىق» تامغىنى تاپشۇرۇش مۇراسىمى ئوتكۈزۈپ چوڭ زىياپەت بەردى. داغدۇغا قىلىپ تامغىنى بىر كۈن شەھەر چوگىلەتتى. يېڭىشەردە بىرلىگەن زە-ياپەتكە تومۇر سىلىڭ 400 ئاتلىق ئەسكەر بىلەن چىقىپ قاتۇ-ناشتى. بۇ زىياپەتتە، تۇڭگان ھەربى باشلىقلاردىن تاشقىرى، ماشياۋۇ (مادوتەي) ياكۇچمەن دېگەنلەرمۇ بار، زىياپەت ئۇ-مۇمەن دوستانە كەيپىياتتا ئوتتى.

ئوسمان سىجاڭ ھامان تۇڭگانلارنى قورالسىزلاندۇرۇش پىكرى-دە چىڭ تۇراتتى. يەنە بىر تەرەپتىن تومۇر ئېلىنىڭ سىلىڭ بولغانلى-قىغا بەلگە ئارازى ئىدى. شۇسەۋەپتىن بۇ ئىككى كۈچ ئوتتۇرىسىدا سەممىيەت سۇسلاشقان كۈنلەردە تومۇر سىجاڭنىڭ روزا ئۇن

ئىستىملىك يېقىن بىر ئىادىمى ئاتلىق يومۇلاق شەھەر ئىچى بىلەن دوتەي يامۇلغا ئوتوپ كېتىۋاتسا، دەرۋازىدا پوستا تۇرغان قىرغىز ئەسكەرلەر بۇ ئادەمنى ئاتتىن چۈشۈپ، ئوتۇشكە يىكىتىر قىلىدۇ. ئەمما ئۇ ئادەم ئاتتىن چۈشمەي ئوتمەن دەپ ئىككى ئارىدا جاكجالمىشىپ قىرغىزلار روزاخۇنىي ئاتتىن تارتىپ چۈشۈرۈپ قورالى بىلەن ئېتىنى تارتىۋېلىپ ئوزىنى ھايدەۋېتىدۇ. بۇ ئىش نامازشام پەيتىدە يۈز بەرگەن. دېمەك بۇ ئىش ئاساسىي بۇزۇلۇشقا سەۋەپ بولىدۇ - دە، ئوسمان سەجاڭ باشچىلىغىدا يومۇلاق شەھەردە تۇرۇشلۇق قىرغىز ئەسكەرلەر ئاتلىنىپ تاققا قاچىدۇ. يول بويىدە لەنگەردە تۇرۇۋاتقان 10 نەچچە ئەسكەرنىڭ قورال - ياراق، ئاتلىرىنى بۇلاپ كېتىدۇ. بۇ خەۋەر كەلگەندىن كېيىن، تومۇر سەلمك شۇ ئاخشىمىلا ھامۇتخان لۇيجاڭغا ۋە ماجەنچاڭغا قىرغىزلارنى قوغلاشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇيرۇققا بىنائەن ھامۇتخان لۇيجاڭ قىرغىزلارنى قوغلاپ شۇ ئاخشىمىلا يولغا چىقتى. ئەمما ماجەنچاڭ ھەربىي بۇيرۇقنى كېچىكتۈردى. ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئەتىسى كۈن چىققان ۋاقىتتا يېڭىشەردىن يېتىپ كەلگەن ئىدى.

(9)

شۇ ئەتىسى تومۇر سەلمك جەپ ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ۋالى ئىمەكلىمىدىن قۇم دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى تومۇر سەلمىڭ يېنى (ئەسلىسى ماموتخان يايلىقى يېنى) دەپ ئاتىلىدىغان ياققا كەلدى. بۇ ياغدا تومۇر ئېلىنىڭ ئاتىسى ئەھمەت

ھاجى قاتارلىق 20 دەك توخسۇن، تۇرپان ھاجىلىرى بار ئىدى. تومۇرئېلى بۇ يەردە ھاجىلار بىلەن قوشۇلۇپ بامدات نامىزى ئوقۇدى. نامازدىن كېيىن، ئۇرۇش ئەھۋالىنى كورۇپ كېلىمەن دەپ ماگماقچى بولدى. ئاتىسى ئەھمەت ھاجى باشلىق ھاجىلار بارماق دەپ توستى. ئەھمەت ھاجى بالىسىغا «سىز بارماڭ، ھامۇتخان ئەسكەرلىرى بىلەن كەتكەندىن كېيىن، شۇ بىر تەرەپ قىلىپ كېلىدۇ» دىدى. تومۇرئېلى بۇ نەسىھەتنى ئاڭلىمىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئوسمان سەجاڭنىڭ ئادەملىرىدىن قۇشمەك بەگ باشچىلىغىدا بىر نەچچە نەپەر قىرغىز باشلىقلار سالامغا كىرىپ: «بىز ئوسمانىنى قەيەردە بولسا تۇتۇپ كېلىمىز» دېگەندەك سوزلەرنى قىلىپ قوزغان تۇتۇپ ۋەدە بېرىپ چىقىپ كەتتى. بۇلارنىڭ ئارقىدىنلا يېڭىشەردىن ئوسمانىنى قوغلاش ئۈچۈن كەلگەن تۇڭگان ئەسكەرلىرى تۇەنجاڭى (ئىسمى كامازا، كۆمۈشتە دەك ئاچىدىغان تۇڭگان) ۋە بىر نەچچە ھەربىي باشلىقلار ياقتا كىرىپ سالام بەرگەندىن كېيىن، بۇيرۇققا بىنائەن بىز كەلدۇق دەپ دوكلات بەردى. تومۇر سەلمك ئۇلارغا خاپا بولۇپ: «بۇيرۇقنى ئاخشام بەرسەم ئەمدى كەلدىڭلار؟ كېچىچە كونىشەر ئەتراپىنى ئايلاندىڭلار، سەلەڭنىڭ مەقسەتكىلار ئوسمانىنى قوغلاش ئەمەس، مېنىڭ جېنىمنى ئېلىش» دەپ ۋاقىراپ تىللىدى ھەمدە يېنىدا تۇرغان ھىلتىقىنى پېقىرتىپ تۇڭگان باشلىقلارغا ئاتتى. ھىلتىق بىر نەچچە غۇلاچ نېرىسىدا تۇرغان تۇەنجاڭنىڭ يېنىغا چۈشۈپ پارە - پارە بولۇپ كەتتى. تۇڭگان باشلىقلار «خوش - خوش دېگەن پېتى

ئارقىچە مېڭىپ چىقتى. تومۇرئېلى بىر ئاز دېمىنى باسقاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ: قېنى «ماڭا دۇئا بېرىڭىلەر، ئوزۇم بېرىپ كەلمىسەم بولمايدۇ» دېدى. بۇ چاغدا ئاتىسى ئەھمەت ھاجى: سىز بارماڭ، باشقىلار بارسۇن دەپ ئالدىغا ئوتتۇپ توسۇۋالدى. تېخى ئاچچىغى بېسىلمىغان تومۇرئېلى «ياق ئوزەم بارىمەن، ئەجىلىم توشقان بولسا، كالىنىڭ مۈڭگۈزىگە كىرىۋالسامۇ بەرىبىر ئولىمەن. ئەجىلىم توشمىغان بولسا ئولمەيمەن» دېدىدە باغدىن چىقىپ ماشىنىغا ئولتۇرۇپ ماڭماقچى بولدى. دەرۋازا ئالدىدىكى ماشىنا ئوت ئالماي بىر دەم ھاياڭ بولدى. باغدىكى ئەسكەرلەرنى قىچقىرىپ چىقىپ ماشىنىنى ئالدى - كەينىگە ئېتىتىرىپ ئوت ئالدۇرغاندىن كېيىن يۇرۇپ كەتتى.

تومۇر سىجاڭ لەگگەرگە بارسا، ھامۇتخانىنىڭ قوشۇنلىرى ئۇرۇش تەييارلىغىدا تۇرۇپتۇ. قىرغىزلارنىڭ قارىسىمۇ كوۋرۈنمەيدۇ. تومۇرئېلى يىراقلارغا دۇربۈن تارتىپ بىر قۇر كۆزىتىپ، يېقىن ئاردا ئوسمان سىجاڭنىڭ ئادەملىرى يوقلۇغىنى كورگەندىن كېيىن، ھامۇتخانىغا بىر مۇنچە يولبورۇقلارنى كورسىتىپ ماشىنا بىلەن شەھەرگە قايتىدۇ. ئۇ يەتتىگەن سائەت 10 بولغان چاغدا ماشىنا بىلەن لەگگەردىن چىقىپ توغراق مازار دېگەن يەرگە كەلگەندە تۆگگان قوشۇنلىرى شۇ يەرگە يېتىپ كېلىگەن ئىكەن. تومۇر سىجاڭ ماشىنا بىلەن كېلىۋاتقانلىغىنى كورگەن 200 ئاتلىقتىن جەقراق تۆگگان ئەسكىرى يولنىڭ ئىككى چېتىگە بولۇنۇپ كاناي چېلىپ

قارشى ئالىدۇ. ماشىنا بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئوتۇپ گېتىدۇ. تەخمىنەن 200 مېتىر ئوزاپ چىققان تومۇر سىجاڭ شوپۇرغا ماشىنانى توختاتىپ، ئارقىغا يانىدۇر. مېنىڭ تۆگگانلارغا سوزلەيدىغان سوزۇم بار دەپ ماشىنىنى ئارقىغا قايتۇرۇپ، تۆگگان ئەسكەرلىرىنىڭ نەق ئوتتۇرىسىغا بېرىپ توختاپ ماشىنىدىن چۈشىدۇ. تۆگگان ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرى سالامغا ھورمەتلەپ ئالدىغا توپلىنىدۇ. ئەتىگەن باغدىكى ئاچچىغىنى داۋاملاشتۇرغان تومۇر سالىنىڭ ئولارغا يەنىلا قاتتىق گەپ قىلىدۇ. شۇ پەيتتە ئاتلىق تۇرغان تۆگگانلاردىن بىرسى سالتىق پاينىڭىنى كوتىرىدۇ. بۇنى كورۈپ قالغان ئابلا داموللا بىلەن شاكىر قازاق ئىككىسى تۆگگانلارنىڭ پەيلى بۇزۇلغانلىغىنى سېزىپ دەرھال تەرەت سۇندۇرۇش باھانىسى بىلەن يولنىڭ چېتىدىكى قوناقلىققا چىقىپ تۇرۇشىغا پاراس - پۇرۇس ئوق چىقىدۇ. بۇ ئىككىسى قوناقلىق بىلەن قېچىپ قوتۇلىدۇ. تومۇر سىجاڭ، زاكىر قازاق، ئىمىن پالۋان، ئىبراھىم قارى، شوپۇر ساۋۇت ئاخۇن (خوتەنلىك) بەش كىشى شۇيەردە ئولتۇرۇلىدۇ. تۆگگانلار تومۇر سىجاڭنىڭ بېشىنى كېسىپ لاتىغا چىگىپ ئىگەرنىڭ يېنىغا ئېسىپ، ئات چاپتۇرغان پېتى ئوق ئېتىپ شەھەرگە بېسىپ كىرىدۇ. شەھەردە توختى يىگىتنىڭ دەرۋازىلارغا قارايدىغان ۋە ۋالى مەھكىمىسىنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان ئار سائەتلىق ئەسكەرلىرىدىن باشقا ئەسكەر يوق ئىدى. شۇڭا تۆگگان قىسىملىرى شەھەرنى ئوڭۇشلۇق بېسىۋالدى.

شۇ كۈنلەردە ئافغانلار يەركەنگە ھوجۇم قىلدى. دەسلەپ

گەپ پەيدا بولۇپ، سېتىۋالدىجانىمىك ئوزىمىك پولكى يەرگەن تەرەپكە كەتكەن ئىدى. تومۇر سىجاڭنىمىك ئانىسى ۋە خوتۇن - بالىلىرى، ھەمدەم بەگ ھاجى ۋە ئەھمەتخان لۇيجاڭ قاتارلىق- لارنىمىك ئالا - چاقىلىرى 70 ھارۋىدا پەيزۇاتقا يېتىپ كەلگەن بولغاچقا، ھەمدەم بەگ ھاجى پۈتۈن ئەسكىرى بىلەن پەيزۇ- ۋاتقا كەتكەن ئىدى. ھامۇتخان لۇيجاڭ لەڭگەردە. شۇڭا تۈڭ- گان ئەسكەرلىرى قارشىلىقسىز كونىشەرنى ئىشغال قىلىپ، غەز- نىدىكى نەچچە تونىنا ئالتۇن - تىللالارنى ۋە تومۇر ئىپلىنىمىك خۇسۇسى مۇلكىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ يېڭىشەرگە يۇتكەپ كەتتى.

تومۇر سىجاڭ ئولۇپ 3 - كۈنىسى پەيزۇات تەرەپتىن ھەمدەم بەگ ھاجى، توختى يېڭجاڭ، ھامۇتخان لۇيجاڭ قاتار- لىقلار قەشقەر كونىشەرگە ھۇجۇم قىلدى. يەركەن تەرەپتىن سې- تىۋالدىجان پولكى، يېڭىسارىدىكى ئەھمەتخان لۇيجاڭلار كېلىپ قەشقەر يېڭىشەرگە ھۇجۇم قىلدى. ئوسمان سىجاڭمۇ تاغدىن قاي- تىپ كېلىپ تۈڭگان ئەسكەرلىرى بىلەن سوقۇش قىلدى. ئۇرۇش قاتتىق بولدى. كونىشەر قانچە قېتىم ئۇيغۇرلارنىڭ قولىغا، يەر قانچە قېتىم تۈڭگانلارنىمىك قولىغا ئوتتى. يەكۈنىدە سېتىۋالدې- جانىمىك ئوزىمىك پولكى غەيرەت بىلەن جەڭ قىلدى. يۇڭ تاي- لىرىنى دومۇلىتىپ كونىشەر يېڭاۋاغ دەرۋازىسىغا يېقىنلاپ ھۇ- جۇم قىلىپ شەھەرنى قولغا كىرگۈزدى. يەر قېتىم تۈيۇقسىز ھۇجۇمغا ئۇچراپ شەھەر ئىچىدە ئوزىمىك پولكى ئىغىر تەلپاتقا ئۇچرىدى.

تومۇر سىجاڭنىمىك ۋاقتىدا قاماقتا ئېلىنغان ساۋۇت دا- ھوللا ۋە شامەنسۇر قاتارلىقلار قاماقتىن بوشىنىپ چىقىپ، ئا- ساسەن ئوزىمىك پولكىغا يولۇقۇپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھوكۈمىتى قۇردى. بۇ ۋەقە 1933 - يىلىنىڭ 11 - ئاي ئىچىدە بولغان. (بۇ توغرىدا ئايرىم توختىلىمىز)

(10)

33 - يىلىنىڭ كۈز ئايلىرىدا خوجانىياز ھاجى قاراشەھەر تەرەپتىن چېكىنىپ ئاقسۇغا كەلگەن ئىدى. خوجا نىياز ھاجى جەنۇبىي شىنجاڭ بوۋى زۇڭسىلىك (قوغداش باش قوماندانى) ئۇنۋانى بىلەن ئاقسۇغا كەلگەندە، مەھمۇت سىجاڭ، سالمە- لۇيجاڭ، سەمەت ھاجى لۇيجاڭ، ئاقسۇدىكى باي سىجاڭ (ئەس- لى ئىسمى بايىز) غوپۇر تۆەنجاڭ ۋە باشقىلار بىللە ئىدى. قەشقەردىكى تومۇر سىجاڭ قىسىملىرىدىن ھامۇتخان لۇيجاڭ، ھەمدەم بەگ ھاجى، ھاپىز لۇيجاڭ ۋە باشقىلار خوجانىياز ھا- جىغا سالام بېرىش ئوچۇن ئاقسۇغا كەلدى. ھامۇتخان لۇيجاڭ- نى خوجانىياز ھاجى ئوز يېنىدا تۇرىدىغان مۇھاپىزەتچى بې- رىگادىسى قىلىپ قوبۇل قىلدى. ئاقسۇغا يەنە خوتەن قوشۇن- لىرى كەلدى. بۇلار ئىنتايىن زور كۈچ بىلەن ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان ماۋۇيۇەن قىسىملىرىغا قارشى ئۇرۇش تەييارلىغى كورەتتى.

ئۇرۇمچى ھوكۈمىتىدىن ئاقسۇدا ئايرودۇرۇم ياساش بۇيرۇغى كەلگەن ئىكەن. ئاقسۇدىكى يېڭىشەرنىمىك شەرقىي جەنۇبى تەرىپىدىكى يارداكنىمىك ئۇستىدىكى توزلەڭگە ئىستانسا

تۇرلەش تۇچۇن، خوجانىياز ھاجى پۈتۈن قوشۇنغا يۈيرۇق چۈشۈردى. پۈتۈن ئاتلىق قىسىملار بۇ يەرگە توپلىنىپ بىر كۈن مەيدان چىگدىدى. شۇ ۋاقىتتا ئاقسۇغا توپلانغان ئەسكەرلەرنىڭ كوپلىگى ئامايان بولغان ئىدى.

شۇ كۈنلەردە سوۋېت ئىتتىپاقى قاراقول ئارقىلىق خوجانىياز ھاجىغا قورال - ياراق يەتكۈزۈپ بەردى. بۇ قورال، ئۇرۇمچى ھوكۇمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن دوگۇور بويىچە كەلدىمۇ يۇاكى خوجانىياز ھاجى ئاقسۇدا ئوز ئالدىغا دوگۇور تۈزۈپ ئالدۇرغانمۇ، بۇ جەھەتتە ماڭا مەلۇم ئەمەس. بەزىلەر 200 توگە دەيدۇ، بەزىلەر 60 توگە دەيدۇ. ھەر ھالدا ساندۇقلارغا قاچىلانغان بەش ئاتار مىلتىق ۋە بىر نەچچە دانە چاقلىق پىلىموت كەلگەن ئىدى. پىلىموت ئېتىشنى قۇمۇللۇق ئەسكەرلەرگە ئۇگەتتى. مىلتىقلار ھەر قايسى قىسىملارغا تەقسىم قىلىپ بېرىلدى. بىر شۇ خوتەن قىسىملىرى مىلتىق ئالمىدى. خوتەنلىكلەر بىزگە چوماق بولسا بولدى دەپ قورال ئالماپتۇ دىگەن گەپ تارقالغان ئىدى.

مافۇيۈەن قىسىملىرى كۈچاردىن ئاقسۇ تەرەپكە كېلىۋاتقىدۇ دىگەن خەۋەر كەلدى. خوجانىياز ھاجى پۈتۈن قىسىملارنى قارا يۇلغۇنغا بېرىپ توساپ جەڭ قىلىشقا بۇيرۇق بەردى. خوجانىياز ھاجى، مەھمۇت سىجاڭ، باي سىجاڭ قاتارلىق ھەممە باشلىقلار ئوزلىرى ئىشەنگەن ئادەملەرنى قىلىپ دۇشمەنلىك كېلىشىنى كۈتۈپ ياتتى.

خوتەن قىسىملىرى يول بويىدا يۇلغۇنلۇقلارغا موكۈنۈپ ياتتى. مافۇيۈەن قىسىملىرىنىڭ ئاپتوموبىل بىلەن ماڭىدىغان قىسىملىرى 8 - 10 ماشىنىدا تاغ ئىچىدىن چىقىپ كەڭ ئېقىن ئىچىدە كېلىۋېتىپ يۇلغۇنلۇقلارغا كەلگەندە خوتەنلىكلەر تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ چوماقلاپ تۈگىگان قىسىملىرىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى. كېيىن تۈگىگانلار ئوزىنى ئوڭشىۋېلىپ چوماقچى قوشۇننى مىلتىق بىلەن ئېتىپ خوتەنلىكلەرنىمۇ چەك زىيانغا ئۇچراتتى. ئارىلاشما جەڭ بولغانلىقتىن ھەر قايسى ئىگىز لىكلەردە تۇرغان ئەسكەرلەرئوق ئېتىپ خوتەنلىكلەرگە ياردەم بېرىشكە ئامالسىز قالدى. بۇ ئارىلىقتا تۈگىگانلارنىڭ ئاتلىق قىسىملىرى يېتىپ كېلىپ ئۇرۇش قىلدى. شۇ جەريانda باي سىجاڭغا ئوق تېگىپ قۇربان بولدى. بۇ خەۋەر خوجانىياز ھاجىغا يەتكەندىن كېيىن ھاجى بىر بۇيرۇق بىلەن چېكىندى. ئاكلانغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا بۇ قېتىمقى چېكىنىشتە ئوز ئوزىدىن قورقۇنچە پەيدا بولۇپ ئاجايىپلا سەت قاچ - قاچ بولغان ئىدى.

خوجانىياز ھاجى ئاقسۇغا كېلىپ بىر نەچچە سائەت تۇرمايلا ئۇچۇرپانغا ئوتۇپ كەتتى. بۇنىڭ ئارقىسىدىن مەھمۇت سىجاڭ ۋە باشقا قىسىملارمۇ ئۇچۇرپانغا بېرىپ قاقشال يولى بىلەن قەشقەر تەرەپكە كەتتى. بىزمۇ ئەتىسى ئۇچۇرپانغا يېتىپ بارساق خوجانىياز ھاجى ئاللىقاچان تاغ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن ئىكەن. مەھمۇت سىجاڭ ھەممىنىڭ ئارقىدىن ماڭىدى. بىز بىلەن خوشلاشقىلى كەلگەندە مەن 1 - قېتىم مەھمۇت سىجاڭنى كورگەن ئىدىم.

خوجانىياز هاجى قاقشال يولىدا كېتىۋاتقاندا قىرغىزلاردىن قولبەگ دېگەن كىشى كېچىسى ئوق چىقىرىپ خوجانىياز هاجى بىللەئېلىپ كېتىۋاتقان توگىلەردىكى قوراللارنى تارتىۋالماقچى بولغان بىر ۋەقەمۇ بار. خوجا نىيازهاجى كەتكەندىن كېيىن، ياقۇپ پۇگەن (شىنخۇالىق) دېگەن بىر كىشى قارا يۇلغۇندىكى قاچا - قاچتىن ئاقسۇ ئايكولگە بىرلەپ - ئىككىلەپ گەلگەن ئەسكەرلەرنى توپلاپ 50 تەك ئەسكەر جەملەپ مافۇيۇەن قىسمىلىرىنى توساپ قەشقەرگە ماگمىلى قويمىدى. چوڭ يول بىلەن ماڭاي دېسە، ئاقسۇ دەريياسىدىن ئوتكۈزمىدى. ئۇچتۇرپان يولى بىلەن ماڭاي دېسە، ياقۇپ پۇگەن ئايكولدىن ئۇتتۇرلاپ ئۇچتۇرپانغا ئوتۇپ توستى. شۇنداق قىلىپ مافۇيۇەن قىسمىلىرىنى بىر ئايدىن ئارتۇق ئاقسۇدا تۇرۇشقا مەجبۇر قىلدى. ياقۇپ پۇگەن ئوزىنى تۇەنجاڭ (پولكوۋنىك) دەپ ئاتاپ ئۇچتۇرپانىنى ئىشغال قىلىپ بىرەر ئاي بولسىمۇ ئۇچتۇرپانغا هەم شەنجاڭ، هەم تۇەنجاڭ بولدى. ياقۇپ تۇەنجاڭ ئۇچتۇرپاندا تۇرغاندا بىر تەرەپتىن تۇڭگان قىسمىلىرى هۇجۇم قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن قىرغىز قولبەكمۇ ئۇچتۇرپانغا هۇجۇم قىلدى. ياقۇپ تۇەنجاڭ ئاز ئەسكىرىي كۈچ بىلەن ئىككى تەرەپتىن بولغان هۇجۇمغا تەڭ كېلەلمەي چوڭ يول بىلەن قەشقەر تەرەپكە كەتتى. بۇ ئادەم كېيىنكى ۋاقىتتا مەھمۇت سىجاڭنىڭ قول ئاستىدا ياقۇپ تۇەنفۇ (ئورۇنباسار پولكوۋنىك) دېگەن كىشى شۇ بولسا كېرەك.

34 - يىلنىڭ ئەتىيازلىقى 2 -، 3 - ئايلاردا ماجۇڭيىنىڭ قىسمىلىرى ئۇرۇمچىدىن چېكىنىپ چوڭ يول بىلەن قەشقەر تەرەپكە ئوتۇشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ئاقسۇ، ئۇچتۇرپانلارغا سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى پەيدا بولدى. بۇ ئىتتىپاقنىڭ شەرقىي بىلەن سوۋېتئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا تۇزۇلگەن توختامغا ئاساسەن كەلگەن ئىدى.

خوجا نىيازهاجى قاخشال بىلەن قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن پۇتۇن كۈچنى توپلاپ قەشقەر يېڭىشەرگە هۇجۇم قوزغاپ ماجەنچاڭ قىسمىلىرىنى بىر مەزگىل قامال قىلدى. شۇ چاغدا ماجۇڭيىنىڭ قوشۇنلىرى قەشقەرگە يېتىپ بېرىپ خوجانىيازهاجى قىسمىلىرىغا هۇجۇم قىلغاندا خوجا نىيازهاجى تەرەپ يېڭىلىپ قەشقەر ئاغۇ تاغلىرىغا چېكىنگەن. هاجى ئەركەشتام سوۋېت چېگرىسىغىچە چېكىنىپ بېرىپ بىرەر ئاي تۇرغاندىن كېيىن تاغ يولى بىلەن يەركەنگە ئوتۇپ، ئۇ يەردىن تارىم دەريياسىنى بويلاپ شاقۇردىكى قاچا - قاچلارنى بېشىدىن ئوتكۈزۈپ ئاقسۇغا قايتىپ كېلىپ زۇڭسىلىنىڭ (باش قوماندان) هەم ئولكىلىك هوكۇمەتكە مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ تۇردى.

ماجۇڭيىنىڭ ئوزى قەشقەردە تۇرغان مەزگىلدە بولۇپمۇ ئۇزۇنىڭ قىسمىلىرىنىڭ بىرقانچە قېتىم قاتتىق هۇجۇمىغا ئۇچراپ زەربە يېگەندىن كېيىن ئۇچرىغان زىيانلىرىنى قەشقەر پۇقرالىرىدىن ئالماقچى بولۇپ قەشقەردە بىر دەھشەتلىك قىرغىن يۇرگۈزدى. بەختكە يارىشا ماجۇڭيىنىڭ قەشقەردە ئۇ-

زۇن تۇرالمىدى. ئۇزى سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشكە مەجبۇر بولدى. قالغان قالدۇق قىسىملىرى خوتەنگە چېكىنىپ شۇ يەردە جەم بولدى. ماخۇسەن باشچىلىغىدا خوتەندە تۇرغان ماجۇڭيىك قىسىملىرى تاكى 37 - يىلى بىتچەت بولغانغا قەدەر خوتەن خەلقىغە زۇلۇم سېلىپ زار - زار قاخشاتتى.

34 - يىلنىڭ كۈز ئايلىرى خوجا نىياز ھاجى مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ ئۇرۇمچىگە كەلدى. ئۇزى 3 - 4 ماشىنىدا 70 - 80 دەك ئادەم بىلەن ئالدىن كەلدى. مۇھاپىزەتچى قىسمى بولغان ھامۇتخان لۇيچاڭ 200 دىن ئارتۇق ئاتلىق ئەسكەر بىلەن كۈز ئايلىرىدا ئۇرۇمچىگە يېتىپ كەلدى. خوجا نىياز ھاجىنىڭ تۇرغان يېرى ھازىرقى 2 - دوختۇرخانىنىڭ قارشىسىدىكى بىر ئىمارەتتە ئىدى. ھامۇتخان لۇيجاڭمۇ بېقىنىدىكى بىر سارايدا تۇردى.

ھاجى مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ كەلگەن بىلەن، ئۇنىڭ ھېچقانداق مەمۇرى ھوقۇقى بولمىغانلىقتىن ئۇرۇمچىدە كۆرۈنمەي قالدى. پۈتۈن ھەربىي - مەمۇرى ھوقۇق شىڭشىسەينىڭ قولىدا. خوجا نىياز ھاجىنىڭ ئەسكەرلىرىگە پۇرچاق ئۇنى بېرىپ تۇرمۇشىنى زارلاتتى. شۇڭا ئەسكەرلىرى ئىچىدە قاچقىنلار ئەھۋاللار يۈز بەردى. خوجا نىياز ھاجىمۇ باشقا ھېچقانداق ئىشقا قىزىقماستىن شاخمات ئويناپ كۈنىنى بولۇۋالدى. كېيىنچە ھوكۈمەت ئىشىنى قايرىپ قويۇپ تىجارەت يۈرگۈزدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 10 دەك ماشىنا ئالدۇرۇپ، يۇك - پاختا تىجارىتى قىلدى.

ئولكىلىك ھوكۈمەتنىڭ مەجلىسلىرىگە قاتنىشىپ تۇردى. دوبەن مەھكىمىسىنىڭ زىياپەتلىرىگە قاتناشتى، بىر كۈنى خوجانىياز ھاجى شىڭشىسەي، لېۋجۇشى قاتارلىق ھوكۈمەت ئەمەلدارلىرىنى ئۆز مېھمانخانىسىغا زىياپەتكە چاقىردى. چاقىرىلغانلار ئالدى - كەينى بولسىمۇ كېلىپ زىياپەتكە قاتناشتى. شىڭشىسەي كېلىشتىن بۇرۇن 100 نەپەر ئاتلىق ئەسكەر ئەۋەتىپ خوجانىياز ھاجىنىڭ ئوردىسىنى تولۇق مۇھاسىرە قىلىپ ئوگزىلەرگە پىلىموتلار ئورناتتى. يۇ ئىشلار تەق قىلىنغاندىن كېيىن، شىڭ ئۇزى 40 ئاتلىق مۇھاپىزەتچى بىلەن كېلىپ زىياپەت زالىغا كىردى. شىڭشىسەينىڭ كوزلىرى چوڭ، پالپۇل قىلىدىغان (مەن بىرىنچى قېتىم شۇ يەردە كورگەن ئىدىم) ئېھتىياتچان، سۆرلۈك ئادەم ئىدى. ئۇ كىرىپلا رەھمەت ئېيتىپ نەچچە تال شوكىلات ۋە كەمپىتلەرنى ئېلىپلا ئالدىراپ قايتىپ كەتتى. قىسقىسى 5 مىنۇتمۇ تەخىر بولمىدى، مۇشۇ ئەھۋالغا قارىغاندا شىڭشىسەيدە خوجانىياز ھاجىغا نىسبەتەن دوستلۇق ياكى زەررىچە ئىشەنچىنىڭ بولمىغانلىقىنى كورگىلى بولاتتى....

ئوسمان توغرلىق ئازغىنە ئەھۋاللار

خەن يۇڭبىن

ئوسمان ئەسلى 3 ۋىلايەت ۋاقتىدا ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى بولۇپ، ئالتاي ناھىيىسىدە تۇراتتى. ئەمىلىيەتتە بىر باندىت بولۇپ، قۇمۇل - تۇرپان سودىكى قاتناش لىنىيىلىرىگە داۋاملىق ئادەم ئەۋەتىپ، گومىندا ڭنىڭ قاتناش - تىرانسپورتىغا بۇزغۇنچىلىق سالاتتى ۋە ئولارنى پارا كەندە قىلاتتى. شۇنىڭدەك شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا بۇلاڭچىلىق قىلاتتى.

بىز شىنجاڭغا كىرگەن ۋاقىتىمىزدا، يۇقۇرىنىڭ بىزگە تاپشۇرغان ۋەزىپىسىنىڭ بىرسى، ئوسمانغا تاقابىل تۇرۇش ئىدى. بىزنىڭ ئالدىن ماڭغان ئادەملىرىمىز قۇمۇلدىن ئوتۇپ، لياۋدۇڭغا كەلگەندە، ئوسمان باندىتلىرى ماشىنىنى توساپ بۇلىماقچى بولغان. ئەمما بىز قارشى تۇرغانلىقتىن، بولاپ كېتەلمەدى. بۇنىڭدىن ئاۋال، ئوسمان داۋاملىق گومىندا ڭنىڭ ھەربى ماشىنىلىرىنى بولاپ، ئادەملىرىنى ئولتۇرۇپ، ماشىنىلىرىغا ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى. گومىندا ڭنىڭ ماشىنىلىرى، بىررەسىگە ھەمراللىغىسىز ماڭالمايتتى.

مەن گۇچۇڭغا بېرىپ، ھەممىلا يەردىن: «ئوسمانىنىڭ دەررىدە كۆن كۆچۈرمەك تەس بولىدى» دەيدىغان ئىنكاسلارنى ئاڭلىدىم. دەل شۇ ئەھۋالغا قارىتا، بىر نەچچە كىنولەرگە ئەسكەر ئەۋەتىپ، نەچچە تۈركۈم بۇلاڭچىلىق قىلغان ئوسمان باندىتلىرىنى ئارقا - ئارقىدىن يوقاتتۇق. بۇ ئاخىرقى بىر جەڭدە، فۇكاڭدا ئوسمانىنىڭ ئۈكسىنى تۇتۇۋالدۇق.

1946 - يىلى باھار پەسلى، ماچىڭشياڭ (قورچاق ئاتلىق 5 - كورپۇس كوماندىرى) ماڭا تېلېگرامما يوللاپ، ئادەم ئەۋەتىپ، ئالتاي تېغىدىكى ئۇرۇلھۇ دەرياسى تەرەپتىن ئوسمانىنى كۈتۈۋېلىشنى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇرۇمچىدىن روتا كوماندىرى ماتيەنلۇ، ئوسمانغا قورال - ياراق ئاپىرىپ بەرگىلى كېتىپ، تېخى كەلمىگەنلىكىنى ئېيتتى. مەن ئادەم ئەۋەتتىم. ئولار ئەرتەي ئەتراپىدا ئوسمان بىلەن ماتيەنفۇنى ئۇچراتقان. شۇ ۋاقىتلاردا ئوسمان بەيتىك تاغلىرى ئەتراپىدا تۇراتتى، تەخمىنەن نەچچە مىڭلىغان چېدىرلىرى بار ئىدى. كېيىن يۇقۇرى ماڭا، بارلىق ئوسۇللار بىلەن ئوسمانىنىڭ كونتۇرۇل قىلىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشىنى تاپشۇردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئوسمان بىلەن مۇناسىۋەتلىشىشكە باشلىدىم. بىرىنچى قېتىم مەن سوغا قىلىپ ئىككە دانە چىڭخەي ئېتى - يىلتىزى بىلەن بىر دانە 20 ئاتار تاپانچا ئەۋەتتىم. ئوسمان ئاتتىن بەك خوش بولغان، ئوسمان ماڭا 2 دانە قوي پىلاسمۇتىنى ئەۋەتىپ مۇنداق دېگەن: «مەن يۆگۈندىن ئېتىۋارەن سېنىڭ قوماندانلىغىدا بولىمەن. بىز ئاكا - ئۇكىلار ئوزئارا

یاردەمدە بولۇپ، ئويدان ماسلىشىپ، بۇندىن كېيىن سەن ماڭا قانداق ئىش قىلمىشنى تاپشۇرساڭ، چوقۇم ئورۇنلايمەن» دېگەن. ئىگەللەشلەرگە قارىغاندا، شۇ چاغدا ئوسمانلىنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيدىغان ئاساسىي كىشىلەردىن ماناسان، قاپاس دېگەن ئىككى پولك كوماندىرى، سەنئەۋجاڭ لىتىپ، كاتىپ قورمان، ئىدارە باشلىغى قانات‌باي، ئىككى بەيسى ۋە بىرنەچچە تەيچىلەرى بار ئىدى. ئوسمان گومىنداڭغا ئوتكەندىن كېيىن، لىتىپ، قۇرمانغەلىلەرنى ۋەكىل قىلىپ 2 قېتىم سۆڭ شىلىيەن بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇرۇمچىدە ئوسمان قوشۇنىنىڭ ۋە قورال - ياراق تەمىنات مەسىلىلىرىنى مۇزاكىرە قىلدى.

47 - يىلى مەن مەسئۇل بولۇپ، ئوسمانغا ئۇيۇن، رەخ قاتارلىق ماددىي لازىمەتلىكلەرنى يەنە 200 دانە توگە ۋە 500 نەچچە تال قورال ئاپىرىپ بەردىم. شۇندىن كېيىن ھەر يىلى قورچاق ھوكۇمەتنىڭ ئىجتىمائى باشقارمىسى رەخ ئاجرىتىپ، گۇجۇڭغا ئاپىرىپ بېرەتتى. ئوسمانلىنىڭ گۇچۇڭدا تۇرۇشلۇق ئىش باشقۇرغۇچىسى جانات ساڭغىل توگە ئارقىلىق ئوسمانغا يەتكۈزۈپ بېرەتتى. 1947 - يىلى باھاردا ئوسمان شەخسى ۋەكىلى قانات‌بايىنى يەنە ئەۋەتىپ ئۇرۇمچىدە سۆڭ شىلىيەن بىلەن كۆرۈشۈپ، ھوكۇمەتنىڭ سىياسى ۋە ھەربىي جەھەتتىن ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. قورچاق ئولكىلىك ھوكۇمەت ئوسمانىنى ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىلىغىغا، لاتىپنى مۇئاۋىن ۋالىلىققا قوشۇمچە گۇچۇڭدا تۇرۇشلۇق ئىش باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىغىغا تەيىنلىدى.

1947 - يىلى كۈزدە، ئوسمان قوشۇنلىرى جىمسارداڭكى مىڭ ئويىنىڭ ئوستىگە جايلاشقاندا، مەن بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەن ئىدىم. شۇ ۋاقىتتا مەن ئوسمانىنى تونۇيدىغان پولك كوماندىرى خەنفەن بىلەن تەرجىمان ماشمىڭنى، ئىككى سەنمۇ ۋە بىرقۇگۇەننى ئېلىپ بارغان ئىدىم. تۇرالغۇ جايغا بېرىپ مەخسۇس ئوسمانىنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن 20 نەچچە چېدىر تىكىلگەنلىكىنى كوردۇق. بۇنىڭ ئىچىدە ئوسمانىنىڭ ياتاق ئويى، ئامبىرى، مېھمانخانىسى، شۇنىڭدەك خىزمەتكارلىرى ۋە كانسۇلايلىرىنىڭ ياتاقلىرى، قاماقخانا قاتارلىقلار بار ئىدى. شۇ چاغدا پوس بىرنى مېھمانخانىغا باشلاپ ئوۋىغاندىن كېيىن، 20 مىنۇت ساقلىدۇق. بۇ چاغدا بىر ئىگىز بويلۇق، قىسپ - قىزىل يۈزلۈك، قاپ - قارا بۇرۇتلۇق بىر قازاق كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭغا ھەمرا بىرنەچچە ئادەم بار ئىدى. پولك كوماندىرى خەنىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ئۇلارا تونۇشۇپ، ئامانلىق سوراش ۋە تەكەللۇپ سوزلىرىدىن كېيىن، مەن پەقەت ئاددىلا قىلىپ كېلىش مەقسىدىمنى بايان قىلدىم: (1) ھوكۇمەتنىڭ قوماندانلىغىغا ئورتاق بويسۇنۇش كېرەك. (2) قانداق ئىش ۋە شەرت بولسا ئوتتۇرىغا قويۇڭلار، بىز ياردەم بېرىمىز. شۇ ۋاقىتتا ئۇ: «مەن سىلەرگە ئىشەنمەن، بىزنىڭ مۇداپىە رايونىمىز ئىچىدە چوقۇم سېنىڭ قوماندانلىغىڭنى ئاڭلاپ، ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىمىز» دېدى. شۇندىن ئېتىۋارەن، بىزنىڭ ئارىمىزدا بېرىش - كېلىش باشلىنىپ، قانداق ئىش بولسا، سەنمۇ ۋە فۇگۇەنلىرىنى ماڭا ئەۋەتەتتى. شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ قورچاق گارنىزون باش

قوماندانی سۇك شليەن، ئوسمان بىلەن ئوزى كورۇشمەكچى بولدى. مەن بۇ پىكىرنى يەتكۈزدۇم. ئاقمۇتتە ئوسمان باراماستىن، چوك ئوغلى شاردىمان ئۇرۇمچىگە كېلىپ سۇك شليەن بىلەن كورۇشتى. ئۇنىڭدىن قورالسىنىش قاتارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. سۇك پىرنسىپ جەھەتتىن ماقۇل بولدى. كېيىنچە ئوسمان قوشۇنلىرى يەنە تاشقى موڭغۇلىيەنىڭ چاۋاللىرىنى ئۇرغۇن قېتىم بۇلىدى. بىزمۇ ئوسمانغا ئۇرغۇن قېتىم ئېيتتۇق، ئەمما ئۇنى توسۇۋالالمىدۇق. تاشقى موڭغۇلىيەنىڭ خارجى مىنىستىرلىگى، گومىنداڭ ھوكۇمىتىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىگە ئولتىماتوم تاپشۇرغان ئىكەن. تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگى شىنجاڭ ئولكىلىك گارنىزون بىلەن ئالاقىلاشتى ۋە سۇك شىليەندىن ئوسمانىنى بىشقا دولەت نەرسىلىرىنى بۇلاپ - تالاشتىن توساشنى تەلەپ قىلدى. سۇك شليەن بىر خىزمەت گۇرۇپپىسىنى گۇچۇغا ئەۋەتىپ، ئوسماننى چاقىرىپ يېغىن ئاچتى. ئوسمان كەلمىدى. مۇئاۋىن ۋالى لاتىپ ۋە باشقا بىرمۇنچە كىشىلەر كېلىپ يىغىنغا قاتناشتى. يىغىندا: (1) بۇلاپ كېلىنگەن نەرسە - كېرەكلەر بىردەك قايتۇرۇلىدۇ، ئۇنداق قىلمىغانلەر بىر قوللىنىلىدۇ. (2) كېيىن بۇ ئىشلار قايتا سادىر بولماسۇن دېگەن ئىككى ئىش گەۋدىلەندۈرۈلدى. يىغىندىن كېيىن بۇلاپ كەلگەن 600 دىن ئارتۇق چاۋا مال تاشقى موڭغۇلىيەگە قايتۇرۇپ بېرىلدى. كېيىن سۇك شليەن يەنە مېنى ئىشقا سېلىپ، ئوسمان بىلەن ئۇزىنىڭ كورۇشىدىغانلىغىنى ئېيتتى،

دەل شۇ پەيتتە، ئوسمان گۇچۇغا مېنىڭ بىلەن كورۇشكىلى كېلىپ 2 كۈن تۇردى. بۇ چاغدا مەن گەرچە شۇنداق قىزغىن كۈتۈپ، تاماقنى ئوزەمنىڭ ئويىگە، ياتقىنىنى ئوزەمنىڭ ئىشخانامغا ئورۇنلاشتۇرساممۇ، ئەمما ئۇ يەنىلا خاتىرجەم بولالمىدى. كېچىسى ئۇخلىغاندا، ئويىنىڭ ئىچىدە ئۇخلىماستىن، ياستۇغىنى بوسۇغىغا قويۇپ يېتىپ، كورۇش ۋە ئاگاھلاشقا ئوگايلىق يارىتاتتى. مەن بۇ پوزىسىنى قولدىن بەرمەي، ئۇنى رىغبەتلەندۈرۈشكە باشلىدىم. شۇنىڭ بىلەن 1948 - يىلى يازنىڭ ئاخىرىدا ئۇ ئورۇمچىگە كەلدى. ئوسمان تەييارلىقلىرىنى قىلىپ شىنگودا تۇرۇپ سۇك شليەن بىلەن كورۇشتى. مۇزاكىرە ۋە مۇلاھىزىلەردىن كېيىن، ئوسمانىنىڭ قوشۇنلىرىنى تەرىپىلەش قارار قىلىنىدى. قورچاق قوماندانلىق ئىشتاۋى بىر تەپتىش گۇرۇپپىسى تەشكىل قىلىنىپ، مېنى گۇرۇپپا باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى. تەخمىنەن 1000 ئەتراپىدىكى ئادەمنى ئىككى چوك ئەترەتكە بولۇپ، رەسمىي مەشق قىلدۇردى. بۇ ئىش تاكى 1949 - يىلغىچە داۋاملاشتى. ئوسمان گۇچۇك، جەمسار ئەتراپلىرىدا تۇردى. 1948 - يىلى مېنىڭ قوشۇنلىرىم بىلەن ئوسمانىنىڭ قوشۇنلىرى بىر رايوندا تۇرۇپ، ئارىلىشىپ ئوتتۇق. بىر قېتىم مەن ئۇنىڭ تېرە ئىشتىنىنىڭ ئىچىدە تاپانچا تۇرغىنىنى كوردۇم. بۇ ئۇنىڭ بىزدىن يەنىلا ئېھتىيات قىلىۋاتقانلىغىنى كورسىتەتتى.

1949 - يىلى بىزنىڭ قوشۇنىمىز ھەقىقەتكە ئوتۇشكە تەييارلاندى. مەن ئۇنى بىرلىكتە ھەقىقەتكە ئوتۇشكە ھەركەتـ

لەندۇردۇم. مەن ئۇرۇمچىگە كېتىۋېتىپ، جەمىيارىدىن ئوتكەندە ئوسمان بىلەن كورۇشۇپ، ئۇنى ھەقىقەتكە ئوتۇش ئۇچۇن ھەركەتكە كەلتۇردۇم. شۇ چاغدا ئۇ يۇزدە - يۇز قوشۇلغان ئىدى. كىم بىلسۇن ئازاتلىق ئۇرۇشىدا كېيىن، مەن قوماندان ۋاڭ جېنغا بۇ ئەھۋالدىن دوكلات بېرىۋاتقىنىمدا، ئوسمان ئاللىقاچان بارىكولغا يوتكىلىپ كەتكەن. قوماندان ۋاڭ جېن ماڭا يولىيورۇق بېرىپ ئادەم ئەۋەتىپ ئوسمانىنى قولغا كەلتۇرۇشنى تاپشۇردى. شۇ ۋاقىتتا ئوسمانغا بىرنەچچە ۋەكىللىرى ئۇرۇمچىگە كەلدى. قوماندان ۋاڭ ئۇلارغا پارتىيەنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ، كېيىن يەنە ماڭا ئادەم ئەۋەتىپ ئوسمانىنى ھەركەتلەندۇرۇشنى جىكىلىدى. مەن بىرنەچچە ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنىڭ بىلەن كورۇشتۇرسەممۇ، ئۇ يەنىلا كەلمەستىن يەلكى قەتئى تۇردە خەلق بىلەن دۇشمەنلەشتى. ئۇزۇن ئوتمەي ئوسمان قومۇل ئەتراپىدا ئازاتلىق ئارمىيەمىزگە قارشى ھۇجۇم قوزغىدى. 1950 - يىلى ئوسمانىنى گەنسۇدىن تىرىك تۇتۇپ كېلىپ، كېيىن ياستۇرۇپ تاشلاندى.

ۋۇجىكىنىڭ بىلەن خېجىكغا بېرىپ ھال سوراش جەريانى

سەيىجىگىسىڭ (يېزىپ قالدۇرغان ماقالا)

1944 - يىلى قىشتا ئىلى ئىنقىلاۋى پارتلىغاندىن كېيىن، ئىلى، چۆچەك، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتنى مىللى ئارمىيە ئىشغال قىلدى. 3 ۋىلايەتتىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قوشۇنلىرى پۈتۈنلەي تارمار قىلىندى. قازاقلاردىن تاغلىرى (چوڭ يولتۇز چوڭ تاغ، كىچىك يولتۇز كىچىك تاغ دېيىلىدۇ) غەربتە ئىلى بىلەن تۇتىشىدىغان بولغاچقا ئاتلىق 4 كۇندە بارغىلى بولىدۇ. گومىنداڭ ھوكۇمىتى ئىلى ئىنقىلاۋى ئارمىيىسىنىڭ تاغ يولى بىلەن قازاقلاردىن تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشى ئارقىلىق گومىنداڭنى جەنۇبىي شىنجاڭدىن مەھرۇم قىلىپ، ئاشلىق يولىنى توساپ، ئولكە، شەھەرلەرنى تەھدىتكە ئۇچرىتىپ قۇيۇشدىن قاتتىق ئەنسىرەيتتى. بۇ ئوھرايدىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ تارىختا ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قوللىنىپ ئادەتلەنگەن «ئوز يېغىدا ئوز گوشىنى قورۇشتەك» كونا ئۇسۇلىنى كوتىرىپ چىقىپ، موڭغۇللارنى ئىشقا سېلىپ، ئىلى ئىنقىلاۋىغا تاقابىل تۇرۇشنى قەستلىدى. شۇ ۋاقىتتىكى موڭغۇل قەبىلىسى ئوزلۇكىدىن كوچۇپ توپلىشىپ خېجىك ناھىيە

سىنى تەشكىل قىلغان ئىدى. يۇرتنىڭ ئاقساقاللىرى ئاللىقاچان تۇگەپ باشقۇرغۇدەك ئادەم يوق ئىدى. (1939 - يىلى شىڭ شىسەي ئېپىردەنىنى تەمىرات نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرلىغىغا يوتكەپ كەلگەندىن كېيىن ئۇ يەردىكى موڭغۇل چارۋىچىلار كوچۇپ توپلىشىپ، خېجىڭ ئاھىيىسىنى تەشكىل قىلغانىدا ئەسلىدىكى 5 خوشۇنىنى 5 رايونغا ئوزگەرتىپ، ئەسلىدىكى «گوزدە»نى رايون باشلىغى قىلىپ ئوزگەرتكەن ئىدى. بۇ تەدبىرلەر موڭغۇل خەلقىنىڭ نارازىلىغىنى قوزغىغان بولسىمۇ ئەمما، ئوزلەشكە جۇرئەت قىلالمايتتى). مەنچەن ژاڭ گەرچە تۇرمىدىن بوشىتىلغان بولسىمۇ، ئەمما شىڭ شىسەي دەۋرىدىكى يىللىق تۇزمە ھاياتى ئۇنى روھىي جەھەتتىن بەكمۇ ئازاپلىغان ۋە نېرۋىسى بۇزۇلۇپ كېپەكتىن چىققان ،ولغاچقا ئىشلەشكە يارىمايتتى. ئەڭ ياخشىسى ھىلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ، باشقىچە ئويۇن بىلەن، مەنچەن ژاڭنىڭ ئوغلى گوڭبىن داجىت (مەنگۇاڭچياڭ)نى ژاڭنىڭ ژارىسى قىلىپ، بۇ ئارقىلىق موڭغۇللارنى باشقۇرماقچى بولدى. (قاراشەھەردىكى كوچىمەنچى چارۋىچىلارنىڭ نامى بىلەن خەنۋاڭنىڭ ئورنىغا مانچوكزاپنىڭ ئوغلى گوڭبىن داجىتنىڭ ژارىسلىق قىلىشى بىلەن كوپچىلىكنى خاتىرجەم قىلدى. قورچاق ئولكىلىك ھوكۇمەت بۇنى قورچاق مەركەزگە يوللاپ ئالاھىدە تەستىقلىتىپ كەلدى. ژاڭلىق ئورنىغا ئولتۇرۇشتا ھېچقانداق رەسمىيەتمۇ ئوتكۇزمىدى. بۇ قېتىمقى گوڭبىن داجىتنىڭ ژاڭلىق تەختىگە ئولتۇرۇشى ئەملىيەتتە بىر خىل «يوشۇرۇن ئالماشتۇرۇش»تەك ساختا ئۇسۇل بو-

لۇپ، ئاتالمىش بۇ يېڭى ژاڭنىڭ پەقەت قۇرۇق نامىلا بولۇپ ئەمەلىي ھوقۇقى يوق ئىدى. بۇ چاغدا قورچاق 8 - ئۇرۇش رايونىنىڭ قوماندانى جۇشياۋلياڭ دەل شىنجاڭدا ئىدى. شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى ژۇجۇڭشىن، خەلق ئىشلار نازىرى دېڭ شياڭخەي قاتارلىقلار مۇزاكىرىلىشىپ، مەنچەن ژاڭنىڭ پۇجۇڭى ژۇجىڭبىڭنى يېڭى ژاڭنىڭ دامىدا ھال سوراش ئەزاسى قىلىپ قاراشەھەرگە بېرىپ ھال سوراشنى قارار قىلىشتى. ئاساسىي ۋەزىپىسى، موڭغۇللار بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئوزگە تارتىپ، ئىلغا قارشى تۇرۇپ، قاراشەھەرنى قوغداش ئىدى.

مەن بۇرۇن قاراشەھەردە بىرلەشمە مەھكىمىنىڭ مۇشاۋىرى بولغان ئىدىم. شىڭ شىسەي، جاڭ شىڭ، فېڭ لىياڭ، خۇاڭ خەنجاڭ قاتارلىقلار ئۇستىدىن توپلاڭ ئەنزىسى ئويدۇرۇپ چىقىپ، مەنچەن ژاڭ، شىلىكلەر بىلەن بىرگە قولغا ئېلىنغان ئىدىم. تۇرمىدىن بوشىتىپ، خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇپەتتىشى بولدۇم. قاراشەھر ۋەقەلىرى بىلەن تونۇشلۇغۇم بولغانلىغى ئۈچۈن، ھال سوراش ئومىگىگە كاتىپ بولۇپ ژۇجىڭبىڭ بىلەن قاراشەھەرگە باردىم. مېڭىشتىن ئاۋال قاراشەھەر ۋالىسى ئورۇمچىگە خىزمەت دوكلادى بېرىشكە كېلىپ قالغان ئىدى. جۇشياۋلياڭ ئۇنىڭغا بۇ قېتىمقى ھال سوراش خىزمىتىگە چوڭ كۈچ بىلەن ياردەم بېرىشنى، موڭغۇللارنىڭ كوڭلىنى جەلپ قىلىپ، ئىلى تەرەپتىكىلەرنىڭ كۈشكۈرتىشىنى توسۇش توغرىسىدا تاپىلاپ قويدى. بىز ژالى جىنفېڭلۇ بىلەن بىر ماشىنىدا قاراشەھەرگە

بەرىپ، بىر نەچچە كۈن تۇردۇق. كېيىن خېجىڭغا يوتكىلىپ تېياشىك ئىبادەتخانىسىغا جايلىشىپ، ئەھۋال سوراش ئىشلىرى بىلەن بولدۇق. ئاقساقاللارنى يىغىپ ھوكۇمەتنىڭ، چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇشىغا غەمخورلۇق قىلىدىغان «نىيىتى»نى ئۇقتۇرۇدۇق ھەمدە: «رەئىس ۋۇجۇكشىن بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان ئادەم، كوپچىلىكنىڭ سادىقە تىلىك بىلەن ئۇنى ھىمايە قىلىپ، چارۋىچىلىقنى خاتىرجەم ئىشلەپ، ھەرگىز تەۋرەنمەسلىگىلارنى ئۈمىت قىلىمىز» دېدۇق. يەنە بىر تەرەپتىن تاقا ئادەم ئەۋەتىپ، كۇچىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىگىنى دەكسەپ كورۇپ، ئۇ يەرلەرنى قايتۇرۇۋېلىشنى قەستلىدۇق.

ئۇچاغدا قاراشەھەردەقورچاق 2 - كورپۈسنىك 8 - پولكى تۇراتتى. پولىك كوماندىرى سەيچى قوشۇمچە تۇرپان، پىچان، توخسۇن، قاراشەھەز، كورلا قاتارلىق جايلارنىك ھەربىي ئىشلىرىغا قوماندانلىق قىلاتتى. خېجىڭدا بىر باتالیون ئەسكەر تۇراتتى، ئۇنىڭ كوماندىرى جاڭ شياۋلى ئىدى. ۋالى بىلەن پولىك كوماندىرلىرىنىڭ پىكرى بىر يەردىن چىققاي، ئوز ئارا يۇز خاتىرە قىلىشماي، بىر بىرىگە توسقۇنلۇق قىلىپ، دائىم سۇركىلىشىپ تۇراتتى. ئىككى تەرەپنىڭ قول ئاستىدىكىلىرىمۇ ئوز ئارا ئوچمەنلىك قىلىشاتتى. ۋالى ئۇرۇمچىدىن قاراشەھەرگە قايتقاندا، ئولكە تەرەپتىن ئۇنىڭغا قوشۇمچە خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ قوماندانى دېگەن ۋەزىپىنى تاپشۇردى. ساۋزۇيىنى سەنمۇجاڭ (مەسلىھەتچى) قىلىپ ئەۋەتتى. بۇ ئىش قاراشەھەردە تۇرۇشلۇق ئەسكەرلەرنىڭ ھەسەتخورلۇغىنى قوزغىدى. بىرقېتىم

ساۋزۇيىنى خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تەمىناتىنى مەسئۇلىيىتىگە ئېلىپ خېجىڭغا ئەۋەتتى. ئۇ كۈنى ناھىيە باشلىغى ۋاڭ ئىمىروك بىر ياقتا خىزمەت بىلەن كېتىپ قالغان ئىكەن. ناھىيە مەھكىمىسى ئىچىدە تۇرۇشلۇق بىرنەچچە ئەسكەرلەرنىڭ روتا كوماندىرى مايۇسەي پوستا تۇرغانلارغا بۇيرۇق بېرىپ ساۋنى دەرۋازىدىن كىرگۈزمەندى، ساۋ ئەمەلدارلىق كارتوچكىسىنى كورسىتىپ: «ھوكۇمەت ئىشى بىلەن كەلدىم، ناھىيە باشلىغى بىلەن كورۈشىمەن» دېدى. پوستا تۇرغانلار ئۇنىڭ ۋالى سەنمۇجاڭى ئىكەنلىگىنى بىلىپ چاپسان ماڭ دەپ ھەمدە مىلتىقىنىڭ پەينىگى بىلەن ئۇنىڭ بېشىغا ئۇرۇپ قانازى بولغاندا روتا كوماندىرى ئۇرۇشقا بۇيرۇق بەردى. ساۋ ئۇلارغا تەك كېلەلمەيدىغانلىغىنى بىلىپ ئوزىنى قاچۇردى. ناھىيە باشلىغى قايتىپ كېلىپ، ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن ئادەم ئەۋەتىپ، ساۋ سەنمۇجاڭنى ناھىيىلىك مەھكىمىگە چاقىرىپ كېلىپ سوراشتۇرۇپ روتا كوماندىرى يەنە بىرسىپ كىرىپ ساۋسەنمۇجاڭنى تىللاپ، يەنە ئۇرماقچى بولدى. ناھىيە باشلىغى ئىككىنىيەتنىڭ بىرىچە توسمغان بولسىمۇ، ئۇلار پەيلىدىن يانماي ساۋنىڭ ھەمراللىرىدىن 6 كىشىنى ئۇرۇپ يارىقۇزۇقىلىدى. ساۋنى باتالیون ئىشتاۋىغا سۈرەپ كېلىپ، ئىسىپ قويۇپ قامچا بىلەن راسا ساۋىدى. پۇتۇن مەدەنى تىلىم - تىلىم بولۇپ كەتكەن ساۋ ئومۇلگەن ھالدا تىباشىك مۇخانىسىغا قايتىپ كېلىپ، ۋالىغا يىغلاپ ئەھۋال ئېيتتى. ۋالى سىلىق سوزلەر بىلەن تەسەللى بېرىپ، ئۇنىڭ قاراشەرگە بېرىپ داۋالىنىشىنى بۇيرۇپ، مەسىلىنى

كېيىنگە قالدۇرۇپ ھەل قىلماقچى بولدى، شۇندىن ئېتىۋارەن ئارمىيە بىلەن ھوكۇمەت ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتى تېخىمۇ يامانلىشىپ ئوت بىلەن سۇدەك چىقىشالماي، ھەركىم ئۆز ئالدىغا سىۋزلەپ، ھەر بىرىنى پاش قىلىپ، قارىمۇ - قارشى ۋەزىيەت شەكىللەنگەن ئىدى.

ۋۇجۇدىك خېجىگىغا بارغاندىن كېيىن، رازۋېتكا قىلىش ئۈچۈن چوڭ يۇلتۇزغا ئەۋەتكەن ئادەم ئۈزۈن ئوتمەي قايتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ دوكلادىغا قارىغاندا ئىلى ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، مىللى ئارمىيە كىشىلىرى چوڭ يۇلتۇزغا كېلىپ موڭغۇللار بىلەن ئالاقىلاشقان. ئۇ چاغدا گومىنداڭ بايىنبۇلاقتا (بايىنبۇلاق چوڭ يۇلتۇزنىڭ مەركىزى بولۇپ، خەنۇاڭ-نىڭ يايلىغى ئىدى) ساقچى ئورنى قۇرغان ھەمدە بىر روتا ئاتلىق ئەسكەر ئەۋەتىپ، مۇداپىە كورگەن ئىدى. بۇ ھەربىي - ساقچىلاردا قىلچىمۇ ئىنتىزام يوق، بۇلاڭچىلىق ۋە ئوغرىلىق قىلىش، قورقۇتۇش، پوپوزا قىلىش يولى بىلەن موڭغۇللارنىڭ چىشىغا تەككەن ئىدى. بەزى ھەربى - ساقچىلار بۇتخانىدىكى مىس بۇتلارنى ئوغرىلاپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئادەتلىرىگە بىمەنە مەتلىك قىلغانلىقتىن موڭغۇللار ئىلى ئارمىيىسى بىلەن بىرلەشىپ، بۇ يەردە تۇرۇشلۇق ھەربى - ساقچىلارنى پۈتۈنلەي يوق قىلىۋەتكەن ئىدى. بۇ ۋەقە ۋۇجۇدىكنىڭ قارىغاندا ئىلى ۋەقەسىنىڭ يۈز بەرگەندىن كېيىن بىر ھەپتە ئىچىدە يۈز بەرگەنلىكى ئېنىق ئىكەن.

ئىگەللەپ، ھال سوراش ئومىگىگە مەلۇم قىلغان سەۋەبتىن پولكوۋنىك كوماندىرى سەيچى ۋۇجۇدىكغا نارازى بولغان ئىدى.

ئىلى ئىنقىلاۋىي ئارمىيىسى چوڭ يۇلتۇزنى ئازات قىلدى-ۋە بايىنبۇلاقتا يۇلتۇز ناھىيىسىنى قۇرۇپ، موڭغۇللار چوقۇ-نىدىغان شىراكلىق تاكغوت چاكزىنى ھاكىم قىلىپ، بۇرۇنقى ساتىن خوشۇنداڭ ئاقساقال بولغان ساجانىنى مۇئاۋىن ھاكىم-لىققا تەينىلىدى. ئىلى تەرەپتىن ئۇيغۇر ناھىيە باشلىغى ئەۋەتىپ بېكى ئىنتىپاقداش كومىتېتى قۇرۇپ، موڭغۇللارنى بىرلىكە-تە ھەركەتكە كېلىپ، گومىنداڭ ھوكۇمرانلىغىغا قارشى تۇرۇشقا چاقىردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 3 يىللىق ئالۋاڭ - سېلىق-نى بىكار قىلدى، موڭغۇللار ئۇنى ئاكلاپ، خوشاللىقتا ئۇسۇل ئويناشتى. بۇ خەۋەر قاراشەھەرگە ئاكلانغاندا قاراشەھەردىكى پولك ئىشتاۋى تەخمىنەن 200 كىشىلىك قوشۇن ئەۋەتىپ ئولاس-تايغا بېرىپ، ئېغىزنى توساپ كىچىك يۇلتۇزنى قوغداش ھەمدە موڭغۇللارنىڭ چوڭ يۇلتۇزغا قېچىپ كېتىشىنى توسماقچى بولدى.

خېجىگ ناھىيە ھاكىمىنىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا ئىلى ۋە-قەسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە ئىنقىلاۋىي ھوكۇمەت گۇاكلو (شۆۋە) لىيۇبكىيى (تۇڭگان) تەلىمەت (ئۇيغۇر) لاردىن ئىبارەت ئۈچ كىشىلىك تەشۋىقات ئومىگىنى بايىنبۇلاققا ئەۋەتكەن. بۇ ئۈچ كىشى ئىلى ئىنقىلاۋىنى قوللىنىپ كۇنەس ھاكىمى لۇچىخۇي، تېكەس ھاكىمى شى جۇن، توققۇز تارا ھاكىمى ساۋشياڭلىكلار بىلەن بىرگە چوڭ يۇلتۇزدىن ئوتۇپ، خېجىگ-غا قېچىپ كەلگەندە پولك كوماندىرى سەيچى بۇ ئۈچ كىشى-

دىن گۇمان قىلىپ بۇلارنىڭ باشقا مەقسىدى بار دەپ ئاھ-
يە باشلىغى ۋاڭغا بۇلارنى تاغارغا سېلاپ قارا مۇدۇق دەر-
ياسىغا تاشلاپ ئولتۇرۇشكە بۇيرۇق قىلدى. ناھىيە باشلىغى
ۋاڭ بۇنىڭ تېخى ۋالىنىڭ تەستىقىدىن ئوتمەگەنلىگىنى، بۇنـ
داق قىلىشنىڭ بىر ئاز قارامۇلق بولىدىغانلىغىنى ئويلاپ،
ئۇلارنى ئۇڭ ياخشىسى ئۇرۇمچىگە ئەۋەتىپ ئولكىلىك ھوكۇمەت-
نىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرۇشنى ئېيتتى.

ۋۇجىڭبېك خېجىگدا تەشۋىقات ئېلىپ بارغاندىن
كېيىن، موڭغوللار خاتىرجەم بولۇپ، ۋەزىيەت خېلىلا پەسەيىپ
قالدى. گومىنداڭ ھوكۇمىتىنىڭ ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن ۋالى بىلەن بىرلىكتە چوڭ يۇلتۇزنى قايتۇرۇۋېلىش
پىلانىنى تۈزۈپ، بالدىڭ لامانى چوڭ يۇلتۇزغا مەخپى ئەۋەتىپ،
موڭغوللارنى ئالداپ قايتۇرۇپ كېلىشنى، خىزمەت كۆرسەتسە
مۇكاپاتلىنىدىغانلىغىنى تاپشۇرۇپ، تاققا چىقاردى. بالدىڭنىڭ
دوكلادىغا قارىغاندا، موڭغوللارنىڭ رازىلىغىنى ئالغاندىن
كېيىن موڭغول قوشۇنى چوڭ يۇلتۇزغا كىرگەندە ئۇ يەردىكى
موڭغوللار ئىچىدىن ماسلىشىپ، ئىلى قوشۇنىنى قوغلاپ چىقار-
ماقچى بولغان. ۋالى بىلەن ۋۇجىڭبېك بۇ پىلانىنى تۈزۈپ،
بىر تەرەپتىن تەمىنات تەييارلىدى، يەنە بىر تەرەپتىن موڭغول
ئەسكەرلىرىدىن 200دىن ئارتۇق ئادەم ئاجرىتىپ ئەتىرەت
قۇردى. ناھىنى «موڭغول قوغدىغۇچىلىرى» دەپ ئاتاپ،
باشبېگىنى (شەنجاڭ ھەربىي مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن)
ئەترەت باشلىغى، پولوشېەن (موڭغول)نى يول باشلىغۇچى

قىلىپ ئەۋەتىدى. ئەمما قورالى بەك ناچار ئىدى. ئولاڭ-
تەرەپتىن پەقەت 100 داتە يالاڭ ئاتار مىلتىق، ۋالى مەھكە-
مىسىدىن 50 تال مىلتىق بەردى. بۇلار 1945 - يىلى 3 - ئاي-
دا تاققا قارىپ ماڭدى. مىلتىق ئالالىمىغان قۇرۇق قول ئەس-
كەرلەرمۇ ئەگىشىپ ماڭدى. ۋالى ئارقىدىن يېتىپ بېرىپ،
ياردەمدە بولىدىغانلىغىنى كېلىشىۋالدى.

باشبېك باشچىلىغىدىكى قۇغدىغۇچىلار قوشۇنى، ئولاس-
تاي ساخابىدىكى ئەسكەر تۇرۇشلۇق جايدىن ئوتۇپ، 100 كى-
لومېتىردىن ئارتۇق ئىچكىرىلەپ، خاپتوقانزۇنغا جايلاشىپ،
چوڭ يۇلتۇزدىكى موڭغوللارنىڭ ئىچىدىن ماسلىشىشنى كۈت-
تى. بىر كۈنى تۈيۈقسىزدىن يول باشلىغۇچى پولوشېەن يو-
قاپ كەتتى. ئىزلىمىگەن ھېچېەر قالمىدى. شۇ كۈنى كەچتىسى
ئىلى ئارمىيىسى بۇلارنى قورشىۋالدى. ئەزەلدىن ئۇرۇشۇپ
كورمىگەن بۇ قوشۇن مىلتىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ چوچۇپ گاڭ-
گىراپ قالىدۇ. كىمدۇر بىرسىنىڭ: «ئوز كىشىلەر، بىر بىرى-
مىزنى ئېتمىشمايلى، قورال تاپشۇرساڭلار ئولتۇرمەيمىز» دىگەن
ئاۋازلار ئاڭلانغاندا ئەترەت باشلىغى باشبېك قورال تاپشۇرۇش-
قا بۇيرۇق قىلدى. بۇلاردىن ئاران ئىككى ئادەم قېچىپ قاي-
تىپ كەلدى.

بالدىڭلامانى، چوڭ يۇلتۇزدىكى موڭغوللار بىلەن ئالاقىلاش-
قاندا، ئاز سانىدىكى كىشىلەر ئۇنىڭغا قوشۇلغان. ئىلى تەرەپ
نۇ ئەھۋالنى سىلكەندىن كېيىن روتا كومانىدىرى پورۋاي،
گالىدېك، تومۇر قاتارلىقلار باشچىلىغىدا موڭغول ئاتلىق

ئەسكەرلەردىن 40 نەچچە كىشىنى ئەۋەتىپ، بىر كىچىك بىلا ئۇ-
لارنى قورشاپ، بىرنەچچە دېسكا قۇرۇق ئوق ئېتىش بىلەنلا
قورالسىزلاندۇردى. ئۇلارنىڭ مەغلۇپ بولغانلىقى خە-
ۋىرى ۋالى تاقىغا چىقىشتىن ئىككى كۈن ئىلگىرى خېچىكغا ئاگا-
لىنىپ، كىشىلەر راسا پاراكەندە بولدى. بەختكە يارىشا ئو-
لاستاي ساخانىنى قوغداۋاتقان ئەسكەرلەر تېخى چېكىنمىگەچكە
بۇ پاراكەندىچىلىك ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى.

شۇ يىلى 6 - ئايلاردا، ئولاستاي ساخاندا تەۋرۈشىلۈق
چاروچىلار يايلاقلىرىغا بەكمۇ كىچىكلىگىنى، چارۋا مال-
لىرىنىڭ كوپلۇگىنى، يازدىن بىرنەچەر ئوتكۈزۈشكە بولمايۋاتقانلىغىنى،
ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەسكەرلەر تەھدىت سېلىپ، قاقتى - سوقتى
قىلغانلىقتىن كۆن ئېلىشىشنىڭ تەسلىگىنى ھېس قىلىشىپ،
چوڭ يۇلتۇزغا ئوتوپ كېتىپ، زۇلۇمدىن قۇتۇلۇشنى ئويلىغان
بولسىمۇ، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ توساقلىرىدىن ئوتۈشكە ئا-
مال قىلالمايتتى. شۇنىڭ دارغىنىڭ قىزى شى لېيەنخۇا چوڭ
يۇلتۇزغا توققان يوقلۇغىنى بارماقچى بولغاندا بۇنىمۇ تۇسۇۋال-
غان. موڭغۇللارنىڭ ھەممىسى كېلىپ شى لېيەنخۇادىن ھال سو-
راپ ھەمدەمۇنىڭ ئامال قىلىپ كۆپچىلىكنى ئازاپ دېگىزىدىن قۇ-
تۇلدۇرۇشنى تەلەپ قىلغاندا، ئۇ بۇ ئىشنىڭ مۇھىملىغىنى بىر-
لىپ، ئېتىتايمەن مەخپى ئىش ئېلىپ بارغان. ئاۋادا سىر ئاش-
كارا بولۇپ قالسا 200 دىن ئارتۇق ئائىلە پۇتۇنلەي زىيانغا
كېشىلىككە ئۇچرايدىغانلىغىنى يەلەتتى. شۇڭا 7 كىشىلىك گۇ-
رۇپپا تەشكىل قىلىپ، ئىشنى مەخپى ئېلىپ باردى. گۇرۇپپا

ئەزالىرىدىن بىرى كىشىنى ۋەكىل قىلىپ چوڭ يۇلتۇزغا يوشۇ-
رۇن ئەۋەتتى. ۋەكىل ئىلى تەرەپنىڭ ئەسكەر ئەۋەتىپ يارەدەم
بېرىشىنى ئىلتىماس قىلغاندا ئىلى تەرەپ ئويلىمىشىپ كورگەن-
دىن كېيىن، نايمەنبېك باشچىلىغىدىكى ئۇيغۇر، قازاق ئاتلىق
ئەسكەرلەردىن 40 نەچچە كىشىنى ئەۋەتىپ، موڭغۇل ۋەكىل-
نىڭ باشلىشى بىلەن ئولاستاي ساخانغا كەلدى. بۇ يەردىكى
ئەسكەرلەرمۇ موڭغۇل ئويلىرىدىن 10 نەچچە كىلومېتىر يىراقلىقتا
بولغاچقا، ئىلى ئەسكەرلىرىنىڭ كەلگەنلىگىدىن قىلچىمۇ خەۋەر
تاپالمىدى. نايمەنبېك 7 كىشىلىك گۇرۇپپا ئەزالىرى بىلەن
سوھبەتلەشكەندە، گومىنداڭ ئەسكەرلىرى 200 دىن ئارتۇق بو-
لۇپ، ئوق - دورا، قورال - ياراقلىرىنىڭ مۇكەممەل، مۇدا-
پىەسىنىڭ پۈختا ئىكەنلىگىنى بىلدى. ئىلى تەرەپتىن كەلگەن
ئەسكەرلەردىمۇ قورال - ياراق خىل بولسىمۇ، ئەمما ھەر بىر
ئەسكەرلەردە مۇ قورال - ياراق تالدىن ئوق تۇغرا كېلەتتى. ئەگەر رەسمى
ئېتىشىدىغان بولسا، ئاز ئادەم بىلەن كوپ ئادەمگە تەڭ كېلەل-
مەيلا قالماستىن، ئوق يېتىشمەسلىكتىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىشى
مۇمكىن ئىدى. شۇڭا مىللى ئارمىيە تاكتىكا قوللىنىپ، قور-
قىتىش ئۇسۇلى بىلەن كېچىسى بىر نەچچە ئاتلىق ئەسكەرنى
ئەۋەتىپ، تەرەپ - تەرەپتىن ئوق ئاتتى. گومىنداڭ ئەسكەر-
لىرى يۇنى ئاكلاپ ئادەم چىقىرىپ، تەكشۈرگەندە موڭغۇللار
ئولارغا مۇقدىن ئارتۇق ئەسكەر 4 ئەترايىنى قورشۇۋالدى دېدى.
بۇنى ئاكلىغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ھولۇقۇپ كېچىلەپ قې-
چىپ 80 نەچچە كىلومېتىرغا چېكىنىپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ

200 دىن ئارتۇق ئادەملىك چارۋىچىلار ۋە تۇمەنلىگەن ئات، كالا، قويلار ساق - سالامەت چوڭ يۇلتۇزغا قېچىپ كەتتى. ئۇندىن باشقا، ئات سېتىۋېلىش كومىتېتى بۇ يەردىن سېتىۋالغان 300 دىن ئارتۇق ھەربىي ئاتنى بۇ ۋەقەدىن بىر كۈن ئاۋال ئۇرۇمچىگە ھەيدەپ كەتكەن ئىدى. ئىلى قوشۇنلىرى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئادەم ئەۋەتىپ قوغلاپ، ئات سېتىۋالغۇچىلاردىن 6 ئادەمنى جايلىۋېتىپ، ئاتلارنىڭ ھەممىسىنى چوڭ يولتۇزغا قايتۇرۇپ كەلدى. قاراشەھەردىن گومىنداڭ ئەسكەرلىرى كەلگەندە، ئادەم ياكى ماللارنىڭ بىرسىۋالمىغان ئىدى. ئىچكىرىلەپ كەلگەنلىرى يەنە شۇ ئۇلاستاي ساخانىنى ساقلاپ ياتتى، شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ھوكۇمىتىنىڭ «ئۇز يېغىدا ئۇز گوشىنى قورۇش» خام خىيالى ئۇزۇل - كېسىل بەربات بولدى. موڭغۇل ئەسكەرلىرى ئىلى تەرەپكە قورال تاپشۇرغاندىن كېيىن قاراشەھەردىكى ئەسكەرلەر بۇلارنى مەسخىرە قىلىپ، «تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ ئوز يېرىدىن ئايرىلغان گېنېرال» دېيىشتى. ۋالى بىلەن ۋۇجۇڭ بىڭ ئىككىسىنىڭ كەيپى ئۇچۇپ، بۇ قېتىمقى مەغلۇبىيەتنى بىر زىنچىدىن، قورالنىڭ بەكمۇ ناچارلىقىدىن، ئىككىنچىدىن، ئاساسلىق تەمىناتنىڭ يېتىشمىگەنلىكىدىن، ئۈچىنچىدىن، تۇرۇشلۇق ئارمىيىنىڭ ماسلاشمىغانلىقىدىن بولدى دەپ، ئولكىنىڭ ھۆكۈمەتتىن نەچچە يۈز تال مىلتىق بېرىشنى ھەمدە ئاشلىق ئەمىنات مەسىلىسىنى ئۇزۇل - كېسىل ھەل قىلىشنى تەلەپ قىلىپ، يېڭىۋاشتىن خەلق ئەسكىرى تەشكىللەپ، چوڭ يولتۇرنى قايتۇرۇۋېلىپ، خىزمەت كۇرسىتىپ گۇنايىنى

يۇماقچى بولدى. ئولكىلىك ھوكۇمەت بۇ قېتىمقى مەغلۇبىيەتنىڭ تاغدىكى موڭغۇللارنىڭ كۆكۈل مايىللىغى قولغا كەلتۈرۈلمىگەنلىگى، يەرلىكلەر بىلەن ھەربىلەر چىقىشالمىغانلىغى ئاساسىي سەۋەپ بولغانلىغىنى يەكۈنلەپ، ئەگەر باشقىچە يول تۇتمىغاندا قاراشەھەرنىڭ ئىستىقبالىدىن ئۈمىت قىلغىلى بولمايدىغانلىغىنى نەزەردە تۇتۇپ، چۇڭچىڭغايىغىنغا بېرىشنى بانا قىلىپ، ۋۇجىڭ بىڭنى ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇپ كەتتى. ئۇزۇن ئوتەي خېجىڭ شېنجاڭى بىلەن قاراشەھەر ۋالىسى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلدى، قاراشەھەر ۋالىلىغىنى زوشۇپىڭ، خېجىڭ ھاكىملىغىنى ئېردەنى ئوتكۈزۈۋالدى، كادىرلارنى يوتكەپ رەتكە سېلىش ئارقىلىق ئارمىيە - ھوكۇمەت مۇناسىۋىتىنى، سەل-پەل تۇزەتكەن بولسىمۇ، ئەمما خەلقنىڭ ئېغىرچىلىغى ئوخشاشلا يېنىكلەشمىدى، بولۇپمۇ موڭغۇللار، چوڭ يولتۇزدا ئاچ-سېلىقنىڭ پۈتۈنلەي بىكار قىلىنغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، پۈرسەت تاپسىلا قېچىپ كېتىش خىيالىدا بولدى، شۇڭا قاراشەھەر ۋەزىيىتى، بۇرۇنقىدەكلا داۋالغۇش ئىچىدە قالدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئىلى مىللىي ئارمىيىسىنىڭ چوڭ يولتۇزدا تۇرۇشلۇق ئادىمى 2 - 3 مىڭ بولۇپ، ھەربى باشلىقلىرىدىن نوغانباي (ئوزبېك) ۋە ئىمىنوف (سابىق ئاپتونوم رايونىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى) قاتارلىقلار بار ئىدى.

ئىلى تەرەپنىڭ مەقسىدى، چوڭ يولتۇزنى قوغداپ، گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ كۇچار، ماناس، مۇزداۋان، ئۇرۇمچى قاتارلىق جايلاردىكى كىچىك يوللاردىن ئىلىغا ئۇشتۇمتوت

هۇجۇم قىلىپ كىرىشىنى توساشتىن ئىبارەت بولۇپ، قاراشەھەر-گە ھۇجۇم قىلىش غەربىي يۇق ئىدى. پەقەت 1949 - يىلى شىنجاڭ ئازات بولغاندىن كېيىن، قاراشەھەر - ئىلى ئارىلىغىدىكى تاغ يولى ئاندىن ئەسلىگە كەلدى.

ۋاڭ گاۋشېڭنىڭ ئۇرۇمچىدە ئوت قويغانلىغى توغرىسىدىكى كورگەن ۋە بىلگەنلىرىم

پەن زۇخۇەن (يېزىپ قالدۇرغان ماقالە)

1910 - يىلى (شۇەنتۇڭ بىرىنچى يىلى) ئۇرۇمچىدە ۋاڭ گاۋشېڭ ئوت قويغان ۋەقە يۈز بېرىپ، ئۇرۇمچىدىكى تېەنجىنلىكلەرنىڭ 10 نەچچە دۇكانلىرى كۆيۈپ كەتتى. نەچچە ئون يىللىق ئاۋات بازار - ھازىرقى شياۋشىزىدىن نەنمىگىچە بولغان ئارىلىقتىكى پۈتۈن كوچا كۆلگە ئايلاندى، زىيان ئىنتايىن چوڭ بولدى. مەن ئۇ چاغدا ئونتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتاتتىم. ئوت ئاپىتىنى كوزۇم بىلەن كورگەن ۋە نۇرغۇن گەپ-سوزلەرنى ئاڭلىغان ئىدىم. پايدىلىنىشچىلار ئۈچۈن ھازىر يېزىپ چىقماقتىمەن.

ۋاڭگاۋشېڭنىڭ ئوت قويۇشىغا ھەرتەرەپلىمىلىك سەۋەپلەر بولسىمۇ، فېودالىق دەۋرىدىكى يۇرتۇزالمقتىن كېلىپ چىققان زىددىيەتلەر ئاساسىي سەۋەپ ئىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ شۇەنتۇڭ يىللىرىدا شىنجاڭ ئولكە ئەمرى لىەنكۇي بېيجىڭلىق، مانجۇ ئەمەلدار ۋاڭشۇنەن خېبېي شىڭچىڭلىق، دوتۇڭ بولسا تېەنجىن ياڭلىيۇچىڭلىق ئىدى، ئۇ چاغدىكى تېەنجىنلىك دۇكاندارلار ئىچىدە

ياڭليۇچىلىقلار كوپ سالماقنى ئىگەللەيتتى. بۇنىڭ ئىچىدىكى بەزى چوڭ دۇكان جىڭلىمىرىغا ئۇنۇڭان بېرىلگەن بولۇپ، بەش مۇنچاقلىق ۋە يەتتە مۇنچاقلىق، قىزىل پۇپۇكلۇق ئەمەلدار تەقىيەسى ۋە چوڭ كاناي يەڭلىك پېرىنچىلەرنى كىيىشىپ، ھەھەكىمگە كىرىپ - چىقىپ يۇرەتتى. يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئەمەلدارلار بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن بىر ئولىكىلىك ياكى بىر يۇرتلۇق، بىر مەھەللىلىك بولغانلار، ئولار بىلەن ئالاقە قىلغىنىغا ئالاھىدە ئابروي قىلىشىپ، غادىيىپ يۇرەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ياڭليۇچىلىقلارغا يېقىنراق بولغان كوكتات دىخانلىرى ۋە ئۇرۇمچىدە ئېقىپ يۇرگەن قىمارۋاز، لۇكچەكلەرمۇ ئالاھىدە گېدىيىپ يۇرەتتى. فېۋدالىلىق جەمئىيەتتە مەھەللىۋازلىق كۆچلۈك مۇشتۇمزورلۇق ئىستىلى ئېغىر ئىدى. ياڭليۇچىلىقلار ئۇرۇمچىدىكى بىر قىسىم شەنشى، گەنسۇلۇقلارنى كوزىگە ئىلمايتتى. بولۇپمۇ بەزى كىيىم - كېچەكلىرى رەتسىز بولغان شەنشى، گەنسۇلۇقلار تېخنىلىكلەرنىڭ دۇكانلىرىغا كىرىپ مال سېتىۋالماقچى بولغاندا، بەزى پىركازچىكلار ھاكاۋۇرلۇق قىلىپ، گەپ - سوزدە قەستەن چېقىۋالاتتى. مەسىلەن: شەنشى، گەنسۇلۇقلار بەزى مالىلارنى سەل قىممەترەك ئىكەن دەپ، پىركازچىك ئۇلارنى مال تونۇمايدىغانلار دەيتتى. ھەتتاكى ئۇلارنىڭ ئاتا - دوستلىرىمۇ بۇ مالنى كورۇپ باقمىغان ۋە ئىشلىتىپ كورمىگەن دەيتتى. بۇ گەپ شەنشى، گەنسۇلۇقلارنىڭ ئاچچىقىنى قوزغايتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ياڭليۇچىلىقلار بىلەن گەنسۇلۇقلار ئىچىدىكى قىسمەن لۇكچەكلەر قىمارخانىلاردا بىر بىرى بىلەن زىتلىشىپ، بارغانسېرى ئوچەكەشكەن ئىدى.

1909 - يىلى شىنجاڭدا يېڭى ئەسكەر تەربىيىلەش ئىشى تەشەببۇس قىلىنىپ، ۋاڭ شۇنەن بۇ خىزمەتنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئېلىپ، يېڭى ئەسكەرلەرنى تەربىيىلەش ئىشىغا كىرىشتى. مۇرىدا تۇرۇشلۇق گۇڭ فۇتاڭ گەنسۇغا بېرىپ يېڭى ئەسكەر ئېلىپ، 3 - باتالىيون پىيادە ئەسكەر، 3 - باتالىيون ئاتلىق ئەسكەر قۇرۇپ چىقتى. گۇڭ فۇتاڭ پىيادە ئەسكەرلەر باشلىقلىغا تەيىنلەنىدى. باتالىيون ئىشتاۋى كونىرۇڭ مۇڭىنىڭ سىرتىدا ئىدى. ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسلا بىر يۇرتلۇق بولغاچقا، ئولارغا بىر ئاز كەڭ يول قويىدى. تەرتىپ بوش ئىدى. ئەسكەرلەر ئىختىيارى سىرتقا چىقىپ قىمار ئويناينتى. ئاتلىق باتالىيون نەنلىماگدا تۇراتتى. ئاتلىق باتالىيون كوماندىرى تېمەنشىنەن (خېبېيلىق)، بۇ كىشى ئىلىدىكى ھەربى ۋالىلىقچىڭنىڭ شىمالىي مىللىتارىستلار ئارمىيىسىنى ئىلغا يوتكەپ كېلگەنلىگىگە نارازى بولۇپ ۋاڭ شۇنەن تەرەپكە ئوتكەن ئىدى. شۇڭا ۋاڭ شۇنەن ئىونى ئاتلىق باتالىيونىنىڭ كوماندىرى قىلىپ تەيىنلىگەن. بۇ كوماندىر شۇ ۋاقىتلاردا 20 نەچچە ياشلاردا بولۇپ، باشقىلار ئونى «تېمەن بالاكزا» دەيتتى. ئەسكەرلەرنى چىڭ تۇتاتتى. خاتالىق ئوتكۈزگەنلەرنى قاتتىق جازالايتتى. كىچىككىنىلا ئىشلارغا باستۇرۇپ كالتەكلەيتتى. ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئوندىق قىلىشىغا نارازى ئىدى. كوماندىر خېبېيلىك، ئەسكەرلەر شەنشى، گەنسۇلۇق بولغاچقا، شەنشى، گەنسۇلۇقلارنىڭ تېمەنجىن، ياڭليۇچىلىقلارغا ئوخشاش ئوچمەنلىكى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتى. تېمەن شىنەن ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن ئەسكەرلەرنى لايچىلىق ۋە يا-

غاچىلىق قىلدۇرۇپ، گازارمىنى رېمونت قىلمىشقا ھەرگە تلەن-
دۇردى. ئۇزىمۇ ئەمگەككە قاتناشتى، قالغان ئىككىسى باتالیونمۇ
ئەمگەك قىلماي تۇرالمىدى. نەتىجىدە نۇرغۇنلىغان قۇرۇلۇش
راسخودنى تېجەپ ۋاك شۇنەننىك ماختىشىغا ئىگە بولدى.
ئەمما بۇ باشقا باتالیوندىكى ئەسكەر، باشلىقلارنىك ئوچمەن-
لىگىنى قوزغىدى. شۇ چاغدا تېيەننىك قول ئاستىدا ئىشلەيدى-
غان بىر ئوفىتسېر (بۇرۇن ئۇ ۋاك شۇنەننىك خىزمىتىنى قىلا-
غان) تېيەننىك گازارمىسىدا خىيانەت قىلالمايمۇ، تېيەنگە ئوچمەن-
لىك قىلىش يۈزىسىدىن ۋاك شۇنەنگە بېرىپ تېيەن شىنيەننى
چاقتى. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە ئەرز يالغان چىقتى. چېقمىچى
ئوفىتسېر خىزمىتىدىن ئېلىپ تاشلاندى. تېيەن شىنيەن تېخىمۇ
غادىيىپ ھاكاۋۇرلىشىپ كەتتى. بىر كۈنى گەن-
سۇلۇق بىر ئەسكەر ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا ئۇسۇپ كىرگەندە،
ئۇنى شۇ يەردىلا تۆتۈپ سوراق قىلسا، دۇدۇقلاپ ئۆزۈك جا-
ۋاپ بېرەلمىگەن. تېيەن ئۇنىڭ قاتىللىق قىلماقچى ئىكەنلىگە-
دىن گۇمان قىلىپ، ئۇرۇمچى ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە قاماقتا
ئالدۇردى.

يۇقۇرقى ئەھۋاللاردىن شەنشى، گەنسۇلۇقلار بولۇپمۇ
ئەسكەرلەرنىڭ تېيەنجىنلىكلەرگە نىسبەتەن قاتتىق ئوچمەنلىگى
بولغانلىقتىن، بىر چاتاق چىقىرىشنىڭ ئېنىق ئۇرەتتى.

شۇەنتۇڭنىڭ 2 - يىلى (1910 - يىلى) ناھاردا، شياۋ-
ساۋمياۋ بۇتخانىسىغا سەيلىگە كەلگەن ئەر - ئاياللار ناھايىتى
كۆپ ئىدى. شەنشى، گەنسۇلۇق پىيادە ئەسكەرلەردىن بارغان-

لارمۇ گۇپ بولۇپ تېيەنجىنلىك قىمارۋازلار ئاۋۇكا تالمىشىپ،
جەدەل چىقىرىپ مۇشتلاشتى. ئاقىۋەت شەنشى، گەنسۇلۇقلار تەرەپ
كېلەلمەي قاچتى. بۇ ۋەقەنى باشلىقلىرى ئاڭلاپ: «بۇ ئەسە-
كەرلەر كارغا كەلمەيدىكەن، ئادەتتىكى پۇقرالار بىلەن سوقۇ-
شالمىغان ئەسكەر، ئەجنەبىلەر بىلەن قانداقمۇ سوقۇش قىلالى-
سۇن؟» دەپ كايىدى. ئەسكەرلەرگە بۇ سوز تەسىر قىلىپ ئوچ
ئېلىش نىيىتىنى قوزغىدى. 8 - ئاپرىل خۇكسېنزۇيدە يولغان
سەيلىدە، شەنشى، گەنسۇلۇق ئەسكەرلەر ئوچ ئېلىشقا كېلىشتى.
ئالدىنقى قېتىم مۇشتلاشقان تېيەنجىنلىك لۇكچەك قىمارۋازلار
بۇنىڭدىن جەۋەر تېپىپ بۇگۈنكى سەيلىگە كەلمىدى. ئەمما
ئىنبادەتخانىدىكىلەرنىك تولىسى تېيەنجىنلىك ئوششاق سودىگەر-
لەر ۋە ئىشچىلار ئىدى. شەنشى، گەنسۇلۇقلار يوقىلاڭ يەردىن
چاتاق چىقىرىپ، ئىشقىلىپ بەشىغا لوگگە چېگمۇالغان (ئۇ
چاغدا تېيەنجىنلىكلەرنىك ھەممىسى مۇشۇنداق قىلاتتى) ۋە
ياڭلىيوچىك تەلەپپۇزىدا سوزلەيدىغانلىكى ئادەمنى كورسە،
ئاق - قارىنى ئايرىماستىن ئۇرۇشقا باشلىدى. نەتىجىدە تېيەن-
جىنلىك خېلى كوپ سودىگەرلەرزىيانغا ئۇچراپ، نەچچە ئادەم
ئولدى.

تېيەن شىنيەن ئاتلىق شەھەرگە كىرىپ چارلاپ يۈرسە
ئونىك مۇھاپىزەتچىلىرىدىن بىرسى بالدۇر ناھىيىگە قاممىتىپ
قويغان ھىلىقى × ئەسكەرنىك كوچىدا يۈرگەنلىگىنى كورۈپ،
دەرھال تېيەنگە مەلۇم قىلدى. تېيەن بۇ ئەسكەرنى تۆتۈپ گا-
زارمىسىغا ھەيدەپ بېرىپ، كالتەك بىلەن ئۇرۇپ ئولتۇردى.

شەنشى لاگە نسۇلۇقلار بۇنى ئاڭلاپ قاتتىق غەزەپكە كېلىپ، يىغىن ئېچىپ ئولگۇچى ئۇچۇن ئىنتىقام ئېلىشقا قەسەم ئىچىشتى. يىغىندىن كېيىن ھەممەيلەن بىردەك ھوكۇمەت ئىدارىسىغا مېڭىپ، دۇمباق ئۇرۇپ①، ناھەقچىلىقتىن داد ئىيتتى. ئادەملەر بارغانسېرى كۆپەيدى، ھوكۇمەت كىشىلەرنىڭ كۆپ ھەم غەرىزىنىڭ كۆچلۈكلىكىنى كۆرۈپ، تېخىمۇ شۇنىڭدىن تەكشۈرۈپ ئېنىقلىماقچى بولدى. ئەمما خەلق بەرھال ئىچىرا قىلىشىنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى.

شۇ كۈنى كېچە ساائەت 10 لاردا شەھەرنىڭ شەرقىدىكى جەنۇپ تەرىپىدىن پەلەككە كوتىرىلگەن ئوت يالقۇنى كۆرۈندى. ئارىدىن ئۇزۇن ئوتمەي، باشقىلاردىن ئاڭلىنىشىچە، ئەلۇم ئادەملەر ئوت قويغان ئىكەن. ئوقۇغۇچىلار ــ ھەركىم كارۋاتلىرىدىكى كىگىزلەرنى ھوللاپ، مەكتەپنىڭ ئالدىقى دەرۋازا تەرىپىدىكى تامغا ئارتىپ قويدۇق. ساائەت 12 لەر بولغاندا، ئوتنىڭ كۆچلۈ بىر ئاز پەسەيمەي، بىزمۇ تارقاپ كەتتۇق.

ئىككىنچى كۈنى ئەتىگىنى مۇئۇلارنى ئاڭلىدۇق:

تونۇگۈن ئاخشام تېخىمۇ شۇنىڭدىن خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇنى چاڭسۇڭلىڭنىڭ ئويىگە بوشۇرۇپ قويغاندا، ئاممانىڭ

① ئۇ زامانلاردا يامۇلغا ئەرز - داد ئېيتقىلى كىرىگەن دەۋاگەرلەر يامۇلغا كىرىپلا سوراقخانىدىكى يوغان دۇمباقنى ئۇراتتى. دۇمباق ئاۋازىنى ئاڭلىغان سوراقچىلار دەۋا-نى سوراشقا چىقاتتى.

ئۇنىڭ خىزمەتتىن بوشىتىلغانلىغىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ غەزىۋى بېسىلمايى، ئۇنى ئىستەپ چاڭ سۇڭلىڭنىڭ ھويلىسىغا كەلگەن. چاڭ يالغان سوزلەپ بۇ يەرگە كەلمىدى دەپ يوشۇرغان. شۇ چاغدا شەنشىلىك ۋاڭگاۋشىڭ (بەزىلەر گەنسۇلۇق دەيدۇ) ئاممىنى باشلاپ، ئۇرۇمچى ناھىيىلىك تۈرمىنى ئېچىپ تاشلاپ، جىنايەتچىلەرنى بوشاتقان. ئارىدىن 10 نەچچە ئادەمنى باشلاپ، شەنشىلىكلەر ئاچقان تۈمۈرچىلىك دۇكانلاردىن قىلىچ قاتارلىق يارىاق ۋە كىرسىنلەرنى ئېلىپ ئاۋال شەرقىي كوچىدىن (ھازىرقى مالىيە نازارىتىنىڭ ئارقىسى) باشلاپ ئوت قويۇپ، تېخىنچىلىكلەرنىڭ سودا دۇكانلىرىنى، كېيىن جەنۇبىي كوچىدىن (ھازىرقى داشىزى تەرەپلەر) تارتىپ شىمالىي كوچىغىچە كويدۇرۇپ تاشلىدى. ۋاڭگاۋشىڭنى ئېتىپ ئولتۇردى. سەركەردىسىدىن ئايرىلغان ئامما غەمكىن ھالدا تارقىلىپ كەتتى. تاك ئاتقاندىن كېيىن، ھەربى، ساقچىلار چىقىپ تەرتىپنى ساقلىدى ۋە تېخىنچىلىك سودىگەرلەرگە ھەمكارلىشىپ قالدۇق ئولتۇرنى ئوچۇردى. 10 نەچچە يىللىق ئاۋات بازار كويۇپ كۈلگە ئايلانغان ئىدى.

ئەتىسى ھەربى، ساقچىلار بىلەن ئۇرۇمچى ناھىيىسىنىڭ چاپارمەنلىرى تۈرمىدىن بوشىتىپ كەتكەن جىنايەتچىلەر بىلەن ئوت قويغانلارنىڭ قالدۇقلىرىنى تۇتۇشقا باشلىدى. ئېنىقلاشقا قارىغاندا، 10 نەچچە ئادەم تۇتۇلغان. شۇ كۈنى مەكتەپتە دەرس توختاپ، چۈشتە بىز سىرتقا چىقىپ خەۋەر

ئاڭلىدۇق. بۇ چاغدا خەلق ھوكۇمەت مەھكىمىسى تەرەپكە كېتىۋاتاتتى. بىزمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ ماڭدۇق. ھوكۇمەت مەھكىمىسى ئالدىدا ئادەم جىق ئىدى. ناھىيىلىك مەھكىمىسىنىڭ چاپارمەنلىرى بىلەن ھەربى، ساقچىلار 10 نەچچە ئادەمنى باغلاپ كەلدى. ئېيىتىشلارغا قارىغاندا، ئوت قويغانلار ئىكەن. ئۇلارنى ھوكۇمەت مەھكىمىسىنىڭ مەيدانى ئىچىدىكى توساق تام ئۈستىدە چىپچىپ تاشلىدى. ئۈزۈن ئوتەيلا تېمەن شىنىيەنىمۇ باغلاپ ئېلىپ كېلىپ، ريشاتكىلىق دەرۋازا سىرتىدا ئېتىپ ئولتۇرۇپ خەلقنىڭ غەزىۋىنى باستى.

بۇ ۋەقەدىن كېيىن، ئولكە مەمۇرلىرى مۇزاكىرىلىشىپ، ھەرقايسى ھەربى، ھوكۇمەت ئورۇنلىرىدىن ئىنانە توپلاپ زىيانغا ئۇچرىغان سودىگەرلەرنى قوتقۇزۇشنى قارار قىلدى. ھەمدە غەزىنىدىن 30 نەچچە تۈمەن سەر پۇلنى قەرزگە بېرىپ، تېجارەتنى ئەسلىگە كەلتۈرمەكچى بولدى. ئەمما زىيان ئىنتايىن ئېغىر بولغاچقا، تىجارەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن يەنىلا ۋاقىت كېتەتتى. قىسقا ۋاقىت ئىچىدە قەرزنى تولەپ بېرەلمەيتتى. تىجارەت بىرلەشمىسى كېڭىشىپ، ئورتاق نام بىلەن پۈتۈن ئولكىدىكى مالىلارغا بىر تۇتاش باج ئالغاندىن تاشقىرى، يەنە ھەر ئۈز سەرگە 2 بېرىم سەردىن قوشۇپ باج ئېلىشنى تەكلىپ قىلدى. بۇ 2 بېرىم سەر «سودا بېجى» دەپ ئاتىلىپ، قەرز پۇللار يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن، بۇ باجنى ئالماسلىق قارار قىلىندى. شۇنتۇڭنىڭ 3 - يىلىغا كەلگەندە ھوكۇمەت يىغىۋالغان سودا بېجى، ھوكۇمەت تارفاتقان

قەرز پۇلدىن ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا يىغىۋېلىشنى داۋاملاشتۇردى. مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىنمۇ توختاپ قالمايى، مەڭگۈلۈك قوشۇمچە باج بولۇپ قالغان ئىدى. بۇ دەل كۇنىلار ئېيتقاندەك: «شەھەر دەرۋازىسىغا ئوت كەتسە، خەندەكتىكى بېلىققا ئۇۋال بوپتۇ» دېگەندەك ئىش ئىدى.

«شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك تەزكىرىسى»دە چەتئەل تەۋەلىكىدىكى دىنىي جەمئىيەتلەر توغرىسىدا

جى لىيۇ

1. «شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك تەزكىرىسى»نى كورۇپ چىقىشنىڭ قىسقىچە جەريانى

پۈتۈن مەملىكەت يېكى بىرەر جاينىڭ تارىخىي ئۆزگىرىشلىرى، زېمىن ۋە رايونلارنىڭ ئۆزگىرىش ئەھۋاللىرى، سىياسى، ئىقتىسادى، ئەدەبىيات - سەنئەت، ھەربىي ئىشلار، قائىدە-يوسۇن ۋە ئورۇپ - ئادەت، ئادەملەر ۋە باشقا تېمىلارنى تۈر-لەرگە ئايرىپ تۈزۈپ چىققان كىتابلار — تەزكىرە قىسسە كىتاب-لار دەپ ئاتىلىدۇ. سۆرەت (خەرىتە، چىرتىيوژ، دىياگراممىلار) سىزىلغانلىرى جۇغراپىيىلىك تەزكىرە دەپ ئاتىلىدۇ، تەزكىرە قىسسە كىتابلار شەكلى، ئېلىممىزنىڭ سۇك سۇلالىسى زامانىسى-دىكى «پۈتۈن دۇنيا خاتىرىلىرى» دىگەن كىتابتىن باشلا-نغان بولۇپ، كېيىنكى ھەر قايسى تارىخىي دەۋرلەردە ھەر قايسى جايلار تەقلىت قىلىپ، ئۆز رايونلىرىنىڭ تەزكىرە قىسسىلە-رىنى تۈزۈشكە كىرىشتى، شىنخەي ئىنقىلابىدىن ئىلگىرىكى زا-مانلاردا، مەملىكەت بويىچە «بۇيۇك چىن خاندانلىغىنىڭ بىر

تۇتاش قىسمىسى» بار ئىدى. ھەر قايسى ئولكىلەرنىڭ ئومۇمى تەزكىرىسى، ئولايەتلەرنىڭ ئولايەت تەزكىرىسى، ھەر قايسى ناھىيە ۋە يېزا - كەنتلەرنىمۇ ئۆز ئالدىغا تەزكىرىلىرى بار ئىدى. پەقەت شىنجاڭدىلا، گۇاڭشۈينىڭ 11 - يىلى (1885-يىلى) رەسمىي ئولكە بولۇپ قۇرۇلۇپ، تاكى گۇاڭشۈينىڭ 34 - يىلى (1908 - يىلى) غىچىمۇ ئۆز ئولكىسىنىڭ تەزكىرىسىنى تۈزۈپ چىقمىغان، پەقەت قىسمەن جايلاردا ۋەزىپە ئوتەۋاتقان-لاردىن كونا بىلىم ئاساسى بار بىر قىسىم كىشىلەرلا قىسمەن يېزا - كەنتلەرنىڭ قىسسە - تەزكىرىلىرىنى ئىشلەپ كورگەن ئىدى. تارىخىي دەۋرلەردىن بۇيان، ئىچكى ئولكىلەردە ئېدىبە-يات، تارىخىي ئىلىملەردىن خەۋەردار، كىشىلەر ئۆز رايونلىرىنىڭ تەزكىرە - تارىخلىرىنى يېزىش ئادەتكە ئايلانغان بولسىمۇ. شىنجاڭدىكى يەرلىك يۇقىرالارنىڭ 80%تىن ئاز سانلىق مىللەت-لەر بولۇپ، ئۇلار تارىخىي ماتېرىياللارنى بەك ئاز خاتىرىلە-گەن، ئىچكى ئولكىلەردىن كەلگەن خەنزۇ ئەمەلدارلار ۋە سو-دىگەرلەرگە كەلسەك، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كوپچىلىگى ئەمەلدار بولۇپ، بايبولۇشنى نام - شوھرەت قازىنىپ، يۇرتىغا كېتىش-نى مەخسەت قىلىدىغانلىغى ئۈچۈن، چېگرا رايونلارنىڭ مە-دەنىيەت ئىشلىرى ۋە تارىخ ماتېرىياللىرىغا چوڭقۇر قىزىقمايتتى. شۇڭا شىنجاڭ ئۆزىنىڭ تەزكىرەسىز قىلىۋېرگەن ئىدى.

گۇاڭشۈينىڭ 32 - يىلى (1906 - يىلى)، شىنجاڭنىڭ مەمۇرى ئەمەلدارى ۋاڭ شۇنەن كونا ئەدەبىياتشۇناسلىغى بىلەن مەشھۇر ئىدى. ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەندىن كېيىن ئۇ، ئول-

كىشىك ئومۇمى ئەھۋالى بايان قىلىنىدىغان تەزكىرىنىك يوقـ
لۇغىتى سېزىپ، شۇ زامانديكى شىنجاڭ مۇپەتتىشى لىيەن كۇي
(مانجۇ)گە، شىنجاڭنىڭ ئومۇمى تەزكىرىسىنى تۈزۈپ چىقىش
توغرىسىدا چىڭ سۇلالىسى خان ئوردىسىغا ئىلتىماس سۇنۇپ
تەستىقلىتىشنى تەكلىپ قىلدى.

شۇەنتۇڭنىڭ تۇنجى يىلى (1909 - يىلى)، دىخانلار يىلـ
نامىنى بويىچە 3 - ئايدا، شىنجاڭ تەزكىرىسىنى تۈزۈش ئىدا-
رىسى رەسمىي قۇرۇلۇپ، خىزمەت باشلىدى.

ئىدارىنىڭ ئىشتاتى ۋە خادىملىرىنىڭ ئەھۋالى تۆۋەنـ
دىكىچە:

باش تۈزگۈچى: ۋاكالەتچى، زىنكشاۋلۇ، ئىدارە ئىشلـ
رىنىڭ باش بېجىرگۈچىسى: ۋاكالەتچى (قوشۇمچە)، چىن جىتاك،
روك پېيې (مانجۇ)، ياك زېكشىن، دۇتۇك، يارده‌مچى تۈزگۈچى
ئىككى كىشى: گۇپىك، لى جىڭنيەن، ئىدارە ئىشلىرىغا يارده‌مـ
چى بىر كىشى: لىيۇخۇگلىيى. ئۇلاردىن باشقا يەنە بولەكلەر
بويىچە تۈزگۈچىدىن 22 كىشى، باش سىلىشتۇرغۇچى بىر كىشى
(گۇپىك قوشۇمچە ئوتتۇرىغەن). تەپسىلى
سىلىشتۇرغۇچى 3 كىشى، بولەكلەر بويىچە
سىلىشتۇرغۇچى 8 كىشى، سىزغۇچى 2 كىشى، ئويلىچەپ سىزـ
غۇچى 4 كىشى، سۈرەتلەرنى چۈشەندۈرگۈچى 1 كىشى، ئاققا
كوچۇرگۈچى 15 كىشى.

باش تۈزگۈچى ۋە قوشۇمچە ۋەزىپە ئوتتۇرىغا قويۇلغانـ
لار جەمى 62 كىشى.

پايدىلانغان كىتابلار: «تارىخنامە»، «خەن سۇلالىسى تا-
رىخى» ۋە شىنجاڭغا ئائىت ھەر خىل خاتىرە ماتېرىيالـ
لاردىن جەمى 50 خىل.

تەزكىرە كىتاپ مۇندەرىجىسى مەمۇرى تۈزۈلۈش تەزكىرە-
سىدىن تارتىپ ھەربىي ئىشلار تەزكىرىسىگىچە 29 خىل تارماققا
بولۇنگەن بولۇپ جەمى 116 جىلد، بىرىنچى جىلدىگە مۇقەددىمە،
كىتاپنىڭ تۈزۈلۈشىنى چۈشەندۈرۈش ۋە خىزمەتچىلەرنىڭ ۋەزى-
پە، ئۇنۋان - دەرىجىسى، ئىسىم - فامىلىسى بېسىلغان، كىتاپ
تۈزۈلۈشكە باشلاپ شۇەنتۇڭ 3 - يىلى قىشتا تاماملاندى. جەمى
ئىككى يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت سەرپ قىلىندى. بۇ كىتاپتا خە-
رىتە، سۈرەتلەر بولغاچقا، «شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك تەزكىرە-
سى» دەپ نام بېرىلدى. كىتاپ تاماملانغاندىن كېيىن مەتبە-
ئەگە بېرىپ باستۇردى.

«شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك تەزكىرىسى» گەرچە مەتبەئەدە
بېسىلىپ چىققان بولسىمۇ، لېكىن مەزمۇنىنىڭ كوپىنچىسى تەپـ
يار ماتېرىياللاردىن كوچۇرۇۋېلىنغان. تەكشۈرۈپ - تەتقىق قە-
لىش ناھايىتى كەم بولغان. شۇڭا بەزى خاتىرىلەر ئەمەلىيەتكە
ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. مەسىلەن: چەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەت
تەزكىرىسىدە چەتئەل دىنىي جەمىيەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدىكى
خاتىرىلەردە مېنىڭ بىلىشىمچە پەرق ناھايىتى زور.

2. چەتئەل دىنى جەمىيەتلىرى شىنجاڭدا

«شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك تەزكىرىسى» ناملىق كىتاپـ
نىڭ 53 - جىلدىدىن 58 - جىلدىگىچە بولغان قىسمى چەت

بىلەن بولغان مۇناسىۋەت تەزكىرىسى بولۇپ، جەمئى ئالتە كىتابچە، 57 - جىلد. يەنى چەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەت تەزكىرىسىدە، شىنجاڭغا كېلىپ دىن تارقاتقۇچى كاتولىك دىنىي جەمئىيىتى ھەققىدە «ئارخىپلاگنى تەكشۈرۈشمۇچە» شىنجاڭدىكى چىركاۋلار گۇاھنامىسى 13 - يىلى (1887 - يىلى) دىن باشلاپ سېلىنغان، فرانسىيىلىك پوپ شى تىيەنجى، لياك مىگدېبلار (ئەسلى ئىسمىنى ئونتوپ قاپتىمەن) غولجا شەھەرىدىكى كۈن چىقىش تەرەپكە چىركاۋ سالدۇرغان» دېگەنگە ئوخشاش خاتىرىلەر پۈتۈلگەن.

1912 - يىلى 1 - ئايدا، ئىلى جىياگجۇنى شىنخەيى ئىنقىلابىي ئارمىيىسىگە قاراشلىق شىنجۇن (يېڭى ئارمىيە) قوزغىلىڭغا ئاۋاز قوشقان چاغلاردا، مەن لياك مىگدىبدىن ئېھتىياتچىلىق ئۈچۈن، شۇ چاغلاردا شى تىيەنجى سۈيدۈكدىكى كاتولىك چىركاۋىدا پوپ ئىدى، ئىككىسى ئەمىلىيەتتە غولجىدا بىللە تۇرمىسىمۇ، ئىككى ئۆچ ئاي دېگەندە بىرەر قېتىم ئۇچرىشىپ 2 - 3 كۈن بىللە تۇراتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا دىنىي قائىدە بويىچە ئۇلار توۋە - ئىستىغپار مۇراسىمى ئوتكۈزۈپ تۇرىدىكەن. «توۋە - ئىستىغپار» دېگىنىمىز - پوپلار بىر بىرىگە ۋە ھەر بىر مۇرىت پوپقا قارىتا ئىتىراپ نامك ئالدىنقى بىر مەزگىلدىكى سوز - ھەرىكەتلىرى ياكى ئىدىيە خاتالىقلىرىنى مەخپى ھالدا توۋە قىلىپ تەكشۈرۈپ، پوپلىق شاپائەت قىلىپ دۇئا تەلەپ قىلىشىنى ئىلتىماس قىلىدىكەن، يۇخىل قائىدە - يوسۇن كوپىنچە شۇ دىندا بەلگىلەنگەن مە-

لۇم بايرام ئالدىدا ئوتكۈزۈلىدىكەن، مەن لياك مىگدېبنىڭ ئوقۇغۇچىسى بولغۇنۇم ئۈچۈن، شى تىيەنجى غولجىغا كەلگەندە، مېنى ئۇ كىشىگە تونۇشتۇرۇپ قويغان ئىدى. ئۇلار ھەر ئىككىسى ئىسسلا بېلگىيىلىك بولۇپ، فرانسىيىلىك ئەمەس ئىدى. لياك مىگدېي ئەنش - ياز ئوخشاشلا ھەر كۈنى ئەتىگەن سائەت بەش-تەن ئورنىدىن تۇرۇپ، چىركاۋ قوڭغۇرىغىنى ئۇراتتى. قوڭغۇراق ساداسى يىراق - يېقىمىدىكىلەرنى ئويغۇتاتتىدە، چىركاۋ ئەتراپىغا ئولتۇراقلاشقان كاتولىكلەرنىڭ ئەر - ئايال ئىمارەتلىرى ئىبادەتخانىغا توپلىشىپ، پوپنىڭ ئارقىسىدا سەجدە قىلىشىپ ئىبادەت قىلىشاتتى. ئېيتىلىشىچە يەكشەنبە كۈنىدىكى ئىبادەت، ئادەتتىكى كۈنلەردىكى ئىبادەت بىلەن ئوخشىمايدىكەن. ئەتىگەن سائەت 8 لەردە ئىبادەت تۈگەپ، ئەمگەكنىڭ ناشتىدىن كېيىن، سائەت ولاردا مۇرىتلارنىڭ 8 - 9 ياشلاردىكى ئون نەچچە نەپەر پەرزەنتلىرى چىركاۋغا كېلەتتى، ئۇلار خەنزۇچە دەرسلىكىنى ئېلىپ كېلىپ لياك مىگدېبدىن دەرس ئالاتتى، دەرسنىڭ مەزمۇنى قانداق، مەن ئۇنى كورمەگەن ئىكەنمەن. مولچەرسىز دىنىي قائىدە - يوسۇن، پاكى دىنى ئىبارىلىك ئاددى سوزلۇكلەردىن چەتنەپ كەتمىسە كېرەك. سائەت 11 لاردا پوپ لياك مىگدېي ئاغرىپ قالغانلىقتىن مۇرىتلارى ياكى ھەيرى كاتولىك كېسەللەرنىڭ كېسىلىنى كورۈپ دورا بېرەتتى، بەزىدە كېسەللەرنىڭ ئويمگە بېرىپ كورەتتى. سائەت 12 دىن كېيىن غىزا يەپ سائەت ئىككى بولغاندا ماكا ئېنگلىزچە ئوگىتەتتى. ئىشى ئالدىراش چاغلاردا ۋاقىتنى ئوزگەرتىپ

كەچ سائەت سەككىزدە دەرس بېرەتتى. سائەت ئوچتىن كېيىن ئىنجىلنى كوتەرگىنىچە كاردىوردا ئويان - بۇيان مېڭىپ پوزۇپ ئىنچىكە ئىنجىل خەتمە قىلاتتى، مەن دەرسىنى سىرتقى چاغلاردا ئۇنىڭ بىلەن دائىم مۇڭدىشىپ تۇراتتىم، شۇ جەريانىدا ئۇنىڭ ئوز دولىتىدىكى داشۇبنىڭ دىنىي ئىنىستىتوتىدا ئوقۇغانلىغىنى بىلگەن ئىدىم. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئىنىستىتوت باشلىغى نوتوق سوزلەپ ئوقۇغوچىلاردىن ئوز ئىختىيارى بىلەن پوپ بولۇشنى خالىغوچىلار بولسا، ئوبدان ئويلاش لازىملىغىنى، قەتئى هالدا ئادەتتىكى ئورۇنلىرىدا ئىشلەپ، ئومۇرۋايەت ئويلىنەي، دىنىي جەمىيەتكە ئوزىنى ئاتا قىلىشى، هەر قانداق جاپا - مۇشەققەتلەرنى يېگەلىشى لازىملىغىنى سوزلەپ دىكەن، ئويلاش ۋاقتى بەش مىنوت بىلەن چەكلىنىدىكەن، ۋاقىت توشقان هامان ئوز ئىختىيارى بىلەن پوپ بولۇشنى خالىغوچىلار، سەپ ئىچىدىن بىر قەدەم ئالغا چىقىشى هەمدە قەسەم ئىچىپ ئىرادىسىنى بىلدۈرۈشى لازىم ئىكەن، ئاندىن كېيىن دولەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى چىركاۋلارغا پوپلىققا تەقسىم قىلىنىدىكەن، بىر كاتولىك دىنى ئىچىدىمۇ يەنە تۇرلۇك ئۇيۇشما - گۇرۇهلار بولىدىكەن، مېنىڭ بىلىشىمچە جۇڭگودا «مەريەم ئانا ئۇيۇشمىسى»، «قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى» قاتارلىقلار بار ئىدى. باشقىلىرى ماڭا نامەلۇم، لېكىن مېنىڭ قاتارلىقلار «مەريەم ئانا ئۇيۇشمىسى»غا تەۋە ئىدى. مەزكۇر ئىيۇشمىنىڭ مەركىزىي چىركاۋى شاڭخەيدە بولۇپ، كوپلىگەن ئوي - ئۇمارەت، يەر - زىمىن (ۋەقىپ) لىرىنىڭ ئىجارە كىرىملىرى ئار-

قىلىق جايلاردىكى چىركاۋلارنى ئەمەلىيەتتى، جايلاردىكى چىركاۋلارنىڭمۇ ئوز-ئالدىغا كېرىم قىلىدىغان ئوي - ئۇمارەت ۋەقىپ يەرلىرى بولاتتى، ئومۇمەن ئېيتقاندا، مەنچىكە هوكۇمىتى جاھانگىر دولەتلەرنىڭ شاڭخەيدەكى چوڭ شەهەرلەردە كانىسىيە هوقۇقى بولغاندىن تاشقىرى ئىچكىرى ئولكىلەردە زىمىن هوقۇقىدىن بەهرىمەن بولۇشىغا يول قويمايتتى، بىراق چەتئەل دىنىي جەمىيەتلىرى بولسا، بۇنداق هوقۇقتىن بەهرىمەن بولۇۋېرەتتى، بۇ ئوقتىنى چىكى سۇلالىسى ئوردىسى چەتئەللەر بىلەن ئىمزالىغان تەڭ هوقۇقسىز شەرتنامىلارغا كىرگۈزگەن ئىدى. لېكىن مېڭدىي قاتارلىقلار شاڭخەيگە يېڭى كەلگەندە ئالدى بىلەن «مەريەم ئانا ئۇيۇشمىسى»نىڭ مەركىزىي چىركاۋ ياتاقخانىسىدا تۇرۇپ، ئۇ يەردە خەنزۇ تىلى - يېزىقىنى ئۇگەنگەن. ئاندىن كېيىن دىن تارقىتىش ئۇچۇن شەنجاڭغا ئەۋەتىلگەن.

يەنە شۇ چەت بىلەن مۇناسىۋەت باغلاش تەزكىرىسىدە، گۇاڭشۇيىنىڭ 33 - يىلى (1907 - يىلى) فرانسىيەنىڭ كاتولىك چىركاۋسى ئۇرۇمچىدىكى نەنمىڭ تەرەپ باش كوچىنىڭ شەرقى چېتىدە قۇرۇلغان، دەپ خاتىرىلەنگەن. ئۇنىڭدا پوپ لى جىخۇا (فرانسىيەلىك) يەنە بىر ئايال دىن تارقاتقۇچى بار ئىدى. ئەر - ئايال بولۇپ مۇرتلىرى جەمى 83 كىشىگە يەتكەن. بۇنداق بۇرۇنراق مانىاس ناهىيىسىدە بىر كاتولىك چىركاۋسى سېلىنغان. ئۇنىڭدا بىر نەچەر دىن تارقاتقۇچى بولۇپ، ئەر - ئايال مۇرتلىرى جەمى 30 نەچچە كىشىگە يەتە-

كەن، يەنە شۇ تەزكىرىنىڭ ئالتىنچى قىسمىغا قارىغاندا، جايلاردىكى چەتئەللىك مۇھاجىرلارنىڭ سانىنمۇ خاتىرىلەنگەن. ئۇنىڭدىن «ئۇرۇمچىدە بىر ئائىلىلىك فرانسۇز بولغان، يەنى فرانسىيە كاتولىك چېركاۋىدا دىن تارقىتىدىغان بىر پەدر، بىر ئايال بار، ئۇلار ئەر-خوتۇنلار ئىدى» دەپ پۈتۈلگەن، يەنە «ماناستا بىر ئويلۇق فرانسۇز بولۇپ، كاتولىك چېركاۋىدا دىن تارقاتقۇچىدۇر» دېگەنگە ئوخشاش گەپلەر پۈتۈلگەن.

ھەممىگە مەلۇمكى، كاتولىك دىنىدىكى پوپلار قائىدە بويىچە ئۆمۈرۋايەتلىك ئويلەنمەيدىغان تۇرسا، قانداقسىگە ئەر-خوتۇن بولۇپ قالدى؟ يۇقۇرىدا قەيت قىلىنغان خاتىرىلەردە بەزى جايلىرى ھەقىقەتەن ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ئەمەس.

ئىلى-قورغىلىنىڭ ئىنگلىزچى يىلى، يەنى 1913-يىلى مەن ئائىلەمدىكىلەر بىلەن بىللە ئۇرۇمچىگە كەلگەندە، غۇلجىدىكى پوپ لياك مىلكىدىنىك تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق ئۇرۇمچىدىكى كاتولىك چېركاۋىنىڭ پوپى گاۋرىشنىڭ بىلەن تونۇشتۇم. بۇ چاغدا لى جىنخۇاڭ يوق ئىدى. چېركاۋ بۇ چاغدا بىرىنچى كوچىدىن يېڭى بىنانىڭ گۇمبەز (ئەگمە) شەكىللىك ئىشىك بېشى ۋە ئۈك - سولدىكى يان ئىشىكلىرى گەرچە قېيىسىپ قالغان بولسىمۇ ھازىرغىچە تۇرۇپتۇ، گاۋرىشنىڭ ئەسلى گوللاندىيەلىك ئادەم، ماناستىكى پوپمۇ گوللاندىيەلىك بولۇشى كېرەك. گاۋرىشنىڭ ئوز ئىلىنىڭ تىلى - يېزىقىدىن تاشقىرى يەنە لاتىن، خەنزۇ، ئىنگلىز، فرانسۇز، گېرمان ۋە رۇس تىلى - يېزىقىنىمۇ بىلەتتى. مەن ئۇ كىشىدىن فرانسۇزچە ئۆگەندىم. قوشۇمچە ئىنگلىزچىنىمۇ ئۆگەندىم. شەخسەن ئىگەللەشمىچە، ئىلى ۋە ئۇرۇمچىگە ئوخشاش جايلاردىكى دىن تارقاتقۇچىلارنىڭ ھەچقايسىسى فرانسۇز تەۋەلىكىدە ئەمەس، كاتولىك چېركاۋلىرىمۇ فرانسىيەگە قارىمايدۇ. «جۇغراپىيىلىك تەزكىرە»دە نېمە ئۈچۈن ئۇلارنى فرانسىيەلىك دەپ يازىدۇ؟ مېنىڭ قارىشىمچە بەلگىيە، گوللاندىيەلەر كىچىك دولەت بولۇپ، 1885-يىللىرى جۇڭگو بىلەن رەسمىي دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتمىغان، فرانسىيە بولسا، جۇڭگو بىلەن بىر قەدەر بالدۇرراق دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتقان. ئۇ چاغلاردا كاتولىك دىنى راسا ئەۋج ئالغان ئىدى، شۇڭا فرانسىيەنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى بەلگىيە، گوللاندىيە لەرنىڭ مەنپەئەتىگە ۋاكالەتەن ئىگىدارچىلىق قىلىپ، چېركاۋ سۇلالىسى ئوردىسى بىلەن، دىن تارقاتقۇچىلار شىنجاڭغا كەلسە، ئۇلارنى ئاسراش ۋە ئۇلارنىڭ چېركاۋ سىلىشىغا ۋە دىن تارقىتىشىغا ئوكۇشلۇق تۇغدۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلىشتەك ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بىر ئوتاش باشقۇرغان ئىدى. شۇڭا «جۇغراپىيىلىك تەزكىرە» تۈزگۈچىلەر كونا ئارخىپلارغا ئاساسەن چېركاۋنىڭ دىن تارقاتقۇچىلارنىڭ ھەممىسىنى فرانسىيەلىك دەپ يازغان قولۇمدا ئارخىپ ماتېرىيالى ئازيوق تۇلسىمۇ، قىياسىم بويىچە «جۇغراپىيىلىك تەزكىرە»دىكى بەزى خاتىرىلەرنىڭ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ئەمەسلىگىنى مۇئەييەن شۇ ئەسلىمىدىن فرانسىيەدە

گەرچە كاتولىك دىنى ئەڭ رونـاق تـاپقان بولسىمـۇ، لېكـىن دۇنيا بويىچە كـاتولىكلارغـا ۋەكىللىك قىلالمايتتى. ھـەرقانـداق دولەتنىڭ كاتولىك دىنى جەمىيەتلىرى ئىتالىيە مەركىزىي رىم شەھىرىنىڭ قېشىدىكى ۋاتكان پاپاسىغا تەۋە ئىدى. جۈڭـگودىكى دىنىي جەمىيەتلەر بىرقانچە دىنىي رايونلارغا بولۇنگەن بـولـۇپ، ئەھۋالغا قـاراپ بەزىدە بىر ئولكە بىر دىنى رايون بولاتتى. ياكى بىر نەچچە ئولكە بىر دىنىي رايونغا ئايرىلاتتى، ھەربىر دىنىي رايوندا بىردىن باش روھانى بولۇپ، شۇ رايونـىڭ دىنىي ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. ھەرقايسى چىركاۋلاردا دىن تارقاتقۇچى پوپلار ئاساسەن بىر دولەت تەۋەلىگىدە ياكى يېـقىن خوشنا تەۋەلىگىدە بـولاتتى، مەسىلەن: شىنجاڭدىكى دىن تارقاتقۇچىلار ئەسلىدە بېلگىيە، گـوللاندىيە تـەۋەلىگىدە بـولۇپ، كېيىنچە گېرمانىيە، ئـاۋستىرىيە تەۋەلىگىگە ئـالماشقان، بۇ ئـەھۋاللار شىنجاڭدىكى كـاتـولىكلارنىڭ فرانسىيىگە تـەۋە ئەمەسلىگىنى ئىسپاتلايدۇ.

مەن 1916 - يىلى بېيجىڭغا ئوقۇشقا بېرىپ 1918 - يـىـلى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم. بۇ چاغدا گاۋرىشىڭنىڭ ئىنىسى گاۋدۇڭشىڭ شاڭخەيدىن ئۈرۈمچىگە كېلىپ پوپ بولدى. گاۋرىشىڭ ئـوزى ماناسقا يـوتكەلدى. شـۇ چاغلاردا گۈچۈڭدىمۇ يېڭى چىركاۋ سېلىنغانلىقى غـۇۋا ئېسىمدە تۇرىدۇ. ماناستىكى پوپنى گۈچۈڭغا يوتكىگەن بولۇشى مۇمكىن. مەن گـاۋدۇڭشىڭـدىن فرانسۇزچـە، لاتىنچە ۋە نېمىسچە ئـۆگىنىشنى داۋاملاشـتۇردۇم. ئىنجىل تامامەن لاتىنچە ئىدى، شۇڭا پوپ بولغانلار

لاتىنچىنى پىششىق بىلىشى كېرەك ئىدى، غەربىي ياۋروپادىكى كوپىنچە دولـەتلەرنىڭ تىل - يېزىغى لاتىن تىل سېستېمىسىغا كېرىدۇ، شۇڭا ياۋروپالىقلارنىڭ باشقا دولەتتىكى ئوزلىرى بـەـلەن بىر تىل سېستېمىسىدىكى تىل - يېزىغىنى ئـۆگىنىشى بىر قەدەر ئـوڭايراق كېلەتتى. گـوللاندىيە، بېلگىيىلەر ئـەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمـانىيىلەرنىڭ ئـارىلىغىغا جـايلاشقان بـولۇپ، بېرىش - كېلىشى قۇيۇق ئىدى، شـۇڭـا بـۇ ئىككى دولەتنىڭ ئادەملىرى ئوزلىرىگە خوشنا بـولغان دولەتلەرنىڭ تىلىنى ئۆگـىنىشى ئانچە قىيىن كەلمەيتتى. شۇنىڭ ئـۈچـۈن گوللاندىيە، بېلگىيە تەۋەلىگىدىكى پـوپلارنىڭ كـوپچىلىگى ئىككى - ئۈچ دولەتنىڭ تىل - يېزىغىنى پىششىق بىلەتتى.

1922 - يىلى مەن بېيجىڭگە بارغاندىن كېيىن، شىنجاڭـدىكى گوللاندىيە، بېلگىيە تەۋەلىگىدىكى دىن تارقاتقۇچىلار- نىڭ ھەممىسى سەنشىدىكى داتۇڭ، گۇيسۇي، خېنتاۋ دېگەن جاي- لارغا يوتكەلدى. ئـۇلارنىڭ ئـورنىغا گېرمانىيە، ئـاۋستىرىيە تەۋەلىگىدىكى دىن تارقاتقۇچىلار كەلدى. گاۋدۇڭشىڭ داتۇڭـغا باش روھانىلىققا ئوستۇرۇلدى.

1925 - يىلى شىنجاڭغا قـايتقان چېغىمدا، ئۈرۈمچىدە، ئاۋستىرىيىلىك ئىككى پـوپ (ئـۇلارنىڭ ئىسىم - پامىلىسىنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن) قالغان ئىكەن، 1927 - يىلى گېرمانىيىلىك ئـىـكـكـى پـوپ كـەلـدى. بىرسىنىڭ ئـىـسـمـى خىللىرېمېتىر (Hillremetir) ئىدى. يـەنە بىرسىنىڭ ئىسمىنى ئـۇنتۇپ قاپتىمەن، ئىلگىرىكى ئىككى ئاۋستىرىيىلىك پوپ باشقائولكـە-

گه كېتىپتۇ. خىللىرىمىتىر بىلەن يەنە بىر پوپ ئىككىسىلا ئېنىق گاپىرچىنى بىلەتتى. خىللىرىمىتىر يەنە دوختۇرلۇقتىن خەۋىرى بار بولۇپ، چىركاۋ ئىچىدە كىچىك تېپتىكى دوختۇرخانا ئېچىپ كېسەل كۆرەتتى، ئوپېراتسىيە قىلالايتتى. بۇ جەھەتتە ئۇ، لياك مىگدېدىن بىرەرىجە ئۈستۈن ئىدى.

1885 - يىلى شىنجاڭدا كاتولىك چىركاۋلىرى سېلىنغاندىن تارتىپ 1909 - يىلى جۇغراپىيىلىك تەزكىرە تۈزۈش باشلانغان يىگىرمە نەچچە يىل ئىچىدە، ھەرقايسى چىركاۋلارنىڭ پوپلىرى بىر قېتىمدىن يوتكەلدى: گاۋرىشىك، لياك مىگدې قاتارلىقلار يەرلىك ھوكۇمەت دائىرىلىرى بىلەن بەرىش-كېلىش قىلىپ تۇراتتى. ئۇيغۇر، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەردىن ئۇلارغا مۇرىت بولغانلىرى يوق. ئازساندىكى يەرلىك خەنزۇلار مۇرىت بولغاندىن تاشقىرى ئىچكى ئولكىلەردىن چىققان خەنزۇ ئەمگەكچى خەلقلىرى ئۇلارغا مۇرىت بولغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە خېبېيلىكلەر ئەڭ كۆپ ئىدى. 1911 - يىلىغا كەلگەندە ئۇلار-نىڭ مۇرىتلىرى ئۈرۈمچىدە تەخمىنەن يۈزدىن ئاشاتتى. ماناس-تا 50 تىن ئارتۇق ئىدى. دەسلەك جۇغراپىيىلىك تەزكىرىدە پۈتۈلگەن سان توغرا ئەمەس. مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئىچكى ئولكىلەردە مىللەتلەرنىستلار ئۈرۈشى داۋام قىلىپ، خەلق ھايات كەچۈرەلمەس بولۇپ قالغان ئىدى. شۇڭا ئىچكىرىدىن چىقىپ جان باقىدىغان مۇرىتلار بارغانسېرى كۆپەيگەن.

جۇغراپىيىلىك تەزكىرە خاتىرىسىدە، گۇراگشۇينىڭ 31 - يىلى يەنى 1905 - يىلى ئەنگلىيىنىڭ ئىنجىل ئىبادەتخانىسى

(فۇيىگىتاڭ) ئۈرۈمچىنىڭ شىمالىي چوڭ كوچىسىدا قۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا چوقۇنغۇچىلار ئەسەر - ئاتاڭ بولۇپ جەمئى 16 نەپەر ئىدى. يەنە خاتىرىلەرگە قارىغاندا، ئۈرۈمچى ناھىيىسىدىكى چەتئەللىنىڭ مۇھاجىرلار ئىچىدە ئەنگلىيىلىكلەردىن بىرنەچۈيلۈك، ئىنجىل ئىبادەتخانىسىدا بىر نەپەر پوپ بار ئىدى. ھېنىڭ بىلىشىمچە خىرىستىيان دىنى (يەنى مەزھەپ دىنى) ئىچىدە تۈر-لۈك مەزھەپ ئۈيۈشمىلار بار ئىدى. مەسىلەن: «مۇيىسېپىتلار جەمئىيىتى» (Presby teros)، «ئولىمالار جەمئىيىتى» (Anglican heurch)، «كىچىك ئايماقلار جەمئىيىتى»، «سىلىشۇن ئارمىيىسى» (Salvation Army)، «دىندا-شلار ئۈيۈشمىسى»، «ئارامبەخش كۈن ئۈيۈشمىسى»، «ھەقىقى خىرىستىيانلار ئۈيۈشمىسى» قاتارلىقلار. مەن بۇلارنى بىر-لەپ مىسال كەلتۈرمەكچى ئەمەسمەن، «ئىچكى ئولكىلەر ئۈيۈشمىسى» مۇشۇ ئۈيۈشما جەمئىيەتلەرنىڭ بىرسى ئىدى. ئۇلار تەسىس قىلغان چىركاۋلارنى «ئىنجىل ئىبادەتخانىسى» دەپ ئاتايتتى، ئۈرۈمچىدىكى «ئىچكى ئولكىلەر ئۈيۈشمىسى» دىكى پوپ ئەنگلىيىلىك بولۇپ خەنزۇچە ئىسمى خۇجىدې (Hunten) ئىدى. مەن ئۇنى ئون نەچچە يىل چېغىمدا بىلىدىغان قېتىم كورگەن ئىدىم. شۇ زامانلاردا فېودالىق ئىدىيىنىڭ تەسىرى بىلەن كىشىلەردە يۇرتۇازلىق ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى. باشقا ئولكىلەردە مۇساپىر بولۇپ يۈرگەنلەرنىڭ مۇتلەق كوپچىلىگى يۇرتداشلار ئۈيۈشمىسى قۇرۇپ، شۇ يول بىلەن جەم بولۇپ ئىنتىماقلىشاتتى. مەسىلەن: شۇ ۋاقىتلاردا شىنجاڭ ئولكىسىدە

جېجياك، خۇنەن، خۇبى، سەنشى، شەنشى، گەنسۇ، خېنەن، شەن
چۇەن قاتارلىق ئولكىلەرنىڭ ئۇيۇشمىلىرى بار ئىدى. ئۇلار
ئۇز ئولكىسىنىڭ قەدىمىي مەشھۇر زاتلىرىنى پىر قىلىشۇېلىپ
ھەر يىلى ئۇزلىرىنىڭ خاتىرە كۈنىنى ئوتكۈزەتتى.
ۋاقتى كەلگەندە ئويۇن قويۇپ، پىرلىرىنىلى يوقلاپ
بىر يەرگە جەم بولۇپ، بىرلىكتە كوكۇل ئېچىشاتتى. مەلۇم
بىر قېتىم سەچۇەنلىكلەر ئۇيۇشمىسى ئويۇن
قويۇپ، چۈشتە دەم ئالغان چاغدا مەن بىر چەتئەللىك
ئادەمنى كورگەن ئىدىم. بويى تەخمىنەن بىر يېرىم مېتىر چا-
مىسىدا كېلىدىغان قاكشالىق، كوك كوزلۇك بۇ ئادەم چىك
سۇلاسى پاسونىدا بېشىغا قىزىل پۇپۇكلۇك تەقىيە، ئۇچىسىغا
كەك يەكلىك كەمزۇل ۋە چاكپاۋزا، پۇتىغا بوزدىن تىكىلگەن
پايپاق ۋە خەي گەيگەن ئىدى. ئالدىغا بىر پارچە ئوت چاسا
ئاق رەختنى يېيىپ قويۇپ، ئۇستىگە بىر مۇنچە خەنزۇچە خەت
بېسىلغان كىتابچىلارنى تىزىپ قويغان ئىدى. ئۇ كىتابچىلار-
نىڭ ئۈچىدە «ماتتىخا ئىنجىلى» (Matthaios)، ئىنجىلى»،
«لوۋكاس Loukas ئىنجىلى»، «ئىئوننىس (Ioannes) ئىنجى-
لى» قاتارلىقلار بار ئىدى. ئامما بىر خىل قىزىقىش بىلەن ئۇنى
قورشىۋالغان ئىدى. ئۇ كىشى خەنزۇچە سوز بىلەن بۇ كىتاب-
چىلارنى كورۇشكە چاقىراتتى ھەم ئىنتايىن ئەرزان باھادا
ساتاتتى. ھەر بىر كىتابچىغا 3 - 4 داچەن ئالاتتى. شۇ
يول بىلەن دىنىي تەشۋىق قىلاتتى. كېيىن بىلسەم بۇ كىشى
ئىنجىل ئىبادەتخانىسىنىڭ پوپى ئىكەن. شۇەنتۇڭنىڭ ئىكىكىنچى

يىلى (1910 - يىلى) مەن شىنجاڭدىكى ئالى شاۋتاڭدا ئوقۇاتە-
تىم. ئۇ چاغدا چىركاۋ، ئىسكىلاتنىڭ ئارقىسىدىكى كوچىنىڭ
ئوتتۇرا قىسمىدا بىر نەچچە ئېغىزلىق ئادىي ئويلىرى بولغان
كىچىك قورودا تۇراتتى. كېيىن ئۇ ئوز قولى بىلەن قورونىڭ
شىمالىي تەرىپىدىكى دوش جايغا ئاددىغىنە بىر قەۋەتلىك بىنا
سالدۇرۇپ، ياتاق قىلىۋاپتۇ. 1916 - يىلى مەن بېيجىڭگە
ئوقۇشقا بېرىپ، بىر نەچچە يىلدىن كېيىن قايتىپ كەلسەم پوپ
خۇنتېنىڭ ئۇيغۇرچە تىلغا كامىل بولۇپ، ئىنجىلنى ئۇيغۇر-
چىغا تەرجىمە قىلىپ، شاڭخەيدە باستۇرغانلىغىنى ئاڭلىدىم.
ئۇنىڭ بىر خادىك ھارۋىسى بولۇپ، يار كۈنلىرى ئوزى ئات
قېتىۋېلىپ ئەترابتىكى يېزا - قىشلاقلارغا يېكى جەنۇبىي
شىنجاڭ تەرەپلەرگە بېرىپ ئۇيغۇرلارغا ئىنجىل كىتابلىرىنى
ساتاتتى. ۋە خىرىستىيان دىنىنى تەشۋىق قىلاتتى. شىنجاڭ ئىس-
لام دىنىغا ئىتائەت قىلغۇچىلار جايلاشقان رايون بولۇپ، ئۇ-
لارنىڭ ئارىسىدا خىرىستىيان دىنىنى تارقىتىش ئاسانغا چىقمىش
تەمنۇ تەس ئىدى. ئېيتمىشلارغا قارىغاندا ئىنجىل ئىبادەتخانە-
سى يالالاپ ئىشلەتكەن بىر ئۇيغۇر ئات باققۇچى خىرىستىيان
دىنىغا كىرگەن ئىكەن، كېيىن ئوز مىللىتىدىكىلەرنىڭ ھوجۇمى-
غا ئۇچراپ كەڭكەچكە چېكىنىپ چىقىپ كېتىپتۇ. 1918 - يىلى
خۇنتىن بىلەن بىر يەردە يېتىپ - قوپىدىغان چىڭخەيدىن كەلگەن
ئەنگلىيەلىك بىر پوپ (ئىسمىنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن) بولۇپ،
ئۇزۇن ئوتمەي ئۇرۇمچىدىن كېتىپ قالىدى. ئاندىن
كېيىن ئەنخۇيدىن يەنە بىر ئەنگلىيەلىك پوپ كەلدى.

ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى Matiew بولۇپ، خەنزۇچە ئىسمىنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن، كىشىلەر ئۇنى «ماموشى» (پوپ ما) دەپ ئاتايتتى. ئۇ دوختۇرلۇقنى بىلەتتى. مەلۇم بىر ئىبادەت قىلىدىغان كۈنى مەن دوستۇم يۇيلياڭ بىلەن ئىنجىل ئىبادەتخانىسىغا كەلدۇق. بىز بىللە ئولتۇرۇپ پوپنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغانلار 7 - 8 لا كىشى ئىدى، جۇغراپىيىلىك تەزكىرىدە جەمئى 16 مۇزىتى بار دەپ يېزىلغان، ئېھتىمال بەزىبىر مۇزىتلار ئورۇمچىدىن باشقا جايغا ئالمىشىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن. دىمەك بۇ ھال پوپ خوجىنىڭ ئۇزۇن يىللارغىچە دىن تارقاتقان بولسىمۇ ھېچقانچە زور ئۈنۈمگە ئېرىشەلمىگەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ. ماموشى قازاقچە تىلىنى ئۇگەنگەن ھەم ئىنجىلنى قازاقچىغا تەرجىمە قىلغان، ئۇ يەنە دائىم ھارۋىسىنى ھەيدەپ، ئەتراپتىكى تاغلىق رايونلاردا، قازاقلار ئارىسىدا دىن تارقىتاتتى. بۇ ھەم‌دەۋرىدە ئاۋاردىگەرچىلىك ئىدى. 1928 - يىللىرى ماموشى قەشقەرگە بېرىپ، قىيراقۇرۇمدىن ئوتۇپ، ھىندىستان ئارقىلىق لوندۇنغا بېرىپ، مەخسۇس كوز دوختۇرلىغىنى ئۇگەنگەن، 1931 - يىلى ئۈرۈمچىگە قايتىش سەپىرىدە قەشقەرگە كەلگەندە مەن قەشقەر يېڭى شەھەردە ئىدىم. ئۇنىڭ بىلەن يەنە بىر قېتىم كۆرۈشتۇم، پوپ خوجىنىڭ ئۇ سەپەردە شاڭخەيگە بېرىپ قۇۋاۋق، شۇملۇقلارنى قىلغان. 1932 - يىلى باھاردا مەن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم. شۇ يىلى كۈزدە خوجىنىڭ شاڭخەيدىن بىر دانە ئاپتوموبىل سېتىۋېلىپ، ئەنگلىيىلىك ۋە ئامېرىكىلىق بىر نەچچە پوپلارنى ئېلىپ ئۈرۈمچىگە

كەلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئامېرىكىلىق پوپ دوختۇرلۇقنى بىلىدىكەن. 1933 - يىلى 2 - ئايدا قۇمۇل يېغىلىغى ئۈرۈمچى ئەتراپلىرىغا يېيىلىپ كەلگەندە مەن رۇخسەت سورىتىپ سۆزىنى ئىنتىپاقى ئارقىلىق تەبرىكلەشنى كۆڭلىمدىن ئاڭلىمىچە ئاق ئورۇسلارنى ئۆز ئىچىگە كۆپ چىقىملىدار بولغان، ھەرقايسى سەپلەردە جەمئى 3 - ئايلاردا ماجۇگىيىلىك شەھەرگە بولۇپتۇ 3 - ئايلاردا ماجۇگىيىلىك شەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا ئولۇم - يېتىم تېخىمۇ ئېغىر بولغان. شۇ چاغدا ئولكىلىك ھوكۇمەت بولۇم باشلىغى تاۋمىگىيۇي قاتارلىقلار بېيجىڭدا دوختۇرخانا قۇرۇپ، ئاق ئورۇس دوختۇرى پېدىشىنكوۋنى تەكلىپ قىلىپ، يارىدارلارنى داۋالاپ قۇتقازغان. يارىدارلار بەك كۆپ بولۇپ كەتكەنلىگى ئۈچۈن كاتولىك چېركاۋىسىنىڭ پوپى خىللىرىمېتىر، ئىنجىل (خىرىستىيان) ئىبادەتخانىسىنىڭ پوپى ماموشى بىلەن ئامېرىكىلىق پوپلارنى، داۋالاش ئىشىغا تەكلىپ قىلغان. كاتولىك دىنى بىلەن يېڭى مەزھەپتىكى خىرىستىيان دىنى گەرچە ئوخشاشلا خىرىستوسقا (ئەيسا) چوقۇنسىمۇ بىراق ئۇلار ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت ئىنتايىن كۈچلۈك بولغاچقا، ئىككى چوڭ مەزھەپكە بولىنىپ كەتكەن ئىدى. ئالدىنقىسى (كاتولىكلار) خىرىستوس (ئەيسا) نىڭ مەيۇتىغا چوقۇنىدۇ، پوپلىرى ئۇمۇر بويى ئويلەنمەيدۇ، چېركاۋلارنىڭ ۋەقىپ رەمىزىدۇ - ئىمارەتلىرى بولۇپ، ئۇنىڭ كىرىمىنى راست قىلىدۇ. ئىنجىل تاماملانغان لاتىن يېزىغىدا بولىدۇ. پوپلىرى تۇغۇلغاندىن باشقۇرىدۇ؛ خىرىستىيان

لار دەل ئۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ، مەبۇدىغا چوقۇنمايدۇ. يوپ-
لىرى ئويلىنىدۇ. چىركاۋلىرىنىڭ ۋەقىپ زىمىن ۋە ئوي-
جاي مەنقۇلاتلىرى بولمايدۇ، راسخودىنى شەخسى ياكى كول-
لېكتىپتىن ئىبارەت توپلاپ خەجلەيدۇ. ئىنجىلنى ئۇز دولىتىنىڭ
يېزىغىغا تەرجىمە قىلىشقا پول قويمىدۇ، مۇرتلىرى پوپلىرىغا
توۋە - ئىستىغپار ئوقۇمايدۇ، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئىنجىل شەرھىلى-
رىنمۇ ئوزئارا ئوخشىمايدۇ. ھەرقايسىسى ئوزىنىڭكىنى راس دەپ،
ئوزئارا ھۇجۇم قىلىشىدۇ. شۇڭا ئۇرۇمچىدىكى كاتولىك چېر-
كاۋىنى بىلەن ئىنجىل ئىبادەتخانىسى پوپلىرى، بىر شەھەردە
تۇرۇقلۇق، بىر ياۋروپالىق تۇرۇقلۇق، نەچچە ئون يىللارغىچە
ئۇچراشماي، ئوزئارا يۈز كورۈشمەي ئوتەتتى. بۇ قېتىم ئۇلار-
نىڭ يارىدارلارنى قوتقۇزۇش - داۋالاشقا بىرلىكتە قاتناشقا-
لىغى، ھەقىقەتەن بىر يېڭىلىق ئىدى. كېيىن پوپ ما بىلەن
ئامېرىكىلىق پوپ كىزىك كېسىلىدە ئولۇپ كەتتى.

چەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەت تەزكىرىسىدە، گۇۋاڭ-
شۇيىنىڭ 30 - يىلى (1904 - يىلى) قەشقەردە شۇبۇتسىيىلىك-
لەرنىڭ خرىستىيان چىركاۋىنى كونىشەرنىڭ شىمالى تەرىپىدە
قۇرۇلغان (سەمەندە) ئۇچ ئەر، تورت ئايال دىن تارقاتقۇچىلىر-
ى بولغان، مۇرتلىرى جەمى 20 نەچچە كىشى ئىدى دەپ
خاتىرىلەنگەن. تەزكىرىنىڭ يەنە بىرىدە قەشقەر كونىشەر-
دىكى چەتئەللىك مۇھاجىرلار ئىچىدە، بىر ئائىلىلىك شۇبۇت
ئادىمى بار، ئۇلارنىڭ يەشى ئەركىشى، ئىككىسى ئايال كىشى-
سى بولۇپ، ئازسىدا بىر ئايال دوختۇر بار، دەپ خاتىرىلەنـ

گەن، ئادەم سانىنىڭ ئومۇمى سانى ئوخشاش چىقسىمۇ، بىراق
يۇقۇرىدا بايان قىلىنغان ئۇچ ئەركىشى، تورت ئايال كىشى
دىگەن سانغا ئۇيغۇن كەلمەيدۇ. ئۇلاردىن باشقا، يەركەندىكى
چەتئەل مۇھاجىرلىرى ئىچىدە شۇبۇتسىيىلىك ئىككى ئائىلە بار
دىيىلگەن. ئۇلارنىڭ بىرسى دىن تارقاتقۇچى (ئەر) بىرسى ئا-
يال (دوختۇر) ئىدى. ئۇلار ئوخشاشلا شۇبۇتسىيىلىك ھەمشۇنـ
داقلا دىن تارقاتقۇچىلار تۇرسا قانداقسىگە ئىككى ئائىلە دەپ
ئايرىغىلى بولسۇن، ئېھتىمال باسمىدا خاتا قىلغان بولسا كېرەك.
تەزكىرىدە يەنە كونىشەرديكى خرىستىيانلار چىركاۋنىڭ جەمى
20 نەچچە مۇرىتى بار دەپ پۈتۈلگەن. ھەممىگە مەلۇمكى،
قەشقەر جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سەككىز چوڭ شەھەر ئىچىدە ئەڭ
مەشھۇر چوڭ شەھەر، ھەم ئىسلام دىنى مەركىزى، كونىشەرديكى
چوڭ جامائەتنىڭ قوروسى، ئىمارەتلىرى سەلتەنەتلىك بولۇپ،
كاتتا مەيدان سەيناسى بار، داموللا - ئاخۇنلارنىڭ جەنۇبىي
شىنجاڭدا نوپۇزى ناھايىتى ئۇستۇن، ئۇيغۇرلارنىڭ غەيرى
دىنلەرگە ئىشىنىشكە جۇرئەت قىلىشى مۇمكىن ئەمەس. ئاتالـ
مىش 20 نەچچە مۇرىت دىگىنى خەنزۇنى كورسىتەمدۇ ياكى
ئەمەسمۇ؟ ئوچۇق ئېيتىلمىغاچقا، مەنمۇ پەرەز قىلالمىدىم. جۇڭـ
راپنىيىلىك تەزكىرىدە قەيت قىلىنغان، چەتئەل ئىبادەتخانىلىـ
رىنىڭ تەسىس قىلىنىش ئەھۋالاتلىرىنىڭ تەزكىرىدە پۈتۈلگىنى
بىلەن ئەمىلىيەتتىدە مېنىڭ بىلىشىمچە چاتاق خېلى كوپ، شەك-
شۇبھىسىزكى، جۇڭراپنىيىلىك تەزكىرىنى پۈتكۈچىلەر ئەمىلىيەتـ
تىن كوپ چەتنەپ كەتكەن. ئۇنىدىن باشقا شۇبۇتسىيىلىك مەشـ

مۇر ئالىم سۇدن ھېدلىن. شىنجاڭغا بىر نەچچە قېتىم كېلىپ ساياھەت قىلغان. ئۇ ئۆزىنىڭ «مېنىڭ تەكشۈرۈش ھايياتىم، ئاسىيانىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى سايياھەت خاتىرىسى» دېگەن كىتابىدا خاتىرلىنىشچە 1894 - يىلى قىشتا ئۇ — چارروسىيە-نىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىدا، چەتئەل تەۋەلىگە-دىكى دىن تارقاتقۇچى بىلەن تونۇشقانلىغىنى، ئۇ ئادەم شەھەر ئىچىدە كىچىككىنە بىر ئېغىز ئويىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرغان-لىغىنى، ئۇ ئادەم تەنھا ئوزلا بولۇپ، سىرتتىكى كىشىلەر بە-لەن ناھايىتى كەم ئۇچرىشىدىغانلىغىنى، كېيىن ئۇ ئادەمنىڭ يوقاپ كەتكەنلىگىنى بايان قىلغان. يەنە بىر مىسال، مەن جە-نۇبىي شىنجاڭدىكى ۋاقتىدا بۇرادەرلىرىدىن شۇبتسىيە تە-ۋەلىگىدىكى بىر ئايال دىن تارقاتقۇچى كۇچاردا ئۇزۇن يىل-لار ئىغچە تۇرغانلىغىنى، تۇرمۇشتا تەنھا، يالغۇز، ھەركەتلىرى بەك سىرلىق ئىكەنلىگىنى كېيىنچە شۇ يەردە قېرىپ ئولۇپ كەتكەنلىگىنى ئاڭلىغان ئىدىم، بۇ ئىككى ئىش جۇڭگونىڭ ھېچقانداق خاتىرە ماتېرىياللىرىدا كورۇنمىگەچكە بۇ يەردە قوشۇمچە قىلدىم.

3. شىنجاڭدىكى چەتئەل دىنىي جەمىيەتلىرى-نىڭ ئاخىرلىشىشى

1933 - يىلى 4 - ئايدا شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلغان جىن شۇرېن قوغلۇتۇپ شۇ شىسەي ھاكىمىيەتنى بېشىغا چىقتى. ئۇ ئوزىگە يانالارنى چەتكە قېقىپ، ھاكىمىيەتنىڭ مۇستەھكەملەش ئۇچۇن

يوقىلاڭ بانىلار بىلەن بىرمۇنچىلىغان سۇيىقەستلىك زوراۋان-لىق دولولارنى پەيدا قىلىپ، شىنجاڭدىكى ھەربىي، مەمۇرى، ئىلىم - ئاقارتىش، سودا - سانائەت ۋە دىنىي ساھەدىكى زات-لارنى، يەرلىك ئاقساقالارنى پۈتۈنلەي دېگىدەك تۇتقۇن قىل-دى؛ ئۇلارنىڭ مۇتلەق كوپ سانلىغى پاجىەلىك ھالدا ئولتۇ-رۇلدى. قاتتىق قىيىن - قىستاق ۋە جەبىر - زۇلۇملاردىن ئېشىپ قالغان ئاز سانىدىكى كىشىلەر، شۇ شىسەي تەختتىن چۈشكەن-دىن كېيىن قويۇپ بېرىلدى. بەزى كىشىلەرنىڭ ماڭا ئېيتىشى-چە، شۇ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىن بولۇپ، جاھانگىر-لىككە قارشى تۇرۇش قاتارلىق ئالتە بۇيۇك سىياسەتنى يولغا قويغان چېغىدا، تۇرمۇچمگە ئوخشاش جايلاردىكى چەتئەللىك دىن تارقاتقۇچىلارنىڭ ھەممىسىنى جاھانگىرلارنىڭ جاسۇسلى-رى دەپ 1939 - يىلى قولغا ئېلىپ تۇرمىگە تاشلىغان. بارلىق چىركاۋلارنىڭ مال - مۇلۇكلىرى بىردەك مۇسادىرە قىلىنغان. شۇ شىسەي ۋەزىپىسىدىن ئايرىلمىشىنىڭ ئالدىدىراق، قامالقى-كى دىن تارقاتقۇچىلار بوشىتىلىپ، شىنجاڭدىن كېتىشكە رۇخ-سەت قىلىنغان ئىكەن. 1944 - يىلى چېگدۇدىكى چېغىمدا خەلىلرېھمەتنى ئۇچراتقان ئىدىم. ئۇ تۇرمىدە يېتىپ ئازاپلان-غانلىغى ئۇچۇن كوز ئاغرىغىغا گىرىپتار بولۇپ، چېگدۇدىكى فرانسىيە دىنىي جەمىيىتىنىڭ دوختۇرخانىسىغا داۋالانغىلى كەل-گەن ئىكەن، ئۇزۇن ئوتمەي، ئۇنىڭ كوزى ساقىيىپ / ەنجۇدە-كى چىركاۋغا قايتىپ كەتكەن ئىدى. پوپ خونتىن ھەم لەنجۇ-دىكى چىركاۋدا تۇرۇپتۇ، قالغان دىن تارقاتقۇچىلارنىڭ نەگە

كەتكەنلىگى نامەلۇم. شۇنداق قىلىپ شىنجاڭدىكى چەتئەللەر-
نىڭ ئىمبادەتخانىلىرىغا خاتىمە بېرىلگەن ئىدى.

مەن ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ شىنجاڭدىكى ھەر قايسى
دىنىي جەمئىيەتلەرنىڭ دىن تارقاتقۇچىلىرى بىلەن ئالاقىلاش-
قان ئىدىم. كاتولىك دىنىدىكىلەرنىڭ پوپلىرىدىن چەتئەل تىل-
يېزىغىنى ئۆگەنگەنلىگىم تۈپەيلىدىن بەرىش - كېلىش ئىشلىرىم
تېخىمۇ قويۇق بولدى، شۇ زامانلاردا، مەن فېۋدال، بۇرژۇئا-
زىيىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىغانلىغىم ئۈچۈن، ئۇلارنى ئېتىقادى
چىڭ، ئىرادىسى مۇستەھكەم، ئوز ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ كېلىپ
مۇساپىرچىلىق جاپاسىنى تارتىۋاتىدۇ. دىن ئۈچۈن ئومۇرۋا-
يەت خىزمەت ئىشلەيدىكەن دەپ تونۇپ، ئۇلارغا ناھايىتى
يۇقۇرى باھا بېرىپ يۇرگەن ئىدىم. ئازاتلىقتىن كېيىن ئامې-
نىڭ پاش قىلىشى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسى ئوز ئىلىدىكى
جاھانگىرلىك ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغانلىغى بولۇپمۇ كاتو-
لىك دىنىغا تەۋە بولغان چەتئەللىك دىن تارقاتقۇچىلارنىڭ
تېخىمۇ ئەكسىيەتچى ئىكەنلىگىگە ئوخشاش پاكىتلار، مېنىڭ
چەتئەل دىنىي جەمئىيەتلىرىنىڭ ماھىيىتىگە بولغان چۈشەنچەمنى
چوڭقۇرلاشتۇردى، بۇ ماقالامدا بۇ ھەقتە كۆپ سوزلىمەيمەن.

1965 - يىلى 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنى

新疆文史资料选辑4（维吾尔文）
中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆7220印刷厂印刷
787×1092毫米32开本10.375印张
1981年4月第1版　1981年8月第1次印刷
印数：1——12,000

统一书号：M11098·85定价：0.59元
（内部发行）